

અર્ચણ પત્રિકા

શ્રીરણુછોડરાયજીને ચરણે.

જે દ્વારકાધીશ બોધણા ઉપર પ્રસન્ન થઇ ડોકાર પધાર્યા, જે શ્રીદ્વારકાધીશ
નરસિંહ મેહેતાનાં સધળાં કારજ કરી આપ્યાં, અને જે દ્વારકાધીશ પર્વત
મેહેતાને ઘેર પધાર્યા, તે સ્વરૂપે ત્રિવિધ છતાં પણ વસ્તુતઃ તો
એક અદ્વિતીય શ્રીરણુછોડરાયજી છે; જેને ત્રિકમદાસજીએ પૂર્ણ
ભાવ અને શ્રદ્ધાથી ભજ્યા અને જેની આશા પરિપૂરણ
કરી, તે પ્રભુને જ તેના જશગુણ ગાનારૂં. આ પુસ્તક
સમર્પાં અમે કૃતકૃત્ય થવા અભિલાષા રાખીએ
છીએ, અને એ જ શ્રીરણુછોડરાયજી આ
પુસ્તક વાંચનારાઓની, મનન કરનારાઓની,
ભક્ત જનોની આશા પરિપૂરણ કરે
એવી પ્રાર્થના છે.

નટવરલાલ ઇન્દુલારામ દેસાઈ
નયનસુખરાય વિનોદરાય મજમુદાર

આ અન્ય પ્રકટ કરવાનો પ્રસંગ અનાયાસ લગવટૃપાએ પ્રાપ્ત થયો છે, એટલા માટે પ્રસ્તાવનામાં ચર્કિચિન કથન કરવાની જરૂર મને લાગે છે. સંવત ૧૯૮૫ના વર્ષનું ગુજરાતી પ્રેસનું પંચાંગ તૈયાર કરતી વખતે તેમાં રામેતા મુજબ કંઈ ધાર્મિક બોધપ્રદ આખ્યાન આપવાનો વિચાર કરતો હતો, તેવામાં ગુજરાતના ભક્તોમાંથી એકાદ ભક્ત ચરિત્ર આપ્યું હોય તો ઠીક થાય, એવો વિચાર રુપ્યો. તે ઉપરથી પર્વત મેહેતાનું આખ્યાન આપવાનું મન થયું. એ સંબંધમાં મળી તેટલી સામગ્રી એકઠી કરીને એ ભક્તચરિત્ર છાપ્યું. તે સાથે પરમ ભગવદીય કવિ વૈષ્ણવ ત્રિકમદાસનું મળેલું પર્વતાખ્યાન છાપ્યું અને બૃહતકાવ્યદોહનના આઠમા ભાગમાંથી કવિ વિશ્વનાથ જાનીના નરસિંહ મેહેતાના ચરિત્રમાંથી પર્વત મેહેતાને લગતો ભાગ કાઢી છાપ્યો, અને આખ્યાન-ચરિત્ર બન્ધું તેટલું સંપૂર્ણ બનાવ્યું. તે પછી ઓળખીતાઓમાં મજકુર પંચાંગ ભેટ તરીકે મોકલ્યું. ઘણા વરસ પૂર્વ, લગભગ ૧૯૧૨-૧૪માં અમારા પ્રેસના શાસ્ત્રીજી પ્રાણજીવન હરિહરે અમરેલીના વૈષ્ણવ મજમુદાર જયસુખરાયભાઈની મુબંધમાં મુલાકાત થોડી કરાવેલી તે યાદ આવી, અને માંગેશના ભગવદ્ગીતાનિષ્ણાત કાશીરામ શાસ્ત્રી અને તેમના પુત્ર કેશવરામ શાસ્ત્રીની ઓળખ થતાં એમણે પર્વતપદ્મીશીની એક પ્રત, તથા જયસુખરાયભાઈએ સંસ્કૃત ભાષામાં કાશીરામ શાસ્ત્રી પાસે કરાવેલા પર્વતાખ્યાનની નકલો આપી. તે ઉપરથી મેં પંચાંગની એક નકલ અમરેલી મુકામે જયસુખરાયભાઈના પુત્ર વિનોદરાયભાઈ ઉપર મોકલી, અને તે પછી તેમનો પ્રસન્નતાનો પત્ર આવ્યો. પંચાંગ છપાવ્યા પછી મારો વિચાર એવો હતો કે આટલું નાનું આખ્યાન છૂટું છપાવ્યું હોય તો લોકોમાં ઠીક ગતવું પંચાલું સચવાયેલું રહે. તેની પછી એક જાહેર ખબર આપી,

અને કામ છાપવા માંગ્યું, જોઈલામા અમરેલીથી રા. રા. વિનોદરાયભાઈનો, ત્રિકમદાસનું એકલું પર્વતાખ્યાન છપાવે છે તો તે સાથે તેનાં કાવ્યો, પદો વગેરે છપાવે તો કેવું સાર, એવો પત્ર આવ્યો. મેં પણ હા લખી અને કાવ્યો નકલ કરી મોકલી આપવા જણાવ્યું. તેમણે તે પછી પોતાના પુત્ર નયનસુખરાયભાઈની ઓળખાણ કરાવી અને નયનસુખરાયભાઈએ કાળજીપૂર્વક ત્રિકમદાસનાં તમામ કાવ્યો, પદો અને ચરિત્ર—એ સહ લખી મોકલ્યાં, અને રહેતે રહેતે, કંઈક નરસિંહ મેહતાની, મામેરાની બ્લેલની ઝડપે છાપવાનું કામ આગળ આધ્યું. આ કારણે લીધે પાનાં ૧૯-૨૦-૨૧ ઉપર જે ફેટલીક લખાઈત મેં ટુંકમાં લખી છે, તે લંબાણ ચરિત્ર ઉપરથી સુધારી વાંચવા વિનંતિ છે. એમાં નહિ છપાયેલાં કાવ્યો તરીકે ગણાવેલા રકમણિ—ખ્યાદ અને ડાકેર લીલા એ બન્ને આ ગ્રંથમાં સુભાગ્યે છપાયેલા જણાશે. આ ગ્રંથનાં પ્રથમ ૪૮ પાનાંનું લખાણ મારા હાથનું છે. પછીનો સમાપ્તિ સૂચીનો ભાગ નયનસુખરાયભાઈના લખેલો છે. અને રકમણિ—ખ્યાદની સૂક્ષ્મ ટીકા (પર્યાય) તેમની જ લખેલી છે. માત્ર ગુજરાતી કાવ્યવિભાગમાં એક બે ઢેકાણે ટીપ્પણીઓ કરી છે, તે વિશેની જોખમદારી મારી છે. તેમ પરિશિષ્ટોના લેખોની જોખમદારી પણ મારી છે. આમાં બાહ નયનસુખરાયે અને ઘણી સહાય કરી છે તે માટે તેમનો ઉપકાર માનું છું.

આ પુસ્તક તૈયાર કરતી વખતે અને ઘણા ગૃહસ્થોએ વિવિધ પ્રકારની મદદતી આપી સહાય કરી છે, તે માટે તે સર્વનો ઉપકાર માનું છું. તેમાં ફેટલાકનાં તો નામો મારે અત્રે જણાવવાં જ નોંધે. માંગરોળના શાસ્ત્રી દેશવરામ અને તેમના પિતા ઠાશીરામ, તથા વૈષ્ણવ રંગપ્રસાદ પ્રભુલાલ; 'શુદ્ધાદિત માર્તણ્ડ'ના તંત્રી શાસ્ત્રી વસંતરામ, જૂનાગઢની ચોરા કમિટિના સભ્યો અને તેના સેક્રેટરી શ્રીનરસિંહ પ્રસાદભાઈ, તથા હેલસંકર કૃપાસંકર તથા જુનાગઢનામી વૈષ્ણવ ગોવર્ધનદાસ ઈંદ્રજીભાઈ, એ સર્વેએ અને

વિવિધ પ્રકારે સહાય કરી છે. વળી રા. રા. નયનસુખરાયભાઈનું નામ પણ મારી સાથે સંપાદક તથા લેખક તરીકે મુકવાની પરવાનગી આપવા માટે રા. રા. વિનોદરાયભાઈ અને પૂજ્યશ્રી જયસુખરાયભાઈ એ સર્વને આભાર જૂલાય તેમ નથી.

આ ગ્રંથ સાથે નરસિંહ મેહેતાની ભક્તિ અને રા. રા. ગોવર્ધનરામ ભાઈએ પૂછેલો પ્રશ્ન "એ જ્વાળા ક્યાંથી પ્રકટી?" એ વિષે વિવેચન કરી એક લખાણ લેખ લખવાનો મારો વિચાર હતો, પણ કેટલીક સાધન સામગ્રીની ત્રુટકતાને લીધે બની શક્યું નથી તે માટે દિલગીર છું.

આ ગ્રંથ પહેલી વાર છપાતો હોવાથી કેટલીક અગાનતાથી ભૂલો વગેરે રહી ગઈ છે, તે સુધ વાચકોને સુધારી લેવા વિનંતિ છે. ત્રિકમદાસજીના હસ્તાક્ષર મેળવી આપવા માટે રા. રા. વિનોદરાય જયસુખરાય મજીમદારનો આભાર માનું છું.

છેવટે જેમ રણુછોડરાયજીનાં ત્રણે સ્વરૂપો ભક્ત ત્રિકમદાસજી ઉપર સદા કૃપાળુ દયાળુ અને પ્રસન્ન રહેતાં અને તેની આશા પરિપૂરણ કરતાં તેમ આ ગ્રંથના વાંચનારાઓ ઉપર પણ રહે અને સારી આશાઓ પૂરણ કરો એજ રણુછોડરાય પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

ચિદ્રવકૃષાભિલાષિ

નટવરલાલ ઈશ્વારામ દેશાઈ

અનુક્રમણિકા

અંકસાથ

વિષય

પૃષ્ઠ

ખંડ ૧લો-પર્વત મેહેતાનું આખ્યાન. (સચિત્ર)

૧ લો.	સ્વર્ણમતાપ અને પર્વત મેહેતાને બકિની માસિ	...	૩
૨ લો.	પર્વત પચ્ચીશી અને પર્વતવશ	...	૧૬
૩ લો.	નરસિંહ મેહેતાની પધારમાળી અને ભજવાને તેમને પાણી પાણી તે પ્રસન્ન	...	૪૬

ખંડ ૨લો-ભક્ષા શ્રીત્રિકમદાસનું ચરિત્ર

૧ લો.	કવિ રેવાગકરકૃત ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર-૧૦ ચદ્રાવળા છંદમાં	...	૫૦
૨ લો.	ભવાનીદાસનું ચરિત્ર	...	૬૨
૩ લો.	ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર (૧)	...	૭૦
૪ થો.	પરજતનાથ શ્રીભુજોડરાયછની જુનાગઢમાં પધારમણી	...	૭૭
૫ થો.	ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર (આણ ૨) (સં. ૧૮૩૮ થી ૧૮૪૫)	...	૮૨
૬ થો.	ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર (આણ ૩) (સં. ૧૮૪૬ થી ૧૮૫૪)	...	૮૮
૭ થો.	ત્રિકમદાસનો પરિવાર	...	૯૬
૮ થો.	ત્રિકમદાસનું હરિશચ્ચ ગુરું	...	૯૬

ખંડ ૩લો-ત્રિકમદાસનાં કાવ્યો

૧.	ત્રિકમદાસનાં ગુજરાતી કાવ્યો	...	૧૦૫
૨.	કાઠોરવીલા (મજમાપામાં-સચિત્ર)	...	૧૨૫
૩.	ત્રિકમદાસનાં મજમાપાનાં કાવ્યો	...	૧૪૦
૪.	ત્રિકમદાસનો રૂઝમણી ક્યાહ (ફારસીમાં)	...	૧૮૭

પરિશિષ્ટ

(૧)	પર્વત મેહેતા અને નરસિંહ મેહેતાનો સમ્બન્ધ	...	૨૩૫
(૨)	નરસિંહ મેહેતાના સમયના કાવ્યકાવો ઉકેલ	...	૨૪૨
(૩)	ત્રિકમદાસનો એક પત્ર...	...	૨૬૪
(૪)	રા. રા. નરસિંહરાવની રીકાનું સમાધાન	...	૨૬૫
(૫)	ઈન્દ્રરામ મદદજ સમ્બન્ધી હકીકત	...	૨૭૪
(૬)	ત્રિકમદાસ સંબંધી સરકારી દફતરોમાં ઉલ્લેખ	...	૨૭૬

પદોની અનુક્રમણિકા

શુદ્ધિ તથા શુદ્ધિ	૧
	૮

પર્વતાખ્યાન

પર્વત પરચીશી

ભક્ત ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર

શ્રી મોક્ષપુરી દ્વારિકામાં રણછોડરાયનું મંદિર

નરસિંહ મહેતા દ્વારિકામાં પર્વત મહેતાને હાથમાં દુવસી
વાની ભગવાનને અર્પણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાને છે.

શ્રીદ્વારિકાનાથની જય! શ્રીરણુછોડરાય સદા પ્રસન્ન રહેા!!

શ્રીપરમ ભક્તરાજ નરસિંહ મહેતાના કાકા

પર્વત મહેતાનું આખ્યાન

ખંડ પહેલો

અધ્યાય ૧ લો

સાસંગ પ્રતાપ અને પર્વત મહેતાને ભક્તિની પ્રાપ્તિ

વેદે શ્રીદ્વારિકાપીઠે મતકલ્પદુર્મ સદા ।

વિદાય દ્વારિકાં યો વૈ રાજતે મદ્ગુપેશુરે ॥

ભક્તજનોને કૃપવૃક્ષ જેવા, જે દ્વારિકાને તજીને સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ લઇને
 સદા માંગરોળ વિષે વિરાજમાન છે, એવા દ્વારિકાધીશ શ્રીરણુ-
 છોડરાય પ્રભુને ત્રેમપૂર્વક વંદન કરું છું. આ ઘોર કળિકાળમાં ત્રિવિધ તાપ-
 વડે તપાયમાન યથેચ્છાએ માટે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની અદ્ભુત લીલાએનું

અમૃતપાન કર્ણપુટદ્વારા કરવું એ પ્રાણી માત્ર માટે ધન્ય છે. આ ભગવાન જ એવા છે કે જેનું ઉત્તમોત્તમ ચરિત્ર સાંભળીને કોઈપણ તૃપ્ત થયું નથી; માટે તેમનું વિવિધ ચરિત્ર વારંવાર સાંભળવાની જરૂર છે.

હાપરયુગના અંતમાં અને કળિયુગના પ્રારંભમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતે અવતાર ધરીને પૃથ્વીને બાર ઉતાર્યો, અને પછી પોતાના પ્રિયભક્તજનો^૧ દ્વિત કરવાની ઇચ્છાએ ચતુર્ભુજ રૂપ ધરીને કુશાવી દીધેલી દ્વારાવતીને ભચી ગયેલા એક ભાગ, જે પણ પાછળથી દ્વારાવતી નગરીને નામે પ્રસિદ્ધ થયો તેમો નિરંતર નિવાસ કરીને રહેવા લાગ્યા. આ કળિકાળમાં પાપ બુદ્ધિવાળા જીવેને મુક્તિ આપવા માટે અને સાંભળવા માત્રથી પાપનું દરણુ કરનારા ભગવાન જેવું અન્ય કોઈ સાધન નથી, એમ જાણી પોતે પૃથ્વી વિષે રહ્યા અને પોતાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી રમરણ કરનારા એવા ધણા જનોને પોતાના પદે પહોંચાડ્યા.

ભગવાન બાષ્પકાર પરમહંસ પરિત્રાજ્ઞકચાર્ય શ્રીઆદ્યશંકરાચાર્ય ભરત-ખંડમાંથી બૌદ્ધ, જૈન, મ્લેચ્છ, યવન વગેરે વેદને પ્રમાણ તરીકે નહિ માનનારા નાસ્તિકોના મતોનું ખંડન કરી દિગ્વિજય કરી, શ્રીહારિકાપુરીમાં પધાર્યો ત્યારે, સર્વત્ર વાસુદેવને જ જ્ઞેનારા એવા યાત્રી ભક્ત જે પોતાના આત્મા છે,^૨ એવા શંકરાચાર્યને પોતાના દર્શને આવેલા જોઈ ભગવાને તેમના ઉપર અતિ પ્રસન્નતા દર્શાવી, અને પોતાનું ‘જગદ્ગુરુ’ એવું બિરુદ^૩ શ્રીશંકરાચાર્યને ત્રેમભાવથી આપ્યું, ત્યારથી શ્રીશંકરાચાર્ય “જગદ્ગુરુ” કહેવાણા. બ્યારે ભગવાન હારિકાનાથ શંકરાચાર્યને ભેટ્યા ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, “મેં અર્જુનને કુરુક્ષેત્રમાં ઉપદેશ આપતી વખતે, આ જગતમાં સર્વત્ર એક વાસુદેવને જ્ઞેનારો જે પુરુષ છે તે ખરો મહાત્મા છે, તેજ ખરો યાત્રી

૧ જ્ઞાની ત્વાત્મૈવ મે મતમ્. ગીતા. અ. ૭. શ્લોક. ૧૮.

૩ કૃષ્ણ વેદે જગદ્ગુરુમ્ ગીતાનું માહાત્મ્ય.

ભક્ત છે, અને તેવો પુરુષ મળવો પણ દુર્લભ છે એમ કહ્યું હતું. વળી એવા
 યાની તો અત્યંત મારો આત્મા જ છે; મારા અને એનામાં ભેદ નથી. તમે
 શ્રીમહેશ્વરની કૃપાથી તે અતુલન્યુ છે, તેથી હું પ્રસન્ન છું. તમે મારા જ
 સ્વરૂપ શ્રીવ્યાસ નાગયણુની આગ્રાથી અક્ષય ઉપર બાળ્ય રચ્યું છે, અને
 તેમાં સ્મૃતિ તરીકે મારા ઉપદેશનો આદર કર્યો છે, તેથી હું અતિ પ્રસન્ન
 છું. તેથી મારી આગ્રા છે કે મારા ઉપદેશ ઉપર પણ તમે અદ્વૈત બાળ્ય લખો.”
 શ્રીશંકરાચાર્યે વિનયપૂર્વક જણાવ્યું કે, “હે કૃપાળુ નાથ ! જો કે તમારો અને
 મારો અભેદ છે છતાં પણ હું તમારો જ છું; તમે મારા નથી; તમે તો
 સર્વાતર્યામી છો. તરંગ તો સમુદ્રનો જ હોય, કઈ સમુદ્ર તરંગનો ન હોય ? દેહ-
 બાવે હું આપનો દામ છું, શુભલાવે તો તમારો અંશ છું; માત્ર આત્મ-
 ભાવે-અક્ષયભાવે આપણો અભેદ છે, એવી તમારી કૃપાદૃષ્ટિથી મારી નિશ્ચિત
 મતિ થઈ છે. આપના કૃપામળથી જ આપનાં વચન ઉપર બાળ્ય લખાશે.” આ
 પ્રમાણે ભગવદ્ આગ્રાનુસાર શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા ઉપર બાળ્ય લખ્યા પછી શ્રીદ્વારિ-
 કાનાથની આગ્રાથી જ ભરતખંડના તેમના ચારે ધામમાં શ્રીઆદિ શંકરાચાર્યે
 મઠો સ્થાપ્યા; તેમાં પહેલો મઠ શ્રીદ્વારિકામાં જ સ્થાપ્યો અને તેને શ્રીશારદામઠ
 એવું નામાભિધાન આપ્યું આ મઠ અद्याપિ પર્યંત ભગવાન્ રણુગ્રેડરાયની
 કૃપાથી ચાલુ જ છે. શ્રીશંકરાચાર્યે તે પછી પશ્ચિમે જગન્નાથપુરીમાં ગોવર્ધન-
 મઠ, ઉત્તરે બદરીનારાયણના આશ્રમમાં જ્યોતિર્મઠ, અને દક્ષિણે વિષ્ણુકાંચી
 નગરી પાસે શૃંગેરીમઠ સ્થાપ્યો. શ્રીદ્વારિકાપુરીના શારદામઠ ઉપર પ્રથમ
 અભિષેક શ્રીસુરેશ્વરાચાર્યનો થયો, અને તેમણે ભગવાનનો ભક્તિપૂર્વક સેવા-
 પ્રકાર સ્થાપી વૈષ્ણુઓની પરંપરા ચલાવી.

૪ સત્યપિ મેદાપગમે નાથ તથાહ ન મામકીનસ્ત્વમ્ ।

સામુદ્રો દિ તરદ્ વચ્ચન સમુદ્રો ન તારજ્ઞઃ ॥

શંકરાચાર્યકૃત પદ્મપદી. શ્લો. ૩.

પૂજ્યપાદ શ્રીસુરેશ્વરાચાર્યના સમયમાં "વૈષ્ણવપદ કોને કહેવું?" તે સંબંધમાં, શ્રીદંડરાચાર્યરચિત પંચીકરણ ઉપર રચેલા તેમના વાર્તિકમાંથી નીચેના શ્લોકો પ્રાપ્ત થાય છે, જે દરેક જિગ્ઞાસુએ મનન કરવા જેવા છે:-

વાચ્યવાચકનિર્મુક્તં દેયોપાદેયવર્જિતમ્ ।

પ્રજ્ઞાનપનમાનન્દં વૈષ્ણવં પદમદ્રુતે ॥ ૬૨ ॥

इदं प्रकरणं यत्नाज्ज्ञातव्यं भगवत्तमैः ।

અમાનિત્વાદિનિયમૈર્ગુહમક્તિપ્રસાદતઃ ॥ ૬૩ ॥

ભાવાર્થ:-આ પરબ્રહ્મના સ્વરૂપ વિષે વાચ્ય અને વાચકનો અભેદ ભાવ રહેલો છે; તેને વિષે ત્યાગ તેમજ પ્રહણનો વિષય હોતો નથી; જ્યાં સર્વત્ર જ્ઞાન અને આનંદ આનંદજ છે; એવા પ્રકારનું જે વૈષ્ણવ પદ છે તેને જીવન્મુક્તની અવસ્થાવાળો પ્રાપ્ત થાય છે. (૬૨) જેઓ દેવળ ભગવત્ સ્વરૂપને ખમેલા છે તથા જેઓએ અમાનિત્વ વગેરે નિયમો પાળેલા હોય છે, તેઓ શુભક્રિયાના પ્રસાદથી આ સર્વ પ્રકારનો વિષય જાણી શકે છે. ૬૩

ત્યાર પછી અનેક ભક્તજનોને પવિત્ર દર્શન કરાવતા અને ઉદ્ધાર કરતા ભગવાનના સ્વરૂપને ઘણાં વર્ગો વિતી ગયાં અને વિક્રમ સંવત્ ૧૨૧૫ (કાર્તિક સુદિ ૧૫) માં ગુજરાત દેશને પવિત્ર કરવાની હચ્છાથી ડંકપુર (ડાકોર) નિવાસી ભક્ત બોડાણા ઉપર કૃપા કરી શ્રીપુણ્યક્ષેત્ર ડાકોરમાં શ્રીદ્વારિકા-ધીશનું એક મોટું સ્વરૂપ પધાર્યું, અને ત્યાં મનોહર દિવ્ય સ્વરૂપે આજ દિન પર્યંત વિરાજે છે.

આ રીતે શ્રીદ્વારિકાનાથે પોતાના ભક્તોને ગુજરાતમાં પાવન કર્યા છે એટલુંજ નહિ પણ પોતાનું એક સ્વરૂપ દક્ષિણમાં પંડરપુરમાં શ્રીપુંડરીકને નામે પણ પધરાવી આપ્યું છે, જે આજે શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીને નામે પ્રસિદ્ધ છે. શ્રીભગવાન આ પ્રમાણે શ્રીદ્વારિકાપુરીમાં વસતા અને શરણાગત દૈવી જીવોનો ઉદ્ધાર કરતા હતા. તેવામાં શ્રીસોરઠની રસાળ જૂમિ ઉપર મહારાજ

શ્રીવિક્રમના પંદરમા સૈકામાં બે દેવી જીવેલું પ્રાકટ્ય થયું. તે બે ભક્તોમાંના એક નરસિંહ મહેતા અને બીજા તેના કાકા પર્વત મહેતા. શ્રીનરસિંહ મહેતાનું ભક્તચરિત્ર તો સુવિખ્યાત છે; પણ તેમના કાકા શ્રીપર્વત મહેતાનું ચરિત્ર તેટલા પ્રમાણમાં જાણીતું થયું નથી; તેથી શ્રીરણજીડરાયને પ્રણામ કરી તેમની આજ્ઞા લઇ પર્વત મહેતાનું આખ્યાન અત્રે લખાય છે.

મહારાજ શ્રીવિક્રમના પંદરમા સૈકામાં સૌરાષ્ટ્રની રસાળ ભૂમિ ઉપર ગૌઆદ્યણુ પ્રતિપાળ અને ચાતુર્વર્ણ્યશ્રમ ધર્મ સંરક્ષક ક્ષત્રિય રાજા ચૂડાસમાઓનું રાજ્ય ચાલતું હતું. તે સમયે (વિ. સં. ૧૪૫૦-૧૫૦૬ ના સુધી આશરે) મહારાજા મહિપાળ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. અઘાપિ પર્યંત દિલ્લીથી મુસલમાનોનું આક્રમણ સૌરાષ્ટ્રની ભૂમિ ઉપર થયું નહોતું, અને વડલગીપુરનો વિનાશ કરનાર આરબ જાતિના મ્લેચ્છોની વસ્તી ઘણી ઓછી થઇ ગઈ હતી. મહારાજા મહિપાળને કંઇ સંતતિ નહોતી, તેથી તે ખિન્ન રહ્યા કરતો હતો; પણ તે એક મનથી પ્રતિ-
દિવસે શ્રીદ્વારિકાધીશની પૂજા કરતો. તેની ધર્મપત્ની રાણી મોદલ દેવી કરીને એક વીર ક્ષત્રિયાણી હતી. આ ઓ ખરેખરી પવિત્રા, બુદ્ધિશાળી અને ધર્મનિષ્ઠા હતી, એટલું જ નહિ પણ ક્ષત્રિયાણીને શોભતા સર્વ સદ્ગુણો અને ક્ષાત્ર-
ત્વથી તે સુક્ત હતી. તેમની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઇને શ્રીદ્વારિકાધીશે રાજા મહિપાળને સ્વપ્નામાં ધર્મ આપી જૂનાગઢ ઉદ્દે જીર્ણદુર્ગમાં શ્રીદામોદરરાયનું મંદિર બાંધવા આજ્ઞા કરી અને તેને એક પુત્ર જન્મશે એવું વરદાન આપ્યું. આ ઉપરથી રાહ મહિપાળે શ્રીદામોદરજીનું મંદિર અને કુંડ વિ. સં. ૧૪૬૯-૭૩ માં બંધાવ્યાં અને તે જ સમયમાં તેને ત્યાં વૈષ્ણવી રાણી મોદલ દેવીની કુબે એક પુત્ર રત્નનો જન્મ થયો. તેનું નામ તેણે રા'માંડલિક પાણું.^૫ આ જ સમયે એટલે વિ. સં. ૧૪૬૯ માં ભગવાને પીપાળ નામના પોતાના એક

૫ આ કુમારનું બાળ, પૌર્ણેડ અને યુવાન વયનું ચરિત્ર કવિવર ગંગાધરે સંસ્કૃત ભાષામાં રચ્યું છે. ઉત્તર કાળનું ચરિત્ર દત્તકથા ઉપર આધાર રાખે છે.

મક્તાને નરસિંહ મહેતા તર્કકે અનનરનાની આજ્ઞા આપી, તેથી શ્રીકૃષ્ણનામ
નામના નાગર આજ્ઞાશુને ઘેર તેનો જન્મ થયો

જૂનાગઢથી થોડે દૂર (હાલમાં ભાવનગર તામે) તળાજા ગામમાં ખટ-
નાગર જ્ઞાતિ મધ્યે વડનગરા નાગર-નરોત્તમ-કુળદીપક, વૈષ્ણવ-વશ-વર્ધ-
પુરુષોત્તમદાસ નામનો એક પવિત્ર આજ્ઞાશુ શુદ્ધ્ય રહેતો હતો આ આજ્ઞા-
વેદ વિદ્યામાં પારંગત હતો, અને ભગવાન વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણનો પરમ ઉપાસક હતો
અને શ્રીદ્વારિકાનાથના દર્શને વારંવાર જતો હતો પુરુષોત્તમનામને શ્રીરણુડોડ
રામની એટલી ત-મય ભક્તિ થયેલી કે તે સર્વજન જનમને રણુડોડમય બનેતો હતો
અને તે પછી ભગવાને કૃપા કરી એકવાર સ્વપ્નમાં દર્શન આપી કહ્યું કે, તારા
કુળમાં મારી ભક્તિ ઠરનાર બે પુત્ર રહેશે જન્મ થશે, અને તેથી તારા
સમગ્ર કુળ પાવન થશે ભગવદ્વચનાનુસાર વિ સ ૧૪૨૮ કે ૩૦ મા તે
ત્યા કૃષ્ણદાસનો જન્મ થયો અને વિ સ ૧૪૩૩ મા પર્વતદાસનો જન્મ થયો
ત્યારે તેને ધણો આનંદ થયો પુરુષોત્તમનામનો યોગસેમ ભગવત્કૃપાથી સગીપા
નિર્વિદ્ધ સારી રીતે આનતો હતો, અને કર્મમગ્ધિ વૈદિક ક્રિયામાં તેની કુશળ-
બોધને નાગર જ્ઞાતિજનો તેને 'પદ્મા' એવી અવટકે ઓળખતા હતા
વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થતા શ્રીરણુડોડરામનું સ્મરણ કરતા પુરુષોત્તમદાસ ભગવાનના
સાધુજ્ય મુક્તિને પામ્યા એમના અવમાન પછી કૃષ્ણદાસ અને પર્વતદાસ પા-
રમ ભક્તિથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની સેવા સ્મરણ કરતા હતા, અને આજ્ઞા

૧ રણુડોડ-એ પદની વ્યુત્પત્તિ કરવી મુશ્કેલ છે, છતાં ભક્તો અને પડિતે
નીચે પ્રમાણે અર્થ સમજાવે છે (૧) કાળચવન અને જ્ઞાતિધના ત્રાસથી મથુ-
નગરી ઊઠી, "રણુ" સમામ પણ "છોડી" નાઠા અને દ્વારિકામાં આવી વસ્ય
મોટ રણુ+છોડ એવું નામ દ્વારિકાધિપતિ શ્રીકૃષ્ણનું પડ્યું આ નામ સંસ્કૃત-
નથી (૨) દ્વારિકાધિપતિ રુકિમણીરમણની ભક્તિ મરનાર મનુષ્ય ત્રણ પ્રકાર
ઝણુમાંથી મુક્ત થાય છે, મોટ ઝણુમુક્ત એવું નામ ભગવાનનું પડ્યું, અ-
માફત માપામાં 'રણુડોડ' કહેવાયા.

વિકાસે તે સમયના રાજ્ય દરબારમાં મુસદ્દીગિરિ કરતા હતા, તેથી તેમની અટક “પંજા” મટીને “મહેતા” પડી હતી. આ બંને બાધઓ ઉપર બાળ-પણથી સારા વૈષ્ણવી સંસ્કાર પડવાથી તેઓ ધુદ્ધિવાળા, રૂડા આચરણ કરનારા હતા. તેઓ જિતેન્દ્રિય, સંસારના પદાર્થોમાં વિરક્ત તથા બ્રાહ્મણદિની સેવા કરનારા હતા. તેઓ ભગવાનના ગુણોનું અવલુ કરનારા અને તેના નામનું અને લીલાનું કીર્તન કરવામાં પ્રીતિવાળા હતા. તેમને ઓછો પણ તેવા જ સદ્ગુણોવાળી મળી હતી. તેઓ વિપત્તિ પુરુષોનો સંગ તથા સાધુ પુરુષોનો સમાગમ નિરંતર કરતા હતા.

આ સમયે તળાખામાં એક નૈસર્ગિક આપત્તિ આવી પડી તેથી અને જીવનવ્યવહાર ચલાવવામાં મહા ક્લેશ પડતો હોવાથી તથા જૂનાગઢમાં રા' માંડલિકના પિતા રાહ મહિપાળે વિ. સં. ૧૪૭૧-૭૩ માં પુત્ર જન્મ ઉત્સવ-નિમિત્તે શ્રીદામોદરરાય ભગવાનનું નવું મંદિર તથા દામોદર અને રેવતી કુંડ વગેરે જળાશયો બંધાવવાથી નાગરો તળાખા છોડીને જૂનાગઢ જઈને રહ્યા. આજ સમયે એટલે ૧૪૬૯-૭૦ માં શ્રીકૃષ્ણદાસ મહેતાને ગૃહે ત્રીજા પુત્ર તરીકે બાવી પરમભક્તરાજ, નાગરકુળશિરોમણિ શ્રીનરસિંહ મહેતાનો ભાગશર સુદ ૭ ને દિને જન્મ થયો હતો. રાહ મહિપાળને ઘેર રાહ માંડલિક, નરસિંહ મહેતાની ભક્તિની કસોટી કરનારનો જન્મ પણ આજ વરસમાં એટલે ૧૪૬૯-૭૦ માં થયો હતો. નરસિંહ મહેતાના જન્મ પછી શ્રીકૃષ્ણદાસનું મૃત્યુ તેના બાળપણમાં જ થયું અને બે ચાર વર્ષના અંતરમાં નરસિંહ મહેતાની માતા પાર્વતીઆઈ પણ શ્રીકૃષ્ણશરણે ગઈ. એટલે નરસિંહ મહેતા તેના મોટા બાઈ જીવણરામ ઉર્ફે મંગળજી અને કાકા પર્વતદાસની છાયામાં ઉછરવા લાગ્યા.^૭

૭ નરસિંહ મહેતાનું વિસ્તૃત જીવન બહુવાની ધમ્મકા રાખનારે “શુભરાતી” પ્રેસ તરફથી પ્રગટ થયેલો “નરસિંહ મહેતાનું કાવ્યસંગ્રહ” જોવો.

જે નાગરો તળાજેથી જૂનાગઢ આવી વસ્યા તેમાંથી એક ભાગ શ્રીમાંગરોજી ખંદે જઈને વસ્યો, અને તે ભોજા પર્વતદાસ મહેતા પણ ત્યાં ગયા અને જૂનાગઢમાં નરસિંહ મહેતા અને તેનો ભાઈ રજા. પર્વતદાસ મહેતા જે કે શ્રીરાધુછોડ-સૂચના પરમભક્ત હતા, છતાં વર્ણાશ્રમધર્મ સખન રીતે પાળતા હતા; નરસિંહ મહેતા તો નાનપણથી આખા જગતને શ્રીકૃષ્ણભયજા જોતા હતા; અને ભોજા રાંધુ ગોપેશ્વરનાયની કૃપાથી શ્રીકૃષ્ણ અને મહારાસતું દર્શન કરી આવ્યા પછી (વિ. સં. આસરે ૧૪૮૬-૮૭) એક દિવસે માંગરોજીથી પંધારેલા કાકાથી પર્વતદાસની સાથે શ્રીહરિદાસનાયની માનાએ ગયા. રસ્તે જતાં તેઓ પરપર શ્રીભગવાનના ચુણુનુવાદ ગાતા હતા, અને પર્વતદાસ મહેતા પોતાના ભત્રીજા નરસિંહ મહેતાને શિખામણ સાથે ઉપદેશ કરતા કે, “આપણે ઉંચ કુળના નાગર બ્રાહ્મણ છીએ, અને વર્ણાશ્રમ ધર્મ યાત્રીકત રીતિએ યથાશિયન પાળનારા છીએ, માટે શોક વેદની મર્યાદાનો ત્યાગ કરવો નહિ, અને વિધિનિષેધનો ભંગ કરવો નહિ. જે ધણા નાગરોને મેદિથી સાંભળ્યું છે કે હું ઢેડવાડે જાય છે અને ત્યાં કૃષ્ણકીર્તન કરે છે; અને આદિશે ભેળો ખાય છે. કેમની લાજ-શરમ રાખતો નથી. આતું વર્તન આપણા કુળમાં ન શોભે, માટે, ભાઈ! શોકવ્યવહાર પણ પરમાર્થ સાથે સાચવવો જોઈએ.” નરસિંહ મહેતા જવાબ દીધો કે, “કાકા, તમારી શિખામણ સારી છે, પણ તે મારે માટે નકામી છે. જેને આત્માનું દર્શન થયું નથી તેને માટે શોક વેદની મર્યાદા છે, પણ જે શ્રીરાધાકૃષ્ણની પરમ ભક્તિમાં કુપ્પો છે, અને જેને પરમાત્માનો સર્વત્ર અપરોક્ષાનુભવ થયો છે તેને તો

“વર્ણના ધર્મ ને કર્મ કરવાં ટળ્યાં, મર્મ જાણ્યો ત્યારે ભર્મ ભાગ્યો.” શ્રીરાધિકાકૃષ્ણ, ભજ સન્નિધાનન્દને, તેથી નથી કાંઈ ધર્મ આધો. ૧ મનુષ્યને કર્મ કરવાં ઘટે જ્યાં લગી, ત્યાં લગી ભક્તિનો ભેદ અજાગો; ભાવે ગોવિંદમાં ભજન ભેદી રહે, એક ઉપાસના જઈને વળગો. ૨

જગ તે જોગ જગન નરથી ટળ્યા, જૂખ વેડી શીઠ પ્રત કરતો,
તીર્થની સોયના, મ્હેવ મનથી પરી, દેહ દમીને કા જગળ કરતો. ૩
સકલ સાધનનું શ્રીહરિ નામ છે, પાર પામ્યા મેષ સત પૂગ,
શાસ્ત્રરૂપી એ સમુદ્ર તરે જોટલા, જન કાપી ગયા જન શૂરા ૪
મારે તો આશરો, એક હરિ નામનો, છેક આ પો હવે ક્યારે જમ્યો,
બણે નરસૈંગો એ નામને આશરે, નામ ને મૂર્તિમા લીન રહીએ ૫

કાકા આ જગત્ સર્વ કૃષ્ણમય છે તેમા ભક્તને કરી બેઠ નથી ” પર્વત-
દાસે કહ્યું કે, “તારુ કહેવું ખરુ છે, પણ એમ કરવાથી આપણા કુળને કલ્પ-
લાગશે, માટે આહાર વિહાર સાચવીને કરવા ” તેઓ આ પ્રમાણે વાદ
વિવાદ કરતા માર્ગમા ચા-ચા જતા હતા ત્યારે નરસિંહ મહેતાને મનમા થયુ
કે કાકા વૈષ્ણવ તો છે, પણ હજી જરા કાચા છે, માટે તેમને ભગવાન
અમતકાર બતાવે તો કઈ સમજે એટલામા ખરા બપોર થયો અને બન્ને
ભક્તોના કંઠ સૂકાયા, પાણીનો સોષ પડવા લાગ્યો, અને ક્ષુધા પીડવા લાગી
ભક્તોનું દુઃખ જાણી અને નરસિંહ મહેતાની ઇચ્છા પૂરવા માટે ભગવાને
માર્ગમા એક નેસડો બનાવ્યો, અને એક સુદર વાટિકામાં ગાયો સહિત
આહિરનું રૂપ ધરી સખાઓ સગે ગોવાળનું કર્મ કરવા લાગ્યા માર્ગમા
આ અદ્ભુત લીના જોઈને નરસિંહ મહેતાએ પર્વતદાસ કાકા સાથે લા-
રજા લઇને વિસામો કર્યો, અને પોતે આહિર બનેના શ્રોકૃષ્ણને તુરત
જોળખી ગયા ત્યાં સ્નાન સંધ્યા કરી આહિરનું જ ભોજન કરવાને નર-
સિંહ મહેતા બેઠા, પણ પર્વતદાસ મહેતાને ભતિ અને કુળનું અભિમાન
હોવાથી તેમ કરતાં અચકાયા. નરસિંહ મહેતાએ કાકાને આગ્રહ કર્યો, અને
આહિરરૂપ શ્રીકૃષ્ણે પણ આગ્રહ કર્યો કે, વૈષ્ણવ જનમા પરસ્પર બેઠ ન હોય
નરસિંહ મહેતાએ તો કાકાને જણાવ્યું કે, “જા આહિરના રૂપમા શ્રીકૃષ્ણ જ
પોતે આપણા ઉપર કૃપા પ્રીતિ પધારેલા છે, માટે નાતબતનો બેઠ છોડી

સર્વ કૃપ્યુમય સમગ્ર પ્રસાદ સ્વી” તેનો ધણો આગ્રહ છતાં પણ પર્વત મહેતા જન્મવા બેઠા નહિ, ત્યારે નરસિંહ મહેતા આદિરૂપ હીરેશ બગવાનની સાથે આનંદથી પ્રસાદ લેવા લાગ્યા; તે એટલે સુધી કે આદિરના બાણમાંથી તેનું બોલ્યું પણ ખાઈ ગયા. (જુઓ ચિત્ર ૧ હું) આ જોમને પર્વતદાસને

ચિત્ર ૧ હું—નરસિંહ મહેતા આદિરૂપ ધારણ કરેલા બગવાનના બાણમાંથી ખાય છે અને પર્વત મહેતા ખીજાય છે.

ધણી ખીજ ચઢી, પણ આદિરના મુપગમાં તો કંઈ બોલ્યા નહિ અને કથવાતા અને ખિતવદને બેસી રહ્યા. તે પછી ખાઈ પરવારીને તેઓ પાછા દ્વારિકાનાયની માત્રાએ વળ્યા. તે વખતે રસ્તામાં પર્વતદાસે નરસિંહ મહેતાને કહ્યું કે, “તારા આવા બ્રધાત્યાર વિષે મારા અને ઘણી વાનો આવી હતા, પણ તે હું માનતો નરોત્તો; પણ આજે મેં પ્રત્યક્ષ ગાત્રી આંખોએ જોયું તેથી મારી

ખાત્રી થઇ છે, કે તું હવે કેવળ બહેકી ગયો છે, અને વટલ્યો છું અને મારે જ્ઞાતિજનો સમક્ષ તારી, આહિરનું બોટયું ખાઇ વટલાયાની વાત કહેવી પડશે, તે વગર તું સુધરે તેમ નથી.” નરસિંહ મહેતાએ હસતા હસતા કહ્યું કે, “મેં જેનું બોટયું એહું ખાધું છે તેનું તો સર્વ જગત ખાય છે. તમે ભગવાનને હજી ઓળખ્યા નથી. તમે પાંચ વર્ગોને જોઇ આવો કે આપણે બેઠા, જમ્યા, પ્રસાદ આરોગ્યો અને વિશ્રાંતિ લીધી ત્યાં આગળ કાણુ છે ? તમારો ભોટો ત્યાં રહી ગયો છે તે પણ લઈ આવો.” આ ઉપરથી પર્વતદાસ પાછા ફર્યા અને જ્યાં આગળ પોતાનું પીવાનું પાત્ર રહી ગયું હતું ત્યાં જઈ જોયું તો ન મળે તે આહિર કે ન મળે તે નેસડો, કે ન મળે તે ગાયોનું ટાળું કે નહિ દેખાઈ તે લીલીછમ વાડી; પણ ધૂળમાં જ્યાં પોતે બૂલી ગયા હતા ત્યાં માત્ર ભોટો પડેલો દોઢો. આ જોઇને તેમનાં ચાનચક્ર ખુલી ગયાં, અને નરસિંહ મહેતાને પોતાનો કેવળ લૌકિક ભત્રીજો નહિ સમજતાં મહા ભાવવાનુ દેવી પુરુષ ભક્તરાજ અને શુરુ તરીકે ઓળખ્યા, અને પસ્તાવો કરવા લાગ્યા કે, મેં મૂર્ખાએ ભગવાનને અને તેમના ભક્તને આટલા વખત સુધી નજા ઓળખ્યા. હવે મને પાછા શ્રીહરિનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન ક્યારે થશે, એવા વિચારમાં ને વિચારમાં પોતાનો ભોટો ઉપાડી નરસિંહ મહેતા પાસે આવ્યા, અને દંડવત પ્રણામ કરી હાથ ઝાલી પસ્તાવો કરતા બોલ્યા કે, “અહ્યા નરસિંહ, તું જ મારો શુરુ છે. તારે મને ભગવાનનો મેળાપ કરાવવો પડશે.”

ભક્તરાજ બોલ્યા કે, “આપણે દારિકા જઇશું, ત્યારે ભગવાનની ઓળખ કરીશું, પણ હાલ તો કાકા, જ્ઞાતિજનો સમક્ષ ફરિયાદ કરવા માટે ગાઓ કે,

“વટલ્યોરે નાગર નરસૈયો, બોટયું આહિરનું ખાધુરે;

“ને અવર રસ સહુ ઢોળી દીધો, અમૃત કચોળું લાધુરે,

“નીત ઉઠી સુંદર શામળીઓ, વૃંદાવનમાં ગૌ ચરાવા નયેરે;

“નરસૈયાને માંહે બેસાડી, આહિરડામાંથી ખાયેરે.”

કાકા ચેતી ગયા કે નરસિંહે યજ્ઞો માર્યો છે, પણ પોતાની જુલ ઝેટલે કંઈ બોલ્યા નહિ; પણ તેનાં વચન પ્રમાણે આગળ વધ્યા. આ પછી તેઓ થોડે દહાડે દારિકા જઈ પુજ્યા, અને ગોમતી સ્નાન કરી ભગવાન રણુછોક-રાખનાં દર્શન કરી પાવન થયા; પણ પર્વતદસ મહેતાએ નરસિંહ મહેતાને આગ્રહપૂર્વક કહ્યું કે, તું મને બોક્ષતા ચાક્ષતા ભગવાનનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવ. આ ઉપરથી નરસિંહ મહેતાએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી તેની મનઃકામના પૂરી કરવાની માંગણી કરી. ભગવાને કહ્યું કે, “તારી સંગતિથી તારા કાકાનો ઉદ્ધાર થયો છે. પણ હજી જગત વિશે તીવ્ર યૌગ્યભાવ અને મારા વિશે એકાત્મ અભેદ ભાવ થયો નથી, માટે હજી એણે તપ તપવું જોઈએ, તેથી તું એને માર્ગ દેખાડ. હું એના ઉપર તારા વચનની ખતર જરૂર કૃપા કરીશ. તું તો મારો આત્મા છે. તું કરશે તે થશે. તારા કાકાને સ્વપ્નમાં હું બેવાર પ્રેમથી દર્શન આપીશ, અને એક વખત તેની સાથે પ્રીતેથી બોલીશ. તેઓ મારા વિશે દૃઢ ભક્તિમાં પ્રેરાશે એટલે અમે તેને ઘેર સ્વયં પધારીશું.” નરસિંહ મહેતાએ તે ઉપરથી કાકા પર્વત મહેતાને, પ્રતિવર્ષ હાથમાં લીલાં તુલસીનો ક્યારે વાવી તેની માળા બનાવી ભગવાનને ચઢાવવા માટે દારિકા આવવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી; અને કહ્યું કે ભગવાન તમારે ત્યાં પધારશે ત્યારે મંજળ ઓચ્છવ વખતે અમે પણ ભક્ત મંડળી સાથે કીર્તન કરવા આવીશું. (જુઓ મુખ પૃષ્ઠનું ચિત્ર)

પર્વત મહેતા શ્રીદારિકાધીશનું દર્શન કરી આનંદમાં ડુબી ગયો. વળી નરસિંહ મહેતાના કહેવાથી તેણે, કલિયુગને વિશે મનુષ્યોએ કરવાને કઠિન એવો એક નિશ્ચય, ભક્તરાજ બોડાણાનો દાખલો લઈ, પરમ આસ્થાપૂર્વક ક્યો કે, “હાથને વિશે તુલસી રોપી ને તેને માંજર ચાપ એટલે તે લઈને મારે દારિકા પ્રતિવર્ષ જવું” અને તેની માળા શ્રીદારિકાધીશને પ્રેમપૂર્વક સમર્પણ

૮ પર્વત મહેતા પ્રતિવર્ષ દારિકા કેટલીવાર તુલસી ચઢાવવા જતા તે વિશે અરિતકારોમાં મતભેદ છે. વરાળ ત્રિકમદાસ, પર્વત મહેતા વરસમાં જ વાર દારિકા જતા એવું જણાવે છે; વિશ્વનાથ જની, વરસમાં બાર વાર જતા, એટલે

કરવી અને તુલસી પત્ર વડે જ ભક્તિથી પૂજા કરી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને પ્રસન્ન કરવા. એ પ્રમાણે જ્યાં સુધી ભગવાન પ્રસન્ન થાય ત્યાં લગી એ મત મારે કરવું.” પર્વતદ્વસ મહેતાએ તે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા લીધી, અને જમણા હાથમાં ભક્ત જોડાણની માફક તુલસી રોપી પ્રતિવર્ષ દ્વારિકા જઈને ચઢાવે, અને ખીજા હાથેજ સર્વ કાર્ય કરે. તેમને નરગત અને સુરજી આદિ પુત્ર પૌત્રો હતા, તેઓ ગૃહસંસાર ચક્રાવત્તા પશુ ચોતે તો ભગવાનમાં ધ્યાન રાખતા.

આટલી પર્વત મહેતાના પૂર્વાશ્રમની હકીકત છે, અને તે પછીનો ઇતિહાસ તેમના એક વંશજ વૈષ્ણુવરાજ ત્રિકમદાસે “પર્વત પચ્ચીસી” નામના એક કાવ્યમાં આપેલો છે, એટલા માટે તેમની જ વિમળ વાણીનો પ્રસાદ અન્ને આપીએ છીએ.

ઇતિશ્રી ગુર્જર ભક્ત ચરિતામૃતે પર્વત મહેતાના આખ્યાન વિષે સત્સંજ પ્રતાપ અને પર્વત મહેતાને શ્રીરામધિરાજ દ્વારિકાના રણછોડરાયની હઠ ભક્તિની પ્રાપ્તિ એ નામનો પ્રથમ અધ્યાય સમાપ્ત.

પ્રતિમાસ જતા એવું જણાવે છે. સર્વ વાતનો સાર એ છે કે પર્વત મહેતાના તુલસી ચઢાવવાના તપકાર્યમાં તેની એક હાથની હુથેલી કેવળ પ્રજુ માટે રોકાયેલી રહેલી; અને આ તેના તપથી ભગવાન પ્રસન્ન થયા હતા.

અધ્યાય ૨ જો

પર્વત પચ્ચીસી અને પર્વત વંશ

બક્તરાજ નરસિંહ મહેતા અને પર્વતદાસના કુળની વંશાવળી નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે અમને પ્રાપ્ત થઈ છે. મૂળ પુરુષ પુરુષોત્તમદાસને બે પુત્રો:-
મોટા કૃષ્ણદાસ અને નાનો પર્વતદાસ.

કૃષ્ણદાસને ત્રણ પુત્રો, તેમાં સૌથી નાનોરા બક્ત નરસિંહ મહેતા.

(૧)

મૂળ પુરુષ પુરુષોત્તમદાસ, અવટંક પંચા, તળાગળના રહેવાસી.

(મોટા પુત્ર) કૃષ્ણદાસ (જન્મ આશરે વિ. સં. ૧૪૨૮-૩૦)

જીવશુરામ ઉર્ફે મંગળજી. નિર્વશ.	નરભેરામ. નિર્વશ.	નરસિંહ મહેતા. (જન્મ વિ. સં. ૧૪૬૯) (પરણ્યા માણેક મહેતાને)
-----------------------------------	---------------------	--

શામળદાસ

(પરણ્યા વડનગરના દિવાન મદન મહેતાની અને બચીબાઈની પુત્રી કમળાબાઈ ઉર્ફે સરસેના સાથે. આ વડનગર ગુજરાતનું નહિ સમજવું. પણ નાગરોને જુનાગઢના રાજ્ય તરફથી મળેલાં બાર ગામોમાંનું એક છે. આજે એ વડનગર નહિ થયું છે.)
નિર્વશ.

કુંવરબાઈ.

(પરણી ઉનાના શ્રીરંગ મહેતા અથવા ઓઝાના પુત્ર વજીરાજ સાથે.)

(એનો વંશ આલેસો કહેવાય છે. એક રેવાશંકર ઉર્ફે નાથા (મહેતા) ઓઝા કરીને ગૃહસ્થ થોડાં વર્ષેપર જીવતો હતો. વિ. સં. ૧૯૭૦-૭૫ માં. એનું ઘર ગણેશ કળીઆમાં હતું. હાલમાં સાંભળ્યા પ્રમાણે તેનો રામપ્રસાદ નામનો પુત્ર હયાત છે, અને તે અંગ્રેજી નિશાળમાં માસ્તરની નોકરી કરે છે.)

(૧૩) રઘુનાથરાય. (સં. ૧૮૫૩-૧૯૩૪. કવિ)
(બેટ જાવની પ્રજાભાષામાં રચી છે.)

(૧૪) દુલેરાય.

(૧૫) જયસુખરાય મજમુદાર* (કવિ છે. વાનપ્રસ્થ જીવન ભોગવે છે.)

(૧૬) વિનોદરાય. (અમરેલીમાં વકીલાત કરે છે.)

(૧૭) નયનસુખરાય. (")

(૩)

પર્વતદાસના બીજા પુત્રનું નામ
સુરજ હતું. તેનો વંશ વેલો નીચે
પ્રમાણે ચાલેલો છે:-

પુરુષોત્તમદાસ

૧ પર્વતદાસ

૨ સુરજ (બીજા પુત્ર)

૩ નીલકંઠ

૪ શામળજી

૫ ગદાધર

(૪)

પર્વત મહેતાથી પાંચમા શ્રીકંઠની
વંશશક્તિ નીચે પ્રમાણે છે:-

૫ શ્રીકંઠ

૬ સારંગધર (કવિ; બીજા પુત્ર)

૭ શ્રીરાય

૮ મંદાવન

૯ જીભાઈ

૧૦ કાનજી

* પર્વત મહેતાના ૧૫ મા વંશજ તા. જયસુખરાયે, માંગરોલના વૈજયંત-
શાસ્ત્રી કાશીરામને, પર્વત પ્રખ્યાતી ઉપરથી સંસ્કૃતમાં રચેલું તેનું પર્વતાખ્યાન
નામનું પુસ્તક છપાવી આપેલું છે.

- ૬ રધનાથ
 ૭ વેણીલાલ હર્ષે ગોવર્ધન
 ૮ શામળજી
 ૯ સાકરલાલ
 ૧૦ દુર્લભજી
 ૧૧ નારજીજી
 ૧૨ કૃપાશંકર
 ૧૩ *છેલશંકર
 ૧૪ ધૈર્યશંકર

- ૧૧ ગુલાબરાય
 ૧૨ વજ્રારસીદાસ
 ૧૩ વ્રજદાસ
 ૧૪ *કર્યાણુરાય
 ૧૫ જયતિલાલ

નોંધ—*રા. છેલશંકર અને રા. કસ્યાણુરાય હાલમાં તૃસિદ્ધ મેતાજીના સેવક મંડળમાં જુનાગઢમાં કામ કરે છે.

પૂર્વે પચ્ચીસીકાર ત્રિકમદાસના પિતા ભવાનીદાસ સં. ૧૮૦૨ માં પ્રજાશરણ થયા પછી વયમાં આવતાં ત્રિકમદાસને તે સમયના ગાયકવાડ શ્રીમંત મોટા ફતેહસિદ્ધરાવ મહારાજ સાહેબે સારો આશ્રય આપ્યો હતો. તેમના મેઘાભાઈ તાપીદાસ પછી તેમનો કારભાર ગાયકવાડ સરકારને પસંદ પડ્યો હતો. તેઓ ફારસી, સંસ્કૃત, વ્રજભાષા અને ગુજરાતી ભાષાના ઉચ્ચ વિદ્વાન હતા. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની ભક્તિના રંગથી રંગાયલા હતા. તેમને નરસિંહ મહેતાનાં પદો, અષ્ટસખાનાં પદો વગેરે ઘણાં મોઢે હતાં અને પોતે પણ સારા કવિ હતા. તેમણે ફારસી અને વ્રજભાષામાં “શ્રીકૃષ્ણલિખિ ધ્યાહ,” નામનો કાવ્ય ગ્રંથ રચ્યો છે; જેમાં આરંભમાં ગ્રંથ રચવાના કારણમાં પોતે જણાવે છે કે:-

ગવાં હિન્દી જુલ ફારસી, ઇનિ રામાયન ચંદ ।

દિલમય દારદ આરજ, વંદ ઘુના પ્રવંચ ॥

મતલબ કે “ફારસી અને હિન્દીભાષા મળીને ચંદ કવિની રચેલ રામાયણ સાંભળી મારા મનમાં એવી ઈચ્છા થઈ કે હું પણ તેવો પ્રખ્યાત બાંધું.” તેઓ રાજકાજમાં પોતાવાયલા હોવાથી અનેક પ્રયત્નન હોવા છતાં કદી પણ અનીતિને માર્ગે આત્મા નથી, તેથી ગાયકવાડ સરકારની તેમના ઉપર ધણી કૃપા હતી. તેમણે પર્વત પચ્ચીસી લખવા માંડી ત્યારે એક અમલકાર થયો કહેવાય છે. ૮ પદો રચ્યા પછી ૯ મું પદ રચતી વખતે દીવના સક્ષાટનું નામ તેમને કેમે કહ્યું યાદ આવે નહિ, તેથી તેમણે કલ્પિત નામ લખવાની ઈચ્છા કરી, પણ લખ્યું નહિ. એટલા વિચારમાં ને વિચારમાં નિદ્રા આવી ગઈ અને તેમાં તેમને એક મધુરગ્રિય સ્વર ત્રણવાર સંભળાયો કે “વાસુદેવ, વાસુદેવ, વાસુદેવ,” આ નામ સાંભળતાં પોતે ઉઠ્યા ને “દીવને વાસ વસે એક વૈષ્ણવ વાસુદેવ વિખ્યાત રે” એ કડી બેડી કાઢી. એ રીતે શ્રીરણુછોડરાય પ્રભુ તેમને સદાય કરતા અને પરચો દેતા. શ્રી ત્રિકમદાસ મહાપ્રુદ્ધિમાન, મર્દ, ધીરવીર, મુત્સદ્દી અને શૂરા હતા. તેમણે ગાયકવાડ સરકાર તરફથી ધણી લઘાઈઓ લડી હતી. તેઓ સંવત ૧૮૫૫ માં શ્રીપ્રુદ્ધક્ષેત્ર ડોક્ટરમાં રણુછોડરાયનાં સ્વરૂપનાં દર્શન કરી, ચરણ સ્પર્શ કરી, ‘કર્મ બેગે બ્યાં બ્યાં ફરૂ બાદવા, ત્યાં તમારી મને ભક્તિ દેજે” એ મનોહર પદ ગાઈ, હતારે આવી, દેહ છોડી પરમપદને પામ્યા. તેમનું રચેલું રણુછોડજીનું કાવ્ય અમે સં. ૧૯૮૪ ના ‘શુજરાતી’ પ્રેસના કાર્તિકી પંચાંગમાં બોડાણાના આખ્યાન સાથે છાપ્યું છે. ત્રિકમદાસને સાત દીકરા અને એક દીકરી હતાં; તેઓ સૌ પરાક્રમી અને આપકર્મી હતાં, અને જાપના જેવાંજ નસીબદાર હતાં. તેમના સાતમા પુત્ર રેવાચંકરને પોતાના પિતાના વારસામાં કવિત્વ શક્તિ અને વૈષ્ણવી ભક્તિ મળ્યાં હતાં. ત્રિકમદાસ અને અમરજી દિવાન તથા

દેવાશંકર અને રણુછોડજી દિવાન સમક્ષલીન હતા. કોઈએ પણ એવું ગાયું નથી કે પરમેશ્વરે તેની સર્વ આશા પુરી હેય, પણ ભક્તરાજ ત્રિકમદાસે પોતાનાં પદોને છેડે લખ્યું છે કે “ત્રિકમદાસની આશા પુરી, પરબતને નાથે” વગેરે. આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે તેઓ સંતોષી અને સર્વ પ્રકારે સુખી હતા. નરસિંહ મહેતા સંબંધમાં તેમને એટલી બધી તીવ્ર લાગણી હતી કે ભગવાને તેમને સ્વપ્નમાં દર્શન આપ્યું હતું, અને તેમની આશા પ્રમાણે નરસિંહ મહેતાના નિવાસ સ્થળની શોધ કરી નરસિંહ મહેતાના ચોરાને પ્રસિદ્ધિમાં પ્રથમ લાવનાર અને નરસિંહ મહેતાની મૂર્તિ તથા માંગરોળથી રણુછોડરાયજીનું સ્વરૂપ જુનાગઢમાં પધરાવનાર ત્રિકમદાસ મહેતા જ હતા. વિ. સં. ૧૮૪૮ માં તેમણે “શ્રીપ્રકાશલીલા” નામનું એક કાવ્ય લખ્યું છે, જે હજી સુધી પ્રસિદ્ધિમાં આપ્યું નથી. તેમની રચેલી “પર્વત પચ્ચીસી” આ આજુ પર્વતાખ્યાનના એક પ્રકરણ તરીકે અમે અત્રે આપીએ છીએ.

પર્વત પચ્ચીસી

મંગળ સ્તુતિ

રાગ આશાવરી, તાલ ત્રેતાલ.

- નમો નમો શ્રી જે શ્રીરણુછોડ, લીલાસાગર પૂરણ કોડ;
 નમો નમો શ્રીદ્વારકા ધંચ, સુવન ચતુર્દશ નામે શીય. ૧
 નમો નમો સર્વ અંતરંગમ, નમો નમો સર્વ વેદવિગ્રામ;
 નમો આનંદનિધિ કરણ, ત્રિકમદાસ તમારે ચરણ. ૨

પદ ૧ હું, રાગ આશાવરી, તાલ ત્રેતાલ.

- જય રણુછોડ જહુકુળ બાણ, લીલા આગર કૃપા નિધાન;
 મહિમા મેંડળ જ્યોત પ્રકાશ, અધર્મ તિમિર તતક્ષણ નાશ. ૧

કિરણ પ્રતાપ ચહુદય વ્યાપ, શર્ણગતના શોષણ તાપ;
 અનેક ગિરદ તમારા હરિ, ભક્ત વત્સલ તે મર્વોપાર. ૨
 મુવ પ્રહલાદ આઘ જે ભક્ત, ઉત્ત્વળ અચલ ગ્રેમ આસક્ત;
 ભક્તવડે ભક્તિનો પથ, સ્વચ્છ રહે એમ માયે ંથ. ૩
 જુની થઈ જાણી જે વાન, મન વિચારૂં વૈકુઠનાથ;
 કુડી કળિયુગ કેરા લોક, પુરવ કયા પતિજે કોક. ૪
 તે જનનું કરવા કન્યાણુ, ઉભય ભક્તને અવિચળ ઘન;
 છરણગઢ મંગળપુર વાસ, નરસી નાગર પરબતદાસ. ૫
 એકનાં કારજ આપ્યાં કરી, એકને ઘેર પધાર્યા હરિ;
 એ વડિયે કળિયુગનાં જન, પથે ચડી થયા પાવન. ૬
 ભક્તિ માર્ગ નિષ્કંટક થયો, તે દિનથી ગગનજળ વહ્યો;
 નવ જોશો હરિ આર્ણ કર્મ, ત્રીકમદસ તમારે શર્ણ. ૭

પદ ૨ જુ, રાગ આશાવરી, તાલ ત્રેતાલ.

મૂતળ ભક્તિ પદારથ મોટે, સમોવડ સાધન અન્ય ન હોય;
 ભક્તતણે વરા એ વિશ્વંભર, માનવ મન વિભાસી જોય. ૧
 નરસી માટે નાગર ઉપર, હરિને હેત ધણે રે;
 જયપિ ધર્મ કર્મ નથી કાઈ, કારણુ કરણા કે રે. ૨
 પરબતને અકોર ગ્રેમનો, આદિ યાત્રી પણ અંતર માટે;
 મેહેતાજીસું મનણુ ધણે રે, ઉઠે હવો તે સંગ પમાય. ૩
 સત સગતથી સદ્ગુણિ આવી, શામળિયાસું વાધ્યો સ્નેહ;
 સત્ય પદારથ સેવા સમરણુ, અસત્ય પદારથ દોડો દેહ. ૪
 ત્રીકમનુ આરાધન કરવા, તત્પર ઘસ થયા તેણીવાર;
 સુત પરિવાર સદન વિસારી, ધાર્યો નામ તણો આધાર. ૫

- પદ ૩ જી, રાગ આશાવરી, તાલ ત્રેતાલ.
 પરખતે પ્રતિજ્ઞા લીધી, પ્રાણુ વસે જ્યાં સુધી દેહ;
 દારકા નાથ નિરંતર નિરખું, છબિલોછ નહિ આપે છેહ. ૧
 દક્ષિણ કર ઘુણસીનો કયારો, વામ કરે કરે સહુ કર્મ;
 શીત ઉષ્ણ વર્ષો સમતોલે, પોતાનો પાળે કુળધર્મ. ૨
 ઉદક તણી મન આશ ન રાખે, અપવાસે નવ યાય અચેત;
 કાચું કોઈ મળે જ્યારે, પામે પેલે સંત સહેત. ૩
 ધન હિણે ધંધો નવ જાણે, લુપ્તું જોલે ધરનાં લોક;
 સુનો થઈ સંસાર ચક્ષાવ, કે'તલ સાંભળતલ જ્યમ કોક. ૪
 એક વરસમાં ઉભય વારકી, દ્વારામતિ આવે ને જાય;
 પુર પ્રેમે પૂજે પ્રણુને, નીરમળ નીર ગોમતી નાહે. ૫
 અડસઠ વરસ ગયાં એણી રીતે, જરજર થયું જરાએ અંગ;
 ઈંદ્રિ નિરખળ દુર્ભળ દેહિ, ચિતનો ચટકો ચક્રતે રંગ. ૬
 સંધતણે સંધાય જોધને, હરિ દર્શનની કીધી હામ;
 પુત્ર કળત્ર સહોદર સધળું, મળું વારવા આખું ગામ. ૭
 આંકરશી જાંબઘં ચાલ્યા, સંધતણે સંધાય લઈ;
 તથુ ગાઉ ત્રિ પહોરે પોહોઆ, સાંઝે સુતા શિયળ થઈ. ૮
 *આજક આગળ એક મદીની, વાવ્ય વડી વિખ્યાત રે;
 સીતા મુંદરડી નામજ જેનું, જગત વિષે પ્રખ્યાતરે. ૯
 અડવડતા આખડતા ચાલ્યા, પગે પડ્યા બહુ છાસારે;
 શિયલ ગાત્ર અમિત થઈ પડિયા, સત્ય દારિકાવાળારે. ૧૦
 પરચારે પડી રહ્યા પરખત, જામ જુગલ રહી રાતરે;
 ચિત્ત આતુર છે ચરણ કમળમાં, હૃદય વિષે રળિયાતરે. ૧૧

* આજક નામનું એક ગામડું માંજરાજયી માધવપુર જતાં રસ્તામાં ૭ માલ દૂર આવે છે. બાલુમાં મેળડી.

સદ્ય અભાવ સુક્રામળ જોનો, તે ક્યમ સહેશે ઘસતી દુઃખ,
તન્નશય ત્રિફળ ત્યાંજ પધાર્યા, પરખન ઘસતે દેવા મુખ.
(જુઓ ચિત્ર ૩ જુ)

ચિત્ર ૩ જુ-ખર્ચત મહેવા મદી વાવની પરવારે સુતા ■
અને દ્વારિકાનાથ સ્વપ્નમા રાતે દર્શન આપે છે.

પદ ૪ શું, રાગ ખિલાવલ, તાલ ધમાર.

- સેનયત્રી શામળિયો ઉડ્યા, કમળા કહે “આજ કોને હુઠ્યા?”
 પૂછે પદ્મા પાલવ તાણી, “ક્યાં છે ગરૂડ?” વટે હરિ વાણી. ૧
- રોડી વાટ રમા રહી આડી, બોલ્યા નાથ ત્રીવા કરી ધાડી;
 “મંગળપુરમાં પરખત મારો, ચાલી ન સકે ચરણે બિચારો. ૨
- તુળસી ક્યારો કરમાં વાવી, સેવા કરતો ઈહાં લગી આવી;
 માળા તિલક મનોહર બાનો, નાગર તે નથી તમચક્રી છાનો. ૩
- બક્તવત્સલ ખિરક કેમ ટાળું, પટ મુકો ભઈ પાછો વાળું;
 આંખ્યુ જોઈ અળગી રહી નારી, ગરૂડાઈ થયા ગિરિધારી. ૪
- પંથ કરી પુર્યોત્તમ પોહોત્યા, નિજ સેવક નિદ્રા વશ હુતા;
 એવા દયાળ શ્રીદાસકારાથ, બજે ત્રીકમ જોમ ભવભય ભય. ૫

પદ ૫ શું, રાગ દાલેરો, તાલ ત્રેતાલ.

- શ્રીપતિ સ્વર્માંતરમાં બોલ્યા, વાવ વિશે વૈષ્ણવને સંગ;
 “પ્રસન્ન થયો હું તારે પ્રેમે, રાખ્યો રહ્યા કરે રંગ. ૧
- વૃદ્ધ થયો પાછો વળ પરખત, શાને શ્રમ પમાડે પડ;
 માસ એકમાં મંદિર પધારીશ, નાગર પ્રગટ કરું નવ ખંડ. ૨
- ગોમતિ સરિતા સાથે લાલું, સ્નાન કરવા સાયંભાત;
 પરખત આજ થકી મેં આપ્યું, “વૈષ્ણવ” પદ તુલને સાક્ષાત”.* ૩
- જગી જોયે તીહાં કાંઈ ન દેખે, એ શોણ કે સાચું રે!
 ક્ષણમાં હૃદય ખરું કરી રાખે, ક્ષણમાં ચાહે કાચું રે! ૪
- “વેદ શાસ્ત્ર સ્મૃતિ એમ બોલે, અસત્ય ન હોય તમારી વાણ;
 પામર જીવ પરતીત ન આણે, માટે કરો મયા કરીને એધાંણ.” ૫

“દીવ થઈ એક દિવસ આકાંક્ષા, ભેટ લાવશે તારી પાસ;
 મુંદર સિંહાસન,” એમ બોલ્યા, અંનર ધ્યાન રહી અવિનાશ. ૧
 ગદગદ કંઠ બેઠે કરજોડી, રોમાંચિત મન મોદ ન માથે;
 કાલી ઘેલી સ્તુતિ કરીને, પરચન નમ્યા પ્રભુને પાથે. ૭
 કીરતન કરતાં રમની વીની, બૂલી ગયા દેહનું બાન;
 સર ઉગતાં સ્નાન કરિને, હૃદયે ધર્યું ત્રીકમનું ધ્યાન. ૮

પદ ૬ કું, રાગ રામખી, તાલ દ્વિપદ્યંદી ધમાર.

શકમણિ મન ચિંતા કરે, “પણ અટળક મારો;
 શ્યો વર આપી આવશે, કરી વેણુ પમારો । ૧
 તાંદુલ સાટે લઈ ગયો, લખ્યા લેખ વિધાતિ;
 કર ન મદત જો કંથનો, મારી શી ગત થાતી ।” ૨
 દાસી કહે કમળા પ્રત્યે, “તમે કાં ન વાપ્યા ?
 પાસવ મેલ્યો મોકળો, ત્યારે પ્રજ્જી પધાર્યા ।” ૩
 “અદ્વૈત પ્રકૃતિ એકની, જોડે કાંઈ ન માડે;
 ભક્તની વારે વારતાં, હુંને હાથથી છોડે.” ૪
 ત્યાં પંખા સુણી સુપર્યની પ્રાણજન દીધા;
 પ્રેમેશું લાખ્યાં પુછવા મુખ બોધક મીઠા. ૫
 “પરજાત સદન પધારવું સાથે આવશે સ્વામા ?”
 “અરણુ તજું કેમ નાયનાં ?” એમ આચર્યા રામા. ૬
 ત્રીકમ તમ કરણાવિના, એ કૂળ અવતાર;
 પ્રાપ્તિ ક્યાં ચક્રી દાસને, પર્વત પરિવાર । ૭

પદ ૭ સું, રાગ ભોરવ, તાલ આડ ત્રેતાલ.

વળિયા પરજાત આખ્યા ફળિયે, હસવા લાખ્યા સધળા લોક;
 “માંડ માંડ ઉશંક કરે છે, શાને કાળે ફળેલી ફેલ ?” ૧

મોટા મોટા મળવા મસે, સન્મુખ આવી ઉઠાં બાળ;
 “પૂજા કરીને તરત પધાર્યા, લાવે તિલકે પ્રસાદી માળ.” ૨
 “તે સાચું જે તમે વિચાર્યું, અંગ તમારું અતિશે વૃદ્ધ;”
 પરમત કહે, “પ્રભુ આંહો આવશે, મુજને આપ્યું સ્વપ્રસિદ્ધ.” ૩
 મનમેલાં નિર્ભળ મુખ બોલે, “પુરવાસિનાં પુણ્ય અપાર !
 ગોમતી નદાયું કૃતકૃત થાયું ! દરશન દેશે દેવ મુરાર !” ૪
 પોતે પોતાને મંદિર આવ્યા, કરે પરસ્પર વાત હથી;
 આળ પંપાળ બંદે જે પરમત, કહો બાધઓ કેને સત્યવસી ! ૫
 પૂજા કરી પ્રસાદ લેધને, પરમત સુતા પલંગ જઈ;
 ત્રીકમદાસ સુરત શ્રીપતને, ચરણે લાગું સુદઢ થઈ. ૬

પદ ૮ મું, રાગ શેરવ, તાલ-ત્રેતાલ.

હાટ્ટીએ* બેઠા ગપ હાંકે, “રેડો નથી કાંઈ રણુજોડરાય;
 છપન ભોગ તજીને ત્યાંના, પરમત ન્યાં શું ખડ કાં ખાયે ? ૧
 વિપ્રતણે વશ એ વિશ્વંભર, કહો બાધો કેમ આવે રે ?
 જોતાં દૂર દારિકા નગરી, સરિતા શી પેર લાવે રે ! ૨
 ધરમાં ધમ નથી રહેવાને, આંગણિયું અગામું રે;
 સાડી ઉપર આડ ગયાં, તે ચિન અચ્ચન્નું પાતું રે.” ૩
 પરદે પરમત સર્વ સાંભળે, નરમું બોલે નાગર સાથ;
 ત્રીકમરાય ત્રીશુવન તારણ, દાસની લાજ તમારે હાથ. ૪

પદ ૯ મું, રાગ બિલાવત્ર, તાલ-ત્રેતાલ.

ઉતમ કથા હરિજન કરી, તે સાંભળ્યાં શુદ્ધ થઈએ રે;
 જે સંચિત હોય પૂર્વ જન્મનાં, તો સદા સમીપે રહીએ રે.

* આ દારડી, લાલજ મંદિરને નામે પ્રખ્યાત જગ્યા
 હોવા સંભવ છે. નાગર બ્રાહ્મણપણને નાકે.

- દીવને વાસ વસે એક વૈધલુન, વાસુદેવ* વિખ્યાન રે; ૨
 છાપાં તિલક તુલસી દરિસેવા, ગજધરા કરી ચાન રે. ૨
 કરે કસબ કુટીલતા મેલી, અધર્મનું ધન હાય ન સારું; ૩
 જ્યાં લાભ સંતોષે વરતે, સાધુને ખવરાવી ખાયે. ૩
 એક પાપાણુનણું સિંહાસન, શોભા સીમા કરી રે; ૪
 દશ અવતાર દારકા લીલા, ચિતરીઈ ચહુ ફરી રે. ૪
 પંદર માસે થયું પરિપૂરણ, પુરે ગ્રેમે ધડિયું રે; ૫
 છુટ્ય પદારથ હે તે આગળ, કંચન મણિયે જડિયું રે. ૫
 વણિક એક હંકારે હોડી, લર્વિંગ ભરી લઈ જવા બેઠા; ૬
 સિંહાસન લઈ તેમાં બેઠા, જીવરજીને કરવા બેઠા. ૬
 પુનરપિ ગમ કરી સ્વપ્નામાં, બોલ્યા નાથ ધરી મન મેહર; ૭
 “સિંહાસન લઈ જાઓ સેવક, મંગળપુર પરજાતને ઘેર. ૭
 થોડા દિવસ ત્યાં રિયર થઈ રહેજો, ગોમતિ સહિત પધારીશ ત્યાંહો;” ૮
 જાગ્યા જન આશ્ચર્ય મન પામ્યા, શું દીર્ઘ મેં સ્વપ્ના માંહો. ૮
 ખૂણતાં સહુકો એમ બોલ્યા, સ્વપ્નતણી નોહે સાચી વાત; ૯
 પેહેસે પંથ હંકારી હોડી, રંચ રહી હવે પાછલી રાત. ૯
 વાસુ વાય અચાનક અવગો, જીવાળા ઉડ્યા જળમાં રે; ૧૦
 નાંગર તોડી નાવડી પોહોચી, મંગળપુરમાં એક પળમાં રે. ૧૦

* ભક્તોને મુખે અને ગ્રન્થાંતરે એવી વાત સંભળાય છે કે દિવ્યાંદર નિવાસી સલાહ વાસુદેવને પુત્ર અત્યંત વ્યાધિગ્રસ્ત થયો હતો, ત્યારે તેણે દ્વારિકાધીશ રણછોડરાય પ્રિયવર્ચ માનતા માની હતી કે, જો પુત્ર વ્યાધિ મુક્ત થાય તો એક સુંદર સિંહાસન ધરી ઓદ્ધારિણપતિને અર્પણ કરીશ. આ સૂત્રધારને પુત્ર નિરોગી થયો અને જ્યારે તેણે સુંદર સિંહાસન ધરી દ્વારિકા જવા માંડ્યું, ત્યારે ભગવાને તેને મંગરેણ કવરી તે સિંહાસન પર્વતદાસ મહેતાને આપવાનું સ્વપ્નાંતરે કયું. ત્રીકમદાસે આ હંકીકત વર્ણવી નથી. † ગજધર એટલે સલાહ; કડીઓ; સૂતાશ; ત્રણે અર્થ થાય છે. પણ અત્ર માત્ર સલાહ અર્થ લેવા.

હંગો સર દરયધી દીડી, માલમે જોજાખા મેડી રે;
વાસુદેવ વૈષ્ણવને પ્રણામી, બંદરે આવી બેડી રે.
(જુઓ ચિત્ર ૪ થું)

૧૫

ચિત્ર ૪ થું-વાસુદેવ સત્તા માંજરોળ બંદરે
સિદ્ધાસન ઉતારે છે.

હરપ બરાણા બકત હિમણા, સાથે સંત વણા દશવીશ;
ત્રીકમની ગત ત્રીકમ જાણે, સ્તુતિ કરી સમરે જગદીશ. ૧૨

પદ ૧૦ મું, રાગ ખિલાવલ, તાલ ધમાર.

“પરખત વૈષ્ણવ ક્યાં વસે?” જથુ જથુ પ્રત્યે પૂછે;

માનવ કો માને નહિ, તેનું કારણ શું છે? ૧

આલી આળ્યા ચોવટે, એક એકને કામે;

ઉત્તર કોઈ આપે નહિ, વૈષ્ણવને નામે. ૨

“પંજો પરખત છે સહી, જાઓ નાગરવાડે;”

હરિજન ખેઠા હાટડી, મળા નાત અખાડે. ૩

કોઈ કેને નવ ઓળખે, સ્વમાની સગાઈ;

દોડી આળ્યા બરોડિયે,* બેટયા બે બાઈ. ૪

આંખડિયે અમૃત ઠર્યાં, શિતળ થઈ છાતી;

વળી વળી જુજ બળ બીડતાં, નેહ નાના બાતિ. ૫

એક એકને ચરણે નમ્યા, ચિત્ત સરખા સરખે;

ઝાલી હાથને આસિયા, હૈરામાં હરખે. ૬

વિનય કરી વાસુદેવ કહે, “હુંને હલધર વિરે;

સિંહાસન લેઈ મોકલ્યો, નાવ નાંગરું તીરે.” ૭

મેહુતો મુર્છાગત થયા, હર્ષ આંસુ અધસાં;

ઘૈતક દેખી કારમું, ધાઈ આળ્યાં સવળાં. ૮

તે સમે ત્રીકમ આવિશ, દસના દિલ માંહે;

ધીગજ આપી છીડીઆ, આળ્યા હાટડિ જ્યાહે. ૯

* બરોડિયો-નામની નાગર પ્રાણલોના નિત્ય બેસવાની જગ્યા. માંગરોળના કોઠના ઉત્તર તરફના દરવાજાથી બહારની સડક ઉપર પૂર્વ તરફ આલતા, મોચી-મોના મડાન ખજોનો ગોવિંદખાડી ઉપરનો બાજ.

પદ ૧૧ મું, રાગ ખિલાવલ, તાલ ધમાર

નાગર નમી નમી આપણા અપરાધ ક્ષમાવે;	
સિંહાસન પધરાવવા શણુગારીને આવે.	૧
ધર ધર ગઢ છે વધામણી, શોણું ચયું સાયું;	
પરખત પૂરણ બકત છે, માનવ મન કાયું.	૨
દોલ દલમા હુંદળી, ઝાંઝ ઝાઝરી વાજે;	
તાલ પખવાજ તાળિયો, ઘોર સ્વરે ગાજે.	૩
થેલું ગામ ટોળે વળ્યું, બંદરને બારે;	
આ જોતાં એમ જણજો, પરિવ્રજ પધારે.	૪
વાજતે ગાજતે લાવિયા, સિંહાસન ધરમાં;	
પરખત વસુદેવ જોડલું, ચીધી નારિ નરમાં.	૫
તેજ સમે મંદિરતણું,* મહામુરત લીધું;	
કડીયે હિત ચિતમાં ધરી, પરિપૂરણ કીધું.	૬
પરખતે પૂરણ પ્રેમયું, પુરુષાતન છાંડી;	
ભામિનીલાવે ત્રીકમા, સ્તુતિ કરવા માંડી.†	૭

• મંદિર=આ ગોમતી વાવ નજીક પૂર્વબાજુ રણારી વાડામાં રાજમહેલનાં અમલદાર હરદાસ માંડણનું મકાન તેજ.

† પોતાના આરણ્ય ઇષ્ટદેવ પ્રત્યે દરેક જનની ભૂદી ભૂદી માન્યતાઓ હોય છે. તેમાં વૈષ્ણવોની ખાસ કરીને સર્વથી ભૂદી પડતી માન્યતા છે. અને તેવી માન્યતાનું એક સ્વરૂપ-પરમેશ્વરને પતિભાવે બજાવો અને પોતે પુરુષ હોય છતાં પણ પત્નીભાવ મનમાં ગ્રહણ કરવો-એ છે. વૈષ્ણવો બાલાકાદે દેહભાવે પુરુષ હોય છે, અને પોતાને ગૃહસ્થાશ્રમ બરોબર ચલાવે છે. પણ પોતાના ઈષ્ટદેવના પ્રતિ પોતાની ચિત્તવૃત્તિનો ભાવ, એક પતિવ્રતા સી પોતાના પૂજ્ય પ્રિયપતિ મઠિ જેવી તલસાટવાળી મનોવૃત્તિ રાખે છે, તેવો રાખે છે. આ રહસ્ય જેઓ આવા પ્રકારની ભક્તિનું રહસ્ય સમજતા હોય અને જેઓ સમાનભાવી હોય છે તેઓજ સમજી શકે છે. નરસિંહ મહેતો, ત્રિકમદાસ,

પદ ૧૨ સું, રાગ પરજ (સખીભાવનું પદ)

- આવોરે આવોરે મારે મંદિરીયે, મીઠા ગોઠ મળી કરિયે;
 ધણા દિવસના તાપ સમાવું, અમી ઠરે મારે ઉરવરિયે. ૧
- દીઠ પાખે દિવસ ન જાયે, રાત બધી રોષ રોષ મરિયે;
 પેડ પ્રાણુ પરવશ થયાં મારાં, કહાનડ ધીરજ કેમ ધરિયે ? ૨
- માય બાપ મહારા નવ ખીજે, સગડ તજે ધોળે સાસરિયે;
 સુરિજનયાંની શંકા છળી તો દુર્ગનીયાંથી શું ડરિયે ? ૩
- નૌનમ જોખન સુંદર મંદિર, પ્રેમજ સજ્જા પાથરિયે;
 ત્રીકમ તમસું તાળી દેતાં, ભવ સાગર સેહેજે તરિયે. ૪

પદ ૧૩ સું, રાગ મારૂ પુરજ (સખીભાવનું પદ)

- આરતભંજન રે, લક્ષ્મીવર લટકાળા;
 મનના રંજન રે, મધુરી મોરધીવાળા. ૧
- જે દહાડાના નયણે દીઠ, કામણુગારા કાળા;
 તે દહાડાની યજ્ઞ હલ ઘેલી, ગુણુસાગર ગોવાળા. ૨
- શું જાણું મીટડિયે તાહારી, ચોરી કેરા આળા;
 આપોપું સોંપત નહિ આજે, રોપત નહિ વરમાળા. ૩
- આવીને આલિંગન આણે, ત્રીકમ કાં દિયે દાળા;
 ઘસને આશ ધણી ઘમોદરા, દીનાનાથ દયાળા. ૪

દયારામ વગેરે ધણા ભક્તજનો અને કવિઓએ શ્રીકૃષ્ણને પતિભાવે સ્મર્યા છે, અને તેઓએ પોતે સખીભાવ અથવા ભાગિનીભાવ ધારણ કરેલા હોય છે. ભક્ત પર્વતદાસ પણ ભગવાનની ભાગિનીભાવે સ્તુતિ કરે છે. આવી રહસ્યમય વાર્તા ધણા આધુનિક ચિંતિતરંગો અને દીઠાકારોને સમજાઈ નહિ હોવાથી, તેઓ તેનો કાં તો વિચિત્ર રીતે સમજવડ કરે છે અથવા તો નિંદા કરે છે.

પદ ૧૪ સું, રાગ રામકલી, તાલ ધમાર.

- હરિ કમળા હાસ વિલાસ કરે, રસ મગ્ન રસિક બેઠે પરિસ્પર્શે
મણિમય મંદિર મુક્તા જઝાં, માંહે કનક તણું લટકે ક્યાં. ૧
- ચાર ડાંડિ તે અમકે રલથું, દાસી દોરડી તાણે જલથું;
કોમળ સજ્જન પયશીણુ ચક્રી, રડા અલિવાસ સુવાસે રથા છક્રી. ૨
- કોઇ અંમર ઢળાવે પાસે રહી, કોઈ સન્મુખ ફૂલ તંબોળ લધ;
એક આસને જીગલ બિરાજતાં, ધન દામનીની છળિ છાજતાં. ૩
- સરસ વચને વરસે અમી, અન્યો અન્ય રથાં બેઠે રંગ રમી;
સ્તુતિ પરખતની શ્રવણે પડી, પરાં કીધાં પદ્માને તે ધડી. ૪
- ભક્ત વાસલ ભૂલ્યા ભોગને, રસ રંગ રમા સંભોગને;
આપ્યું વચન નાથ હર આવિયું, વાહાયે વિનતાને સંભળાવિયું. ૫
- ‘આમ થું હેત ભક્તનું ભૂધરા? અમે દલ્લાં ને ઈ વાહાલા ખરા?’
‘થું જાણો તમે એ જીવતને, હું તો વરા છું ભામા ભક્તને. ૬
- મારો દાસ જન્મ ચક્રી દુખજો, માટે રિદ્ધ સિદ્ધ મોરથી મોઢલો;
રખે વિલંબ કરો,’ એટલુ કહી, પછે સ્વપ્ન પરખતને છઠ. ૭
- હઠયા નાથ પધાર્યા આંગણે, ગોમતીને તેડીને એમ જલ્દ;
‘પરખતનો તે પ્રેમ પૂરો કરો, પાતાળને મારગે પરવરો. ૮
- એ પંથે અમે પણ આવશું, પરખતના કોડ પ્રસાવશું’
રમા વિનવે, ‘રાજ(ભોગ) વેળા ચઈ,’ ‘આજ ભોજન પરખત ત્યાં જઈ.’ ૯
- સોંઘ્યાં સ્થામા સાંભળી વાતને, આઘ્યા અગ્રજ બેટયા શ્રાતને;
‘ત્રીકમજી કહે તમે ત્યાં જાશો, ધંધાંનું રાજકાજ કોને સોંપશો?’ ૧૦

પદ ૧૫ સું, રાગ પંચમ, તાલ આઠ ત્રેતાલ.

- વહાલોજી વિમાસે રે, ‘હવે કેમ કીજીએરે, સળસળ ચઢતો હમે સુર
હારકા દુભારો તો ફરીને મનાવશું રે, જનું કાંઈ પરખત ઘેર જરર. ૧

ત્રિવિધ સ્વરૂપે રે, હું છતાં વસુંરે, ઉભય સ્થળ ને સુદમ એક;
 એક પરીબ્રજ ને એક વ્યૂહ વિમલે સહી, ત્રીણું લીલાવપ્ત વિશેષ.
 એક ડાકેણ ને એક રહે દ્વારકાં રે, સુદમ પરબત તણે સદન;"
 એમ કહીને રે કર કમળા તણે રે, જમણે આયો જગજીવન. ૩
 "એણે રે ઢેકાણે રે રાખી હું વેગળી રે, તે મારો કાંઈ વક્ષસ્થળમાં વાસ;
 અજગી ન યાજો તો સાથે સાંચઈ રે," હરિયે 'હા હા' કહ્યું સદાસ. ૪
 અવિગત રૂપે રે પ્રભુજી પધારિયા રે, જય જય ચલે જગતના જન;
 વહાતા રે વૈકુંઠથી તમને ત્રિકમા રે, ભૂતળ ભકતો તથાં જીવન. ૫

૫૬ ૧૬ શું, રાગ કાલિંગડો, તાલ ધમાર.

"હું તો સાંભળની મારી સજની, રસ રંગે ભરી રૂડી રજની;
 જાણું છારકાનાથ પધારિયા, મારા મન અભિલાષ સુધારિયા. ૧
 ઉઘો પરબત દીપ ઉઘોત કરો, મેલી આજસને આનંદ ભરો;"
 વહાણો હાથ સાહીને એમ વહે, "શાને સેવક રાખો શાચ હટે ? ૨
 અમે અદ્વૈત તમ ઉપર હજ્યા, રિદ્ધ સિદ્ધ સર્વે રાણી કમળા;
 અમે, બીના તમારા ભાવમાં, ગોમતી ગુણવંતોં વામ્બમાં." ૩
 જાણું સેના કરે સન્મુખ ચર્ષ, નાથને નમતાં તે નિદ્રા ગર્ષ;
 ત્રીકમજી જોવાને ટળવળું, માફ ભાગ્ય સોહાગ ભહું રૂબું. ૪

૫૬ ૧૭ શું, રાગ સામગ્રી, તાલ ધમાર

પ્રાતસમે પાણિયારિયો ગજ ભરવાને પાણી;
 લેહેરો ઉઠી વાવમાં મયોગથ ભરાણી. પ્રાતસમે ૧
 ઉછળી આણું કારમું કૌતકની કહાણી;
 દોકરો સુણી આવિયા જોડ્યા પરબતવાણી. " ૨
 "બાકીઓ કાં બકવા કરો ? આખ્યાં ગોમતીરાણી,"
 મચ્છ કચ્છ માહે જોઈને લોકે વાત પ્રમાણી. " ૩

શીશ મુગટ મકરાકત કાન, બાલ તિલક દર બીનેવાન;*
 શંખ ચક્ર ગદ્યામુજ હાથ, દરા આંગુલ શ્રી દારકાનાથ.† :

ચિત્ર ૫ મું-માંગરોળની વાવમાં શ્રી રણછોડરાય સત્રવાન
 મધાર્યા ॥ અને પર્વત મહેતા સ્તુતિ કરે છે.

* બીનેવાન-શ્યામ, હાલ બિરાજતું દરા અંગુલ પ્રમાણનું તદ્દન છલ્લું
 સ્વરૂપ સ્થાપિત છે. † આ સ્થળે ભક્ત વૈષ્ણવો નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ

સેવકને મન સંદેહ યશે, આ સ્વરૂપ દોષ ખીલું હશે;
 એવું વિચારી ત્રિભુવન ભૂપ, દરેશન દીધું આઘ સ્વરૂપ. ૪
 સ્તુતિ કરીને લાગ્યા પાપ, પરબત હિર આનંદ ન માપ;
 સુંદર સ્યામ કમળદળ નેણુ, પરબત પ્રત્યે બોલ્યા વેણુ. ૫
 “વૈકુંઠપે હુંને વહાલી ધણી, જરજર ઝંપડી સેવક તણી;
 સુંદર મંદિર દારકા ધામ, તેથી વહાલું તારૂં ગામ. ૬
 કુળ સહિત કરવા પાવન, સદા બિરાજી તારે જીવન;
 પદ માસ આંહી જાત્રા યશે, ને ચોદશથી ચાલી આવશે. ૭
 તારો શ્રમ મેં સજો ન જાય, હવે પધરાવો મંદિર માય;”
 રામ રામ બહાંડ જ રમે, તે પ્રભુને હસ્તાસન ગમે. ૮
 વાવ ચક્રી નીસરિયા બહાર, ચોદશ વરતો જોજોકાર;
 કીતક દેખે દેવ આકાશ, પુષ્પ દૃષ્ટિ યાય ત્યાં ત્રીકમદાસ. ૯

[પર્વત મહેતા સ્તુતિ કરે છે:—

રાગ પ્રભાત

ધન્ય છે ધન્ય છે રાય રણુછોડજી, દારિકધીરા શ્રીકૃષ્ણ કાળા;
 બસ વત્સલ પ્રભુ, ટેક ધારી ધણી, વારી ગર્ભ રંગી રૂપાળા. ૧

કરે છે. ભગવાન દારિકનાથનું એક મોટું સ્વરૂપ શ્રી પુણ્યક્ષેત્ર ડાકોરજીમાં
 બેસાળે છે. ખીલું દારિકા ખાતે છે, અને પર્વત મહેતાને માથે બિરાજી સ્વરૂપ
 નાનું અને ગોદનું છે. પર્વત મહેતાને નાનું સ્વરૂપ જોઈને ચિંતા થઈ કે માન-
 રાજના નામરો અને વૈષ્ણવો આ સ્વરૂપને પ્રમાણ શી રીતે માનશે? ત્યારે
 પ્રભુજીએ તેને આ પ્રમાણે કહ્યું.

શ્રમ પડે આપના, અંગનેરે વળી,
 હોય નો આ મુર્તિ મોહોટી મારી;
 એક અશક્ત ને, વળી શક્ત મેવા યમે,
 એટલા માટે મેં સુક્ષ્મ ધારી.

(સેવક મંડળ વરદથી ગવાતાં પદોમાંથી ઉતારો.)

કોણ હું દાસ પરબત અને કોણ તું, કોટી બ્રહ્માંડપતિ પૃથ્વીપાળા; ૨
 ક્યાં શ્રીદારિકાં, ક્યાં મઢી માહરી, વાહ: ગતિ મહન તુજ બેશીવાળા.
 દીન ધનહીન નાગર હું નો નાતમાં, આજ રિદ્ધ સિદ્ધ ભરીયાં બૂપાળા; ૩
 નાથ કીધો સદ્ગુણો સોરક વિગે, મુક્તિમયધ્વજ દીમે દીન દયાળા.
 હંડ નિવારિયા, કરતો પજાપણું, ખંડી જન્મ રાજ બપ બક્તપાળા; ૪
 દેવ માંગે નહિ, દાણ મુજ કુળ સહ, દેખી તિલક દળ તુલસી માળા.
 બપ નવ રથો, નાથ લવચેશ નહિ મરણનો, આજ સનાથ કીધો કૃપાળા; ૫
 દાસ પરબતપતિ તારિયા કુળ સદ્, અર્જુ શર્જુ રાખો મુજને રસાળા.
 (સેવક મંડળ તરફથી ગવાતાં પદોમાંથી આ સ્તુતિ ઉતારી છે.)]

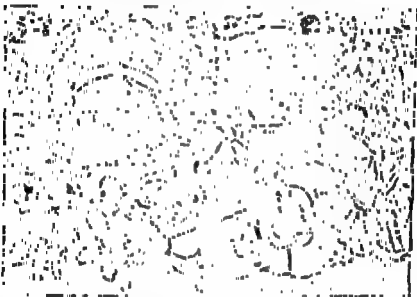
પદ ૨૦ મું, રાગ આશાવરી, તાલ ધમાર.

શ્રીરણુછોક રવાડિ ચઢિયા, ચારે પાસે ચમર ઢળે; ૧
 દૂર સમીપ સહુને દર્શન, અકળ કળા એની કો ન કળે.
 ભુવતિજન જોવાને ઉઠાં, આરગ મેડી ભીંત પકીત; ૨
 ભાવે તે તે જાતે વધાવે, સહુને સરખા સરખી પ્રિત.
 દોલ દદામા જેર નફેરી, ઝાંઝ મૃદંગ ઝાંઝરી વાહિ; ૩
 આગળ નર નાચે ને રાચે, પાછળ માનની મંગળ ગાય.
 મ્હોંખી મંદિરમાં પધરાવ્યા, સિદ્ધાસન ઉપર પરિબ્રહ્મ; ૪
 પરબત ભાગ્ય વિચારી વિસમે, સદ્ગુણ થયો સેવકનો શ્રમ.
 અભિષેકદિક વિધિ આચ્છવની, કીધી જે બની આવીર; ૫
 ત્રીકમદાસ આજ પરિપૂરણુ, બક્ત વત્સલ મન આવીર.
 (ભુજો ચિત્ર ૬ કું)

પદ ૨૧ મું, રાગ બિલાવલ, તાલ ધમાર.

બધ પધાર્યા શ્રીનાથજી, દાસમતિના રાય; ૧
 આપણને સુખ આપવા, મુળ મંગળપૂરમાં.

કીધાં સનાય શ્રીનાથજી, હાથે આલીને બાંહે;
 આજ લગે સખી એવડું, દ્રષ્ટે ન દીકું ક્યાંહે. ૨
 ક્યાંહે કાને નથી સાંભળ્યું, થયું નથી થાશે ક્યાંહે;
 ચૌદ જીવનનો રાજગો, આલીને આવે આંહે ૩

ચિત્ર ૬ કુ-શ્રીરણજીકારાયને માંગરોળના નામરો અને લોકો પાલખીમાં પધરાવી
 વાનતેમાજતે પર્વત મહેતાને ઘર લઈ નય છે.

ગોમતી આગળ મોકલ્યાં, પાછળ પૂર્ણાનંદ;
 નહાશું નિરખશું હરખશું, નીત નવલા આનંદ. ૪
 પાંગળો પામે ન્યમ સખી, ધરમાં બેઠા ગંગ;
 ત્યમ આપણ ઉપર જીઓ, સાહે થયા શીરંગ. ૫

ચરણ પુજે ચંદ્રેશ્વર તથાં, પ્રેમદ આણીને પ્રીત;
 વારી વારી જાઓ વારણે, ગાઓ મંગળ ગીત. ૧
 ધન્ય ધન્યદહાડે આજનો, ધન્ય ધન્યમગશિર માસ;
 ધન્ય સુદ ૭૪ જુધવારે, વદાને પુર્વો વાસ. ૭
 ધન્ય ધન્યપુણ્ય પરબત તણા, ધન્ય ધન્યનામરી નાત;
 ધન્ય ધન્ય ત્રીકમદાસને, કહે વીસતારીને વાન. ૮

પદ ૨૨ મું, રાગ સારંગ, તાલ આડ ચોતાલ.

આનેદ રસની રેલરે, આજ મહારે આનેદરસની રેલ;
 લડસડતા લક્ષ્મીવર આખ્યા, કરવા લીલા કેલરે. આજ. ૧
 મારગે પ્રેમળ પથરાવું, પુરપોતમ પગ ધરવા;
 વિવિધ સુર્ગધે સદન સમારે, વદાસાને વશ કરવા. આજ. ૨
 આંગણે ચોક રચ્યાં ધિત્રામણ મંડપ છાયાં ચીર;
 શુભ સિદ્ધાસન ઉત્તમ આસન, બેઠા બળમદ્વરીરે. આજ. ૩
 દૂધકે પાષ પખાળ્યા પરથમ, કેસર કુમકુમ નીર;
 અર્ચોદક લાઇ મરતક મેલ્યું, પાવન થયું શરીર. આજ. ૪
 છળસી ટાડર ચાંપા ચોસર, સુઆ ચંદન સાથે;
 કમળાવરને અંગે અરધ્યાં, એ મારે હાથે. આજ. ૫
 નાના જાત નીપાયાં ભોજન, મધુરાં મન મમતાં;
 અંતરમગીએ અતિ સુખ આધ્યાં, ભુગતેશું જમતારે. આજ. ૬
 રચિતળ નીર સુવાસીત ખીડી, મસમસતા મુખવાસ;
 અક્ષતી વારી સેજ સમારી, ચોસર ચોટી પાસરે. આજ. ૭
 કમળા મન્ત નિરંતર નિરખું, નાના ભોગ વિલાસ;
 જાલીજન પ્રભુ કૃપા પ્રસાદે, પાખ્યા પરબતદાસરે. આજ. ૮

પદ ૨૩ મું, રાગ ધનાશરી, તાલ આડ ત્રેતાલ.

મેહેતા પરખતતણે રે, શુવન આજ વધામણાં;	
પધાર્યા જગજીવન, લણી લણી લે ભામણાં.	૧
ઈંદ્રિ સદનથી અદકી ઓભા, શોભવા લાગ્યું ધામ;	
કશી ન્યુન જ્યાં કૃષ્ણ પધાર્યા, પોતે પૂરણ કામ.	૨
પદમિનીભાસ પીયળ કુમકુમની, પહેર્યા નવરંગ ચીર;	
ધ્યાંગણીએ મલપતિ આત્રે, પાથે ઝમકી રહ્યાં ઝંજીર.	૩
ચતુરા હાથ ચમકતા ચુડા, સાથિયા પૂરે સાર;	
હંબર ઓળે ને હશી હશી ઓલે, રૂપે રૂડી નાર.	૪
કુમકુમ અક્ષત શ્રીફળ યાળી, લટકે લઈ લઈ હાથ;	
મંગળ ગાતી માતુની આવે, વધાવે શ્રીવૈકુંઠનાથ.	૫
મંગળ કળશ રચ્યા કદળી સ્થંભ, તોરણ બાર સોહાય;	
નાદ નૃત્ય વધાઈ વાજે, મંદિર બીડ ન માય.	૬
પરખત સભા સમારી બેઠા, સહુ કોને સન્માન;	
સુત ભાટ નાટક નૃત્યકારી, નાના વિધનાં ઘન.	૭
રાગ પ્રભ બેટ લેઈ આવે, આબણુ વસ્ત્ર અપાર;	
ખાલાણુ વેદ બણે રસબીના, આશીર્વાદ ઉચ્ચાર.	૮
વૈષ્ણવ ફળિયું* ઝળહળ દીસે, જાણીએ ગોકુળ ગામ;	
કે વૈકુંઠ કે હરકા નગરી, પધાર્યા જીગ વિગ્રામ.	૯
ત્રીકમદાસ આશ પરિપૂરણ, સેવો શ્રીરણુછોડ;	
પાડ ચઢાવ્યો પુરુષોત્તમને, પુર્યા મનના કોડ.	૧૦

પદ ૨૪ મું, રાગ ધનાશરી, તાલ ધમાર.

વારણે જાઉં આટલ વચનને, બોલે તેથી અધિક પને;	
જથપિ ચળે અચળ ધુમંડળ, પણ હરિ ટેકથી ન ટળે.	૧
ક્યાં પરબત ને ક્યાં પુરયોત્તમ, ક્યાં ભાનુ ક્યાં રજતજ જાત !	
ક્યાં દારકાં ક્યાં જીવન ભક્તનું, જોતાં આશ્ચર્ય આવે વાત !	૨
સોરઠમાં સપરણો કીધો, નિર્ધન નાગર સાધન હીણ;	
મુક્તિ સરીખો મહા પદારથ, આંગણિયો ડોલે ચર્ચ દીન.	૩
પંખાપણના દડ નિવાર્યા, ખંડિ જન્મ રાણાની આંધ;	
છાપ તિલક તુલસીદળ દેખી, કુળમાં દેવ ન માગે દાણ.	૪
એવાં એવાં વચન તમારાં, બહાલા જૂઠાં કહેતાં હ્રમ ખંડે;	
કારણ ચૂક ચરણ સેવામાં, માટે અમને કરમ નડે.	૫
હવે હું નથી શક્તિ સલાની, જન્મ મરણનો તીખો ત્રાસ;	
અધમ આધારણુ બિરહ સંભારો, શરણે આગ્યો ત્રીકમદાસ.	૬

પદ ૨૫ મું, રાગ ધન્યાશ્રી, તાલ ત્રેતાલ.

પરબત પચીશી પરિપૂરણ. પૂરણ પ્રેમે સાંભળશે;	
પર્વતની પેઠે તે નર ઉપર, દીગ્દમલ અદળક દળશે.	૧
વિમુખપણના દોષ રોષ, એ ગુણ ગાતાં સધળા ગળશે;	
જન્મ જન્મ ભૂધરની ભક્તિ, આશિર્વાદ સરળ રૂળશે.	૨
ત્રીકમદાસ તણા મુખથી, કેમ અવળા અક્ષર નીસરશે !	
વૈકુંઠનાથ વસ્યા વાણીએ, પોતાને વચને પળશે.	૩

[જેમ વિષ્ણુ ભગવાનનાં સહસ્ર નામ, શત નામ છે, પણ તે નામો કેવળ એક હજાર કે એકસો જ પુરાં હોતાં નથી, પણ તેથી અધિક હાય છે; તેમ ભક્ત ત્રિકમદાસની લોકપ્રચલિત પર્વત પચ્ચીશીનાં ૨૫ પદો ઉપરાંત ચાલુ પ્રસંગને લગતાં ધીજન પદો વિશેષ મળી આવે છે, અને તે પદો મુંદર હોવાથી અત્ર તેનો પણ સંગ્રહ કરેલો છે.]

પદ ૧ છું; રાગ બિભાસ-તાલ ત્રેતાલ.

મારે મંદિરે મંગળ નીત નવા, શું બાણું ને સ્યાં પુણ્ય પ્રગટ હવાં;
જેતું દર્શન દુર્લભ દેવને, તેની પરખત પામ્યા સેવને. મારે. ૧
જે વેગળો વેળા વેણુંસું, તેને પરખત નીરખે નેનસું;
જે રૂપી અરૂપી ગાજતો, તે તો પરખત સદન બિરાજતો. મારે. ૨
જે મુનીજનના મનમાં રમે, તેને પરખતતું મંદિર ગમે;
એવા દીન વતસકને વારણે, આવ્યા નાથજી દાસ ઉધારણે. મારે. ૩
આવ્યા ત્રિકમદાસને તારવા, સેવકનો કારજ સારવા;
સ્વામીભક્તિ એવી મન શું ધરી, પર્યુકુટીમાં શું બિરાજ્યા કરી. મારે. ૪

પદ ૨ છું; રાગ-રામઝી.

પાવન કરવાને પધાર્યા હરિ, પાવન કરવાને;
પનિત શિરોમણિ પરખત કુલના, દુઃખકાં હરવાને. પધાર્યા. ૧
ચરણ કમળ જેના મુનીવર વાંછે, ધ્યાને ધરવાને,
ભાવ્ય જો જો મુજ દીન તણાં, ઘેર કગલાં ભરવાનેરે. પધાર્યા. ૨
ત્રુણ નાથ પ્રતિષ્ઠા પાળી, કારજ સરવાને,
સકળ લોકમાં અમે સપરાણા, કુલી કરવાનેરે. પધાર્યા. ૩
ટાળી અનાથ સનાયજ કાધાં, હમે કરવાને;
શ્યો શ્યો પાડ ચઢાવું સજની, એ મુણુ ગરવાનેરે. પધાર્યા. ૪
આજ લગે ભારે તો હતો, ભવજળ તરવાને;
ત્રીકમદાસ હવે થઈ આચા, વૈકુંઠ વરવાનેરે. પધાર્યા. ૫

પદ ૩ ભું-રાગ રામગી.

મંગળ વુઠા મેહરે, આજે માહરે;
 આનંદ કેરાં આજ અર્ધ માહરે, અમૃત દરીયાં દેહ. આજ. ૧
 કલી કલમસના કીચ ધોવાણાં, પુણ્યની સરિતાપુર;
 દુઃખના તિમિર ટાળ્યા સુણ સજની, સુખના ઉગ્યા સુર. આજ. ૨
 બાઅતણા બંડાર ઉધડીઆં, કુંકુમ લેખ સિલાટ;
 અબેદાન દાતા ધેર આવા, મોકલ્યાં મુક્તિ કપાટ. આજ. ૩
 દાસ રખે મન દેહલા યાઓ, નીજ જન કેરી દાઝ;
 પરબત કુળ અવતાર ધર્યાની, લક્ષ્મી વરને લાજ. આજ. ૪

પદ ૪ ભું; રાગ પ્રલાત.

આગુનો રણીઆમણે દાહડે દીવાળી દીસે;
 નાથજી પધાર્યાં માફ હેકું તો હીસે. આગુનો. ૧
 કેસર કેરાં છાંટણાં છાટિ ઉદબર ઝોલે;
 મંગળ ગાયે માનની મળીને ટોલે. આગુનો. ૨
 ધસમસી ધાધ તારણી તોરણુ બાધે;
 કુર ને કંસાર કામિની રીત્રીને રાંધે. આગુનો. ૩
 ધન્ય ધન્ય મારા કંમને, કહી કહી બાધજી બોલે;
 ગોવિંદે ધર કીધું માફ ગોકુળીઆ તોલે. આગુનો. ૪
 દારકાથી આવ્યા લાવ્યા ગોમતી સાથે;
 ત્રીકમદાસની આશા પુરી પર્વતને નાથે. આગુનો. ૫

પદ ૫ ભું; રાગ આરાવરી.

આહ પોહર આંગણીએ મારે, આનંદ આનંદ હોય રે;
 રિદ્ધિ સિદ્ધિ રમે, નમે આ નવ નિધિ, મુક્તિ ભમતી જ્ઞેય. આહ. ૧
 અમૃત વૃષ્ટિ ને સુખની સૃષ્ટિ, સેરડીયુંમાં વાસ વસે;
 તીરથ સકળ, સકળ સાધન ફળ, ઉબરથી અજગ્ય ન ખસે. આહ. ૨

હેરી રહે મંદિર ઇન્દ્રાદિ, સુરીનૂર સાડ ધડી નીશાદીન;
 , ચર્મ અમ્બુ પામર ન પેખે, દેખે દેવ નેત્ર ને જન. આડ. ૩
 જહાં જગદીશ સુકિત તહાં સધળી, એમાં નહિ અચરજ કાંઈ;
 પરચતને ઘેર પ્રભુજી પધાર્યા, ત્રીકમદાસ નરો ગુણ ગાઈ. આડ. ૪

પદ ૬ કું, રાગ કાન્હરો.

સંવત પંદર એક અષાર, માગસર સુદ પહો બુધવાર;	
તે મહિ પ્રભુ પહેલે પોહર, સંગાતે ગેમતી મેર.	૧
વડનાગરા વડનાગરી નાત, જાતે એક ને જુજવી ભાત;	
(તેમાં) પરચત કુળ કીધું જગદીશ, દારકાંથી પધાર્યા ઇશ.	૨
મંગળપુર પરચતની છાપ, વૈષ્ણવ પદ આપ્યું સાક્ષાત;	
બાંધ અલાની રાખે લાજ, રણે આપ્યો ત્રીકમદાસ.	૩

કવિમી ગુર્જરભક્ત ચરિત્રામૃતે પર્વત મહેતાના આખ્યાન વિષે બહુ
 મીત્રીકમદાસનું સંક્ષિપ્ત ચરિત્ર અને પર્વત પચ્ચીસી મૂળ-
 એ નામનો બીજો અધ્યાય.

અધ્યાય ત્રીજો

નરસિંહ મહેતાની પદરામણી અને ભગવાને તેમને
પાણી પાત્ર તે પ્રસંગ.

પર્વત મહેતાને ઘેર હાથન વખતે નરસિંહ મહેતાને ભગવાન
જારી આપી પાણી પાત્ર છે.

પરમ ભક્ત પર્વત મહેતાનું ચરિત્ર એક સરખું પ્રાપ્ત થતું નહિ હોવાથી
જુદાં જુદાં રચનાઓથી એકતું કર્યું છે. પર્વત પચ્ચીસીમા જે ઇતિહાસ નથી
તે ભક્તોને મુખેથી સાંભળીને પ્રથમ અધ્યાયમાં આપ્યો છે. આ અધ્યાયમાં
નરસિંહ મહેતાના એક જીવનચરિત્ર લખનાર પાટણના ગ્રામીન કવિ વિષ્ણુનાથ
જાનીના કાવ્ય ઉપરથી તેની જ રમ્ય ભાષામાં નીચેનો વિષય આપીએ છીએ.

રાગ કેદારો

પરવત મેહેતો નાગર જે, માંગરોળમાં* રહેતો તે;
 લેહેતો ભક્તિ શ્રીહરિ તણી એ.
 ગોવિંદના ગુણ ગાયે નિત્ય, હરનિશ ધ્યાન હરિતું ચિત;
 પ્રીતે પૂજે દારકા ધણી રે.

હાળ.

દારકાનાથની પૂજા કરવા, નેમ પાળે એહ;
 માસ એકે દારામતિ જઈને, હરિપદ પૂજે તેહ.
 સંવત્સરમાં દાદશી ખેપ, કરે સ્થિર શુદ્ધ આણી;
 ભક્તિ જોઈ પર્વત મેહેનાની, ત્રુઘ્ન સારંગપાણી.
 સ્વપનમાંહે તેને દર્શન દીધું, આઘા આપી સાર;
 “હું માટે તું શ્રમ કરાં છાં, તો રહીશ તું એહે મુઝાર.
 પ્રાતઃસમે તુજ સિંધુ તીરે, પ્રતિઆ છે એક મારી;
 તેને લઈને પૂજન કરજે, મનસા ફળશે તારી.
 નિકટજ આવ્યો તારે મંદિર, કૃપા કરીને હુંય;
 ત્યાં રહીને સેવા કરજે, ફરીશ મા આવું તુંય.”
 પ્રાતઃસમે ત્યાં જઈ જોયું, તો દીક્ષા શ્રી મહારાજ;
 * * * * *
 દીનબંધુ દયાનિધી સ્વામી, ભક્ત વત્સલ પ્રભુ કહાવ્યા;
 એકમને આરાધ્યા ભક્તે, તો તેને મંદિર આવ્યા.
 પરવત મેહેતા નગર માંહે, વૈભવનો નહિ પાર;
 રીધ સિંધ સંપત સુખ સધળું, પુત્ર કલત્ર પરિવાર.

* કવિ વિજયનાથ જાનીએ આ સ્થળે જુનાગઢ રાજ્ય વાપર્યો છે, તે સરવ-
 ગ્રહ હોવા જોઇએ એવું અનુમાન થાય છે. જુહાપાણ દોહન ભાગ ૮ માં જુઓ.

કીરતન ઓગ્ધવ સદ્ય નિરંતર, હોયે જૂવન મોઝારઃ
 બાલગોપાળ સૌ કો તેના, ભક્તિ કરે મોરાર.
 એક દિવસ પરવન મેહેતે, કીધી સમ્મત કીરતન;
 વિનતિ કરી નરસૈં મેહેતાને, તેણી પોતાને જુવન.
 નિશાએથી કીરતન આરંભ્યું, મન્યો વૈષ્ણવ સ્થાય;
 સખી સંગાથે મેહેતા નાચે, સમરે ગોપીનાથ.
 તાલ મુદંગ ને વેણા વાજે, જાલરી ને કરતાલ;
 મગન થઈને મેહેતો નાચે, રંગ ગામ્યો છે રસાળ.
 પરવત મેહેતો ગાવા લાગે, આણી મન આનંદ;
 લોક સૌ તાંહાં જોવા આવ્યા, નરનારીનાં જન્દ.
 એક દૃષ્ટિએ સૌ નિહાળે, મેહેતાજીનું રૂપ;
 હરિરસ અમૃત રેડે, વિણા વાજત શબ્દ અનૂપ.
 શુદ્ધ જુદ્ધ સૌ કો ગધું વિસરી, જોઈ મેહેતાનું કીરતન;
 મેહેતો નીરજે અંતરગતિ, આનંદ તણે નંદન.
 તે સમે ત્યાં તૃપિત યયા ને, મેહેતે માંચું પાણી;
 નર નારી ઉભાં સૌ પાસે, યજ્ઞ કોએ ન સાંભળી વાણી.
 ગાન તાનના રંગમાં જુલ્યા, ધરના માણસ જોઈ;
 મેહેતાજીના સંગી જે કો, રસ મમે થઈ ગયા તેહ.
 તતક્ષણ જાણ્યું છેલ્લે હબીસે, જે જલ માંચું બક્ત મારે;
 ઝારી બરીને પ્રજુજ પધાર્યા, મેહેતે દીધ તોવારે.
 નરસૈં મેહેતે પ્રજુમ કરીને, જળ પીધું તેણી વાર;
 કનક ઝારી આપી જળ પીને, હરિના કરમેજાર.
 મેહેતાજી પોતે એકલા નીરજે, સુંદર શામળવાન;
 ઝારી એકલી લોકે દીડી, વિરમે યયા તે સ્થાન.

હરી ગગનમાં જાતી દીડી, હેમતણી તે ઝારી;
 પરવત મહેતા આદે લહીને, સૌ ડો રજાં મન વિચારી.
 મનમાં મરમ પ્રીછ્યો સૌ કોએ, જે મહેતે માચું હતું પાણી;
 આપણે કોએ ચિત્ત ન ધરીયું, કૃષ્ણે પાણું પાણી.
 જેજેકાર થયો તેણી વેળા, પુષ્પવૃષ્ટિ ત્યાં કાઢી;
 નરસૈં મહેતા નૃત્ય કરે છે, મનસું તાણી દીધી.
 ધન ભક્તિ નરસૈં મહેતાની, જેની ચંતા ચતુરભૂજ જાણે;
 હાથે હરી હરિ પાણી પાયે, જેને દેવ વખાણે.
 ધન ધન જીવું તે પ્રાણીનું, જે સંગ મહેતાને પ્રાપ્ત;
 ભવસાગર તરીઆ તે સેહેજે, જનમનાં દુઃખ વાપ્યા.
 કીરતન કરતાં રાત વિહાણી, અરુણ ઉદે થયો જે વારે;
 યાજી ગાઇ ભોગ સમર્પ્યો, વેહેચી આપ્યો તે વારે.
 પ્રભાત સમે સુધી કીરતન, નવ તે કાઢ * ;
 ગાયન કરતા મહેતોજી પધાર્યા, (મહેતોજી) મહાભાગ.

વસણ

મહાભાગ સાધુ શિરમણિ, નરસૈં મહેતો ધન;
 સદા નિરંતર અંતર ખાતે, કરે કૃષ્ણ કીરતન.

હતિશ્રી ગૂર્જરભક્તચિત્રામૃતે પર્વત મહેતાના આખ્યાન વિષે નરસિંહ
 મહેતાને પર્વત મહેતાને ઘેર સચવાને પાણી પાણું-એ પ્રસંગનો
 ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્ત

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ.

ખંડ ૧ લો સમાપ્ત

ખંડ બીજો

અધ્યાય ૧ લો

ભક્ત શ્રીત્રિકમદાસનું ચરિત્ર

રાગ બીહાગ અગર માત્ર

આમ મારે લેણું શ્રીત્રિકમીવરનું;

આગેના અવશ્યુષ્ય વિસારી, કસેવર આપ્યું નરનું. ૧

વૈષ્ણુવ કુળ આહણ્ય જૂતળમાં, પ્રાકટન પરબત ધરનું;

સંતતિ સંપતિ પુણ્ય પ્રતિષ્ઠા, દાન ગુંસામ કુવરનું. ૨

વળી વિશેષે સુંદર સેવન શ્રીમન્મુરલીધરનું;

ત્રીકમદાસ વિમુખ જો હરીથી, ધિક્ક આપ્યું અમરનું. ૩

(ત્રીકમદાસના પોતાના શબ્દેભાં. પોતાનું જીવન ચરિત્ર)

[શ્રીપર્વત મહેતાના એક વંશજ ભક્ત ત્રિકમદાસે પર્વત મહેતાના ચરિત્રની પચ્ચીશી રચી છે, તેમ તેમના એક પુત્ર રૈવાસંકર, જેઓ પથ્ય એક મોટા નાગર વૈષ્ણુવ હતા અને એક સાત કવિ હતા, તેમણે પોતાના તીર્થંક પિતાશ્રીનું સંક્ષિપ્ત ચરિત્ર અન્દ્રાવળી હંદમાં રચ્યું છે. આ ચરિત્ર મનોહર અને પ્રાસાદિક છે, તેથી વાંચનારાઓની નિંદાસા તૃપ્ત કરવાને અન્ને છાપ્યું છે.]

ૐ શ્રીહરિ:

રાગ અન્દ્રાવળી

શ્રી હરિના ભક્ત જક્ત સહુ જાણે, પર ઉપકારે પ્રેમ રે,

વૈષ્ણુવ ધર્મ કર્મ કુળ કેરું, કયા કીરતનનો તેમ,

કથા કીરતનનો નેમ તે નિત્યે, નિજ કૃત કરતાં નિર્મળ ચિત્તે,
અંતરમાં અહંકાર ન આણે, શ્રીહરિના ભક્ત જકત સહુ જાણે. ૧

વૈષ્ણવ કુળ વડનગરા નાતે, પરબતનો પરિવાર રે,
શ્રી વલ્લભનું દાન^૧ દ્વારકાનાયક ઈષ્ટ આધાર,
દ્વારકાનાયક આધાર તે ધરથી, આશરો નહિ કોઈ અમર અવરથી,
વિદ્યાવાન વિચિક્ષણુ વાતે, વૈષ્ણવ કુળ વડનગરા નાતે. ૨

સ્નાન સંધ્યા ને નામ નહિ નિંદા, ત્રીકમદાસની ટેવરે,
શ્રી મુરલીધર^૨ કેરૂં ધરમાં મંદિર સુંદર સેવ,
મંદિર સુંદર સેવ ને સંતોષે, સાધુસંતને પ્રીતે પોષે,
વિનય વિવેકે વિપ્રને વંદ્યા, સ્નાન સંધ્યા ને નામ નહિ નિંદા. ૩

આગળ અરૂપ અવસ્થાએથી, તાતજી ત્રીકમદાસ રે,
સમરણુ સેવા શરણુ શ્રીકેરૂં, રાખતા ચરણુપર આશ,
રાખતા આશ તે એકચિત્તે, તે પ્રત્યક્ષ ફળ પામ્યા અંતે,
શોક તજી રહે સ્વચાહથી, આગળ અરૂપ અવસ્થાએથી. ૪

૧ ત્રિકમદાસે વલ્લભસંપ્રદાયના કોઈક ગોસ્વામી પાસેથી બ્રહ્મસંબંધ લીધો હતો, તેથી હજી તેમના કુળમાં પુણીમાર્ગના આચાર્યોનિ માન અપાય છે. પણ વૈષ્ણવ અનંતવપસાદ ત્રિકમદાસના વડવાએ, વલ્લભસંપ્રદાયના આચાર્યો ભક્ત રેષ્ણુવો પાસેથી ભેટ લેવામાં જવા પ્રવીણ હોય છે, તેવા તેના મનની શંકા નિવારવામાં સમર્થ હોતા નથી, તે કારણે તેઓએ શ્રીરામાનુજ સંપ્રદાયનો મત સ્વીકારી વૈષ્ણવતા ગ્રહણ કરી છે.

૨ દક્ષિણમાં તળેગાંવનો કીશ્કિન્દ્ર દુર્ગ ત્રિકમદાસના પિતા ભવાનીદાસને બાળે મોરલીધર (મોરલી મનોહર જે હાલનું નામ છે તે) આપ્યા; તેની સેવા વારસામાં ત્રિકમદાસને મળી તે સ્વરૂપની ધરમાં સેવા કરતા. હજી પણ તે સ્વરૂપ જુનાગઢમાં બિરાજે છે તથા તેનું મંદિર છે અને તે હવે રંગીવદાસના પુત્ર જન-દાસની બ્રહ્મપુરીમાં (જુનાગઢમાં નાગરવાડે) સ્વતંત્ર મંદિરમાં બિરાજે છે.

- કેટલાક દિવસ લોગ કરમથી, આવીયાં કહ અનેક રે,
 સંસારી મુખદુઃખ સમ લેખી, રાખી એક જ ટેક,
 એક જ ટેક તે ભગનની, આંચ ન આવી કોઈ ફરીજનની,
 ગગનસપત રજા લાગ બરમથી, કેટલાક દિવસ લોગ કરમથી. ૫
- મળ યદી માવેત્ર પથ માયે, અસલ કરમી જન રે,
 આજુ ચાકર થીમંત કેરા, દાસ બઢની તાન,
 બવાની તાન તે ત્રીકમના, અતિશે કીધા અમલ લુકમના,
 સદસાવધિ સીરદાર રહે સાથે, મળ યદી માવેત્ર માયે. ૬
- પ્રથમ પીલાજી પૃથ્વીમાંહે, પ્રસિદ્ધ પ્રતાપી થાએ રે,
 શાહા મુખે સોરઠને વચને, મુલક નિઝામ લખાએ,
 નિઝામ લખાએ તે જોતાં, મુલક વચ મળતું મહારાજનું થાતાં,
 પ્રભુ પ્રતાપે પીલાજી થયા સાહે, પ્રથમ પીલાજી પૃથ્વીમાંહે. ૭
- દેશ દેખતાં સહુ દીવાની, મહારી પીલાજી દીધ રે,
 વિદ્યા બદ્ધ ધુનીયાદી દેખી, કૃપા અતિશે કીધ,
 કૃપા અતિશે કીધ તે ટાંચે, હસ્તી ધનામ દીધું સહુ જાંચે,
 ઈલાહ અવનીમાં નથી છાની, દેશ દેખતાં સહુ દીવાની. ૮
- દાયમ કાયમ દરબારી છે, દેખે દેશમાં સરવ રે,
 ત્રીકમદાસ તાતને પુન્યે, નથી ધરતા મન ગરવ,
 ન ધરતા મન ગરવ તે સુત કોઈ, પીતા પ્રેમે પ્રભુ પાપ દે ધોઈ,
 હજી સુધી આકરી સરકારી છે, દાયમ કાયમ દરબારી છે. ૯
- એ રીતે છે અસલ અવનીપર, ધરથી ધર કહેવાય રે,
 તે રીતે ત્રીકમ તંન તેહેના, અધિક અધિકારે થાએ,
 અધિકારે થાએ તે સરકારે, દેશમાં નામ નીસરાઈ બારે,
 સત કરી કહે દેવાશંકર, એ રીત છે અસલ અવનીપર. ૧૦

રાજનું કાજ રૂચે તેમ કરે, નહિ અનીતિ અહંકાર રે,
 યાવત દેહ દેશાર્ધ પદ્મીએ શ્રીમંત ને સરકાર,
 શ્રીમંત ને સરકાર તે રહ્યા, પ્રથવી માંહે પ્રસીધ જ યયા.
 સાંભ ધરમીને કરમી વરે, રાજનું કાજ રૂચે તેમ કરે. ૧૧

નાન સંધાન નમીને આસે, કુટુંબે નવ કચવાય રે,
 યથાશક્તિ સેવાયે સહુને, શમ (સંપ) જેહેવો સચવાય,
 શમ જેહેવો સચવાય તે સન્માને, અશ્વર એક ન કહે અમીમાને,
 કરજોડી કો કર ધાતે, નાન સંધાન નમીને આસે. ૧૨

પાત્રખી પદ પરજંત પ્રતિષ્ઠા, આદ્રતાખી અધિકાર રે,
 ચોખદાર ને અમર^૪ ચક્ષાવે, સો ઘોડે સરદાર,
 સો ઘોડે સરદાર સદાએ, મહિપત આગળ વેણ મનાએ,
 નિત્ય નેમપર પુરણ નીલા, પાત્રખી પદ પરજંત પ્રતિષ્ઠા. ૧૩

પ્રભુ પ્રતાપે પ્રજા પણ પૂરી, પુત્ર પૌત્ર પરિવાર રે,
 સહુને સંતોષે ને પોતે સંસારનો વહેવાર,
 સંસારનો વહેવાર તે વશાડે, દુનિયાં કેરો ડોળ દેખાડે,
 અંનરમાં નહીં પ્રીત અધુરો, પ્રભુ પ્રતાપે પ્રજા પણ પૂરી. ૧૪

સમ દષ્ટિ સૃષ્ટિ પર સરખી, લોભ તણો નહીં લેશ રે,
 કહુક વચન નવ કહે કોઈને, ઘા^૫ કહે સહુ દેશ,
 ઘા કહે સહુ દેશ તે દીવાને, પોતે કોઈ ધરે નહીં કાંને,
 સરવ સાથે રહે નિત્યે હરખી, સમદષ્ટિ સૃષ્ટિ પર સરખી. ૧૫

૪ પાત્રખી, આદ્રતાખી, ચોખદાર અને અમર-એ ચારે ગીતે દહ તેમના વંશજ જયસુખશાયમાઈને ત્યાં છે.

૫ ઘા-ત્રિકમ્પાસના પુત્રો પોતાના પિતાશ્રીને “ઘા” એવા પ્રિયતાવાચક શબ્દવડે સંબોધતા.

- વૈભવ પ્રમાણે નવ વીસારે, વૈષ્ણવતાની વાત રે,
 પૂજા અર્ચા કરે પ્રેમથી, હરિ ચરણ દીન રાત,
 હરિ ચરણ દીન રાત તે આલે, ગળે માત્ર તુલસીની ધારે,
 શુચી શુચીથી શરીર સહુ ધારે, વૈભવ પ્રમાણે નવ વિસારે. ૧૬
- શ્રી ડાકોર દેવની સેવ બહુ કરે, અહરનિશ એહની આશારે,
 કિર્તન કથા કાળે ધણી કીધી, સરવશું રહો સુદાસ,
 સરવશું રહો સુદાસ તે મણે, લ્હાવો લીધો યાત્રાઓ તણે,
 દ્વારિકેશ નિત્ય ધ્યાને ધરે, શ્રીડાકોર દેવની સેવ બહુ કરે. ૧૭
- પરખતતણા પ્રભુ ઉપર પ્રેમ, રાખતા હૃદય મુઝાર રે,
 સેવા મંદિર રહેવા કીધા, આગ્રણ વચ્ચે અપાર,
 આગ્રણ વચ્ચે અપાર તે કીધાં, વિપ્રને વરણસન કરી દીધાં,
 નિત્ય શ્રીમુખ નિરખ્યાનો નેમ, પરખતતણા પ્રભુ ઉપર પ્રેમ. ૧૮
- કંઈકનાં કામો કહાડી દેતાં, કંઈકની રાખી લાજ રે,
 કંઈ વરણસનો ચાકુ કીધાં, ધરમની બાંધી પાજ,
 ધરમની બાંધી પાજ તે હાથે, વરણસું શું વખાણુ વધુ ગાયે,
 અસત્ય વાક્ય મુખથી નવ કહેતા, કંઈકનાં કામો કહાડી દેતાં. ૧૯
- ઘેર સેવા વૈભવ વધાર્યો, શિદ્ધિ સિદ્ધિનો નહિ પાર રે,
 રૂપું સોનું હીરા માણેક, મોતી જડવના હાર,
 મોતી જડવના હાર તે આજા, મંદિર મરગદની મોટી માજા,
 આવી સંસારમાં ફેરો સુધાર્યો, ઘેર સેવા વૈભવ વધાર્યો. ૨૦
- બ્રાત્ર ત્રણ પોતાની બાંજે, લાગ્ય લાહરી ભક્ત રે,
 કામકાજ કારબાર જ કીધા, સમજુ કહે સહુ જગત,
 સમજુ કહે સહુ જગત તે તેહને, નખી મારગ આપે નહિ કેહેને,
 ટકા કોઈથી ન ડરે ઘા જો, બ્રાત્ર ત્રણ પોતાની બાંજે. ૨૧

- અંતે અવસાન સમે એ પોતે, તાતજી ત્રોકમદાસ રે,
 દેહ તણો સંદેહ જાણીને, આવીઆ ડાકુરવાસ,
 આવીઆ ડાકુરવાસ તે રહી, મહાપ્રસાદ ચરણોદક લઈ,
 સોંપ્યું શરીર શ્રીશરણ સહુ જોતે, અંત અવસાન સમે એ પોતે. ૨૨
- મુક્તિ જગતી જોતે પામ્યાં, શ્રીડાકોર દેવને ધામરે,
 મુખમાંહેથી ધડી ન મુક્યું, રામકૃષ્ણનું નામ;
 રામકૃષ્ણનું નામ તે યાજે, ધરમ કીધું અધજે^૧ તાંહાં નાંચે,
 આવાગમના બધ થકી વામ્યા, મુક્તિ જગતી જો તે પામ્યાં. ૨૩
- સાતે સુત સકરમી સારા, સરકારે મનાજ્યે રે,
 મહોદા મહિપતીઓ માઝા રાખે, નામચીન કહેવાયે,
 નામચીન કહેવાયે તે સહુ, લાગળા ખરયાળજ બધે,
 કરી શુભ કારજ મા તાતને તાર્યા, સાતે સુત સકરમી સારા. ૨૪
- પછવાડે પ્રભ પુત્રો તણી, લાજ આવી કહેવાયે રે,
 સાવધાન સમે ખરમાણે, સરવને સુખદાય,
 સરવને સુખદાય તે લાગે, દુસ્મનો દેખીને ભાગે,
 શ્રીમંત સરખા માયે ધણી, પછવાડે પ્રભ પુત્રો તણી. ૨૫
- એવા પુરુષ ફરી નાત નાગરમાં, નીપજશે નહિ કોય રે,
 ભાગ્યવાન ને ભક્તિવાળા, એવા ખીજા નવ હોયે,
 ખીજા નવ હોયે તે નવ ખંડે, પૂરણ પૂરવ તપસ્વી પંડે,
 નહિ ફેરે ફરી ભવસાગરમાં, એવા પુરુષ ફરી નાત નાગરમાં. ૨૬
- સદા સરવદા છે શ્રી શરણે, જાણુજો સરવ જન રે;
 જન-મ થકી તે અંત જ સુધી, હરિ ભજનમાં મન,
 હરિભજનમાં મન તે રાખ્યું, મહા પ્રસાદ વિષુ અન્ન ન ચાખ્યું,
 પ્રભ રૂડી, ગુર દાન, વળી કરણે, સદા સરવદા છે શ્રી શરણે. ૨૭

કધક થયા ને કધક જ થાશે, કધક રહે જુગ માહે રે,
ત્રીકમઘસ તાતજીની પેઠે, હરિતું શરણુ નહિ સાહે,
ચરણુ નહિ સાહે તે વિચારે, રહ્યા એક રણછોડની આરો,
ન'વી દદ આશરવાન ઘા વાંસે, કધક થયા ને કધક જ થાશે. ૨૮

દીસે દુનિયામાં મનુષ્ય દેહે, પંડે ઘા ત્રીકમઘસ રે,
દૈવી જીવે જગતમાં જન્મ, પૂર્ણ કૃપા અવિનાશ,
પૂર્ણ કૃપા અવિનાશ તેની માથે, લખ ગયા સધળી શોભા સાથે,
વૈકુંઠવાસ શ્રી ચરણે રેહે, દીસે દુનિયામાં મનુષ્ય દેહે. ૨૯

અકોર દેવનાં દરશન કરતાં, દેહરી ઘાની દેખાએ રે,
સન્મુખ સરોવર સાંહામે કાઠે, તાંહાં જઈ ભોગ ધરાએ,
જઈ ભોગ ધરાએ તે ધરીએ, દંડવત દેહરીને જઈ કરીએ,
નીહાળીએ નિત્ય શૃંગાર શ્રી ધરતાં, અકોર દેવનાં દર્શન કરતાં. ૩૦

કુળમાં કોકજ કદજ પામે, તે સ્વકર્મને ભોગરે,
પોતાના પ્રાચીન પ્રમાણે ભોગવે ભવમાં ભોગરે,
ભોગવે ભવમાં ભોગ તે સહુ, એહેમાં ઘાનો દોષ શો કહું,
સુખી સરવ છે એહેને નામે, કુળમાં કોકજ કદજ પામે. ૩૧

ગરીબ ગુરખાની જાયગા ગઈ, વૈકુંઠે (વરણે) ત્રીકમઘસરે,
દેશાંતરે ડોકા બેસાયો નામના ને સુહાસ,
નામના ને સુહાસ તે ઝાઝી, નિજ માતિ હતી ધકતાજી,
ઈ ગયા વાંસે જગે ખાલી થઈ, ગરીબ ગુરખાની જાયગા ગઈ. ૩૨

સુખ સમુદ્ર વહી જાતો બહુ, તરસ્યું રેહેતું નહી કોય રે,
સુવિદ્યા વિધવા વિધુર પ્રસેા પીતું એકહું તોય,
પીતું એકહું તોય તે સુખે, વેદના વગર રેહેતું સહુ સુખે,
પદાર્થ પંડે પણ ખ્યાત રહી સહુ, સુખ સમુદ્ર વહી જાતો બહુ. ૩૩

એકે વાત અંધુરી નહિ, પરિપૂરણ પુણ્યવાન રે,
 ને ને ઉપમા આપું એહેને, સત્ય છે સુણો સુગન,
 સુણો સુગન તે સહુ કરશે, નામના રહી ગઈ ચાલુ ધરણે,
 આશ પૂરણ કરવી (તે) સત્ય કઈ, એકે વાત અંધુરી નહિ. ૩૪

ગાયકવાડ સરકાર મહારાજ, ગોવિંદરાવજી નામ રે,
 ત્રીકમ તાતની માંદપ જાણી, આખ્યાં બહુ ધનામ,
 આખ્યાં બહુ ધનામ તે ઘેર આવી, રાજમંડળને સેજા લાવી.
 એ રીતે સરકારમાં લાજ, ગાયકવાડ સરકાર મહારાજ. ૩૫

અતિ આગ્રહ મહારાજે કીધો, રહેવા પોતા પાસ રે,
 શરીર અશક્ત દેખીને કહ્યું, પણ ન માન્યા ત્રીકમદાસ,
 ન માન્યા ત્રીકમદાસ તે કેહેનું, કહ્યું 'ત્યાંહાં જાઈશ કામ છે જેહનું',
 દીવસ થયે માર્ગ ડાકોરનો લીધો, અતિઆગ્રહ મહારાજે કીધો. ૩૬

હરિ ભક્ત પણ લાજને લીધે, હીરકંણી લાઇ હાથ રે,
 ઉમેલા ભાત પ્રાશનને આહે, ત્યાંહાં આવીઆ પરખતનાથ,
 પરખતનાથ તે આવી, સાહે થયા સરવ સીપાઈ જગાવી,
 સાક્ષ પુરે સહુ પરસન કીધે, હરિભક્ત પણ લાજને લીધે. ૩૭

સ્વપ્ન ઘાને જઈને વળી દીધું, શ્રી સરકાર સુવે જ્યાંહાં રે,
 મારા ભક્તને જકત જાણે તેમ (છુટા કરો ત્યાંહાં)
 (છુટા કર્યા ત્યાં આપે જઈ, આખ્યું સન્માન મોદું નહિ,
 સર્વ પ્રકારે સુખીયા કીધા, સ્વપ્ન ઘાને જઈને દીધા.) ૩૮

ત્રીકમદાસ ભવાનીદાસ, પીતા પુત્રની ખ્યાત રે,
 કહી ક્યી ન શકે કવિ કલીમાં, કીરત શું કંઈ તાત !
 કીરત શું કંઈ તાત તે નીજ કેરી, વસુધામાં કોઈ નહીં સીર વેરી,
 સરવ સજન સહુ રાખે આશ, ત્રીકમદાસ ભવાનીદાસ. ૩૯

- સ્વમ સાંનિધ્ય આવીને દીધું, શ્રીરણુછોડજી રામે રે,
 વડોદરામાં વચમાં, રાજદ્વારમાં સખતી આપે,
 સખતી યાય તે ટાંચે, શ્રીમુખેની વાણીથી જાણે,
 ધારૂં હતું તે કામ નવ દીધું, સ્વમ સાંનિધ્ય આવીને દીધું. ૪૦
- સેવક જાણી શ્રી રણુછોડ, જાણી સાંનિધ્ય નીત્ય રે,
 કષ્ટ પડે ત્યાં આવી ઉભે, એવી કૃપાની રીત.
 એવી કૃપાની રીત તે રાખે, તુરત ત્રીકમતણાં દુઃખ કાપે,
 પુર્ચા કંઠક પાંતીએ કાઠ, સેવક જાણી શ્રી રણુછોડ. ૪૧
- સેહેજની સખતી હતી અજીતી, છત્રી નહિ સરકાર રે,
 તે પણ પક્ષ એક માંહે તોડી, દુશ્મન યથા ખોદાર,
 દુશ્મન યથા ખોદાર તે ધણા, શીરપાવો મન્યા (શિરપેચ તણા,)
 એવી ભક્તિની સાહેલા હતી, સેહેજની સખતી હતી અજીતી. ૪૨
- શ્રીમંત સરખા શીરપર ધણી, ખીજા બહુ સરદાર રે,
 કસી વાતની કસર નોહોતી, પણ રજા ન, યથા તૈયાર,
 યથા તૈયાર તે જાવા, ગકોર દેવને શરણે યાવા,
 કૃપા શ્રીમંત મહારાજની ધણી, શ્રીમંત સરખા શીરપર ધણી. ૪૩
- વડોદરેથી વૈકુંઠવાસી, આલી ગયા શ્રી ચરણુ રે,
 રાજ્ય અધીકાર વૈભવ વિસારી, સાહી લીધું શ્રી શરણુ,
 લીધું શ્રી શરણુ તે ગકોરે, તારીયા ત્રીકમ તુરત કાઠોરે,
 ઇચ્છા પ્રેરક યથા અવિનાશી, વડોદરેથી વૈકુંઠવાસી. ૪૪
- જે જણુ ઘાની પાસે રહેતા, દામ હોય જોણે દષ્ટ રે,
 હોય તે સખસ તો સાદી પુરે, જે નથી દીધું કષ્ટ,
 નથી દીધું કષ્ટ તે કહેને, સાંભરે સંપુરણુ સંગ તેહેને,
 કટકમાં પણ કીરતન કયા કહેતા, જે જણુ ઘાની પાસે રહેતા. ૪૫

અવિનાશીને આશ્રય આપ્યા, આપથી અરપવા અંગ રે,
 ડાકોરદેવના દેવલ પાસે, રહ્યા લાઇ સાથે સત્સંગ,
 સાથે સત્સંગ તે કરીને, ભજન કરે વધુ ભાવ ધરીને,
 નિત્ય નવા સેવા ભાવ જણાવ્યા, અવિનાશીને આશ્રય આપ્યા. ૪૬
 સરવ સામગ્રી શ્રીવર સાર, કરાવી ધરવા ભોગરે,
 ઉછવ રીત સહુ ઘુરત મનાવી, જણી અતિ દેહે રોગ,
 દેહે રોગ તે દેહનો, સેવા ભાવ જણાવ્યો અતિ રોહનો,
 શરણુ રાખો મારું કુળ માહારું, સરવ સામગ્રી શ્રીવર સાર. ૪૭
 શ્રી ડાકુરેશના દહેરાં તળે, x ધમનું x x
 અંત સમયે અમ નીશરની, ઘા એવું એમ ગાયને (?)
 એમ ગાયને તે કહીને, શાંત થયા શરીર શ્રી ચર્ચુ દધને,
 મુક્તિ આવી સાંઠામી ભડે, શ્રી ડાકુરેશના દહેરાં તળે. ૪૮
 સંવત અષ્ટદશ ઉપર વળી, યોદધી યોગણા જણુરે, (૧૮૫૬)
 આશીન માસ અજવાળી પક્ષને મંગળા સમે પ્રમાણુ,
 મંગળા સમે પ્રમાણુ તે થયો, પૂર્ણિમા સહ પડવો થઇ ગયો,
 વાર ઉત્તમ નીશા શરદની બળી,
 (અથવા) સરદ ઉછવ સુમવારે દેહ ગયો છે ચાલી, સંવત અષ્ટ-
 દશ ઉપર વળી ૪૯

ડાકુર ગામમાં એક અવતારી, ભટ્ટ ઇચ્છારામરે,^૭
 અતિ ભક્તિ જગતી જણેલી, જપે સદાયે નામ,

૭ ઇચ્છારામ ભટ્ટ તે શ્રીવલ્લભચાર્યના અણુભાષ્ય ઉપર પ્રદીપ નામની
 દીકાના સખનાર તે. તેઓ મૂળે પેટલાદના રહિસ હતા, પણ ડાકોરમાં આવીને
 રહ્યા હતા. ત્રીકમદાસના તેઓ સમકાલિન અને મિત્ર હતા. ત્રીકમદાસના વૈકુંઠ-
 વાસ પછી દયારામ કવિનો ઇચ્છારામભટ્ટ સાથે મેળાપ થયેલો અને કવિ દયારામના
 ને મુખ્ય ગુરુ કે નેણે એને ઉપદેશ આપ્યો હતો તે આ જ ઇચ્છારામ ભટ્ટ.

- સદાએ નામ તે શ્રીવરનું, કરે કલ્યાણ નર કંઈક અવરનું,
તે તણો સંગ ઘાને હતો ભારી, ઠાકુર ગામમાં એક અવતારી. ૫૦
- એજ ભટ ઇન્દ્રારામજી પોતે, ત્રીકમદસની પાસ રે,
દેહ મુક્તને યાજે હુતા, ભંડા ઘાનો નિવાસ,
ઘાનો નિવાસ તે જગે, શરીર સોપ્યું શ્રીશરણ ત્યાંહાં લગે,
ગયા વિમાન સહ ભટજી જોતે, એજ ભટ ઇન્દ્રારામજી પોતે. ૫૧
- પુરુષોત્તમ છે એ પૃથ્વી પરે, પ્રાણુ હરવા વખત રે,
પ્રભુના પારપદ પાંચ જ આવ્યા, નમ્યા ભંજી મહાભક્ત,
નમ્યા મહાભક્ત તે ભંજી, ઇન્દ્રારામથી ઉચ્ચ વાણી,
મોકલ્યા અમને શ્રીકમલાવર, પુરુષોત્તમ છે એ પૃથ્વીપર. ૫૨
- ત્રીકમ તાતની પ્રક્રમા કરી, ભગવત પારપદે બહુ રે,
હાથ જોડી પંધરાની લીધા, ભટજી દેખે સહુ,
દેખે સહુ તે નેણે, પુત્રોને સંભળાવ્યું વેણે,
આવ્યા હતા મુદ્રા તિલકને ધરી, ત્રીકમ તાતની પ્રક્રમા કરી. ૫૩
- ઘાના સાંભળો સુત સકરમી, તમારા તાતની વાત રે,
શા સાર સહુ શોચ કરો છો, એહેની અતિશય ખ્યાત,
અતિશય ખ્યાત એની બણી, વધામણિ શ્રીધામ ગયા તણી,
એ પંડ છે ધરતી પર ધરમી, ઘાના સાંભળો સુત સકરમી. ૫૪
- ઇન્દ્રારામજીએ એધાણુ કંઈકને દપ્પે દીધરે,
પુષ્પ વૃષ્ટી પોતે કરી ઉપર, સ્તુતિ પ્રશંસા કીધ,
પ્રશંસા કીધ તે યાજે, વધાવીઆ સોને રૂપે નાંજે,
સોખો શ્રીને ન્યારે પ્રાણુ, ઇન્દ્રારામજી એ એધાણુ. ૫૫
- સુર્ગરખંડમાં એ પંડ ઉઠતાં, અધળું કીધું પ્રુન રે,
ત્રણતન પણ ત્યાંહા પાસે હુતા, ન રહી એદ ન્યુન,

ન રહી એકે ન્યુન તે કોય વાતે, નરસું ન થયુ એહેની જાતે,
 પધાર્યા પોતે કીરતન ગાતાં, ગુર્જરખંડમાં એ પડ હતાં. ૫૬
 કેટલો વિસ્તાર કરે વાણીએ, કાઠથી નવ કહેવાય રે,
 રાજ્ય અધિકારી રૂપવંતને પૃથ્વીમાં પકાએ,
 પૃથ્વીમા પંકાય તે પોતે, ગુણ ગુણુ ધણો લાધે નદી ગોતે,
 મુખ્ય ગુણુ લક્ષિત માર્ગ જાણીએ, કેટલો વિસ્તાર કરે વાણીએ? ૫૭
 નામોક્તિપણુ ત્રીકમદાસનું, વરણું શુ વધુ ગાય રે,
 અવધિ પ્રમાણે ભોગવુ સરવે, અચળ પુણ્ય છે સાથ,
 પુણ્ય છે સાથ તે ધણું, પછવાડે સુખ છે પ્રજનાણું,
 અત રહેવું કાધુ વૈકુન્ઠાસનું, નામોક્તિપણુ ત્રીકમદાસનું. ૫૮
 હેતે હરિ સ્તીકારી હુડી, મુડી મગે નમજરે,
 કુવરબાઇના કારજમાહે, પ્રભુ પુર્યા પટકૂળ,
 પુર્યા પટકૂળ તે જઈ સાથે, હરિએ હાર ધાર્યો લઈ હાથે,
 એની કૃપા અતરની ઉડી, હેતે હરિ સ્તીકારી હુડી ૮ ૫૯
 નકજનુ શીશ ચકથી કાપી, મુકાબો માતંગરે,^{૧૦}
 દુ ખલ્લરિદ્ર હર્થુ દિન^{૧૧} કેરું, દુવને રાજ્ય અભગ,
 દુવને રાજ્ય અભગ તે આપ્યુ, પ્રહલાદનું કષ્ટ પિતાથી માપ્યુ,
 કષ્ટ પાપીને પદવી આપી, નકજનુ શીશ ચકથી કાપી.^{૧૨} ૬૦
 ઇતિશ્રી ગૂર્જર ભક્ત ચરિત્રામૃતે રેવાસકરૂવ ત્રીકમદાસનું ચરિત્ર એ નામને
 ખડ જીજ્ઞાસા અધ્યાય ૧ લો સમાપ્ત.

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ

૮ કવિએ પૂર્વજ નરસિંહ મહેતાને પ્રભુએ સહાય કરી તેમ ત્રીકમદાસને
 પણ કરી-એ કહીને સમાચાર છે ૯ નક એટલે ગ્રાહ-ભુડ ૧૦ માતંગ એટલે હાથી
 ૧૧ દિન તે સુદામો ૧૨ અથ અપૂર્ણ મળ્યો છે, તેથી પૂર્ણકૃતિનો જ્ઞાન છાપ્યો નથી.

અધ્યાય ૨ જો ભવાનીદાસનું ચરિત્ર

તથા જાન્યો નિરધાર, અધમ ઉધારન હે હરિ,
પરખત કુળ અવતાર, દીનોં ત્રીકમદાસકોં. ૧
ત્રીકમ તમ કરણા વિના એ કુળ અવતાર,
પ્રાપ્તિ ક્યાં થકી દાસને પરખત પરિવાર. ૨

વૈષ્ણવ કુલ શિરોમણિ પરખત મહેતા પંજી, તેની પાંચમી પેઢીએ શ્રીકંઠના પુત્ર સારંગધર ધણા જ વૈષ્ણવ હોઈ, તેણે પણ પદ કીર્તનો કરેલ છે. તેઓ જુનાગઢમાં મરવાના થયા સારે “હમણાં નહિ” એમ બોલી, ભાનમાં આવ્યા તે સાજ થયા. તે પંજી તેમણે શ્રીદ્વારિકા જઈ ગોમતી કડિ દેહ મુકી. એ કાઠીના બીખમપિતામહ જેવા “ધમ્મ-મરણી” ભક્ત તેઓ થઈ ગયા છે.

આ સારંગધરના બાઈ સદાઈળથી ચોથા એટલે પરખત મહેતાથી નવમા પુરૂષ વલ્લભદાસ કરીને થઈ ગયા. તે સાધારણ ગૃહસ્થ હતા તથા માંગરોળથી આની જુનાગઢ રહેલા હતા. આ વલ્લભદાસના પુત્ર ભવાનીદાસ, તે આપણા ચરિત્રના નાયક ત્રીકમદાસના પિતા થાય.

આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોઈ, પેઢી દર પેઢીથી “વૈષ્ણવતા”ની ડાપ પામેલા ભગવત્ભક્તોના સાત્વિક કુળમાં ત્રીકમદાસનો જન્મ થયો હતો. પણ તેનું ચરિત્ર શરૂ કર્યા પહેલાં આપણે ભવાનીદાસનું વૃત્તાંત ચોક્કસ ધણું આ રથે લખવું ઉચિત છે; કારણ કે આ કુટુંબનો શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર સાથે પ્રથમ સંબંધ બાંધનાર ભવાનીદાસ જ હતા, તથા એ સંબંધને લઈને જ ત્રીકમદાસ પોતાના પિતાના મરણ બાદ, અમુક વખતે શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારની નોકરીમાં જોડાઈને, ઉત્તરોત્તર આગળ વધેલા તથા મુઝુકગીરી મજમુદાર (કામદાર) કાયમ રહી પોતાના વંશને પણ તે દરજ્જે સ્થાપવા શક્તિમાન થયા.

*શાહજહાનાબાદ એટલે દીલ્હીમાં ફરખશીયર બાદશાહની વાંસે બ્યારે મહમદશાહ બાદશાહ તખ્ત ઉપર બેઠો, (ઈ. સ. ૧૭૨૧-૨૨) ત્યારે તેણે અગાઉના જોર પામી ગયેલા સૈયદહસનઅલી અને અબ્દુલાખાનને મહાત કરવા સાર નવાબ નીઝામ અસફજહાં બહાદુરને પોતા પાસે વઝીરાતમાં તેડાવી રાખેલા હતા. તેઓએ પોતાની હુકુમત નીચે દક્ષિણમાં હૈદરાબાદ ઔરંગાબાદના મુબાન્નગીરના એાદા બહાદુર છતાં, તે દિવસથી અમદાવાદનો મુબો પણુ પોતાની તરફથી રાખેલો. તેના જ પેટામાં જુનાગઢની એક સરકાર હુકુમત હતી તથા તેજ જગ્યાએ પોતા તરફના અમીર મીર ઈસ્માઈલને અમલ હુકુમ ઉપર મુકેલા.

આ વખતમાં હીંદુસ્તાન, માલવા, ગુજરાત ચારે તરફ મરાઠા લોકોનો ઉપારો થાતો આવેલ, પણ હજી બાદશાહી અમલનો નમુનો સર્વત્ર બાહાદુર હતો.

બવાનીદાસ અને મીર ઈસમાઈલ

આ વખતે જુનાગઢમાં નાગર તથા બ્રહ્મક્ષત્રી લોકોની કામમાં, કાખીલ સખસો, બાદશાહી દાખ રીવાજ જાણે તેવા ધણા હતા. તેમાંના કેટલાક છોટા મોટા કામના એાદા ઉપર રહેતા. તેમાં નાગર વડનગરા વૈષ્ણવ અવટંક મહેતા બવાનીદાસ વલ્લભદાસ, જેઓ હીંદી, ફારસી, મળલસી ઈલમના જાણુકાર તથા પોતાની જ્ઞાતિમાં જાહેર ગણુતીના પુરખ હતા. વિશેષે સર્વેશ્વરે ઋણાનુબંધ યોગ કરતાં તેને લીધે મીર ઈસ્માઈલ પાસે, તેની અધિક દખલગીરી થતાં, ચડતે ચડતે તેનો પાલખી, એાબદાર પર્થત આબરૂથી કુલકારભારનો અખ્તીયાર થયો, તે જુનાગઢના અહેવાલમાં પ્રસિદ્ધ છે; તથા એાદા ઉપર કામ કરતે પોતાના ધણી મીર ઈસ્માઈલ સાથે રહીને અમરેલી નજીક લડાઈમાં મીર ફકરુદ્દીન તથા આકાલીખાનને હરાવવામાં બવાનીદાસે ધણી શૂરવીરતા તથા પરાક્રમ બતાવેલાં (સને ૧૭૨૩-સં. ૧૭૮૯.)

* બેટ બાવનીના રચનાર રઘુનાથરાયના રખેદોમાં આ ઉકીકત આપી છે, તેથી બાપા જરા જુની લાગશે.

નિઝામ-ઉલ-મુલ્કની સાથે મેળાપ

સને ૧૭૨૨ના અરસામાં મીર ઈસ્માઈલની સુબાગીરી બંધ થવાની અફવા જાહેર થતાં સુબાગીરીના બંદોબસ્ત સાર મીર ઈસ્માઈલ પોતે જુનાગઢ રહી, ભવાનીદામને વઝીરઆદેબ નવાબ નિઝામ અસફઝઘાં બહાદુરની હજુરમાં મોકલ્યા. તે વખત તેની બેકક હકક, અદબ, આદબ તથા વાતચીતના પ્રસંગથી વઝીર સાહેબ ખુશ થયા તથા ત્રણ ચાર માસ પર્યંત ત્યાં રહી, કામ પૂર્ક થયે મીર આદેબના નામની નવેસર સનદ હાંસીલ કરી દેશમાં આવવા રજા લીધી, ત્યારે રજા ન આપનાં વઝીર સાહેબે તેને રોક્યા તથા હજુરમાં આવતા જતા રહેવા હુકમ કર્યો.

તે પછી વઝીર સાહેબ નવાબ નિઝામને વઝીરાતનું કામ પડ્યું મુકી, પોતાની જગીરના ઉપર લખ્યા સુબા તરફ જવું ચાતાં, ભવાનીદાસને પણ તેની સાથે જવું હતું. એટલે જુનાગઢ ખુશીના ખખર જામુમ સાથે પટોં-ચાડી, પોતે નવાબ નિઝામ સાથે હૈદરાબાદ તરફ ગયા. નવાબ નિઝામ સાથે ચંદ રાજ રહી, તેની રીયાસત બહુ દૂર પશ્ચે હોવાથી જો વતનમાં નાની મોટી નોકરી જડી આવે તો વધારે દીક, એ આશાએ દેશમાં આવવા રજા માગી, ત્યારે નવાબ નિઝામે ફરમાવ્યું કે, “ભવાનીદામ! તારી પાસે હું કંઈક માગુ છું.” ત્યારે ભવાનીદામે અડબટી ઉત્તર દીધો કે, “આપ માગો એવું મારી પાસે શું છે?” ત્યારે નિઝામે કહ્યું કે, “તું મારી હજુરમાં રહે.” ભવાનીદાસે અરજ કરી કે, “હું આપનો જ છું; પણ હાલ મને રજા આપો, કારણ જેની તરફથી મને આપની મહેરબાની હાંસીલ થઈ છે, તે મીર સાહેબની રજામંદી લઈ આપની હજુરમાં આવું, તે વધુ સુનાસબ.” આ વાત નિઝામ મરકારને પણ પસંદ આવનાં રજા આપી રવાના કર્યો, તથા જ્યારે સુરત પહોંચ્યા ત્યારે ત્યાં પણ ભવાનીદાસે ખાન સાહેબ રસ્તમ અલીખાન બહાદુરની મુલાકાત હાંસીલ કરીધી તથા તેણે

પણ તેવી જ ખાતરદારી કીધી. ત્યાંથી રજા લઈ જુનાગઢ આવી મીર સાહેબને મળી નવેસર બહુ માન સરકારીયે તેઓ પામ્યા.

થોડા વખત બાદ તે સૂબા ઉપર મીર સાહેબનો અમલ બંધ થયો, ત્યારે બવાનીદાસને નાહમેદ થયા બેઠા મીર સાહેબે કહ્યું કે, "તું મારી બેઠો હૈદરાબાદ ચાલ; ત્યાં તને અહીં કરતાં પણ વધારે આખર ધનતથી નીમાવણી થઈ આવશે." તે સમયે હૈદરાબાદ બહુ દૂર પલ્લે રહ્યું, તેથી સાથે તો ન ગયા, પણ આગળ ઉપર જરૂર પડે તો એમ ધારી, મીર સાહેબને અરજ કરી કે, "આપને હું વિનંતિ કરું ત્યારે, બદસ્તુર મેહેરબાનીની રાહે યાદ લાવી જવાબે સરકારીયે કરવો એટલે હું આવીશ."

જુનાગઢમાં થયેલ નવા અમલમાં, જો કે બવાનીદાસને સરકારી જીતું પ્રતિષ્ઠિત માણસ બણી માનમરતબો હતો તથા કાંઈ વખત તેને મોટી સલાહમાં પણ બોલાવતા, તો પણ પોતાની આખર પ્રમાણે બેકારીમાં પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે ખર્ચ હતો; તેથી બહારનો રોજગાર મેળવવાની ઇચ્છાથી ગોદાવરીની યાત્રાને બહોને, વર્ષ ૭ મહીનાની રજા લઈ, પ્રથમ ડોકોર જઈ, રેવા સ્નાન કરી, સુરત ગયા. ત્યાં જ નવાબ રસ્તમ અલીખાન બહાદુરે તેમને રોકી પાડ્યા તથા પોતા પાસે ખાનગી કારભારી પડે તેને રાખ્યા. એ રીતે એકાદ વર્ષ કામ કર્યા પછી પોતાના કુટુંબમાં લઈ હોવાથી રજા લઈ જુનાગઢ આવ્યા.

પીલાણરાવ ગાયકવાડ સાથે મેળાપ

નવાબ રસ્તમઅલીખાં આ અરસામાં લડાઈમાં મરાયાના ખજર બવાનીદાસને મળતાં, હૈદરાબાદ પોતાના અહેવાલના કાગળ લખી, પાસેના અંગી માણસને મોકલતાં, તુરત હાજર થવા સારૂ સરકારી મોહોર સીકા સહિત કાગળ સાદર થયો; એટલે તુરત નવાબ નીઝામુલમુલકની હજુરમાં જવા ધરાદો રાખી જુનાગઢથી ચાલી નીકળ્યા. સુજરાત ખાનદેશમાં જઈ નીમની રીયાસતમાં જઈ કરતાં. દક્ષિણથી શ્રીમંત પીલાણરાવ ગાયકવાડ

મહારાજ, ગુજરાત દેશ સર કરવા આર સામટી ફોજના જમાવથી પ્રથમ ઈ. સ. ૧૭૧૬માં સોનગઢનો કીલો હસ્તગત કરી, ત્યાં મુકામ રાખી અમલ વધારવાની તૈયારીમાં હતા, ત્યાં જવાનીદાસનું જવું ચાતાં, તેમના મનમાં યહું કે જરાય લોકોની ચડતી ચતી આવે છે, ત્યાં તાકડે આ મોટા સરદારનો વાટમાં સહેજે યોગ થઈ આવ્યો તેથી તેઓની ભેટ લેતા જવી. તે પ્રમાણે ભેટ લેવા જતાં ખબર અંતર પુછવાથી તેણે પોતાનો અહેવાલ કહેતાં શ્રીમંતે દરમાયું કે, “એક દિવસ વધુ રોકાઈ અમારી નજરે નીજામ સરકારનો તમને બોલાવ્યાનો લેખપત્ર આવેલ છે તે નજર કરી પછી સીધાવો.”

તે પ્રમાણે બીજી મુલાકાતે તે લેખ નજર કરતાં તે લેખ નીજામ સરકારનો છે એમ ખાત્રી થવાથી, શ્રીમંતને પણ મોટી ઉમેદો હતી, તેથી આગળ ઉપર આવું માણસ બહુ જ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ લાગ્યાથી તેણે કહ્યું કે, તમને તમારી ચોખ્ખતા પ્રમાણે ગુજરાત મળશે અને અમારી પાસે રહે. તે વખતે—મરાઠી રીવાજ તરફની કળા માફક દિનપેદિન વદિ પામતી જાય છે અને હિંદુ રાજ્ય છે, વળી અનાયાસ આમ રીજક આવે છે તેને ઠેલવું તે ઠીક નહિ તથા આગળ ઉપર જરૂર પડશે તો નીજામ સરકાર તો ઉવટ ‘આપ્નો ભેર’ છે જ, પણ હાલ ઘુરત ઈશ્વર પ્રેરણાથી આ યોગ રોજગારનો થઈ આવે છે અને તે પણ પોતાના વતનથી બહુ દૂર નથી, આરે હેઠરાબાદ તો બહુ દૂર પસે આવેલું છે—આમ બધી રીતનો વિચાર કરી જવાનીદાસે શ્રીમંતની આગ્રા માથે ચઢવી લીધી તથા વિનંતી કરી કે, “આપ દિવિજય કરવા ધારો છો તેમાં મારા જેવા બદકે મારાથી ચડે તેવા મુત્સદી કાળેલ ધણા સખસો આપ પાસે આવી રજુ થશે. તેમાં પ્રથમ મરી વ્યાલ અણાનું ખીર નીભાવવું એ આપ શ્રીમંતના હાથમાં છે.” તે ઉપરથી શ્રીમંતે પછી દીવાસેથી ખાત્રી કરી પોતા પાસે ખાનગી કારભારી તરીકે જવાનીદાસને રાખી લીધા.

કાઠિયાવાડમાં ચૌથની ઉધરાણી

તે પછી અમુક વખત બાદ ફોજ ગુજરાત તરફ વધતી તથા ચૌથ ઉધરાવતી ઉધરાવતી સૌરઠ પ્રાંતમાં ઉતરી. આજીબાજીનો કંઈક દંડ-ખંડ કરી મુખ્ય જુનાગઢે આવી ધ્રુવણી કરી. ત્યાં થોડી ઘણી લડાઈ ચાલી, દિવસ ગતિ ઘણી થઈ તથા લોકોને ઘણી હાડમારી પડવા લાગી, ત્યારે ભવાની-દાસના એક મિત્ર નામે મોહનલાલ જીકાર, જુનાગઢમાં ચુકવણું કરવા *નવાબ સાહેબ પાસે જીમ્મો ઉઠાવી ફોજમાં ગયા, તથા ભવાનીદાસ મારફત શ્રી પીલાજીરાવને મળ્યા તથા સમગ્રવ્યા કે—“જુનાગઢનું રાજ્ય નાનું, તેનાથી આપની ફોજનો ખર્ચ ખરાબત કેમ ઉપડે તથા આપ તો જીજવા મુશ્કેલી ધણી છો, તે એક ઠેકાણે બડ ઝાઘી બેસો તે ઠીક નહી” વિગેરે... તે ઉપરથી ઉવટે જુનાગઢમાં ચૌથનો બંદોબસ્ત કરી, ચૌથ ભાગ વસુલ બદલ માણસો મુકી ફોજ ઉપડી ગઈ તથા ફોજ ખર્ચ બદલ ભવાનીદાસે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને વિનંતી કરી કે—“આ પ્રાંતમાં તુરત ખંડણી સંસ્થાનોનાં ગુંગમયશ મુજબ ભેળી થવી જોઈએ.” પછી ફોજ તુરત ચારેબેર ફરતી ફરતી પ્રથમ નવાનગર વિગેરે મોટાં સંસ્થાનોનો, તેની ગુંગમયશ પ્રમાણે આંકડા મુકી ફેસ લોનકી કરી, પછી કુલ તાલુકા તપાની જેમ ચોગ્ય લાગી તે પ્રમાણે ખંડણી ચુકવતી થઈ, ફોજ ખર્ચ પાર પાડ્યું. એ રીતે પ્રાંત કાઠિયાવાડની મુશ્કેલીરી જમાવંધી મજબુદાર તરીકે પ્રથમ મેલા ભવાનીદાસ હથું લેવાણી.

દામાજીરાવ ગાયકવાડ

ઇ. સ. ૧૭૩૨ માં શ્રીમંત પીલાજીરાવ મહારાજ ડાકોર મુકામે દગાથી મારાના હાથે ખંજરના ભોગ થઈ કૈલાસવાસી થયા. તે પછી શ્રીમંત દામાજીરાવ મહારાજ ગાદી ઉપર આવ્યા (ઇ. સ. ૧૭૩૨ થી ૧૭૬૮). તેના

* ઈ. સ. ૧૭૧૯માં જુનાગઢમાં “નવાબ” ન હોવા, કારણ કે શેરખા બાળી (સંવત ૧૮૦૪ માં) ઈ. સ. ૧૭૪૮ માં સ્વતંત્ર થવા; તોપણ અત્ર માન્યર્થ “નવાબ” એ રાજ વાપર્યો છે.

વખતમાં પણ ભવાનીદાસ તેના તે હોદ્દા ઉપર હતા અને તે વખતના તવારીખ પ્રસિદ્ધ કાગેમાં પણ તે ભેળા હતા. તેના ઉાર જેવી શ્રી. કંડાસવાસી પીલાશરાવ મહારાજની મમતા હતી તેવી જ મમતા શ્રી. દામાશરાવ મહારાજની હતી તથા દરેક શુભ મસલતમાં પણ પુછવા પાસે રાખવા પર્વત બરોસો હતો.

ભવાનીદાસની સંતતિ

ભવાનીદાસને પહેલી સ્ત્રીથી એકજ પુત્ર સંતોકરામ થયેલ તથા તે વહુ નાની અવસ્થામાં શુઝરી જતાં, પોતે બીજવાર લગ્ન કરેલું. આ સ્ત્રીથી તેને ત્રણ પુત્ર થયા હતા. મોટા તાપીદાસ, લક્ષ્મીદાસ તથા સૌથી નાના ત્રીકમદાસ. આ ત્રણે પુત્રો નાની કાચી વયના હોવાથી, તથા પોતાના મોટા પુત્ર સંતોકરામ, જો કે વયવાન હતા તો પણ સ્વભાવે સાદા અને હરિભક્ત હોઈ, કામકાજમાં બહુ જીવ રાખના નહી હોવાથી, પોતાની પશ્ચાદ્વસ્થામાં કોઈ અંગી પોતાનું માણસ દૂર પરદેશમાં સાથે હોય તો ઠીક એમ ધારી, ભવાનીદાસે પોતાની સગી બહેનના પુત્ર (એટલે પોતાના ભાણેજ,* ભાણુજી બાઈ ભાહોરીદાસ વસાવડા (હાલના સર લજુભાઈ સામન્નદાસના વડવાને) પોતા પાસે તેડાવીને રાખેલા હતા તથા કામકાજમાં તેને પાસે રાખી તૈયાર કર્યા હતા. ભવાનીદાસ વચ્ચે વચ્ચે કાઠીઆવાડમાં આવતા પણ તેણે વિશેષ રહેણાંક નોકરી અંગે શુઝરાનમાં રાખી હતી; ત્યાંથી સંવત ૧૮૦૨ની સાલમાં કોઈ સરકારી કામ પ્રસંગે તેને દક્ષિણમાં તળેગાંવ મોકલવામાં આવ્યા ત્યારે સુબેદાર સાહેબ (દામાશરાવ મહારાજ)ની હજુરમાં બાણુજીભાઈને રાખી પોતે તળેગાંવ ગયા; ત્યાં તેને તાવની સખ્ત બીમારી ચઢી આવ્યાથી તેમણે વૈકુંઠવાસ કર્યો. (મ. સ. ૧૭૪૬).

* અનતજ દીવાનના જીવનચરિત્રના લખનારને બાણુજી બાઈ તથા ભવાનીદાસ વચ્ચે શું સગપણ હતું, તે માહુમ નહિ હોવાથી, તેણે પોતાની વંશાવલીમાં એ બેનો સંબંધ બતાવ્યો નથી; પણ હવે કોઈ ત્રાહિત માણસ હોય એવું દર્શાવ્યું છે.

હંધ દેવતા-મુરલીધર

આ તળેગાંવ દાબાડે કુટુંબની સરંજામી જહાંગીર હતી અને દાબાડે કુટુંબ સતારાના મહારાજાઓના સેનાપતિને હોદ્દે હોધ, ગાયકવાડ કુટુંબ તો તે વખતે દાબાડે કુટુંબના પશુ સુગેદર દરજ્જે હતું. આ કારણને લઈ શ્રી દામાજીરાવ મહારાજને વખતોવખત તળેગાંવ કામ પડ્યા કરતું હોવાથી, કોઇવાર ભવાનીદાસને પોતા સાથે લઈ જતા અને કોઇવાર ભવાનીદાસને એકલા તળેગાંવ મોકલતા.

જ્યારે ભવાનીદાસ તળેગાંવ જતા ત્યારે કોઇ એક અપુત્ર પશુ સુપાત્ર ભક્ત દક્ષિણી વિધવાબાઇના ઘરમાં ઉતરતા. આ બાઇને ત્યાં શ્રી મુરલીધરના સ્વરૂપની સેવા હતી. આ બાઇએ ભવાનીદાસનાં વૈષ્ણવતાના આચારવિચાર તથા ભાવ જોઈ, પોતા પછવાડે કોઇ સેવા સોંપવા જેવું સચું નહિ લાગ્યાથી ભવાનીદાસને તે સ્વરૂપ સેવા કરવા માટે સોંપ્યું, ત્યારથી તે સ્વરૂપ ભવાનીદાસના વંશજોને માથે પધાર્યું. ભવાનીદાસના શુભરવા પછી તે સેવા ત્રીકમદાસને ભાગે આવી હતી. (હાલ તે સ્વરૂપ તેના અંગના મંદિરમાં જુનાગઢમાં કોંગ્રેસ ઉપર મજદાસભાઈ જેઓ ત્રીકમદાસના પૌત્ર થતા-તેની બ્રહ્મપોરીમાં ખીરાજે છે.)

આ સ્વરૂપની વિશેષતા એ છે કે તેને દક્ષિણની પ્રણાલિકા પ્રમાણે બન્ને બાજુ એક એક એમ બે સ્વામીનીજનાં સ્વરૂપો ત્યાંથી સાથે આવેલાં તે ખીરાજે છે. જ્યારે આ તરફની પ્રણાલિકા માત્ર એક જ સ્વામીનીજનું સ્વરૂપ હોવાની છે.

અધ્યાય ૩ બે ત્રીકમદાસનું ચરિત્ર

હરીભક્ત પશુ લાજને લીધે, હીરકણી લઈ હાથરે;
ઉમેતા ભ્રાત્રે પ્રાશનને ગાહે, તાંહાં આવીયા પરમતનાથ;
પરમતનાથ તે આવી, સાહે ત્રયા સરવ સીપાઈ જગાવી;
સાક્ષપુરે સહુ પરશન કીધે, હરિભક્ત પશુ લાજને લીધે. ચંદ્રાવળા ૩૭

બાલ્યકાળ

આગળના અધ્યાયમાં કહ્યું છે તેમ ત્રીકમદાસ, ભવાનીદાસના સૌથી નાના પુત્ર હતા. તેની માતા પશુ, પોનાને બાળક મુકીને ગુજરી ગયાથી તથા ભવાનીદાસની પરદેશમાં નોકરી હોવાથી, ત્રીકમદાસને તેની બાબી (સંતોકરામનાં વહુ)એ સાચવણી કરી ઉછેર્યા હતા.

શિક્ષણ

તેઓએ તે જમાનાને અનુકૂળ કેળવણી પુરેપુરી લીધી હતી એટલે કે તેઓ સંસ્કૃત, ફારસી, દક્ષિણી, અને મળબાધામાં નિપજાત હતા તથા પીંગળ શાસ્ત્ર પણ બહેલા હતા. તેની સાથે તેઓ મહાચતુર, બુદ્ધિવાન અને પુરા મુતસદી હોઈ, સમયને વરતી સલામતીથી આગળ પડી જાયતા હતા. શરીરે તંદુરસ્ત, દેખાવમાં ખૂબસુરત અને કદાવર હતા; પણ આ બધા કરતાં વિશેષ નોંધવાલાયક તો એ છે કે તેઓ પરમ ભાગવત હતા. પ્રભુમાં અત્યંત શ્રદ્ધા અને ભક્તિ તેના જેવી કોઈની બાગ્યે જ હશે.

પોતે સૌથી કનિષ્ઠ બંધુ-હોઈ ઘર આગળ રહી વ્યવહાર જાળવતા હતા અને પહેલવહેલું, શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર હજુર વડોદરે સંવત ૧૮૩૧ના અરસામાં નીચેના સંજોગોમાં તેઓનું જવું થયું હતું.

બાણુજીભાઈનો ઇતિહાસ

ભવાનીદાસની પછી તેની સાથે અંગી માણસ તરીકે તેના બાણુજી ભાણુજીભાઈ ભેગા હતા. તે બાણુજીભાઈને શ્રીમંત દામાજીરાવ મહારાજે ખાનગી કારભારીની જગ્યાએ નીમ્યા. સંવત ૧૮૨૪ માં શ્રી. દામાજીરાવ મહારાજ કૈલાસવાસી થયા બાદ શ્રીમંત મોટા સવાજીરાવ મહારાજના વખતમાં પણ બાણુજીભાઈ કારભારીની જગ્યાએ નીમાણા. ગાયકવાડની રાજધાની સિદ્ધપુર-પાટણમાં હતી. તે મોટા ફતેહસિંહરાવ મહારાજે (જેઓ “મુતાલીફ”-regent હતા) ફેરવી વડોદરામાં રાજ્યધાની સ્થાપી. તેમની બાણુજીભાઈ ઉપર સંપૂર્ણ કૃપા હતી. એક વખત શ્રી. ફતેહસિંહરાવ મહારાજે બાણુજીભાઈને ભવાનીદાસના ધર પરિવારની હકીકત પૂછતાં, સત્યપ્રિય અને ન્યાયી બાણુજીભાઈએ ભવાનીદાસની ચાકરીથી માંડીને સર્વ હકીકત કહી. તે ઉપરથી ભવાનીદાસનાં પુત્રોને તેડાવવા શ્રીમંતની આજ્ઞા થતાં તાપીદાસ તથા લક્ષ્મીદાસ બંનેને હજુર રૂબરૂ બોલાવ્યા તથા ત્રીકમદાસ કનિષ્ઠ હોવાથી ધર આગળ રજા હતા. તાપીદાસ તથા લક્ષ્મીદાસ, બાણુજીભાઈ પોતાના વડીલ થાય તેથી તેની તબે રહી હજુર કામ કરતા હતા. અને બાણુજીભાઈ તેઓને નાને મોટા ગણી પોતે મુખ્યારકાર હતા, તોપણ સર્વ કામ તાપીદાસની સલાહ કરતા. સંવત ૧૮૨૯-૩૦ લગી બાણુજીભાઈનો કારભાર ઉત્તમ પ્રકારે ચાલ્યો અને તે વર્ષમાં તેના મરણબાદ સં. ૧૮૩૦ માં શ્રીમંતે પાછો કારભાર તાપીદાસને સોંપ્યો.

તાપીદાસની એકનિષ્ઠ સેવા

આ વખતમાં આરજ્ય જમાદાર અલી દબલીન તાપીદાસના બદાંદર થયા હતા, અને અંતે આરજ્ય જાત તેથી પોતાને કાબુવર જાણી બહેકાટ ઉપર આવ્યા હતા. આ ઉપરથી શ્રીમંત મહારાજ સર્વને તથા અલી દબલીનને બહુ તાંણુ પડી અને શ્રીમંતે તે જમાદારને દૂર કરવાને વીચાર્યું.

તાપીદાસને લાચારીએ દુતરફા (આરજ્ય બદાંદરની અને શ્રીમંતની)

મરજી સંપાદન કરતાં, સરકાર મરજીમાં અંતરાય પડવા લાગ્યો, તથાપિ શ્રીમંને એકાંતમાં તાપીદાસને તેડાવી સંભાળવા કહ્યું, ત્યારે નીખાસપણે ધણી આગળ સધળી હકીકત ઇર્થભૂત કહી સંભળાવી, પોતાની મુઝવણીને સર્વ અહેવાલ નીવેદન થ્યો અને અંતે એટલું કહ્યું કે, “મારી તદખીર આ વાતમાં પહોંચતી નથી, પરંતુ મારો કનિષ્ઠ બંધુ ત્રીકમદાસ દરીને છરણગઢ છે, તે અત્યંત નગર પહોંચ તદખીરકાર પુખ્ત છે. તેને તેડાવો તથા તેની આસ નેમ મહારાજ પણ પ્રસન્ન થશે અને સર્વ વાતનો બંદોબસ્ત પણ ઠીક થઈ જશે.” એ રીતે ધણી તથા ચાકર વચ્ચે નીખાસપણે બોલ્યું થયા પછી ત્રીકમદાસને તેડાવ્યા અને લક્ષ્મીદાસ વ્યવહાર જાળવવા માટે જુનાગઢ ગયા.

ત્રીકમદાસની ચકતી

સાંસારિક અવરોધને લઈ જતા વિલંબને અંતે ત્યારે ત્રીકમદાસ વડોદરે પહોંચ્યા, ત્યારે ખટખટને લઈ મામતો વધુ બીગાડ ઉપર હતો. ત્રીકમદાસે આવી શ્રીમંતની બેઠ લીધી ત્યારે શ્રીમંતે કહ્યું કે, “તમારા ઘરમાં તમે વિશેષ મુદ્દિવાળા છો જાણી તેડાવ્યા પણ વાત વધી ગઈ છે; તે પછી તમે આવ્યા છો. હું જાણું છું, વહેલા આવ્યા હતા તો આટલા સુધી વાત વધવા પામત નહીં. પણ આરખો જોર પકડી ગયા છે તે કામમાં સહેજે આવે તેવું નથી.” એ પ્રમાણે આવ્યા ત્યારથી જ સરકાર હજુરમાં વખતો-વખત આવવા જવાનો પરિપાટ સંપૂર્ણ પડવા લાગ્યાથી તેની આસ, કેવળ સુત્સદીપેશા, ગરીબી, આજર્જ, બોલવે ધણા કુશળ, શાણપણ અતિશય-તે બધું જોઈ શ્રીમંત કષ્ટહર્ષિદરાવની પણ તેના ઉપર ખુશ મરજી તથા નગર બહુ રહેવા લાગી.

રાજકીય આક્રંત

તાપીદાસ માંહેથી તો આરજ જમાદારના ઉપાસથી કાયર, પણ તેનાથી છુટી નિરાળ થઈ શકે તેવું હવું નહિ. આ પ્રસંગે વળી તેના કારમાર

સામે ખીણ તરફ દક્ષિણી મેડળે પશુ-લાંખા વખતથી ચાલતા આવેલા તાપીદાસના કુટુંબના કારભારની ધર્મીયી-તાપીદાસને અળસાવવા તથા તેનો એક પશુ આસામી સરકારમાં રહેવા ન પામે એવી ખટપટ શરૂ કરી હતી; આખર પરિણામ એ આવ્યું કે શ્રીમંતે આરખોનો દોર તોડવા સં. ૧૮૩૨ માં સૈયદઅલીની હવેલી ઉપર હલ્લો કરી, જમાદાર મજકુરને પકડી જીવથી મારી તેનાં ધરખાર હાંટ્યાં અને તાપીદાસને પકડી મંગાવી કેદ કરવા ફરમાવ્યું. તે સમય જરા ત્રીકમદાસ સામું જોઈ શ્રીમંત એટલું બોલ્યા કે “એ તો તાજે આવેલ છે-નિર્દોષ છે.” પશુ બાઈ બાઈથી કાંઈ જીદ ન હોતા, તેથી બાઈને મદદરૂપ થાવા ત્રીકમદાસ પોતાથી કેદમાં સાથે ગયા, તેથી બેઠને બંદીખાને રાખ્યા અને ગોર્વીદ ગોપાળ શેણુવી (હવે ગોર્વીદ પંત મામા) એ અંતોજ નાગેશવતી વરસદી કારભાર ચલાવ્યો અને પછી સ્વતંત્ર રીતે કારભારી થયા.

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પોતે કદરદાન, તેમાં વળી તાપીદાસના વડીલની જીનવટ ચાકરી ઉપર એની નિગાહ વિશેષ, તાજેતર ત્રીકમદાસની અનન્ય રાજ્યભક્તિ ધ્યાનમાં, તેથી ચલ્લિચિત્ તાપીદાસની સુક ઉપર, લોકોને દેખાડવા જાહેરપણે ગુરસાનો દેખાવ કરતા તથા એ બાંધવને બંદીખાને કેટલુંક રાખ્યા, પણ ખાનગી રીતે કોઈને ખબર ન પડે તેમ ખરદાસતથી સુરત રાખવા એકીના મુખ્ય માણસને પોતે ભલામણ કરેલ, તથા અંતરની એવી ઈચ્છા ખરી કે જીનાં એ માણસને સરકારથી ખાર જ ન કરતાં નવેસર ત્રીકમદાસ ઉપર સરકારજી કરી તેનો જીનો દરક-વડીલોપાજિત કાઠિયાવાડની મુલુકગીરીના કામનો-તેને સ્વાધીન નિરંતર રાખવો.

આ પ્રમાણે શ્રીમંત મહારાજ ખુદને બહુ વિરોધ ન હતો, પણ કારભારી ગોર્વીદપંત મામાને તાપીદાસનો છુટકો થવા દેવો ન હતો અને તે જેમ ધારે તેમ કરે એવું તેનું ચલણ હોતાથી, તાપીદાસ તથા ત્રીકમદાસને બ્યારે

બંદીખાનામાં બહુ કદ પડેલેવા લાગ્યું ને દિવસ ગતિ પણ અધિક થઈ લાગવાથી, વાત વિધિ ચલાવે તેમાં દંડ આપી ખુલાસો કરી લેવામાં આવે. પણ પોતાથી ન જરી ચકાવ તેવું કારભારીએ દંડનું નામ પડ્યાનું સાંભળવાથી, બીજું કંઈ ન સુઝતાં સડી સડીને મરવું તેના કરતાં દીરાકણી ચુસી દેહપાત કરવાનું બે એ બાધએ નીરધાર્યું.

આ વખત ત્રીકમદાસ મહાબકિતવાન હોવાથી તથા પ્રભુ પ્રત્યે તેનો દૃઢ આશ્રય હોવાથી દુરત જ કાંઈક ભગવદ્ભાસ બંદીખાનામાં થઈ આવતાં, હરકોઈ પ્રકારે પ્રભુ ખુલાસો કરશે માટે ગભરાવા કારણ નથી, એવી દૃઢ મતિ લાવી, તાપીદાસને તેણે કશું કે, દેહપાતનો કાચો વિચાર ન કરતાં ફરી પ્રયત્ન કરી જોઈએ.

તે ઉપરથી ફરીને ઉદ્યોગ કરતાં ઘોઘાના નાગર રણુછોડદાસ (જે બીજાં એક આશ્રય જમાદારના વડીલ હતા તથા જેઓ પોતાની રૂઢના દીકરા બાણુજીભાઈના જમાઈ હતા.) તેની હથુ વિધિ ચલાવી. પણ કારભારી વિરૂધ્ધ હતા તેથી કોઈ મદદ તો આપે નહિ, માટે ડબોઈ મુકામે શ્રીમંત સ્વારી હતી ત્યારે એકલા લાગ જોઈ શ્રીમંતને રણુછોડદાસ મળ્યા, તથા વિનંતી કરી કે, તાપીદાસ અને ત્રીકમદાસને મારવા છે કે છવાડવા? ત્યારે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ કૃપાવંત થઈ બોલ્યા કે, “એકવાર કારભારી આંકડો મુકે તે સ્વીકારી કેદખાનાં બહાર નીસરી જાઓ; પછી મારાથી જેટલો બચાવ થશે તેટલો કરી આપીશ.”

આ પ્રમાણે આશ્વાસન હજુર તરફથી મળતાં વિધિ ચાલવી કારભારીએ નામ પાડ્યું તે સ્વીકારી, તેના હથુ ખુલાસો લઈ બહાર નીકળ્યા અને શ્રીમંતે પણ પોતાનું વચન પાળી દંડનો બોળો હલકો કર્યો; એટલે જે આંકડો ખરવો કર્યો તે ભરાતાં સુધી ત્રીકમદાસને હજુરમાં “જોડ” તરીકે રાખી તાપીદાસ જુનાગઢ આવ્યા.

તે સમયની કાઠિયાવાડની રાજકીય પરિસ્થિતિ

આ વખતમાં એમ રીવાજ હતો કે દરેક પછી વડોદરેથી મોટી ફાજ મુલકગીરી ઉધરાવવા નીકળતી, તે પાંચ છ મહીનામાં મુલકગીરી ચુકવતી કરી પાછી વડોદરે જતી અને વડોદરા તરફના આમલામાં ફાજને ધણી વખત રોકાવું પડતું એટલે કાઠિયાવાડમાં સ્થિરતાથી શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના સરદારો બારેમાસ રહેવા પામતા નહીં, એટલે તેમની ગેરહાજરીમાં જુનાગઢ, ભાવનગર, જામનગર વગેરે રાજ્યોની ફાજે કાઠિયાવાડમાં નીકળી પડતી અને અડોસી પડોસી નખજું રાજ્ય હોય તેના ગીરાસ આ સમજા રાજ્યો લઈ લેતાં અને કાઠિઓનાં ઘાડાં નીકળતાં. તે મુલકમાં હુંટ જ કર્યા કરતાં, તે બ્યારે ગાયકવાડ સરકારની ફાજ દેખાવ દે ત્યારે સૌ સૌની હઠમાં પેસી જતાં. આવી વસ્તુસ્થિતિ હતી.

ગાયકવાડ સરકારની ફરી કૃપા

ત્રીકમદાસજી “ઓલ” તરીકે વડોદરે રજા હતા ત્યારે સં. ૧૮૭૪ માં શ્રીમંત ફતેહસિંહરાવ મહારાજે જાતે ફાજમાં રહી મુલકગીરી કીધી. તેનું કામ “ઓલ” નિમિત્તે સાથે રાખી ત્રીકમદાસને જ હાથે શ્રીમંતે લીધું. તે પછી જુનાગઢથી આવેજ આવ્યો ને ભરણું થઈ પાર પડ્યા એટલે સં. ૧૮૭૫ માં ત્રીકમદાસે ઘેર જવા રજા માગી, ત્યારે તે સાલની મુલકગીરીની ફાજ સંબંધે મહારાજે જ આજ્ઞા આપી તથા પાછું ચાકરીમાં આવી હાજર થવા હુકમ કીધો. આ પ્રમાણે શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારની હજુરમાં રહી વડીલોપાર્જિત દરકનું કામકાજ કરવું શરૂ કર્યું.

સંવત્ ૧૮૭૫ ની આ ચુકવતી તમામ પણ ત્રીકમદાસને જ હાથે થઈ હતી અને જગો જગોની ચડાઈ, લડાઈ, સમાધાન વિગેરે કામોમાં ત્રીકમદાસને વિશેષ પુછવામાં આવતું હતું.

સમકાલિન રાજદ્વારી પુરુષો

આ વખતે કાઠિયાવાડમાં જામનગરના રાજ્યમાં મેર ખવાસ, જુનાગઢમાં અમરજી દિવાન, જાવનગરમાં દાકેર સાહેબ આતાબાદ, પોરબંદરમાં ઠક્કર ત્રેમજી અને રાણા સુલતાનજી તથા ગોંડલમાં કુંભોજી-વિગેરે મહા મુસદ્દી પરાક્રમી વીર પુરુષો હતા તથા કાચાપોચાને તો દાદ આપે તેવા ન હોતા, પણ શ્રીમત રતેદસિહરાવ મહારાજ પોતે શરવીર, બહાદુર અને ડહાપણુદાર હતા, તેથી કાઠિયાવાડમાં રતેદસંદીથી કાર્ય સિદ્ધ કરી વડોદરા પધાર્યા અને ત્રીકમદાસ જે કેટલોક વખત સુધી શ્રીમંત સરકારની સ્વામી સાથે હતા તે પર તરફ આવ્યા.

અધ્યાય ૪ થો

પરબતનાથ શ્રીરણછોડરાયજીની પધરામણી

સંવત્ર ૧૮૩૫ માં ત્રીકમઘસજી જુનાગઢ પાછા ફર્યા પછી જુનાગઢ રાજ્યમાં નોકરીનો સીંગો પામ્યા. આ વખતે જુનાગઢમાં અમરજી દીવાનનો કારભાર હતો. તેમાં ત્રીકમઘસ માંગરોળ પાસે આવેલા જુનાગઢ રાજ્યના “સીક” મહાસના વહીવટદાર નીમાયા હતા તથા તે અંગે ‘સીક’ રહેતા. સીક ગામ માંગરોળની નીજદીક હોઈ પોતાના કુળધન છટદેવશ્રી પરબત મહેતાના પતિ શ્રીરણછોડરાયજીનાં દર્શને. વારંવાર માંગરોળ જતા પણ ખરા.

રણછોડજીની પધરામણી

આ વખતે પ્રભુ ઇચ્છાથી એવો કીસ્સો બન્યો કે, માંગરોળમાં મુસલમાન રોખોનું રાજ્ય હતું. તે રાજ્ય જુનાગઢને તદ્દન તામે હજી થયું હતું નહિ, પણ વારંવાર સામુ થયા કરતું. એ પ્રમાણે આ અરસામાં તેનું એક ત્યાંના મુસલમાનોનું દુસ્તક થયું, તે હોદ્દો સામે અને વિશેષે કરીને નાગરો સામે; કારણ કે અમરજી દીવાન જેઓ માંગરોળ જુનાગઢ તામે કરવા માગતા હતા અને તામે કર્યું હતું. તેઓ માંગરોળ નીવાસી નાગર હતા. મુસલમાનો ઉપાડે લઈ શ્રીરણછોડજીના મંદિરપર ધસારો કરી આવશે એવો ખરેખરો ભય, તે શ્રીની સેવા કરનારા સેવકો પૈકી વાશવાળા નાથજી સેવકના જાણવામાં આવ્યો, તેથી શ્રીને શયન કરાવીને સાથે લઈને સોપો પડી ગયા પછી પગપાળા “સીક” ત્રીકમઘસ પાસે અધરાતે આવ્યા. “સીક” તે મહાસનું મુખ્ય સ્થળ હોઈ માંગરોળ નજીક હોવાથી એક કીસ્સાવાળું ગામ હતું, તેથી નાથજી સેવકે ત્રીકમઘસને હાકલો મારી જાહેર કરાવ્યું. તે ઉપરથી ત્રીકમઘસ કીસ્સા ઉપર આવ્યા અને પુછ્યું કે, “કોણ છે?” ત્યારે સેવકે કહ્યું કે— “હું નાથજી સેવક” ત્યારે ત્રીકમઘસે આમ અધરાતે આવવાનું કારણ પુછ્યું તો સેવકે જવાબ વાળ્યો કે “દરવાજો ઉઘાડો એટલે અંદર આવીને કહ્યું.” ત્યારે ત્રીકમઘસે ફરીથી પુછ્યું કે “કહો તો ખરા,” ત્યારે સેવકે માંગરોળમાં

મુસલમાનોનો ઉપદ્રવ ઉભો થયાની વાત કહેવા માંડી. આ ઉપરથી એકદમ અંધારા બની વચ્ચેથી જ ત્રીકમદાસ બોલી ઉઠ્યા કે “પણુ રામધિરાજ ક્યાં ?” ત્યારે સેવક કહે “મારી સાથે લાવ્યો છું” એટલે ત્રીકમદાસે ઝટ દરવાજો ખોલાવી સેવકને શ્રીસહિત અંદર લીધા તથા પાછો દરવાજો બંધ કરાવી યાજ્ઞમાં જઈ બધી વાત સાંભળી, શ્રીને પોતાડીને સેવક લાવેલા હોવાથી ખાસા મંદિરની તજવીજ લગાવી, “સીલ”માં પોતાના યાજ્ઞમાં રાખ્યા. પછી તુરત જુનાગઢ લખી ત્યાં કોઈના પડતર જેવાં મકાનને ખરીદ કરી તેને ખાસા કરાવી તેમાં પધરાવ્યા. (આ બનાવ સં. ૧૮૪૫ થી ૧૮૩૭ ના ગાળામાં બન્યો.)

એક ચમત્કાર

તે દહાડે તો એક જ ધરમાં શ્રીરણુછેડરાય અને ખટલા સહિત સેવકો રહેતા હતા. આ વખતે એક નોંધવા લાયક ચમત્કારી એવી બીના બની કે, સૈન કરી શ્રીને પોતાડી જેવા સેવક સુવાનું કરતા હતા ત્યાં, એ પડતર વહેમવાળું ધર હોવાથી જુતાવળે જાગી, કલગસાટ મચાવ્યો, પણુ નગરે કાંઈ દેખાવ નહિ; તેથી ધીરજ રાખી સેવકે પુછ્યું કે, “માય ! આંહી શું છે ? આ તો મંદિર છે. અમે તમારું શું બગાડ્યું ?” વિગેરે. ત્યારે જવાબ મળ્યો કે “પરસાદ લાવો, પરસાદ લાવો.” એટલે સેવકે તુરત ઉઠી પરસાદ કાઢ્યો ત્યારે અનેક લાંબા કરેલા હાથો આવ દેખાયા, તેથી તે દરેક હાથમાં સેવકે થોડો થોડો પરસાદ આપ્યો, એટલે તે હાથ અદૃશ્ય થતાં “મુક્તિ થયું, મુક્તિ થયું” એમ અવાજ કરતા, અવગતે ગએલા આદમ્ભાઓ જતા રહ્યા અને મુક્ત થયાથી પાછો દેખાવ દીધો નથી.

પર્યંત મહેતાના ઇષ્ટદેવ રણુછેડજીનો ઇતિહાસ

ત્યારબાદ કેટલી મુદતે જુદું ધર સેવકોના સમાસ આટે નજીકમાં લઈ દીધું અને મૂળ ધરમાં પ્રજ્ઞનું નિજમંદિર, રાખ્યા મંદિર, ભોમ મંદિર, સર-સામાન વગેરે વૈભવ રહેવા લાગ્યો છે. તે પ્રમાણે આજ સુધી મંદિર તથા સેવકવાળું જુદું ધર તેમ ને તેમ છે. આ ઉપરાંત સેવકના વંશ વિસ્તારે નવાં સંપાદન ક્યાં તે ધરો જુદાં છે.

(૧) શ્રી રણછોડજીને જીનાગઢ રાજ્ય તરફથી 'આખતું' ગામ અરપણુ થયું. તેના ઉપભોગ હજીએ નાથજી સેવકના વંશજો સેવાના વારા પ્રમાણે વહીવટ કરીને લે છે, અને નાગરવાડમાં આ મંદિર હોવાથી નાગરો શ્રદ્ધા-પૂર્વક યથાશક્તિ ભેટ સેવા કરે છે, તેથી આજે આ મંદિરનો વૈભવ શ્રી ગુંસાઇજી મહારાજોની હવેલી જેવો છે.

(૨) આ નિધિ સંબંધે જીનાગઢના ગોસ્વામી શ્રી મગનલાલજી મહારાજ આજ્ઞા કરતા કે "યહ નિધિ હમારાપર બિરાજતે તો હમસે ખાત કરતે"—એવું સુદર પ્રતાપી છે. તેમ જ નાથજી સેવકના વંશજોને, તેના માંગરોળ નીવાસી પીતરાઇઓ, જેમને પછી માંગરોળના ખાલી પડેલા મંદિરમાં ખીજી સ્વરૂપ પધરાવતું પશું તેઓ—"ચોર" કહે છે.

(૩) એ રીતે ત્રીકમદાસના પૌત્ર ગવરીદાસના પુત્ર-રઘુનાથરાયભાઇ જેઓ પોતે પણ પ્રજાના અનન્ય ભક્ત હોવા ઉપરાંત કવિ પણ હતા, તેના શબ્દોને આ જગ્યાએ ટાંકવામાં આવે છે તે આ પ્રમાણે છે:-

"ન્યમ પરખત સાર પ્રજા દારકાંથી માંગરોળ આવ્યા ત્યમ જ તે ત્રીકમદાસ ઉપર કૃપા કરી જીનેગઢ પધાર્યા ને તે જગે મંદિર તેને જ હાથે અંગીકાર કર્યા તથા તે મંદિર ફરી કલ્યાણરાય ઉપર કૃપા કરી દુરસ્ત કરાવ્યું. નિજ મંદિરમાં સાંકડામાં સેવક સુદાંતી રેણુક હતી, તેમાં ગવરી-દાસની અનેક સેવા લીધી; તેમ સેવકોની રેણુક જીદી કરાવી, કલ્યાણરાયની સેવામાં રૂપાનું પારણું અંગીકાર થયેલ છે."

આ કલ્યાણરાય તે રઘુનાથરાયભાઈના નાનેરા ભાઈ થાય તથા કાઠીઆવાડ પોલીટીકલ એજન્સીના દફતરદાર (નેટીવ એજન્ટ)ને હોદ્દે પહોંચેલા પુરૂષ હતા.

(૪) ત્રીકમદાસ ખુદના પુત્ર રેવાચંકર પણ પોતાના અંદાવણાની ૧૮ મી કડીમાં આવી જ મતલબનું લખે છે.

ખુદ ત્રીકમદાસના પદોમાં પરખત મેહેતા નિધિ શ્રીરણછોડરાયજી વિષે એટલી બધી ઉલ્લેખાવના જોવામાં આવે છે કે તે ઉપરથી, તે નિધિ

જુનાગઢ વિશે ત્રીકમદાસ પોતાના ખાસ ભક્ત ઉપર કૃપા કરી પધાર્યાનું માન્યા વગર છુટકો થતો નથી. એ તે નિધિ દુર પસંદ માંગરોળ જ હત અગર જેમ પરખત મહેતા ઉપર કૃપા કરી પધાર્યા તેમ ત્રીકમદાસ ઉપર કૃપા કરી પધાર્યાનું ન બન્યું હત તો તે નિધિમાં અર્યાવતારમાં-મૂર્તિમાં આટલી બધી ભક્તિ ત્રીકમદાસને ચાત કે કેમ, એ વિચારવા જેવું છે, અને માંગરોળમાં કાંઈ પણ ન કરતાં સ્થાપી જુનાગઢમાં આટલું ખર્ચ વિગેરે કરત કે કેમ તે પણ વિચારવા જેવું છે.

(૫) જુનાગઢ રાજ્યે પણ એકદમ ચાખવું ગામ અર્પણ કર્યું તે બીના પણ એક રીતે આ નિધિ મૂળ હોવાની વાતને પુષ્ટિ આપે છે. કેમકે આ અરસામાં જુનાગઢમાં અમરજી દીવાન તથા તેના વંશજો દીવાનપદે હતા. તેઓ પણ માંગરોળથી આવીને રહેલા નાગરો હતા તથા રાજ્યદારી બાબતમાં તથા મુસ્ત શેવી હોઈ, ધર્મની બાબતમાં ત્રીકમદાસ તથા તેના પરિવારના પ્રતિરૂપી હતા, એમ હવે પછી આવવાના ત્રીકમદાસના ચરિત્રથી ખાત્રી થશે. માટે જો જુનાગઢ પધાર્યું તે સ્વરૂપ મૂળ રણુછોડજીનું નહોત અને ત્રીકમદાસે માત્ર સ્થાપેલ નવીન જ દેવની મૂર્તિ હોત તો જુનાગઢ “ચાખવા” ગામ અર્પત કે નહિ તે સવાલ છે. પણ આ દીવાન કુટુંબ માંગરોળનું હોવાથી તેઓ તે વખતની ખરી હકીકત જાણતા હતા, તેથી જ તે અમરજી દીવાનના પુત્ર રણુછોડજી જ-(જો ત્રીકમદાસ ઉપર કૃપા કરી એ જ પ્રજા જુનાગઢ પધાર્યાની વાત ખોટી હત તો) પોતાની તવારીખ-ખ-સોરઠમાં (જુલો બર્ગેસ સાહેબનો ઇંગ્લેજ અનુવાદ) કોઈ પણ વાક્ય લખત જ નહિ.*

* About 200 years ago on the stair-case of the Gomati river, the image of Ranchhod Raya was found by Parbat Mehta and is to this day worshipped in a Vaishnavya temple of Junaghad (pp57) (Twarikh-i-Somath of Divan Ranchhodji, translated by J. Burgess).

(૬) આધુનિક કાળમાં પણ, માંગેજનિવાસી વૈકુંઠવાસી અનેતપ્રસાદ ત્રીકમવાલ, વૈશ્રવ, જેઓ રાધનપુરના કારભારીના હોરા સુધી એક સમયે પહોંચેલા, તેઓ પણ પોતાના રચેલા પર્વત-આખ્યાનમાં તે સ્વરૂપ જુનાગઢ ખીરાગઢ હોવાની વાત સ્વીકારે છે. (જુઓ માસિક “આનંદ”, ચોથો અવધાર, અંક ૭ મો, પાન ૧૯ ઉપરનું પદ —

રાગ માર્દ

.....હજી ખીરાજે જુનાગઢમાં, કિંચ ૩૫ શુચીકાયા,
અનંત ગુણગુણ તેના આજે, અતિ આનંદે ગાય.

આ અનંતપ્રસાદભાઈ વૈશ્રવ હોઈ પરમન કુળમાં જ જન્મેલા હતા.

(૭) ગં. બા. હરગોવીંદાસ કોંગવાળા પણ “ત્રિમાસિક પ્રાચીન કાવ્ય” (અંક ૩, સને ૧૮૮૫) માં તે જ વાત સ્વીકારે છે. “બ્યાંથી મૂર્તિ ઉપડી ત્યાં આગળ નાનો ખાડો દેખાયો એ ખાડો અઘાપિ છે અને તેમાં ખાખ્યાતું વાણ મુકીએ તો પણ તાગ આવે નહિ એમ લોકો કહે છે. એ મૂર્તિ હાલ જુનાગઢના નાગવધામાં દેવસ્થાપિ છે અને તેની પુજાપાત્રી ને વ્યવસ્થા મંજમુદર ને ખીજ નાગરોની સમતિથી આવે છે.” આ પ્રમુખે પરમન મહેતાવાળા શ્રી રણુકોડગપજ ત્રીકમમાં ઉપર કૃપા કરી જુનાગઢ પધાર્યાની કુક હકીમત તથા તેને પ્રુદી આપનારા પુરાવાનો અહેવાલ પુરો કરી આપણે ત્રીકમદસની વાત આગળ ચલાવીશું.

આય ચ મો

ત્રીકમદાસનું ચરિત્ર (સંવત ૧૮૩૮ થી ૧૮૪૫)

જુનાગઢની નોકરી

ગયા અધ્યાયમાં લખ્યા પ્રમાણે ત્રીકમદાસજી જુનાગઢ રાજ્યમાં ને-

હતા તે દરમ્યાન સંવત ૧૮૩૫ થી ૧૮૩૭ સુધીનું મુકુતગીરીનું મુકવણ શ્રીકેતેહસિંહરાવ મહારાજને ઉધરાવેલું. સંવત ૧૮૩૭ માં ત્યારે શ્રીકેતેહસિંહરાવ મહારાજની ખાસી સ્વારી ફોજ સાથે કાઠીયાવાડમાં આવી, ત્યારે જુનાગઢનું મુકવણ કરવા નવાજ સાહેબનો હુકમ લઈ દીવાન અમરજીએ ત્રીકમદાસને, વડોદરાના તે વાકેફગાર હોઈ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ જણી, સરકારમાં મોકલવા દર્શવતાં, ત્રીકમદાસે કહ્યું કે, “મારી સાથે કાંઈ ખીન માણસને મોકલો.” તેથી તેની સાથે એક પ્રમાણિક નાગર ગૃહસ્થ-શીવદાસ ધણા-ને મોકલ્યા. તે બંને જણા લરકરમાં ગયા અને ત્રીકમદાસ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને મળ્યા અને જુનાગઢનું મુકવણ કર્યું.

કેટલાક દિવસ શ્રીકેતેહસિંહરાવ મહારાજને ત્રીકમદાસને ફોજમાં સાથે રાખી તેના હથુ તાપુકાએના તોડ પાડ્યા ને ફોજ વડોદરા તરફ વળી. લીંબડી નજીક ત્રીકમદાસે જુનાગઢ જવા આજ્ઞા માગી, ત્યારે શ્રીમંતે ફરમાવ્યું કે- “તું સાથે ચાલ.” ત્યારે ત્રીકમદાસે ધણીની કૃપા માની વિનંતિ કીધી કે, “જમાઈ સર્વસ્વ સાચા ધણી જે ગણું તે આપ હો, પણ તુરત જુનાગઢથી ગુજરાન મળે છે, તેની વતી હું આંહી આવેલ છઉં, તેથી એકવાર જવા દો તો ત્યાં જઈ, રજા માગી પાછો આવી હાજર થાઉં.” એટલે શ્રી મહારાજ સાહેબે રજા આપીને કહ્યું કે, ‘જઈને આવજો.’ ત્યારે ત્રીકમદાસે ફરી અરજ ગુજારી કે, “આપ પાસે આવવા ધારણા હતી ત્યાં હવે આપ કૃપાપુક થઈ ફરમાવો છો તો યાદી રાખી એક રૂકો (આઘાપત્ર) મોકલવા વિનંતી છે, જેથી એ વસીયે જુનાગઢ દરબારથી રજા માગવામાં ઉપયોગી થાય

તથા વતનમાં વજન પામી આવી શકાય.”-એટલે “ઠીક” એવું આશ્વાસન-પૂર્વક વચન; તથા ખોશાક વસ્ત્ર આપી વિદાય કીધા અને શ્રીમંત સ્વારી વડોદરે ગયું.

પાછા ગાયકવાડને ત્યાં

વડોદરે મહોંચી પોતાના વચનની સ્મૃતિ ચિત્તથી દૂર થવા ન પામે તે સાર યાદ રાખી, શ્રીમંતે એક રક્ષો (આજ્ઞાપત્ર) ત્રીકમદાસને હજુરમાં તેડવા સંબંધનો, જનસુમ સાથે મોકલ્યો, તે સંવત્ ૧૮૩૭ ના શ્રાવણ માસની જન્માષ્ટમીએ મળ્યો. તેથી જરૂરી-કામથી ઉઠેલી, જુનાગઢ સરકાર તથા કારભારીને હુકમપત્ર બતાવી, રજા માગતાં નવાજ સાહેબે પ્રસન્નતાપૂર્વક રજા આપી કહ્યું કે, “હું જાણતો જ હતો કે તમારા ધણી તમને અમો પાસે રહેવા નહિ દે. ખેર જ્યાં જશે ત્યાં અમારા મટતા નથી.” પણ દીવાને અંદરખાતેની ધખોંથી ના પાડી કે, “આંહીનું રીજક ડેલી ત્યાં જવું તે ઠીક નહિ તથા તમેને આંહી ગુજરાન થોડું મળે છે એ મારા ધ્યાનમાં છે;” તેથી એક ગામ ધનામ આપવા પોતાની ધમ્મજ દેખાડી અને વધારામાં ઉમેર્યું કે, ‘એક વાર દક્ષિણીના દરબારમાંથી માંડ જીવતા નીસરી આવ્યા તેથી ફરી તે તરફ જવું એ મારી સલાહ નથી, પછી તો જેમ મરજી.’ આ બધું ત્રીકમદાસ કેમે કરી ન જાય એ ધરાદે કહેલું, કારણ કે તેને લાલચ આપી જુનાગઢમાં પોતાના દાખ તજે રહેવા દઈ વધવા ન દેવા-એવી માંહેથી તેની દાનત હતી. તે વખતે ત્રીકમદાસે જવાબ દીધો કે-“કીસ્મતમાં હશે તે આશે, પણ આ વખતે મારા ધણીએ યાદ કીધો ને હું ગયા વિના ન રહું. વળી અમે વડોદરપાછાં ત્યાંના છીએ તેથી ત્યાં ગયે જ અમારું કુખ્યાણુ થાય.” એવું કહી રજા માગી ન માગી કરી ઝટ સાડું મુહૂર્ત બેઠાં વડોદરે જવા રવાના થયા, તે દશેરા અગાઉ વડોદરે મહોંચી ગયા.

આજ અરસામાં દશેરાની સ્વારી બાદ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ,

કાઠને ખખર ન પડે તેમ, હડી સ્થાપીથી એકલા ગોવીંદ્યંત મામાને (જે કારભારી હતો) 'લઈ જોરસદ ગયા, તથા ત્યાં જઈ તુરત મામાને કારભારથી ખબ્બ કરી, દેદ પકડીને કીલ્લામાં રાખી વડોદરે આવ્યા; તથા રા. હીરાનંદ બાબાને કારભાર સોંપ્યો તથા તુરત કાઠીયાવાડ ફોર્જ લઈને પોતાના ભાઈ શ્રી માનાજીરાવને જવા હુકમ કરી, ત્રીકમદાસને નિરાણું જ કાઠીઆવાડની મુલુકગીરીનું કામ સોંપ્યું, જે તેમણે ઘણી સારી રીતે પાર પાડ્યું, અને પ્રસન્નતા મેળવી.

રવળુજીનાં કારસ્થાન

સંવત્ ૧૮૪૦ માં કીરમત યોગે જુનાગઢના અદાલતી પદની ખટ-પટથી, નાહક કથા તુકાનને પડખે નહીં છતાં, ત્રીકમદાસને ચંદરોગ તસ્દી ભોગવવી પડી. તે એ રીતે કે—આ સાક્ષની મુલુકગીરીમાં ખાસી રચારી શ્રી મુરારરાવ ગાયકવાડની હતી અને સુબાગીરી લક્ષમણ શામરાજ (ઉદ્દે નાનાસાહેબ)ની હતી તથા તે સાથે રવળુજી (Ralloji) સિંધિયા, જેઓ સિંધિયા સરકારના નજીકના સંબંધી હતા તથા કુટુંબના કંઈક કીમતથી નીસરી આવતાં, શ્રી ગાયકવાડ સરકારે તેને ઈજતથી રાખેલ, તેને ફોર્જમાં જવા ફરમાવશ થતાં તે ખચુ બેળા હતા. આ રવળુજી સિંધિયા ગીરીનારની યાત્રાએ જતાં તેને જુનાગઢના દીવાન અમરજી સાથે મળતું થયું તથા સંબંધ બંધાયો. બરદાસ્તથી ખુશી થઈ સિંધિયાએ કાંઈ માંગવાનું કહેતાં તેણે “પોતાનું કાંઈ માગ તો પોતાનાં છોકરાંની સહાયતા કરવી.” એવી રવળુજી પાસે માંગણી કરી અને રવળુજીએ તેમ કરવા વચન આપ્યું.

ત્યારબાદ આ સાક્ષમાં જે બ્યારે ગાયકવાડી ફોર્જ બાબરીયાવાડમાં હતી ત્યારે દીવાનજીનો વધ થયો. આ વખતે દીવાન અમરજીના કારભારમાં ત્રીકમદાસના પુત્ર મનોહરદાસ લસ્કરમાં પેશકાર હતા તથા કથા દેદ શીતુરમાં ન રહીને નોકરી કરતાં હતા તેને, ત્રીકમદાસ મોટી બરકારમાં નોકર છે

માટે ઉપયોગી થશે એમ હુરંદેશી-વાપરી ખુદાવિદ નવાખ સાહેબે તેડાવ્યા તથા 'હું તારે, સરકાર ચાકરીમાં હાજર રહેજો.' એમ ફરમાવી દીવાનનું કુલ કારખાનું તેને સોંપ્યું અને મનોહરદાસને તે ક્ષેત્ર પડ્યું, કારણ કે તે ન માને તો ખુદાવિદ નવાખ-સાહેબ ધણી, તેથી જે ચાહે તે કરે.

આ ઉપરથી ધર્મી લાવી દીવાન અમરજીના કુટુંબીએ રવગુજ સિધિયાને માણસ મોકલી સહાયતા કરવા વિનંતિ કરી. શ્રી મુસારરાવ પહેલા જ આવેલા હોદ્દા ખીનવાકેફગાર હતા; તેને રવગુજએ 'આ પ્રસંગે જુનાગઢ હસ્તગત કરી લેશું'—એમ સમજાવી ઉલટ મારી લશ્કર સુદ્ધાં જુનાગઢ નજીક ધંધુસર નામે ગામે છે ત્યાં આવી પહોંચ્યા તથા ત્યાં દીવાનજીના કુટુંબીઓ, રણછોડજી દીવાન, વીગેરે તેને જાહેર રીતે મળી ગયા અને છુપી મસક્કતમાં રવગુજને તેઓએ એમ સમજાવ્યું કે, હાલ જુનાગઢમાં કરતા હરતા મનોહરદાસ છે; માટે ત્રીકમદાસને પ્રથમ કેદ કરો તો નવાખ સાહેબ પછી જેમ તમે ધારણા તેમ કરશે. પરંતુ ત્રીકમદાસ કેદ હજુર વિદિત માણસ એટલે તેના ઉપર એકાએક હાથ શી રીતે નંખાય ? તેથી તેના ઉપર ખોટા આક્ષેપ નાખી વડોદરે લખ્યું કે—'જુનાગઢનું સ્વસ્થાન સ્વતંત્રપણાથી કાણુમાં આપણા હસ્તગત આવી ગયે તેવું છે; પણ તેમાં આપણા જ માણસ આડે આવે છે, કારણ કે ખુદ નવાખ સાહેબ પાસે ત્રીકમદાસના ચીરંજીવનો કાણુ છે, તેથી તે વાત સમી પડવા દેતા નથી. માટે ધણીનો દુકમ હોય તો અમુક જ રોજ ત્રીકમદાસને નગરકેદ રાખીએ તો કામ પાર પડે તેમ છે.' તેનો એવો જવાબ આવ્યો કે—'એ આસામી સરકારની છે. શીરફરાજ એતરાજનો બાધ નથી. એ સ્વસ્થાન સરકાર કાણુમાં જ આવી જાનું હોય ને ત્રીકમદાસ એ કારસ્તાનમાં વચ્ચે આવતા જ હોય, તો તેને ચાર દહાડા કેદ રાખવા વિચાર જેવું નથી.' આવો જવાબ છતાં કશો લાંબો અંદેશો ન કરતાં, ત્રીકમદાસને લશ્કરમાં કેદ કરી ખેડી નાંખી ચોકીમાં રાખ્યા. પછી જુનાગઢ ઉપર દાખ—રોઆખ ચલાવનાં, ખુદ નવાખ સાહેબે સરકારનો દયાવ પોતા ઉપરથી ઉનારવા માર

ગુરત દીવાનશના દીકરાને કારભારીનાં વચ્ચે આપી સરખરમાં મોકલ્યા, એટલે તેણે રવગુણને મમળવી, ખુદ નવાજ સાહેબને પ્રસન્ન રાખવા લાગ્યું લશ્કરને વિદાય કીધું તથા તે ગુજરાત તરફ રવાના થયું; કારણ કે ખરી રીતે જુનાગઢ સ્વસ્થાન હાય આવે એવું મળ્યું તો હતું નહિ. માત્ર અઘવી પુરુષોની સંગતિએ નાહક ત્રીકમદાસની આખર લેવી હતી તથા દીવાનશના પુત્રોને કારભાર આપવાનો જ અંદરથી હેતુ હતો.

ઉપર વર્ણવી તે અઘવતને લઈ મનોહરદાસ જીવના બહાર જવા ન પામે એની તજવીજ વિરૂદ્ધ પડે કરી; પણ તે દોટ ટપી ભાગી છુટ્યા, તે એકદમ પરખવા વડોદરે જઈ હજુર સુધી પહોંચી અરજ કરતાં, રવગુણ વિરૂદ્ધ કાંઈ પોતાના જાણવામાં અગાઉ આવેલ: તેમાં શ્રી મહારાજ સાહેબને જુનાગઢ હાય આવશે એવું નક્કી જેવું જોઈ લખી, તેવું કાંઈ ન કરતાં કાંઈની અઘવતે ત્રીકમદાસ, જે મરકારના આખરદાર આસામી હતા, તેની ધર્જીત પાડી, એ વાતથી શ્રીમંત સરકાર બહુ ગુસ્સે થયા. સુબા નાના સાહેબ તથા રવગુણ સીંધિયાને તેના વકીલોએ તે લકીકત લખી જણાવનાં, નાના સાહેબ સુબાએ તો પોતાની બચાવની કાંઈ ખારી રાખી હશે, તે પ્રભાણે બચાવ લખતાં રવગુણનું જ આ કારસ્તાન છે, એમ શ્રીમંતનો નિશ્ચય થયો અને ત્રીકમદાસને છુટા કરવા માણસો રવાના કર્યા. આ વખતે લશ્કર પણ ગુજરાતની સરહદ સુધી પહોંચ્યું હતું; ત્યાં શ્રીમંત સરકારે ત્રીકમદાસની બેડી તોડી ખુલાસો કરવા સાર પોતા પાસે આવવા જમણસો મોકલ્યા છે, તે ખજાર પોતાના વકીલ મારફત અગાઉથી રવગુણને પડતાં, 'પોતાના કુલ રસાલા સહિત, લશ્કર પડ્યું મુકી, જલદીથી ગુજરાતની સરહદ વચલી ગયા અને જમણસોએ આવી ત્રીકમદાસની બેડી તોડી અને ગુરત લશ્કર વડોદરે ગયું.

વડોદરામાં શ્રી. મહારાજાએ ત્રીકમદાસને હજુરથી વસ્ત્ર આપ્યાં. તે વખતે ત્રીકમદાસે અરજ ગુજારી કે, 'અજઘાતા, પોતાનો શો અપરાધ છે,

તેની આપ ધણી હજુર ચોક્કસી થયા વિના, પોતે કેવી રીતે વસ્ત્ર લઈ શકે? ત્યારે ખુદ શ્રીમંતે પૂર્ણકૃપાએ આજ્ઞા કરીધી કે, 'આ વાતની વિગત પકેપણે પોતે જાણે છે અને સર્વ વાતની ગણતરી, સરકારના લક્ષમાં છે, માટે તમારે તે વિષે કંઈ ક્ષેમ ન રાખવો.' આમ શ્રીમંતે આશ્વાસન દીધું.

આ પ્રમાણે સવત્ ૧૮૩૮ થી ૧૮૪૫ ના વર્ષ સુધી અને તે પછી પણ દરસાલ દસ્તુર પ્રમાણે લાગટ ફૌજ કાઠીયાવાડમાં આવી, તેમાં ત્રીકમ-દાસનું કામકાજ દસ્તુર પ્રમાણે, બદલકે વધારે એકદસ્તી ચાલ્યું તથા શ્રી. કુતેહસિંહરાવ મહારાજ પોતે, કોઈ વખત કોઈ સુખા વડોદરે આવ્ય પછી, તેના ખર્ચ સંબંધે ખાલાપુલી જેવું નગર દેખે, તો લાગ્યો જ ત્રીકમ-દાસને હજુરમાં તેડાવી 'છાની રીતે' પુછે. તે વખત ત્રીકમદાસ આવક ખર્ચનો વિધિ કઠી સંભળાવી ગળે હતારે ત્યારે શ્રીમંતને ખાતરી થાય.

મુઝુકગીરીનો તેમના હસ્તકનો હિસાબ તમામ અસલ હજુર ફરનીસ કચેરી તરફ મુઝુકગીરી સરસુખા સાહેબને સોંપી દઈને, તેમના મારફત મોકલવામાં આવતો હતો અને હાલ પણ ત્યાં છે અને એ જ રીવાજ હજુ આજ સુધી ચાલુ છે. માત્ર તેમાં ફેર એટલો જ છે કે ઇ. સ. ૧૮૨૦ ની ત્રીજી એપ્રિલની ગોઠવણ મુજબ મુઝુકગીરી સરસુખા સાહેબને બદલે પોલીટીકલ એજંસી કાઠીયાવાડ મારફત તે કામ થાય છે.

ધણી વખત તો મુઝુકગીરીની મહાન ફૌજના સરસુખા તરીકે પણ કાઠીઆવાડમાં ત્રીકમદાસે અમલ ચલાવેલો છે. એ રીતે ત્રીકમદાસ હમેશાં પોતાનાં વડીયોપાર્જીત દરક તથા કામકાજ અને આખર ઇતિમામમાં સરકાર કૃપાથી ધણી પ્રતિજ્ઞાને ખામ્યા હતા, એ બાબતની ખાતરી મુબઈ ગવર્નમેન્ટના રેકર્ડ ઉપરથી ચાય છે.

અધ્યાય ૬ છે

ત્રીકમદાસનું ચરિત્ર (સંવત્ર ૧૮૪૬ થી ૧૮૫૪)

નવો વહીવટ-માનાજીરાવ

સંવત્ર ૧૮૪૬ માં શ્રીમંત કૃતેહસિંહરાવ મદારાજએ દેલામવાસ કર્યો. તે પછી ચંદ્રશેખર થોડો ધણો હંગામો ચર્ચા તુરતજ શ્રીમંત માનાજીરાવ મદારાજ ગાદીએ બેઠા તથા સર્વત્ર બંદોબસ્ત થયાપોગ્ય કીધો તથા કાઠીઆવાડની મુકુતગીરીને માટે પણ તેજ સાત્રમાં ગોર્વાદ ચીત્તામણ બક્ષી તથા માણિકો નરેરા અને નારાયણ શ્રીપતિ, એ ત્રીવર્ગને નામે મુઆગીરી કરાવી ફોજને મોકલી. પૂર્વે શ્રીમાનાજીરાવ મદારાજ પોતે ફોજ સરદારીમાં પ્રાંત મજકુરમાં આબા હતા, તેથી ત્રીકમદાસની આકરી આપના ધ્યાનમાં હોવાથી તેના ઉપર અંતરકૃપા વિશેષ, માટે ફોજને રૂખસત દેવા સમય ત્રીકમદાસને પાગાહ હુનામની સનદ ફરી આપી અને ત્રીવર્ગ પ્રત્યે અગ્રા કીધી જે પ્રાંતમજકુરમાંથી ઘોડાની યોગ કરી આપી, પાગાહ આપવાનું ફરમાવી, પોતેજ હજુરમાંથી કંઠા નીકાન ઇત્યાદિની સોઈ કરી આપી. હજુર ફરમાન પ્રમાણે ત્રણે જણે મુકવતીમાંથી ઘોડાની તદખીર કરી મોજે બોહુ. પ્રગણે વડવાણ એ ગામે ત્રીકમદાસને પાગાહ આપી તથા તે પ્રમાણે સનદ પણ મળી. અગાહ સંવત્ર ૧૮૪૩ માં શ્રી. કે. કૃતેહસિંહરાવ મદારાજે કાઠીઆવાડમાંથી ઘોડા પેદા કરી ત્રીકમદાસને પાગાહ ખડી કરી આપવા સુબા લક્ષમણરાવ શામરાજને હુકમ આપેલ, પણ સુબા મજકુરનું એ પ્રાંતમાં ગુજરવું ચાતું એ કામ એમને એમ રહી ગયેલ. હુકાળ સળખ સં. ૧૮૪૭ માં મુકુતગીરી બંધ રહી હતી અને સં. ૧૮૪૮માં મુકુતગીરી ફોજના મરસુઆ તરીકે હામીદ જમાદાર હતા. તેનું જુનાગઢ નજીક મુકામ હતું ત્યારે શીકારે ગયેલ. તેવામાં જુનાગઢના સીપાઇઓની ચોટી હતી; તેના સીપાઇઓએ બંદુકોના ખંદાર કરતાં ખુદ જમાદારને જ ગોળી

શ્વાગી તથા તેમું અવસાન થયું. તે બખર વડોદરે જતાં જ, ત્રીકમદાસ કૌજમાં છે, તે સર્વ કામ યથાએવ્ય ચલાવી લેશે, એવી શ્રી મહારાજ સાહેબની સંપૂર્ણ ખાતરી હતી. તેથી બીજા સુબાને ન મોકલતાં, સીબંદો, સીવેદર, પાગાહદાર, સર્વ લશ્કરના સરદારો અને દરકદારો ઉપર, ત્રીકમદાસની મરજી પ્રમાણે રહેવા તેના ઉપર જીજ્ઞાસા પત્રો તથા ત્રીકમદાસ ઉપર “સહુ કૌજની સલાહ રાખતાં હવે જે કાંઈ સુકંવણું વગેરે એ પ્રાંતનું બાકી હોય તે ઉકેલી લઈ લશ્કર સહાઈ હજુરમાં આવજો” એવી રીતે હુકમપત્ર આજ્યાથી, ત્રીકમદાસે તે સુબાગીરીનો આજ્ઞા લઈ કૌજકથીથી સુબુકગીરી ઉધરાવી વડોદરે ગયા.

શ્રીમંત માનાજીરાવ મહારાજની માંદગીને લઈને સંવત્ ૧૮૪૯ માં તથા સંવત્ ૧૮૫૦ માં શ્રી મોનાજીરાવ મહારાજએ કૈલાસવાસ કર્યાથી શ્રી ગોર્વીંદરાવ મહારાજ પુનેથી આવી ગાદીએ બેઠા. એ બંધી રાજ્યગરબડને લઈને આ બે વર્ષમાં સુબુકગીરી (ગાયકવાડી) બંધ હતી.

શ્રીમંત ગોર્વીંદરાવ મહારાજે ધણું વરસ પુને કાઠયાથી પોતાની સાથે પોતાનાં બરોસાનાં માણસોને પુનેથી લાવેલા. આથી કરીને વડોદરા રાજ્યદારી મંડળમાં મોટું પરિવર્તન થયું.

ગોર્વીંદપંત મામા અને ત્રીકમદાસ વચ્ચે સુલેહ

શ્રી ગોર્વીંદરાવ મહારાજ ગાદી ઉપર સ્વસ્થ થયા એટલે સંવત ૧૮૫૧ ની શરૂમાં કાઠીયાવાડ જવાને તૈયાર કરેલી કૌજની સુબાગીરીનો સીરપાવ ગોર્વીંદપંત મામાને થયો. આ સખસ અગાઉ વર્ણુચું છે તેમ ત્યાપીદાસના વખતમાં (સંવત્ ૧૮૩૦-૧૮૪૨) તેના તથા ત્રીકમદાસના વિરોધી હતા તેથી, તથા રાવબાબા વીગેરે નહું પુનાથી આવેલ મંડળ, તેની સાથે ત્રીકમદાસને પરીચય નહી તેથી, સુબુકગીરી ક્રમદાર, તરીકે કાયમ રહેવા વિરે ત્રીકમદાસને મન અંદેશા જેવું થઈ આવેલ; પરંતુ જીના રાજ્ય મંડળનાં જે કાંઈ માણસ હજુર રહેલાં, તેની સીદારસથી તથા

રાવ્યાયાને, એ માણસ મોટી યોગ્યતાનું છે, તેને સરકારથી પાગાલ પર્વન આગર ધનિત પણ તેવીજ આપેલ છે, વીગેરે સધળી હકીકત સમજ કાને આવેલ તેથી, તેણે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને પણ ત્રીકમદસની લાયકી તથા યોગ્યતા બહાર કરવાથી, તથા તેની ચાલ પણ તેવીજ નગરમાં આવતાં ખુદ શ્રી સરકારની તેના ઉપર સંપૂર્ણ કૃપા થઈ આવી. સુજાને વિદાય કરવા સમય, ખુદ સરકાર તથા કારભારી અને મામા એકાંતમાં બેઠેલા, તે વખતે ત્રીકમદસ કચેરીમાં બહાર બેઠેલા, સાથે ગવરીદાસ પણ હતા. ત્રીકમદસે ચોખ્ખર સાથે હજુરમાં કુરનીયા સુજારે કહેવરાવી મોકલતાં શ્રીમંતે કહ્યું કે, 'તેને અંદર બોલાવો. એ માણસ તો કાઠીયાવાડના મુખ્ય દરકદાર, છે તેને પણ પોપાક આપી સાથે મોકલવા છે.' તે પ્રમાણે કહી હજુરમાં તેણી થી મહારાજ દેવપુજામાં બેઠેલા ત્યાં ઠેક ત્રીકમદસને પણ બોલાવી બેસવા કહ્યું.

— શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પોતે, ગોર્વીદેવેત મામા અને ત્રીકમદસ સામું જોઈ બોલ્યા કે, 'પૂર્વનું તમારે રાજ્ય કારભારને લઈ અનુચીત જોતું હતું, તે મારા સાંભળવામાં આવેલ છે; માટે આ વખતે હું તમને બનેને મુશ્કેલી ગીરીના કામ ઉપર મોકલું છઉં. તેમાં બેઠીથી રહે તો સરકારનો ખીગાડ થાય, માટે આગલો ફિઝિશ કાઢએ ન રાખવો,' વીગેરે સોગંદ દેવ આગળ પરસ્પર લેવા દરમાબું. ત્યારે ત્રીકમદસે અદબથી અરજ કરી કે, 'સરકાર આજ એજ સર્વોપરી ધ્વિર આજા પ્રમાણેજ લેખું છું. અમારાથી ચાકરીમાં તિલ માત્ર પણ તકાવત થશે નહીં. માત્ર આપ ખાવીદ માઈ કાંદું મામાના હાથમાં સોંપી બલામણુ કરો કે, અમારા વિશે તેઓ કરો અંતર ન રાખે.' ત્યારે મહારાજ પોતાના દેવ ઉપરનાં બે કુલ ઘુલસી ઉતારી લઈ ઉભયતાની ઉપર નાંખી કહ્યું કે, 'હું તમને આ દેવદરમીયાન રાખી કહું છું કે એક ચીતે રહી સરકાર કામ સુધારા ઉપર 'નગર રાખી ચાલજો.', બનેએ સરકાર આજા માથે ચડાવી, તુરત જ કચેરીમાં આવી, સુજા તથા કારભારી તથા ત્રીકમદસને પણ આપી વિદાય કાઢ્યા.

મહારાવનું બંડ

ફોજ એક બે મુકામ વધી તેટલામાં ફોજે કડીના મહારાવ ગાય-
કવાડે વડોદરા સરકાર સામે બંડ કર્યું. તે ખગર વડોદરા આવી પહોંચતાં જ,
કડીઆવાડ તરફ જતું મોકલુ કરી ફોજ સહિત કડીના મહાયોની સંભાળ
રાખવા, તે તરફ તુરત જવા માગા ઉપર હજુરનો હુકમપત્ર આવ્યો, તે
ઉપરથી ફોજ કડી તરફ ગઈ.

આ બાબત મહારાવે મુગલાઈ મીર નજીફુલ્લીખાં, જેની હુકડી એ
તરફ મુલક હોટતી ફરતી ફરતી પાલણપુર નજીક આવેલી તેની કુમક માગી,
તેથી નજીફુલ્લીખાંને આવી સરસ્વતી ઉપર મુકામ કરી, સીદપુર જમાવવા
માંજું. નજીફુલ્લીખાંની ફોજ મોટી હતી, તેથી તેના ઉપર આક્રમણ કરવું
કે ન કરવું, એમ મમલત ચાતાં ત્રીકમદાસે સલાહ આપી કે, અચાનક તેના
ઉપર ચડી જઈ છાપો મારવો; પણ મામા (ગોર્વાઈપત)ને ગમે તે વાત ઉતરી
નહિ, તેથી નારાયણરાવ પાંદરે, જેઓ એક પુરા જવાંમદ અને શૂરવીર
સરદાર હતા તેને ત્રીકમદાસે જાહેર કર્યું કે, 'નજીફુલ્લીખાંનું પકાણુ લમ્કર
તથા મહારાવનું લમ્કર એ બન્ને જો બેગાં થયાં તો ઠેક વડોદરા પર્યંત
હજુરને તકલીફ પડવાની, માટે ધણીનાં નસીબ બચવત્તર છે તેથી ફતેહ જ
થાશે અને ઈશ્વર સારૂ કરશે; નહિતર પણ તે બેને બેગા થવા ન હેતાં,
પકાણો ગાયકવાડી હદમાં પગ મૂકે છે, ત્યાં જ તેના ઉપર આક્રમણ કરી
લડીને આપણે ધ્રાણુ દેવા બહેતર છે.' પાંદરે રાગ પણ આજ મતના થયા
અને કહ્યું કે 'મામા પામે પાછા જાઓ, હું પણ આવું છું,' તે પોને મોટા
સરદાર હોઈ કચેરીમાં ન આવે, પણ આ કટાકટીને વખતે જાને કચેરીમાં
આવ્યા અને એકાંતમાં ફરી વીચાર કર્યો. તે વખત પણ ત્રીકમદાસે ઉપરોક્ત
સલાહ આપી વધારામાં ઉમેર્યું કે, 'શ્રીમંતે આ તરફનો બંદોબસ્ત રાખવા આપ
સરદારોને આ પ્રાંતમાં મોકલ્યા હોવાથી તથા વડોદરા દૂર હોઈ ત્યાંથી જવાય
ફરી વળતાં વિલંબ થવાનો અને આવા બારીક વખતમાં તે દીલ પોસાય

તેમ નથી, માટે આપણી મતિ પ્રમાણે શુદ્ધે તેમ સામા થઈ મરી મટવું, ૫૫ી જે બનવાનું હશે તે બનશે.” આ સલાહ બન્ને સરદારોએ આખર કબુલ રાખી, વીસસનગર કુટુંબકીણા વિગેરે બીનજરૂરી, હરકત કરે તેવા અસખ્યને મોકલી દીધો. ગવરીદાસ ફ્રાન્સમાં બેળા હતા, તેને પણ ક્ષમાય પોતે લગાઈમાં ખપી જાય (કામ આવી જાય) તો એમ વિચારી ઘર-ઘરેવાર બદલ તેને બરબલામણ કરી ત્રીકમદાસે વીસસનગર મોકલી દીધા.

ત્યારપછી વડનગરથી પહેલી રાતે શુપચુપ કુચ કરી, તોપખાનાને ભેળું “લઈ પાછલી રાતે સિદ્ધપુર પહોંચ્યા કે, સરસ્વતીને આ કડિધી “ફતેહ નીશાન ગંગા” તોપથી મારો શર કરી, સરસ્વતીને સામે કડિ છાવણી નાંખી પોલ નજીકકુલીખાંનના પક્ષણુ લશ્કર ઉપર તોપખાનું છોડ્યું તથા તોપોના મારાનો લાભ લઈ ઘોડેસ્વાર લશ્કરે નદી પાર ઉતરવા પાણીમાં ઝંપલાવ્યું અને સામે કડિ જઈ “હર હર મહાદેવ”નો નાદ કરી મરાઠાઓ પક્ષણુ ઉપર તુટી પડ્યા. આ અચાનક છાપાથી પક્ષણુ લશ્કર જે ઉંધમાં હોઈ તૈયાર ન હતું તથા નદી ઉતરતાં ઘોડાઓના ખળખળાટથી મરાઠાઓની ફ્રાન્સ ધણી સામટી હશે, એમ ધારી ગભરાઈ ગયું હતું. તેનો પગ હુમલા સામે કાયમ ન રહી શક્યો અને તેથી માર ખાતા ખાતા પક્ષણુ નાસવા લાગ્યા. પણ અખણી ધરતી તે ક્યાં જાય ? માત્ર નજીકકુલીખાંન તથા તેના અંગી લોક મહામુસ્તીખતે બચીને બાગી છુટ્યા. બાકી તેનું તમામ લશ્કર, તેનો અસખ્ય, હાથી ઘોડા વિગેરે હાથ આપ્યાં અને મરેણાઓએ છાવણી હુટી જાય મેળવ્યો.

આ ફતેહના ખખર વડોદરે પહોંચતાં શ્રીમહારાજ ધણું પ્રસન્ન થયા તથા મામાને હાથી અંગાડી સાથે તથા ત્રીકમદાસને પાલખી ચોખદાર ઈનાયત કરી ધણી સાળાશીના પત્રો હબુરથી આવ્યા. આ બનાવથી મહારાવની હીમત જતી રહી અને આ સખ્યને લઈ આ સાતે મનકગીરી પણ બંધ રહી જતી.

ત્રીકમદાસની રાજકુશળતા

સવન ૧૮૫૨^૧ માં કાડીયાવાડ મુતુકગીરીના શીવરામ જગદીશ (ગાર્દી) હાજી થયા. ત્યાં જો કે સરકારથી તો બેળા જવા ત્રીકમદાસને જ પોપાક (મુતુકગીરી કામદારનો) આપાયેલ, પણ શીવરામ પોતા સાથે માધવરાવ કરીને કોઈ શુદ્ધસ્થને તેની ખંટખંટી ખાનગી કરભારી તરીકે લઈ જવાના છે એવું ત્રીકમદાસે સાંભળ્યું, ત્યારે સરકારી પ્રસંગ નિમિત્તે રજા લઈ ત્રીકમદાસ પોતે મહીનો માસ વડોદરે રહી ગયા અને ફોજ બેળા ન ગયા. પરિણામ એ આવ્યું કે વાટના તાલુકદારો કેટલાકની થઈ તેટલી તો ચુકવતીની વસુલાત કરી, પણ ત્રણ વર્ષથી ગાયકવાડી મુતુકગીરી ફોજ આવેલ નહિ તેથી ચડી ગયેલ ચુકવતીની વસુલાત તાલુકદારોને બારે પડવા લાગી. તેથી શીવરામને પણ વધુ મહેનત લેતાં પણ તોડ ન થયો અને મુઝવણ પડવા લાગી, ત્યારે પણ અરકારમા લખી ત્રીકમદાસને તેકાવના પડ્યા ત્રીકમદાસ આવ્યા કે તેના કુરમ કમનથી ભરે તાલુકદારો રજા થઈ દરેકની યથાસ્થિત ચુકવતી થઈ નીકળી આવી ગયો. આમ કાડીયાવાડમા શ્રીમત સગદારનો હક સાચની અમલ બજાવતાં છતાં દરેક રાજ્યસ્થાનને અને તાલુકદાર તથા ગીગસીઆઓને વ્યાજખી મફત અને ઈન્સાફ દેવરાની ત્રીકમદાસે ઉભયતા પેલોનો વિશ્વાસ મેળવ્યો હતો.

અમરેલી દામનગર મહાન ધણુ ખરે ગાયકવાડ સરકારથી ત્રીકમદાસ તરફ ઇનકારે હતા. વચ્ચે વચ્ચે કાડીનાર મહાલની પણ સંપર્ક ઇનકારે થઈ આવતી. તે દિવસ એ મહાલો પુરા જમાવમા નહી તેથી સૂક્ષ્મ રકમ ઉપજતી. માત્ર સરકારી મકાન, દોટ, કા'લા સહિત હોય તેમાં ચાણાના સ્વાર સીબદી રહે, તેથી ત્રીકમદાસના પુત્રો કાશીદાસ તથા માણેકલાલ મોટા થઈ કામ કરવા જવા થઈ આવ્યા, ત્યારે કાશીદાસને દામનગરના યાજ્ઞે અને માણેકલાલને અમરેલીની કાગકીર્દ ખાતે રાખેલ.

આમીન જમાદારનું જુનાગઢમાં તોફાન

જ્યારે હમીદ જમાદાર સંવત્ ૧૮૪૮ માં ગોળીથી જુનાગઢ આગળ મરાયા, ત્યારે તેના પુત્ર આમીન જમાદાર પુખ્ત વયના ન હતા; પણ જ્યારે તે સમજી ગયા ત્યારે પોતાના પિતાનું વેર લેવા તથા જુનાગઢને આંખ દેખાડવા સંવત્ ૧૮૫૩ ની સાલમાં મુબુકગીરીના સુબા સરકાર તરફ થઈ ફોજ લઈ કાઠીયાવાડમાં આવ્યા.

ખીજા તાલુકાઓની મુકવતી હમેશ પ્રખણે કીધી, પણ જુનાગઢને તુકશાન પહોંચાડવાના ઇરાદાથી જુનાગઢ નજીક આર ગાઉ ઉપર, મજેવડી નામે કોટવાળું ગામ છે, આં મુકામ કરીને તે ગામનો કોટ પાડી નાંખવા મોરચા શરૂ કીધા. ત્રીકમદાસ આ વર્ષે પણ મુબુકગીરીમાં બેળા હતા તથા સાથે પોતાના પુત્ર ગવરીદાસ પણ હતા, કારણ કે પોતાની ઉંમર વૃદ્ધ થવાથી માત્ર મોટે મામલે પ્રસંગે જ પોતે તપાસ કરતા, બાકી તો કામ ગવરીદાસ પાસે જ રાખેલ.

આમીન જમાદારે તો કેવળ રાખથી પોતાના પિતાનું વેર લેવા માટે મોરચો બાંધેલ, પણ ખુદ નવાખ સાહેબને કોઈએ એનું ઉધું બરાબરું કે આ સલાહ દેવામાં ત્રીકમદાસ છે, તેથી ત્રીકમદાસનાં ધરનાંને તથા ખંદાંદરોને ગામ બહાર કાઢી મુકવા હુકમ કીધા. તે સમયે ફુલેરાખ મુનશી કરીને એક બલદાસની ગૃહસ્થ હજુરમા હોતો. તેણે અરજ કરી કે હરગીજ ત્રીકમદાસ આવી સલાહમાં હોય જ નહિ (આવી સલાહ દેજ નહિ) તથા કાંઈના કહેવાથી તેના કુટુંબને કાઢી ન મૂકો, પણ તેની વાત ગળે ન ઉતરી અને રજા આપી. તેથી ઉચાણા લઈ ત્રીકમદાસનું કુટુંબ ધોરાજી જઈ રહ્યું.

આ બાબત મજેવડીમાં ખુદ નવાખ સાહેબના યાણાંનાં માણસો કાપર થઈ કોટ બાંધી કરી નાસી ગયાં. તેથી આમીન જમાદારે કોટ પાડી નાંખવા હુકમ કર્યો, પણ એકલો કોટ નાહક પાડી નાંખવાથી શ્રી ગાયકવાડ સરકારને

કાંઈ કાયદો નહોતો, માટે ગવરીદાસને જમાદાર સાથે એખલાસ હોવાથી તેને કોટ ના પાડે તેમ જમાદાર આહેળને સમજાવવા મોકલ્યા તથા પોતે પાંચખીમાં બેઠી કોટ તળે જઈને હતર્યા એટલે કોટ પાડવો બંધ રાખવા જમાદાર સાહેબે હુકમ કરાવ્યો.

આ વાતની જ્યારે ખુદ નવાખ સાહેબને જાણ થઈ ત્યારે તેણે દુલેરાય મુનશીને બોલાવી કહ્યું કે, 'તું કહેતો હતો તે પ્રમાણે જ થયું તથા ત્રીકમદાસે તો મોટી ખેરખાહી કરી. હવે તું તારી નજરમાં આવે તે માથુસને લઈ લશ્કરમાં જા તથા ત્રીકમદાસ સલાહ આપે તેમ લશ્કરનો ચુકાવો કરી આવ.' તે પ્રમાણે તેઓ ત્યાં ગયા અને લશ્કરનું ચુકવણું થઈ સમાધાન કરી ફોજ ત્યાંથી વિદાય થઈ.

શિવરામ જગેદીશ પાછા સં. ૧૮૫૪માં મુઝુકગીરી સુબા થયા. કારણ કે ઉપરાઉપરી બે વર્ષથી મુઝુકગીરી જતી તેથી બંદોબસ્ત કાઢીઆવાડમાં થઈ ગયેલ હતો, તથા આ બે વર્ષના વહીવટથી પોતે વાકેફગારી મેળવી લીધી, અને હરેક તાબુકાની ચુકવતી તથા પેદાશ નજરમાં આવી ગઈ હતી. આ વખતે પણ તેણે પોતાના અગી માધવરાવને ખાનગી કારભારી તરીકે લીધા તથા ત્રીકમદાસ પોતે કોઈ સરકારી કામગીરીમાં પોતાની જરૂરીયાત હોવાથી મુઝુકગીરીમાં સાથે ગયા નહિ, પણ વડોદરે રોકાયા તથા પોતાની પાગાહ તથા રંગીલદાસને ફોજ ભેગા મોકલ્યા.

અધ્યાય ૭ મો ત્રીકમદાસનો પરિવાર

ત્રીકમદાસનો નિયમ હતો કે જ્યારે જ્યારે મુઝુકગીરીમાં ફરતી ફરતી ફીજ જુનાગઢ નજીક આવે ત્યારે ચુકવણું યથા પડી થોડી રકમ ફાંજમાંથી લઈ તેઓ પોતાના ઈષ્ટદેવ હાકુરજીનાં દર્શન કરવા માટે ઘર આગળ આવતા તથા કુટુંબ મેળો કરતા તથા તેના ચિરંજીવીઓ પણ વારાફરતી મહીનો માસ લશ્કરમાં જઈ તેના વ્યાપને મળતા તથા રડી જતા. તેઓ ત્રીકમદાસને ટુંકામાં “દા” નામથી ઓલાવતા હતા.

ત્રીકમદાસને પ્રભુ કૃપાથી સાત પુત્રો અને એક પુત્રી એમ પૂરી સંતતિ હતી તથા પુત્રો સફરમાં સારે ધંધે રોજગારે હતા. સૌથી મોટા પુત્રનું નામ મનોહરદાસ હતું અને તેથી નાના રસીકદાસ હતા. તે બન્ને જણા તો કામ કરવા યોગ્ય યથા ત્યારથી જ જુનાગઢની રયાસતમાં ધંધે વળગી ગયા. મનોહરદાસની તખ્તિયત મુત્સદી ધાટે, હોદી દારસીમાં પુરા કામેશ, વળી સ્વામી (રાન્યમકત) ભક્ત, ગરીબી આર્જવથી મોક્ષનું અને પોતાના ધણીનું હિત કેમ સુધરે આવીજ નિશ્ચયના હતા. તેની આવી નીતિ રીતિ ખુદ નવાજ સાહેબ હામદખાંનજી, જેઓ તે વખત ગાદી ઉપર હતા તેને ધણી પસંદ પડી હતી તથા દીવાનના હાથ નીચે મનોહરદાસ લશ્કરમાં પેશકારી કામમાં હોવાથી, તેને લંબુરનો પ્રસંગ પણ ધણો રહેતો હોવાથી ખુદ નવાજ સાહેબની તેના ઉપર સંપૂર્ણ પ્રીતિ હતી.

રસીકદાસ મર્દ અને છાતીયક્ષા (હીમતવાન) ધણા હતા. તે ધણું ખર્ચ આરબસીબંદીના જમાદારોની ખર્ચ વધારી શખતા હતા. તે વખતમાં સીબંદીનું બળ વિશેષ હતું, તેને લીધે દરેક કામમાં તેઓ પણ દખલગીરી પામતા. આરબો તોગીફ કરી ખુદ નવાજ સાહેબને મુંઝવતા ત્યારે રસીકદાસની જ કબુલતથી તે લોકો તોગીફ ઉઠાવતા. તેણે રાજકોટનો પણ કારભાર કરેલો.

ત્રીજા પુત્ર ગવરીદાસ હતા. તેને ત્રીકમદાસે કાચી પશુ સમજી ઉભરમાંથી જ મુલુકગીરી કામકાજખાતામાં પોતા પાસે રાખ્યા હતા. તે હિન્દી, દક્ષિણી, ફારસી સર્વ વિદ્યા ચક્રી સિદ્ધ થએલા તથા પોતાના વડીલના હાથ તળે સર્વ કામ સાવધાનીથી ચલાવતા. દહાડે દહાડે તેનાં એ કામો સંબંધે ત્રીકમદાસને પુરી ખાતરી ને સંતોષ થયાં હતાં. શરીરે ધણી કદાવર, કૌવતદાર, ભાલાં તરવાર અને બંદુકના બાંધનારા અને ઘોડા ઉપર ઉત્તમ સ્વારી કરી જાણનાર હીમતવાન અને બહાદૂર હતા; તથા ત્રીકમદાસના અવસાન પછી ગાયકવાડ સરકારથી જે પ્રમાણે ત્રીકમદાસના નિભાવનો નીમનેક વેતન ઇત્યાદિ હતો, તે જ પ્રમાણે ગવરીદાસને નામે બદસ્તુર બહાલ કરી આપ્યો હતો.

ચોથા કાશીદાસ કરીને પુત્ર હતા. તે ધરના સુખી તથા તેને પ્રજા થઈ જ નહિ, તેથી વિશેષ લોભમાં ન પડતાં પરગણાંઓ ઇબરે રાખે અને ત્યાં ભેંસો, ઘોડાં વિગેરે ઢોરદાંખર સહિત રહે. એમ તેઓ આનંદમાં વખત ગાળતા. પોશાકમાં તે ધણી રહેતા અને એમ કહેવાય છે કે, તેના જેવી કોઈ ખીજને જુનાગઢી ટેડી મોગવાઈ પાધડી બાંધતાં આવડતું નહિ.

પાંચમા રંગીલદાસ હતા. તે પરમ વિદ્વાન, કવિ, ફારસીમાં ઇરાનીઓ જેટલું જ્ઞાન ધરાવનારા તથા સોરઠી તવારીખના કર્તા રજુછોડજી દીવાનનો જેટો ફારસીમાં તે ગણાતા. પશુ જીવાનીથી તે ઠેઠ મુલા ત્યાં સુધી શ્રીમંત સરકારનાં કામોમાં એટલા બધા ઘુમ્યાયેલા રહેતા કે, તેઓને કીતાબ અઝી રચવાનો વખત ભાગ્યે જ મળી શકતો. તેપણુ “દ્રૌપદી આખ્યાન”, “રતુતિ-માલા” વિગેરે કાવ્યો લખ્યાં છે. રંગીલદાસ પોતાના ભાઈ ગવરીદાસને પિતાતુલ્ય ગણતા અને તેની સાથે જ વડીલોપાર્જીત રોજગારમાં જોડાયેલ રહેતા; તેથી ગવરીદાસની કારકીર્દીમાં જ તેમની કારકીર્દીના સમાવેશ થાય છે એમ કહીયે તો ખોટું નથી. તેઓ ખાસ કરીને શ્રી. બાબાજી સાહેબનો વડોદરામાં કારભાર થયો ત્યારે ખાસ બરોસાદાર મદદનીશ તરીકે વડોદરે જ રહેતા. ન્યારે ગવરીદાસ વડીલોપાર્જીત રોજગારમાં પૂર્ણ સત્તાથી મુલુકગીરી ફોજ સાથે ફરતા.

ત્રીકમદાસના છઠ્ઠા પુત્ર માણેકલાલ હતા. તે શરીરે કદાવર, આહરે જમરા, ચકિતવાન પુરુષ હતા. મોટા મોટા મહાસેના તથા તાલુકાના કાથીદાસ આફક તે પણ ઇજરા રાખતા અને તેથી કરીને ઘણું દ્રવ્ય મેળવેલું. તેની પાસે હજાર દેશને આબાદ કરવાની કરામત હતી. શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના પંચમહાલ તેણે જ આબાદ કરી દીધા હતા અને ગીરને નાકે “ધારી” ગામ છે તે આ જ પણ “માણેકલાલની ધારી”ના નામથી ઓળખાય છે.

સાતમા અને સોથી નાના રેવાશંકર કરીને પુત્ર હતા. તેઓ પણ ફારસીમાં, મજ ભાષામાં, ગુજરાતીમાં, દક્ષિણીમાં, તેમ જ કાવ્ય પિંગળમાં ત્રીકમદાસ જેવા જ પ્રવીણ હતા. તેનાં મજ ભાષાનાં પદો વખણાય છે અને ગુજરાતી પદો બૃહત્ કાવ્ય દોહનમાં છપાએલ પણ છે. તે પણ પુરા મુત્સદી હતા અને જુનાગઢના નવાબ સાહેબ ખુદ હામદખાનજીના દીવાનપદ સુધી પહોંચેલા હતા.

ઉપર પ્રમાણે સાત સહરમી પુત્રો અને એક પુત્રીના પરિવાર તેને હોધ તે પુરા ભાગ્યશાળી હતા. કોઇએ પણ એવું ગાયું નથી કે જરમેશ્વરે તેની સર્વ આશાઓ પુરી હોય, પણ ભક્તરાજ પ્રતાપી ત્રીકમદાસ એકજ એવા થઇ ગયા છે કે જેણે પોતાનાં પદોને છેડે “ત્રીકમદાસની આશા પૂરી થયતને નાથે ” “ત્રીકમદાસ આશા પરિપૂરણ, જળ્ય દેખું તમ પાસ ખરે” એવું તેમણે શ્રુત કંડે લખી ગાયું છે અને તેનું કારણ તેના પોતાના જ શબ્દોમાં કહીયે તો.

“બાપ મ્હારે લેહણું શ્રીલક્ષ્મીવરનું

સંતતિ સંપતિ પુણ્ય પ્રતિષ્ઠા, ઘન ગુંસાંઈ કુંવરનું ”

એ પ્રમાણે તેને પ્રભુ સાથે લેણાદેવી હતી એમ કહીયે તો ચાલે, એટલે કે તેનો આ બધો વૈભવ તે કેવળ પ્રભુ કૃપાનું જ ફળ હતું.

અધ્યાય ૮ મો

ત્રીકમદાસનું હરિશરણ થવું

સંવત ૧૮૫૫ ની શરવાતમાં વડોદરેથી રજા લઇ, ગવરીદાસને વડોદરે
રાખી ત્રીકમદાસ ધોરાજી—જ્યાં પોતાનું કુટુંબ હજી રહેતું હતું ત્યાં આવ્યા.
ધોડો વખત તો તન્દુરસ્તી ઠીક રહી, પણ પછી શરીરે ઠીક ન રહેવા લાગ્યું.
તેની ખબર પડતાં જીનાગઢના દિવાન કલ્યાણ શેડે ધોરાજી આવી “છોકરાં
સહિત હવાફેર માટે હવે જીનાગઢ આવો”—એમ આમ્રહ કયો, ત્યારે વિવેકથી
ત્રીકમદાસે જવાબ દીધો કે, ‘અમારા સરકારથી વિચાર કરી તેની રજા લઇ
જીનાગઢ આવવાનું કરશું.’ તેમણે કલ્યાણજી શેઠની પછી અચ્છી તરેહથી ખાતર
ખરદાસ્ત કરી વિદાય કીધા.

ત્યાર બાદ જરા ઠીક થયું એટલે વડોદરે જવા નીકળ્યા અને લાંબી
મુસાફરી, તેથી સાથે રંગીલદાસ તથા રેવાશંકરને પણ લીધા. તે વખતમાં
શ્રીમંત ગામકવાડ સરકારની ફૈજ કાઠીયાવાડમાં ન હોય, ત્યારે અગાઉ લખ્યું
છે તેમ કાઠી શેઠાનાં ધાડાં ફરતાં તથા હુંટકાટ કરતાં. ત્રીકમદાસ વિગેરે
રાજકોટ નજીક આવ્યા ત્યારે આવું એક ધાડું તેની પુડે પડ્યું; તેથી ત્રીકમદાસની
રાક્ષખી તથા છડા ધોડેસ્વારથી રંગીલદાસ અને રેવાશંકર વિગેરે તો ‘ખોખરદડ’
ગામ જે પાસે હતું તેમાં જઇ પેઢા, પણ પાછળનો અસખાખ (સામાન) કાઠી
શેઠાએ હુંટી લીધો. પછી રાજકોટ આવી જરૂર પડે તેટલાં વસ્ત્ર પાત્રનો
ત્યાંથી યોગ કરી આગળ આપ્યા અને ધોળકા—કાંકર રસ્તે થઇ વડોદરે આવ્યા.

ત્યાં મુખ્ય કારભારી રાવગાખા તથા ખાનગી કારભારી મંગળ સખીદાસ
વિગેરે મંડળને હળવું—મળવું, એમ વખત ગુજારતા રહિતા. તેમાં એક તો
વૃદ્ધાવસ્થા હતી, તેમાં કઠોદરની બાધિ લાગુ થઇ. તેનાં ઔષધ ઉપચાર અને
તે કયો, પણ દિવસે દિવસે રોગ વૃદ્ધિ પામતો ગયો. રાવગાખા પોતે જાતે આવી
ખબર લઇ ગયા અને ખુદ મહારાજ સાહેબે મંગળ સખીદાસને મોકલ્યા,

ત્યારે તેની મારફત ડોકર જવા શ્રી મહારાજ સાહેબની પરવાનગી માગી. તે મંગળ સંખીઘસ પોતે પાછા આવી શ્રી મહારાજ સાહેબની પરવાનગી લઈ ગયા. એક વખત સર્વ રાજ્યમંડલને લઈને ખુદ શ્રી મહારાજ સાહેબ તખીયત જેવા પધારેલા તથા પોના પાસે રહેવા કહ્યું, પણ ત્રીકમદસે ન માનતાં નમ્રતાથી કહ્યું “ત્યાંહાં ભદ્રશ, કામ છે જેનું.” (હવે મારે આખર અવસ્થાએ જેનું કામ છે તેની પાસે હજુરમાં જઈશ.) આ વખતે પુત્રાએ પિતાજીને વિનંતિ કરી કે, ‘અમારી બલામણુ કરતા જાઓ,’ ત્યારે ત્રીકમદસે જવાબ દીધો. “બલામણુ ! બલામણુ કેને ? મારે જેને બલામણુ કરવી છે તથા જે સાચો વસીલો છે તેને જ બલામણુ કરીશ.”

પોતાના ત્રણ પુત્રો અને મહેતા માણસો સાથે લઈ ડોકર આવ્યા. થોડા વર્ષ અગાઉ શ્રી તાંબેકરે પુણ્યક્ષેત્ર ડોકરમાં શ્રી રણુહોડરાયનું મોટું મંદિર બાંધાવ્યું હતું, તેથી તેનો મહિમા ચોમેર પસંદો હતો. કટલાક દિવસ તો આકર્ષણ કરીને પણ મંદિર સુધી તેઓ દર્શન વિગેરે કરવા જઈ શક્યા. પછી ઉદરબ્યાધિ વધી તથા શરીરની બારીક સ્થિતિ થઈ આવતાં, પોતે જન્મથી પુરાભક્ત હતા, તેથી નામસ્મરણ-કથા કીરતન મનોરથ કરી, ભગવાન પોતાના ઇષ્ટદેવ શ્રીરણુહોડ-હાકુરેશને યથાશક્તિ વસ્ત્રાભૂષણ ધરાવી, નિત્ય મેવા તથા દુધના જુજવા પદાર્થ સામગ્રી કરાવી સમર્પતા.

ધમ્મહારામ ભટ્ટ-પ્રદીપકાર

આ પ્રાંતમાં આ વખતમાં પેટલાદવાળા-શ્રીયુત ધમ્મહારામ ભટ્ટ મોટી ખ્યાતિવાળા હતા. તે પોતે ગોસ્વામીના મેવક હતા અને પુષ્ટિમાર્ગના જીવ હતા. પણ જગતમાં તેની ગોસ્વામી સ્વરૂપ પ્રમાણે માનાગત હતી. તે પોતાની જન્મ ડોકરમાં બાંધીને રહેતા. ત્રીકમદસ પણ અગ્યાર પેઢીથી ધોરી વૈશવ ધરના છે, એમ શ્રી ધમ્મહારામજીના બાણનામાં હતું; તેથી ત્રીકમદસની આખર અવસ્થા સાંભળી પોતાથી ખબર લેવા પધાર્યા, ત્યારે તેનો પગ પોતાની છાતી ઉપર ત્રીકમદસે ધરી, ધણુ સન્માન કરી વિદાય કીધા.

અંતકાળનો દિવસ

સંવત ૧૮૫૬ ના આસો માસમાં માણેકઠારી શરદ પુનમનો મેળો સાધાબાદ પ્રમાણે ભરાઈ, પડવે બીડ ભાંચ્યા પછી નાહી, દીકરાઓનો ટેકો લેતે લેતે મંદિરે ગયા તથા ત્યાં શ્રીગુરુનાથના સ્વરૂપનાં ચરણસ્પર્શ કરતી વખતે દીકરાઓને કહે કે, 'શ્રીચરણ ઉપર હાથ મુકે.' તે પ્રમાણે એક સાથે તેમના હાથ મુકાવી તે ઉપર પોતાનો હાથ મુકીને કહ્યું કે, "તમે ભલામણ દેવાનું કહેતા હતા, ત્યારે મેં કહ્યું હતું કે, જેને દેવી હશે તેને દર્શન; તો આ હું તમારા દેખતાં તમારી ભલામણ દર્શું છું, માટે તમે પણ આ ચરણ સ્પર્શ રાખશો તો જીવ્યા દુખ્યા નહિ રહો. બાકી તો હું આજ તો બીજા કાલ, એમ એક પછી એક ચાલ્યા જવાના છે." આ પ્રમાણે પ્રભુને ચરણે પુત્રોને સોંપી પોતાનું રચેલું નીચેનું મનોહર-ભક્તિ પરાકાષ્ઠા દર્શાવનારૂં (વિનંતીરૂપ) પદ બોલી પ્રજુઆદા માગી ઉતારે આવ્યા.

રાગ કેદારો

"કર્મ જોગે જાંહાં જાંહાં ફરે જાણવા, ત્યાંહાં ત્યાંહાં આપની ભક્તિ દેજો;
 "કાટ પક્ષી સરી સર્પ નર પશુ વિરે, રખે વિસારો, સંભાળ લેજો. ૧
 "સાધુની સંગતિ, સેવ હરિભક્તની, આશ વિશ્વાસ એક ચરણ ચંતે;
 "વાસના ત્યાગ, અનુરાગ નિજ નામનો, ધ્યાન ગુણગાન સુખઆદિ અંતે. ૨
 "વાસ વ્રજભૂમિનો, દાસ દાસત્વતા, અવર ધ્વજિત નથી નાથ મ્હારું;
 "મુક્તિને જુક્તિના જીવ બીજા હશે, ત્રીકમદાસને એક શરણ લ્હારું. ૩

એવાં તો પ્રજુના મહાન ભક્તોનાં ધણાં વયનામૃતો, જેની સાથે આપણા ત્રીકમદાસની ઉપરની અંતીમ યાચના સરખાવતાં કોઈ પણ રીતે ઉતરે તેમ નથી. શ્રી ભાગવતમાં ષ્ટનામુર, પૃથુરાજ, મુચુન્દ્ર-પ્રયોગસ, મિત્રવિદ્યા, પરીક્ષિત, ક્રુવ વગેરે ભક્તોની યાચના આની સાથે સરખાવવાની નથી છે. આદિ કવિ નરસિંહ મહેતાએ પણ ગાયું છે કે, ૧૧

“અતુરધા યુક્તિ છે, જૂજવી જૂક્તિની, ત્હાર તે ત્હેને નવ રાચે;
મેહુ કરજોડીને, નરસૈયો વિનવે, જન્મોજન્મ તારી બકિત જાચે.”

ઉતારે આવી ઘન પ્રુણ કર્યું તથા પ્રભુનું નામોચ્ચારણ કરતે કરં
દેહ ઊઝો. તે વખતે પ્રભુનાં પ્રસાદી હાર વૃક્ષની ચંદન વગેરે લાઘને ઇચ્છારામ
બદ્ધ આવેલ હતા, તેણે તે ત્રીકમદાસને પેરાવ્યાં અને કહ્યું કે, “લુઓ આ
પાર્પદો લેવા આવ્યા છે અને ત્રીકમદાસ વૈકુંઠે જાય છે, માટે તમે શેક
કરશો નહિ.”

ત્રીકમદાસની ઉત્તર કિયાના જમણ વખતે શ્રી સરકાર તરફથી વસ્ત્ર-
પોશાક આપ્યો તથા ઉપર લખ્યું છે તેમ, ત્રીકમદાસના નીભાવનો નીમનોક વેતન
ધંત્યાદિ હતો, તે જ પ્રમાણે ગવરીદાસને નામે બદસ્તુર બાહાલ કરી આપ્યો.

ત્રીકમદાસે પોતાને એવી જગ્યાએ રહન કરવા કહેલું કે જ્યાંથી
શ્રીની ધમ્મનાં દર્શન થાય. તે પ્રમાણે ત્રીકમદાસને અગ્નિસંસ્કાર કરી તે
જગ્યા ઉપર ડેરી ચણી હતી અને ત્રીકમદાસની ડેરી ડોકોરમાં શ્રી ગોમતી
ઠકિ આજ પણ છે અને ત્યાંથી શ્રીની ધમ્મનાં દર્શન થાય છે.

ત્રીકમદાસની ભક્તિ અને ગ્રન્થો

ત્રીકમદાસ પરમ ભગવદ્ભક્ત હતા. તેમને નરસિંહ મેહેતાનાં, અથ-
સખાનાં પદો મોટે હતાં તથા પોતે પણ સંસ્કૃત હિંદી ફારસી દક્ષિણી
ગુજરાતી ભાષામાં નિપ્ણાત હોઈ ઉત્તમ કોટીના કવિ હતા. ફારસી-હિંદી
ભાષામાં તેણે “રૂઝીની બ્યાહ”, તથા મજબાયામાં ‘ડોકોર લીલા’ અને
પ્રભુનાં છુટક પદો રચેલાં છે. તેમનાં પદો તેમની પ્રભુમાં પ્રેમસદાણુ બકિત
કેટલી હદ સુધી પહોંચેલી હતી તે બતાવી આપે છે, અને “બાવ”માં કોઈ
પણ ભક્ત કવિ સાથે તે સરસાઈમાં ઉભી શકે છે.

ગુજરાતી ભાષામાં તેણે “પરમત પત્રીશી” નામનું અતિ લઘુ પણ
અતિ સુંદર કાવ્ય કરેલ છે; જેમાં તેણે પરમભક્ત પર્વત મેહેતા જે “વૈષ્ણવ”

કુળના મુજ પુરુષ હતા, તેને ત્યાં શ્રીધારિકાથી પ્રભુ કેવી રીતે પધાર્યા ન હોય તે વર્ણવી છે. પર્વત કુળમાં પોતે અવતર્યાનું ત્રીકમદાસને બહુ માન હતું તથા પોતાને ધણુ જ સભાગી લેખતા કે, પોતાનો જન્મ આ કુળમાં થયો છે, તે તેમણે દેકોડાણે લખ્યું છે. જેમકે—

૧ “પર્વત કુળ અવતાર ધર્યાની લક્ષ્મીવરને લાજ.”

૨ “પ્રાકટ્ય પર્વત ધરનું.”

૩ “દેશ પેદથી દેશ વણવી મારે શીશ તમારી છાપ.”

૪ “ત્રીકમદાસ આશ પરિપૂર્ણ, પર્વત કુલ પ્રતિપાલનકી.”

૫ “તખખ-યો નીરધાર અધમ ઉધારન હે હરિ

પર્વત કુળ અવતાર, દીનો ત્રીકમદાસમે.”

૬ “ત્રીકમ તમ કરણા વિના, એ કુળ અવતાર

પ્રાપ્તી કર્યા થકી દાસને પર્વત પરિવાર.”

એટલું જ નહિ પણ રેવાશંકર કવિના શબ્દોમાં કહીયે તો ત્રીકમદાસે ફરીને આજ કુળમાં અવતાર માગેલો હતો.

૭ “શરણુ રાખો, મારું કુળ મારું.....(ચંદ્રાવળી ૪૭ મી કડી)

એ રીતે પ્રભુ તેને સહાય હતા અને ત્રીકમદાસના જ શબ્દોમાં

૧ “જળ દેખું, તખ પાસે ખડે” રહેતા

૨ “ત્રીકમદાસને સન્મુખ રહેજો, જ્યાં જ્યાં સમરૂં ત્યાંહાં.”

૩ “સહાય સદા અપને સેવક કો, બારી બીડ પડે જ્યાંહિ જ્યાંહિ.”

નરસિંહ મહેતાના ચોરાની સ્થાપના

ત્રીકમદાસ વિગેરે સજ્જનોની એક બજન મંડળી હતી. તે મંડળી નરસિંહ મહેતાનાં પદો ગાઈ કીરતન કરતી. આ મંડળી જુનાગઢમાં વિસળવાવ ઉપર એક જગ્યા બજન કીર્તન માટે બંધાવવા વિચાર કરતી હતી, તેમાં શ્રીનરસિંહ મહેતાજી વિષે ત્રીકમદાસને બહુ ઉલટ બાવ હતો, તેથી શ્રીમહેતાજીએ

તેને સ્વપ્નમાં દર્શન આપેલું તથા પોતાનો અસલ રાસ-ચોરો ત્યાં તેઓ પોતે કીર્તન કરતા તે-કર્તા ઝાડીમાં ઘટાડ ગયો છે તે જગ્યા બતાવી. એ પ્રભાણે તે સ્થળની શોધ કરતાં તે જાડી આગ્રુ અને લાંબા વખતની ત્રીકબદ્ધસના મનની મુસદ્દા પાર પડી. ત્યાંથી ઝાડી કપાવી, જગ્યાને બંધાવી તેને પ્રસિદ્ધિમાં આણુનાર તથા શ્રી નરસિંહ મહેતા-જીની મૂર્તિને ત્યાં પધરાવનાર, તેમજ પરબત દાદાના શ્રી રણ-છોડરાયજીને જુનાગઢમાં માંગરોળથી લાવનાર પણ ત્રીકમ-દાસ જ હતા.

આવી રીતે બાલ્યાવસ્થામાં પૂર્ણ અભ્યાસ તે જમાના પ્રભાણે કરીને મહાશુદ્ધિવાન ત્રીકબદ્ધસે, આ લોકમાં પોતાના સ્વામીની શાન્તિ દિવસ નોકરી કરતે, મોટા હોદ્દો ભોગવતે તથા લશ્કરમાં ફરતે ફરતે વખત બચાવી, પ્રેમ-લક્ષણા બક્ષિતથી દ્રવતાં મનોહર પદો રચી તથા પ્રજાનાં નામરમરણ, કથા કીર્તન વિગેરે કરી પોતાના આ જન્મની સાર્યકતા કરી પરલોકને પણ સાધી પરમગતિને પામ્યા છે.

ખંડ ત્રીજો

(૧) ત્રીકમદાસનાં શુજરાતી કાવ્યો

નમામિ રણછોડ પાદારવિંદં, બ્રહ્માદિભિર્વેદિત દેવવૃદૈઃ ।
કદળાલયં કેવલાનંદસદ્મ, સંલલિતં સિંધુજાપાણિપદ્મમ્ ॥

પદ ૧-રાગ સારંગ

માહરે રૂડાં વાનાં રણુછોડના,
સતતિ સંપતિ પુન્યપ્રતિઠા, કારજ મનના કોડના. ૧
કામધેન ને કલ્પવૃક્ષ તે, તે નહિ એહની જોડના,
ત્રીકમદાસ આસપરિપૂરણુ, પ્રગટ પ્રતાપ પ્રલોડના. ૨

૨-રાગ માઝ-(બીહાગ)

હું 'તો પર શ્રી રણુછોડ પરી,
અચક્ષ સોહાગ અખંડિત ચૂડો, નિર્ભો માંગ ભરી. ૧
માણુસ માહે મદાપતિ આહું, મુખપટ પહરોજી કરી;
સજ્જન હોએ તે જોઈ સંતોષે, દાઝે દુષ્ટ અરી. ૨
ન 'ટોએ આ નવજોનન માઈ, કૃપા કળા પસરી;
ત્રીકમદાસ ત્રાસ એો તેહને, જોહને હૃદયે વસ્યા હરિ. ૩

૩-રાગ માઝ

જે જન રણુછોડ બને,
તેહને એ રસીયો રંગીયો, તારા સમ ન તજે. ૧
સન્મુખ યાનાં સામું જોવે, મનડુ લે મ્હોઈ,
ચરણ ચક્રી ચીત ચવવા દે નહિ, કામણુગારો સોઈ. ૨
જૂલી પડે તો એ બેદ ન આણે, દોષે નવ દુભે;
સંકટ વેળાયે સહાય કરવા, પાસ આવીને ઉભે. ૩

જે કશા પરબતની ઉપરી, સાંજળતા કરશે;
ત્રીકમદાસને દાસ કરાવી, સાહી લીધો શરણે. ૪

૪-રાગ માઝ-(બીહાગ)

રહીયે ચરણ કમળની છાયા,
શ્રી રણછોડ સદા નવ વંદ્ય, નવ પદ્ય રહે કાયા. ૧
આય ન આવે આ ભવદ્વની, મરડી નવ શકે માયા;
કમકોષ નવ ગ્રહે નવ પીડે, ઝંખે નહિ જન્મ રાયા. ૨
મનવાંછીત મુખ ભોગ ભોગવીએ, સુરતર થકી સવાયા;
ત્રીકમદાસ અભય આશ્રિત જન, વેદ પુરાણે ગાયા. ૩

૫-રાગ-બીહાગ (માઝ)

જગમાં ન હોયરે બીજો કોઈ,
શ્રી રણછોડ સરીખડો ક્રોર, હારી હું જોઈ જોઈ. ૧
અઢળક ઢલણ પલણ પ્રભો, વચને આરત નાંખે ખોઈ;
જેણે એ બોલખીઓ તેણે, લીધું તત્વ વસોઈ. ૨
દોઢે મીઠડીયે કરે અમૃત, તન શીતળતા હોઈ;
ત્રીકમદાસ તરે ભવસાગર, ચરણે ચીત પસોઈ. ૩

* ૬-રાગ બીહાગ-(માઝ મુખ્ય)

ખાઈ માહરે લેહેણું શ્રી લક્ષ્મીવરનું,
આગેના અવશુણુ વિસરી, કસેવર આપ્ણું નરનું. ૧
વૈષ્ણવ કુળ બ્રહ્મણુ જૂતળમાં, પ્રગટ પરબત ધરનું,
સંતતિ સંપતિ પુન્ય પ્રતિષ્ઠા, દાન ગુસંઠ કુંવરનું. ૨
વળી વિશેષે સુંદર સેવવા શ્રીમન્મુરલીધરનું;
ત્રીકમદાસ વિમુખ જો હરિથી, ધીક આયુષ અમરનું. ૩

* આ પદમાં ત્રીકમદાસે પાતાનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર આલેખ્યું છે.

૭-ગીત-ઢાળીયું

- હું તો મોહી છું રે મહારાજ, લોચનને લટકે;
 હું તો બૂલી રે ધર કાજ, મુખતણે મટકે. ૧
- મારા શિથિલ ચર્ચા સંધાણુ, પત્તવટને પટકે;
 મારા પરવશ કાધા પ્રાણુ, કંબલીને કટકે. ૨
- તારી મોરલી મુણી મેં આજ, માંડે મન વટકે;
 તારૂં જોતાં સ્વરૂપ રસાલ, આંખડી અટકે. ૩
- મારી ગદ્ય સુધયુધ ને સાન, પાંપણુને ફટકે;
 હું તો વિસરી દેહનું જાન, મન વાંસે બટકે. ૪
- ત્રીકમજી તારૂં હેત, મારા હૃદયામાં ખટકે;
 માંડે ચોરી લીધું ચીત, આલી તણે ચટકે. ૫

૮-રાગ-ખંભાતી

- વરીયો વરીયો શ્રી વૈકુંઠનાથ ધણી;
 કરીયો કરીયો સ્નેહ એ સાથે, તપત ટળીરે મારા અંગતણી. ૧
- મુખડું જોતાં મોહની લાગી, શું કહું સહિયર વાત ધણી;
 કામલુગારાં નેણુ નાથનાં અતિ સુંદર એની નાક અણી. ૨
- જેના ગુણનો પાર ન પામે, શિવ સનકાદિક સહત્રદણી;
 ત્રીકમદાસ આમપરિપુરન, શ્રીગોકર ઠાકોર દેવમણી. ૩

૯-રાગ અંભાતી (મારવાડી ભાષામાં)

- રસીયા રજની રમી રંગ માણેજી,
 કળકી ઠાડી અરજ કરાં છાં, સાહેબ સુરતા માણેજી. ૧
- મેં દાસી છાં, બીના મોહરી, ભરજોજનરો યણેજી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, પૂરવ પ્રીત પીછાણેજી. ૨

૧૦-રાગ પ્રભાતિ—કેદારો*

કર્મ જોગે જાંઠાં જાંઠાં ફરૂં જાદવા, ત્યાંહાં ત્યાંહાં આપની ભક્તિ દેજો,
 કીટ પક્ષી સરી સર્પ નર પશુ વિશે, રખે વિસારો, સંભાળ લેજો. ૧
 સાધુની સંગતિ, સેવ હરિભક્તની, આરા વિશ્વાસ એક ચરણ ચંતે;
 વાસના ત્યાગ, અનુરાગ નિજ નામનો, ધ્યાન શુભગાન સુખઆદિ ચંતે. ૨
 વાસ પ્રજાભૂમિનો, દાસ દાસત્વતા, અવર ધમ્મિત નથી નાય મહારૂં;
 મુક્તિને શુક્તિના શ્રવ ધીજા હશે, ત્રીકમદાસને એક શરણ તહારૂં. ૩

૧૧-રાગ ધન્યાશ્રી

નિર્મળ જળ હરિશુભ ગંગામાં, જે જનનિત્ય પ્રતિ નાહશેરે;
 જનમ જનમનાં પાતક તેહનાં, પગ એકમાં પગારોરે. ૧

* દીરપણુ-આ પદ છેલ્લું માધને ત્રીકમદાસ ભક્ત ડાકારમાં શ્રીરણુ-
 છાપણને શરણે ગયા હતા. આ પદનો ભાવ અતિ ઉત્તમ છે. પાંડવ ગીતામાં માતા
 કુન્તિએ ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં વિનવિ કરી છે કે, (સ્વર્ગને કળિર્દિદાં વાં વાં
 વૌર્તિં પ્રજામ્યદન્ । ત્વ્યાં ત્વ્યાં હૃષીકેશ ત્વયિ મર્તિર્લભાસ્તુ મેઘ) મારા કર્મના ફળ
 તરીકે હવે જે જે યોગિમાં મારું જવાનું થાય, ત્યાં ત્યાં, હે ધન્વિયોના
 મધુ, તારી ભક્તિ અને આપજો. આ જ પ્રકારની વિનવિ મહાત્મા ત્રીકમદાસે
 પણ કરી છે. ભક્ત નરસિંહ મેહેતે અને દયારામે પણ એવી સહાય માર્પનાઓ
 કરી છે. એટલે ભક્તિનો સંમદાય એકધારો પરાપૂર્વથી વહો આવ્યો છે.
 સંન્યાસ માર્ગો જ્ઞાનીઓ જગત-સંસારને મિથ્યા માની તેમાંથી છુટવા માગે છે,
 જ્યારે ભક્તો કહે છે કે સંસાર જૂઠો ભલે હોય, જગત ખોટું ભલે હોય, તે
 ત્યાગ કરવા જેવું પણ ભલે હોય, ગર્ભવાસનું દુઃખ પણ ભલે મોટું હોય,
 સંન્યાસીઓ અને યોગીઓ અલેદ સાવને પામી મુક્તિનો લાડવા ભલે લેતા
 હોય, પણ અમને તેમની જગતે અદેખાઈ નથી; પણ જ્યાં શુધી આ જૂતાઈ ઉપર
 અનેક વાર અવતરીને શીઠ્ઠણની ભક્તિ કરવાનો લાભ મળતો હોય તો તે
 સર્વ દુઃખો અમે સહન કરવાને તૈયાર છીએ; અમારે વૈકુઠ નથી જોઈતું, સ્વર્ગ
 નથી જોઈતું, મુક્તિએ નથી જોઈતી; પણ જૂઠા જગતમાં અવતરીને વારે વારે

કમળ નેણું કીર્તન કરતાં, કુળ કૃતારથ યાશેરે;
 તેનાં ભાગ્યતણા જે મહિમા, જગ સચરાચર ગાશેરે. ૨
 નહિ તેને ગર્ભવાસ વેદના, નહિ તે નરકે ધાશેરે;
 ત્રીકમદાસ આશ પરિપૂરણ, જોતાં વૈકુંઠ જાશેરે. ૩

એક શ્રીકૃષ્ણની અંતઃકરણપૂર્વક ભક્તિ કરવાની તક મળે અને સાધુની સમતિ મળે, તો ખસ છે ઇત્યાદિ. આવી ભાવનાવાળા ભક્તો નરસિંહ, ત્રીકમદાસ, પર્વત મહેતા, દયારામ, મીરાંબાઈ, નામદેવ, તુકારામ વગેરે હતા. નરસિંહ મેહેતા માથું છેક,

“હરિના જન તો મુક્તિ ન માગે, માગે જન્મીજન્મ અવતારે;
 નિત્ય સેવા, નિત્ય કીર્તન જોજીવ, નિરખવા નંદકુમારે.”

તે ઉપરાંત નરસિંહ મહેતા કાવ્યમાં આપેલું પાને પ૩૭ મે પદ ૧૨૮ થું જુઓ.

અત્ર સ્વામાન્ય વાંચનારને એવી રાંકા યરો કે, આવા ઉત્તમ કોટીના ભક્તને પણ પોતાના મોક્ષ માટે રાંકા યઈ આવવી અને આવી પ્રાર્થના સા માટે કરવી પડતી હશે ? આનો ઉત્તર કર્મ વિપાતના નાણુકરો એવા આપે છે કે, મનુષ્યનાં સર્વ કર્મો જાણી સકાતાં નથી, તેમ સર્વ કર્મો અનુક્રમે જ ફળ આપવા આવતાં નથી અને કયું કર્મ કયે સમયે ફળ આપવાને ઉત્તુખ યરો, તેનો કોઈ નિયમ નથી. એટલે ભગવાનની ભક્તિ કરતાં પણ અતિમ વાસના જગતની કોઈ વસ્તુમાં રહી ગઈ હોય તો તેનાં પાછલાં કર્મો ફળ આપતાં રહી નય અને અતિમ વાસના ફળ આપવા આગળ આવે છે. એટલે આપણા આ શરીરના પતન બાદ જીવાત્મા કઈ યોગિમાં જશે, ॥ મુક્તિને પામશે, તે કોઈ પણ નિશ્ચયથી કહી સકાતું નથી. તેથી જ્ઞાની ભક્તો આવી પ્રાર્થના કરે કે કર્મધર્મ સન્નેજે અમારી કોઈ વાસનાથી અમે મુક્તિ ન પામતાં કોઈ યોગિમાં જનમીએ, તો પણ હું પ્રભુ, તારી ભક્તિ કરવાની શક્તિ ત્યાં પણ આપજે ઇત્યાદિ. ત્રીકમદાસ તેથી તો આરંભમાં જ કહી નાંખે છે “કર્મ જોગે”. આ ઉપર ભાગવતમાં ભરત અને મૃગબાળનું આખ્યાન વિખ્યાત છે. ૨૨. ઈન્દ્રારામ સુ. દેસાઈએ પોતાના રચેલા ચન્દ્રકાન્તમાં આ વિષય ઉપર “સંન્યાસી અને બોરનું ફળ” ની કથા આપી છે તે વાંચવાની વિનંતિ છે.

૧૨-રાગ રામઝી

નાયજીરે નહિ મેલુજી રે, તારો પાવવ પરમાનંદ,
ચરણ કમળ ઉપરી ચીત જાણુ, જમ અર્ધી અરવિંદ. ૧
ધણા દિવસનો મુજને લાગો, છળીયા તારો ઇંદ,
તે ક્યમ ટળેઝે આજનો ટાલ્યો, એવો રનેલ સખધ. ૨
સન્મુખ થાઓ 'મ'વારો, મારા વાહયા, હવે ફેડો ભવફદ;
ત્રીકમદાસ અધમ અપરાધી, તમે છો ગીરવા ગોવિંદ. ૩

૧૩-રાગ ધનાઝી

પાવવ સાહયો મેં નાય તમારો, ખીમફુંદુ, રખે તમે રે વિસારો;
પાનનપતિત ખીરદ જો ધરો, મુજ પતિતને શે ન સંભારો ? ૧
ભવમાગર દુસ્તર અતિ ખારો, અમૃતરૂપી દેખાડેરે આરો,
બળીઆ ખીરદ પોતાના વિચારો, ત્રીકમદાસનો ત્રાસ નીવારો. ૨

૧૪-રાગ કેદારો

રાખ્યજડુનાથ મુજ નાથ* તુજ હાથમા, રખે કોઈ અવરને હાથ આપે,
કરમના ભોગ સુખદુખદાપક થયા, ભવતણુ પાસ તે તું જ કાપે ૧
જન્મ નિર્જળ ગયો, ખણખણ નાચતાં, લીણુ છુદે લહુ સરળ સાચુ;
આઝવાને જળે, તરસ તે કેમ ટળે, કૃષ્ણ કરણા વિના કોડ કાર્યુ ૨
કેશ ઉન્નળ થયા, મન મલીન નવ ટળ્યુ, કાવ તાકી રસો જામ માંડી,
સ્વર્ગને મ્હાણુમા કોઈ સમરથ નથી, ક્યા જાઈ રામળા શરણ છાંડી ૩
આપી અવસર અતુરનર રખે સુકતા, મુકતા ખીરદ બળીઆ વિમારી;
કર્મને ધર્મનું વર્ચસ મારે નથી, પરમ છે ત્રીકમા આસ તારી. ૪

૧૫-રાગ કેદારો

નાથ મેહેલુ નહિ પાલવ હાથથી, એક જ આશ્રય મલ્લો આદિ તારો;
અધમ ઉધારણુ ખીરદ ગાળે જાહા, શ કરે દેવ ત્યાહાં દોષ મારો. ૧

* નાથ=નાકમા ધાલવાની નાથ. દોરી, લગામ.

અધિક દોષી અમળેલ બહુ જન્મનો, અંતકાળે અવસ્ય પુત્ર પ્રીતે;
 અર્ધ નામે અભય પદ આપીયું, કાપીયું કદ તે રાજ રીતે. ૨
 જરજડીયો નહિ, ભંગ આશા થઇ, આશે શુક સાથી અમળા વધુધી;
 નામ પ્રતાપે ગણીકા વૈકુંઠ ગઇ, સામ્ય પુરે શ્રુતિ આજ સુધી. ૩
 પ્રમળ સુદગળ અતિ બળ કરી હારિયો, રામ સંભારિયો સહજ ભાવે;
 જન્મજો ઝુડ ગજરાજ ઉગારિયો, વાર લાગી નહિ વહાર આવે. ૪
 એ જ રીતે કઇ કોટી પાવન કર્યા, પતિત ખંડ્યા વેપધારી;
 ત્રીકમદાસની આસ પુરણ કરો, નામની મામ રાખો મુરારી. ૫

૧૬-રાગ કેદારો

તું માફ સુરતર શામસીયા, કામધેન મન પુરણકોડ;
 તું માફ ચતુર ચિતામણિ, તું મારી રિધસિધ રણુછોડ. ૧
 તું માફ જપ તપ તીરથ મત, દયા દાન તું દારકધીરા;
 તું માફ સાધન, આરાધન, જે કહીયે તે તું જગદીશ. ૨
 તુમને તણ બચ્નું નહિ ખીજો, ત્રાહે ત્રાહે નથી ત્રીજ વાત;
 તું દાતા હું દીન દામોદર, અવર ઉપાસે લાજે ભત. ૩
 વરીયો તે પર હરિયો ન જાએ, ઓળખીયો અળગો ન કર્ક;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરણ, તું તારાં તો હું જ તરફ. * ૪

* આ પદમાં ત્વમેવ માતા ચ પિતા ત્વમેવના અથવા રામરક્ષા સ્તોત્રમાં માતા રામો મત્પિતા રામચન્દ્રઃ એ પ્રસિદ્ધ સ્તુતિઓનો અનન્ય ભાવ રહેલો પાંચનારને જણાશે. એક પ્રાકૃત કવિએ એવી જ એક સ્તુતિ રચી છે, જે સુંદર લાગવાથી અત્ર આપી છે.

માત તું હી, ગુરવાત તું હી, મિત જ્ઞાત તું હી, ધન ધાન્ય ભંડારો;
 ઈશ તું હી, જગદીશ તું હી, મમરશીશ તું હી, પ્રજા રાખન હારો;
 રાવ તું હી, ઉમશાવ તું હી, મનભાવ તું હી, મમનચનકો તારો;
 સાર તું હી, કીરતાર તું હી, ધરનાર તું હી, પરિવાર અમારો.

નાથ વડે નિર્ભય સપરાણાં, અવર લોકને આહે;
ત્રીકમદાસને સન્મુખ રહેજો, જાંહાં જાંહાં સમરૂં ત્યાંહે. ૭

૨૦-રાગ રામકલી અથવા બીહાગ

આગટ્ય પરખત કેરે ધામ,
ખંજા કેરા દંડને ખંજા, વૈષ્ણવ ચાર્ધુ નામ. ૧
આનંદ અંગ અહોનિશ અમને, નીરખી સુંદર શ્યામ;
શું રે કહું સીમા થઇ મુખની, પધારે ભુગ વિશ્રામ. ૨
અતિ ઉદાર અતિ અદલક એવો, ન મળે કોઇ હામ;
શ્રીરણુછોડ ખીના સેવકનાં, કોઈ ન સારે કામ. ૩
આબ્યા મળા મંગળપુર માંહે, અચલ શ્રવણમદ ગામ;
એવી કૃપા અંતરથી કીધી, તેને કરંત પ્રણામ. ૪
અષ્ટસિદ્ધિ નવ નીધી ગૃહે પરખત, ખસતહં આઠો જામ;
તત્ક્ષણ તારી કુલ અરૂં, ત્રીકમદાસની પુરી હામ. ૫

૨૧-રાગ મારૂ

નીરખીને હરખીરે હરિમુખ, નીરખીને હરખી;
ઈ શુકનની હું ખલીહારી, મારી બાહુલડી ફરકી. ૧
વીતી રાત વાટલડી જોતાં, આકુલ બાકુલ ચાઉં;
આવી અચાનક દરશન દીધું, કુલી અંગ ન માઉં. ૨
લોચન લાલ કસુંજે પાંચે, મોહન મસમસતાં;
ત્રીકમદાસની આશા પુરવા, આબ્યા હેનેશું હસતા. ૩

૨૨-રાગ રામકલી

બજન વિના જૂતજમાં પ્રાણી, અવર નથી ઉપાયે રે,
બવસાગર તરવાનું તાણું, આકુશ એજે જાયે રે. ૧

૧૭-રાગ કેદારો

નામ ધર્મ રણછોડ ને વારે, છોડતાં રણ* વિલંબ કરી;
 વિગમ કરતાં વીલું આયુધ્ય, વીનતડી કાં મન ન વશી. ૧
 બળ નથી કરતું ને સ્થળ નથી ચળતું, સુતાં બેઠાં સદગ્ધ સુભાવ;
 જા તુને છોજો એટલું, મુખ કહેતાં આજસ શું માહાવ. ૨
 નથી કાંધાં તીરથ ત્રત મોટાં, નથી કાંધાં મેં જપ તપ જાપ;
 દશ પેઢીથી દેશ વજતી, મારે શીઘ્ર તમારી છાપ. ૩
 પાપી તોએ તમારો પાળેલ, જાપ નચંત યઈ બેસીશ મા;
 પરમત ધેર ખ્યાયાં ત્રીકમ, નહી તારો તો જાઈશ ક્યાંદાં? ૪

૧૮-રાગ કેદારો

અધમ ઉધારન વિરદ ધર્મ તો, તો મુજને ઉધાર હરિ
 મહા અધમ મુજ સરખો પાપી, મળશે નહિ મહારાજ કરી. ૧
 અનમેલ નહિ મુજ સરખો, મુજ સરખો નહિ ખીજો કોઈ;
 એક હું એક અધમનો અધિપતિ, માધવ મન વિભાસી જોઈ. ૨
 ભક્ત વત્સલ, રાસલગત વત્સલ, ખીજા માટે હશે વ્રજરાજ;
 પાવન પતીત, અધમ ઉધારન, એ બે આંગત મારે કાજ. ૩
 વચન તણે વિચાસને વાહલા, કરી અધમતા અધિક ગણી;
 ખાલી ખીરદ મોતાના ત્રીકમ, દયા કરે કોકર ધણી. ૪

૧૯-રાગ રામઝી

અવગુણ આણીશ માજ રે, કાંઈ આપણા અંતર માંહે;
 ગુણ સાગર રણછોડ છખીલા, રાખો ચરણ કમળની છાંહે. ૧
 અપરાધી પણ અમે તમારાં, તમે અમારી બાંહે;
 પ્રાણનાયનો પાલવ મહેલી, કહોની જાએ ક્યાંહે. ૨

નાથ વડે નિર્ભય સપરાણાં, અવર લોકને આહિ:
ત્રીકમદસને સન્મુખ રહેજો, જાંઠાં જાંઠાં સમઈ ત્યાંહે. ૭

૨૦-રાગ રામકલી અથવા બીહાગ

પ્રાગટ્ય પરખત કેરે ધામ,
ખંડા કેરા દંડને ખંડા, વૈષ્ણવ થાપ્યું નામ. ૧
આનંદ અંગ અહોનિશ અમને, નીરખી સુંદર સ્થામ;
શું રે કહું સીમા યદ્ય સુખની, પધારે જુગ વિશ્રામ. ૨
અતિ ઉદાર અતિ અદલક એવો, ન મળે કોઈ હામ;
શીરણુજોડ ખીના સેવકનાં, કોઈ ન સારે કામ. ૩
આવ્યા મૂળ મંગળપુર માંહે, અવલ જીરણુગઢ ગામ;
એવી કૃપા અંતરથી દીધી, તેને કરંત પ્રણામ. ૪
અષ્ટસિદ્ધિ નવ નીધી ગૃહે પરખત, બસતહે આડો જામ;
તદ્દક્ષણ તારી કુવ અરં, ત્રીકમદસની પુરી હામ. ૫

૨૧-રાગ માઝ

નીરખાને હરખારે હરિમુખ, નીરખાને હરખા;
ઈ શુકનની હું બલીહારી, મારી બાહુલડી ફરકી. ૧
વીતી રાત વાટકડી જોતાં, આકુલ વ્યાકુલ થાઉં;
આવી અચાનક દરશન દીધું, કુલી અંગ ન માઉં. ૨
સોચન લાલ કસુંબે પાધે, મોહન મગમસતાં;
ત્રીકમદસની આશા પુરવા, આવ્યા હોજું હસતા. ૩

૨૨-રાગ રામકલી

ભજન વિના જૂતવમાં પ્રાણી, અવર નથી ઉપાયે રે,
ભવસાગર તરવાનું તારું, આપુશ એજે જાયે રે. ૧

મજન તણું પ્રત્યક્ષ પારખું, અજનમીય મુત નામે રે,
 તેમ જો જો ગનીકાને તારી, મુઝો *બાણાં વસામે રે. ૨
 સાધન તીરથ દાન તપસ્યા, કરમ ફલે દાઈ દાને રે,
 હરીનું નામ દુતાસન દણિકા, શીદા પાપ પ્રભાગે રે. ૩
 મુક્તિનું મૂલ જગતનું જીવન, ધરમનાળું જો ધામ રે,
 ત્રીકમદાસ આરા પરિપૂરણુ, જાપીયે આઠે જામ રે. ૪

૨૩-રાગ રામકલી

રામકૃષ્ણનું નામ સમરતાં, રોહેજે સાગર તરીયે રે;
 જનમ જાસજંગમ મરણનું, આવાગમન ઉગરીયે રે. ૧
 જેટલું સામર્થ્ય રામ નામનું, રસનાયે શું કહું કથી;
 તેટલું પાતક કરવા પ્રાણી, જન્મ્યો આ જુગ માંહે નથી. ૨
 તેટલું ત્રીકમ તૃષ્ણા મૂકી, મુકીશ મા હરી નામ ચવે;
 નીરમે પદ દાતા નારાયણ, ભક્ત પરાગણુ ભવોભવે. ૩

૨૪-રાગ બિલાવલ

નેહ લોભાણો નહિસીયો, મુજ પાસેથી પહરો ન થાયે રે,
 વૈલવલુંધો વાત કરે રે, જા દહેતા નવ જાયે રે. ૧
 અણુતેઓ આકુણીયે વાદાલો, વળગ્યો આવે વાંસે રે,
 પ્રીતતણી ગતિ તે જાણે, જે પડે પ્રીતને ફાંસે રે. ૨
 એક નીમેષ ન દેખું આંખે, જો ગાદારો જીવન પ્રાણુ રે,
 આનખાનનું શું કહું સગની, પ્રાણુ કરે પરિયાણુ રે. ૩
 સર્વથા સોંપીને લગ્ન લોપી, કંચ કહે તો કરીયે રે,
 ત્રીકમદાસ આરા પરિપૂરણુ, વાંછીતડો વર વરીયે રે. ૪

૨૫-રાગ રામઝી

- શાં સુકૃત કીધાં નંદરાણી,
અખિલ બલ્લાંડનો નાથ નારાયણ, તે તારો સુત સારંગ પાણી ! ૧
- જેનાં ચરણને મુનીવર વંદે, નિગમ નેતિ નેતિ વાણી,
તેહનું તું હાલરું હુલસાવે, રૂચ ઉપખાવે કહી કાણી !* ૨
- મુક્તીનો દાતા, જગતનો ત્રાતા, દસદીગપાદનો દાણી,
એટલડા માંખણને માટે તે બાંધ્યો બાઈ ઉખત તાંણી ! ૩
- આદી નીરંજન જગતનો સ્વામી, જોગી ન શકે જાણી,
તેહની તું આંખડી રે આંજે, કેશ સંવારે ઉલટ આંણી ! ૪
- ખાલક થઈ કીડે ધરદારે, કહાવે પુરુષપુરાણી,
તારાં ભાગ્ય બણે શું ત્રિકમ, હાર્યા બલ્લા વેદ વખાણી ! ૫

૨૬-રાગ રામઝી

- તે ક્યમ મુકીયે રે, જે અધ કણ મુક્યો ન જાયે;
જ્યાંહારે જોઈ ત્યાં જીવન માહરી, આંખથી અજગો ન થાયે. ૧
- નેણુ વેણુમાં વસી રહ્યો વહાલો, રમતો હદીયામાંહે રે;
બાણે બેળો સેજવડીયે સન્મુખ, સ્વપ્ને બાંહુડી સાહે રે. ૨
- પ્રેમ પહોડો પીયુડો મારો, દોશ પડે ન દુભાયે રે;
ત્રાંકમદસ આશ પરિપુરણ, રોમ રોમ રસ પાયે રે. ૩

૨૭-રાગ રામઝી

- તે ક્યમ વીસરે રે, જે વસી રહ્યો મનમાંહે,
પ્રાણનો પ્રાણ સંસારનું સરવસ, જીવનધન કહેવાયે. ૧
- રૂપે રૂડારે વહાલો, ગીરવો ગુણસંગર,
હેતે હલ્યો હલ્યો હલ્યોરે આવે. અખલાનો આધાર. ૨

વશ કરી લીધારે, વશીકરન એ પાસ,
ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરન, રમરૂં શાસોશાસ. ૩

૨૮-રાગ રામઝી

ગદ તે પાછી ન આવે માહરી સજની, ગદ પાછી ન આવે,
એક પલક હરિ ભજન વિનારે, ફરીફરી તું નહીં ફાવે. ૧
આ અવસર આ દુર્લભ દેહી, ગોવિંદના મુણુ આવે,
સુદસ કરી લે તું સકુલ સાહેલી, પછી પડીશ પસ્તાવે. ૨
જીવન ચપલ ચમક ચપલાની, તે વાર નહીં વહી જાવે;
જહાં લગે શાસ ત્યાંહાં જન્ય ત્રીકમ, દાસપણુને દાવે રે. ૩

૨૯-રાગ રામઝી

આ શી તારી દેવ, મારી સજની,
પીપુ પગમર ઉભા કરજોડી, તે સક્ત દેવતા દેવ. ૧
હુંધટ ન છોજાં ને નેણુ ન જોજાં, આવડો રો અહંકાર;
જોખન જલમત ચાર દીવસનું, તે વહેતાં ન લાગે વાર. ૨
હું થાકી, મારી વાણીરે થાકી, તું નવ થાકી વાંધી;
હેત કરે તેશું હક નવ કરીએ, પગ ભરીયેરે સંભાલી. ૩
મનમાં રીઝ, ખીજ મુખ ઉપર, મુણુતાં આઝું દાસ;
અંતર યાળી મશાવું રસીયા, તાતલણુ ત્રીકમદાસ. ૪

૩૦-રાગ ધન્યાઝી

તારાં બાંચ વીચાર,
હેલી જીવન પધારે, તે હરી ક્યાંહાંથી તારે.
જોને દેવ સુનીશરે ગાયે, તેં તુમ આપે ખાયે.
જો હરિ વિરહ વ્યથા ત્રિપ સુરણુ ત્રી. ..

૩૧-રાગ કાફી

ઘોળા ભડ ગોવીંદા, તારૂં મુખડુ ગુલાબે ભર્યું,
ઉપરી ટખકાં અખીર તણાં, હરી કેસર તીલક કર્યું. ૧
મોગરેલમાં મસમસતા હસતા, આવી કરો છો આત્મ,
મારગ ભતાં માણસ ભેતાં, ઘેહેલા ખાશે ગાત્મ. ૨
ધરખુંણે દુરીજન નવ દુણે, ઉણે અદકે હાસ,
વીતી વાત કાત્મની કહેરો, તુઝને ત્રીકમદાસ. ૩

૩૨-રાગ વસંત

નવલ વસંત હસંતી વિનતા, નવસત સાબ્ય શૃંગાર કરી;
કેસર ઝોળા સાડી ઝોળા, કનકયાળ કર સુભગ ભરી. ૧
ગાતી વાહાતી ભેખનમાતી, નાર્યતી નદશુવન ગઈ;
અતર ગુલાબ અરગળ કુમકુમ, છાંટે અખીલ ગુલાલ લઈ. ૨
કોડે વધાવે નંદકુંવરને, ઉમગી દે આશીષ ધણી;
કોટી વસંત રમી રમી પુરો, આશા ત્રીકમદાસ તણી. ૩

૩૩-રાગ વસંત

ભ ભ ભેવંન રાતા માતા, આત્મ અંભારી કરીશ મા,
ભણીને સાંખું છઉં જીવન, મન અભીમાન ધરીશ મા. ૧
હું તું સરખી નથી રે નીલિજ, ફાકટ વાંસે ફરીશ મા,
અણીઆલી આંખડલી ખારી, હૈયું કેહેનું હરીશ મા. ૨
વાંડું છઉં મજા જીવન વહાલા, શુર દેખતાં ભરીશ મા,
ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણ, મોહન મનમાં ડરીશ મા. ૩

૩૪-રાગ પ્રભાતી

મંગલ ગાયેરે માંતુની, મંગલ ગાયે, ૧
વહાલાનું મુખ ભેવા હઘડે હરખ ન ગાયે. ૧

ટોળે ટોળે આવ વધાવે વૈકુંઠરાયે,
પરવત દેરાં પુન્ય સંભારી, મદગદ યાયે. ૨
ઝીર ગોઘી ચણી અમકે નેપુર પાયે,
ત્રીકમદાસ નીહાલી શોભા વારણે ભાયે. ૩

૩૫-રાગ પ્રભાતી

જસોદના ધરની શોભા જોઈને. મોઈ,
સપજે સોહામણુ દીસે, સમોવડ નહી દોઈ. ૧
તંહાં જોઈ ત્યાંહાં ઝળહલ ઝળહલ, ખીજું નવ સરે,
નાહાનાં વિધિની નવલખ ગાયો, આંગણીયે દોઝે. ૨
ધુમી રણાં ગોરસડાં સુનાં રૂપાને ગોળે,
મંગળ ગાયે છે માનુની મળાને ટોળે. ૩
માંગીયે માતાજી આમળ અલખેસે રમે,
અણસીધી નવેનિધિ એહેનાં, લુવનમાં ભમે. ૪
નંદજનાં બાળ્યને હું તો નીરખીને ઢરખી,
ત્રેમદા પુન્યવંત નહી દોઈ જસોદા સરખી. ૫
ગોકુલનું ધરણું શ્રીપ્રહાંનડ કુલનો દીવો,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણુ જુગ જુગ જીવો. ૬

૩૬-રાગ ખંભાતી

માહારે મોહોલ આવજો મદમાતાજી,
દેસર ભીના કાદાન કુંવર વર, કામનીયાં રંગ રાતાજી. ૧
લટકની ચાલે લાડસ ઘેહેલા, વેણુ મધુરી વાતાજી,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, રાગ ખંભાતી ગાતાજી. ૨
૩૭-રાગ પરજ (મારે શ્રીરામની રક્ષા, એ રાગ)
હરી ગુણુ ગાની ઘેહેલા,
પંડ પડતાં પેહેલાં પંજર ભાગે, પ્રાણુ પંખેરં છડી ચડે આકાશ,
મનખો ખોઈ મૂઠ જનગમાં, મળવાની શી આશ. ૧

સત સંગત મુખ સ્વર્ગે દુર્લભ, ઘણવોક કૈલાસ,
તે સુલભ જૂનકર્મા તાહારે, દુઃખ બાંગે ત્રીકમદાસ. ૨

૩૮-રાગ પરજ

જવાદેને, જાણ્ય માં છેડો, કાનુગ મેહેકને કેડો,
આગે લોક અદેખાં કહે છે, આપ ચણવીને એક;
આ નારીને નાહાનખણથી નંદકુંવરસું નેહ. ૧
સાંભળી કાંને સાંખી રહું છું, કાંદાનજી કુંકા લોહ,
આ શેરી મારા સાસરીયાની, પેલી પીહરની પોષ. ૨
ખાંત હોએ તો આવ એકાંતે, પુરીશ તારી આશ
દારી હઉં ત્રીકમ તમારી, દહ રાખજો વિશ્વાસ. ૩

૩૯-રાગ પરજ

ખાઈ મારે પ્રીત બંધાણી રે, કાહાંતુડો મહીનો દાણી,
માથે મહુકીને મહી વેચતી, શીવુંદાવન મુઝાર,
અક્ષવે આવી છેડે વળગે, નટવર નંદકુમાર. ૧
મુખકું જોતાં મોહીની લાગી, ભુલી દેહનું બાંન,
ગોરસ સાટે બાંધણી ઘેહેલી, કેહેતી લ્યો કાઈ કાહાન. ૨
ઉએયે ઈલાદીક પેખે, વાંછતા વૃજવાસ,
એ લીલા રસ ખાનખાંનના, તરસા ત્રીકમદાસ. ૩

૪૦-રાગ પરજ

મારે હરી સાથે હેલો, કાહોને કહીયે યાશે મેલો,
જે દાહજનો નેજો ન દોઠો, કામણુગારો કદાન,
તે દાહજની ચે હઉં ઘેલી, જૂલી ગર્ધ શુદ્ધી ને સપન. ૧
જે જાણે તે લોક કરો ને, આવી ચણવો આલ,
ખાતલીયા કેરી પ્રીતડી કેરો, લખીયા લેખ કપાલ. ૨

ગોર સુકટ પીતાંબર પેહરું, મુરલી મનોહર હાથ,
છેલ છબીલો નંદનો છેલો, ત્રીકમદસનો નાથ. ૩

૪૧-રાગ પરજ

રઘુવર રામજી સીતા, મજી લેને આહારા મીતા;
અલ નથી કરું આહાર નથી કરું, નથી ખરચું દામ,
નુતાં બેઠાં સેહેજે સમરે, તેના રખવાલા શ્રીરામ. ૧
નામ પ્રતાપે પરખત તરીયા, ભરીયા દરીયા માહો,
માનવ ટુળને વાર કશી, હરી નામને નાવ પસાયો. ૨
અક્ષર એક કહે મજ તાયો, જમશે જલચર જેઠ,
ત્રીકમદસ ત્રાસ ર્યો તેહેને, બેશું બંધાણો નેઠ. ૩

૪૨-રાગ પ્રભાતી (રીસાગ્યાં રહીયે નહીં, એ રાગ)

કાણે સમુરતે સાંચરી, મહી વેચવા માટે,
આરગમાં માહવો મશ્યો, અધુવન કરી વાટે. ૧
છબીસું આવી છબીલડે, મારો છેલડો આહાર્યો,
તે ટાણે ત્રીઝું નહિ, હુંને મહારો વહાલો. ૨
જે સુખ ભોગવીયું સખી, તે તો કહુરે ન જાયે,
કેકકલારસ કીડતાં બીડતાં જુજ માંયે. ૩
એહવારે યુકન મારે નીત હજે, મોહનશું રે મશે,
ત્રીકમદસ તે દીન થકી, હરી સાથે હુશે. ૪

૪૩-રાગ પ્રભાતી

નેણાંમાં શ્રીનાથજી, કૃષ્ણ કીકીને કપારે,
નેઠ નંદ વીલસી રહ્યાં, આચારી પુતલીને પારે. ૧
શ્રીમદ વંદલખ વાણીયે, વિઠલવર વશીયા,
શ્રીમોરલી, મનોહર મહા પ્રભો, મોહારી રસનાવે રસીયા. ૨

હડે . રમે " રણુએડળ, હરી બેણ છે હેયે,
 મુરપોતમ મુરણુકલા, મહારા પ્રાણુને પધિ. ૩
 ચરણ ચતુર્બુજ ચિતમાં, મનમોહન મોહને,
 રોમરોમ રધુકુલપતિ, કરણુને હોતે. ૪
 હુંમાં હું કાંઈ નથી, જાંડાં જોઈ તાંડાં વહાતો,
 અમ કીધે કાંઈ નવ સરે, પીયો પ્રેમનો પ્યાતો. ૫
 વણુ સાધન સુકૃત કર્યું, પોતે પોતાનો જાણી,
 ત્રીકમે ત્રીકમદસને લીધો ચરણે તાણી. ૬

૪૪-(હું તો મોહીરી તારા લટકને એ રાગ)

કાંઈ કાંઈ કામણુગારીરે, મુરલી મુરલીધરની બાધ,
 નીલજ કીધી નારીરે, વાહાતે વૃંદાવનમાં વાધ. ૧
 વાહાતે વૃંદાવનમાં વાધ, ગાઈ અધુરાં તાનરે,
 અવજાં ચીર અધુરાં અંજના, પગનાં પહેચીં દાન. ૨
 સુમે પાક પરીશ્યાં બોજન, ઉણુતાં પપ પાણીરે,
 મેહ વ્યાપો વિનતા વિનવાટે, જાતાં કોઈ નવ જાણીરે. ૩
 દોહોતાં ગાય વણાતાં ગોરસ, રોતાં નાહનાં બાકરે,
 સૂતા પનિ સેજડીયે મૂકી, ઉઠીજાણી તત્કાલ. ૪
 કુલ અજોનું કર્મ નહીં, આ કુલટા ફરી રીસ રે,
 પરજ્યા પતિ શું પ્રેમ ન રાખે, રાખે પરશું પ્રીલરે. ૫
 અણુતેજાં આણુણીયે આલ્યાં, અર્ધનીશા આ કામરે,
 એકલડાં ઉઠી ઉજાણાં, કોહોની શું છે કામ ? ૬
 વનમાં ખીલીક વાધ વિષધરની, તમે નવજોનન નારરે,
 પાછાં જાઓ સુતને પોતો, સંતોષો જરતાર. ૭
 વિહવ્લ થૈ આલ્યાં વનમાંહે, વાહાતો શી કહો વાતરે ?
 વિરસ વચન સાંભળતાં વિનના, માંજો અશ્રુપાત. ૮

નીચું જોઈ નેણાં લોઈ, ધીરજ આણી મન રે,
દમામણાં થઈ જોડ્યાં, ત્રીકમ ગદગદ ગોપીગન.

૯

૪૫-રાગ કાફી

હુપણું ન ચાએ તારૂં જાંઠાં લગે હીન,
તાંહાં લગે તું ન ટળે પારકા આધીન.
વ્યથા, રવી વાદળામાં દોસે દુતિકીન,
તમ તું વાસના લાવે, ભાસે છે મક્કીન.
સમજીને સંભાર્યું રૂપ પોતાનું પ્રવીણ,
ત્રીકમ તું આદી અંતે અમલ ને અદીન.

૧

૨

૩

૪૬-રાગ કાફી

સુરતની સાધના રે મંતો સહુ સાધનનું સાર,
રાત દીવસ બાંધી રહે તેહેને દૂર નથી દેધાર.
સુંદર સ્યામવરણને ચરણે જ્યે અપમનો આધાર,
હેરહેર ધન ધામ ને નવસો પાએ લગાર.
જેમ જલમાંહે કમલ કહેવર જુઓ કરી વીચાર,
વાધે ધટે સરોવર સલીલા તેહે તેથી પાર.
વલઓ પણુ અમલગોતો અમલગો સુપમણને તાર,
ત્રીકમલસ અમેષદ પામે અતુભવને અધીકાર.

૧

૨

૩

૪

૪૭-રાગ કાફી

છાંતી નવ રહે સજની સામલીયાની પ્રીત,
આપણીયે ઉઘાડી પાડે, એહેવી એહેની રીત.
શેરીમાંથી સાદ સાંજળતાં વારતાં મનભૂપ,
અમલગો ઉડી આગણુ આગો, શું કરું એહેનું રૂપ.

૧

૨

ધુટા કેશ ઇખીએ વેશ પેહેરણુ પીતપટોલ,
અરધો કર અરધો મુખમાહે કરમલડાનો કોલ. ૩
સાચવણું સાદવણું મડીનું બૂલી ગઈ તતખેવ;
ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણની કામળગારી ટેવ. ૪

૪૮-રાગ પ્રભાતી ખંભાતી.

મહપાડી માંહારા જીવન જોવા દે,
મુખડે તારે શ્રમજલમોની લાડીકવાયા લોવા દે. ૧
આંગણી માંહે આંગે નોહોતો, તે છલોછખીએ છોવા દે,
નુટા હાર હૈયે હરી તારે, પાડ ચઢવું ગ્રોવા દે. ૨
પીક કપોત અધર છુતિ અંજન, ધુરતિ મુજને ધોવા દે,
રંગ ભરે અંગ આર્ધાંગન લઈને ત્રીકમ તાપને જોવાદે. ૩

૪૯-સોરઠો રાફડીયો.

પોશીજો પ્રાણ, ગુણમાને ગિરવો ધણી,
માણસ મુખે મન અમણ વેણવણ કો નવ લહે.

૫૦-રાગ બિલાસ

શાખડીનું સાત માહારે હાડે સાથે, જોડે સવલું ને અવલું રે ચાથે,
તેણે માહારો પીયુડો રોશો ભરાણો, હલવું હેત દેખાડે,
સાહામું જોતાં આંખડીરે ચોરે જોડે જોલડ આડે. ૧
હું મુરખ એ ચતુર શિરોમણ, તેહને ન ધટે બેહેની,
વાંઠ જોઈને રેહે વેગજો, કહી ન સાંભલે કંહેની. ૨
જોહેને ધણી, આપણને એક, એ જમ રાખે તેમ રહીયે,
ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણ, મળે તો મનની કહીયે. ૩

૫૧-રાગ રામઝી

સહી સમાણી ફરે સપરાણી, માંહિમાંહે મછરાણી, મારા વહાલા,
હું એકલડી વેખલડી સરખી, હું હીંકું આશીયાણી-મારા વહાલા. ૧

જેહેને કરણા હોય તમારી, તે કાં લટકે ન મટકે, મારા વઢાલા.
 મનથી ઉતારી તે દુ.ખ માહારે, હૈડે ખનું ખનું ખટકે. „ ૨
 એક વાર સાહામુ જીવો, સનેહી હસી આલીંગન આપો, „
 ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણ, ભવનાં દુખકાં કાપો. „ ૩

૫૨-રાગ કાફી

જાણ તે કયમ મસેરે આડી બર્મ તણી છે ભીંત,
 ઉડા અનુભવ પાખે પ્રાણી પછડાયે પ'ગીન. ૧
 શર કરણા દાર જડે તો નિશ્ચય યાયે નગીત,
 સગુણ અગુણને બોદે અટક્યા ભટક્યા ફરે ફજીત. ૨
 જે મજ વલ્લભ તેજ વિશ્વંભર પુરણુ જાણ પુનીત,
 હોય અધુરાં તે શું જાણે પુરાં આણે પ્રીત. ૩
 જે શ્રુતિનું સાર અકરતા કરતા, તે હરતા નવનીત,
 યાની કેરી ગાઠ ન છુટે પડે નહી પ્રતીત. ૪
 સુંદર રયામ કમલદય લોચન, મોચન કરણા સિંધુ,
 અમીતા ત્રીકમદામ ઉપાસન તેહેનું, રસીકજયોની રીત. ૫

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ

(૨) ત્રોકમદાસકૃત ડાકોર લીલા

(મજ લાપામાં)

છાપા

જય જય શ્રીરંછોર અખીલ ધૃતિર આનંદ નિધ,
જય જય શ્રીરંછોર જાહે જપે સુરસુની સીધ;
જય જય શ્રીરંછોર નાય જૈકુંઠ ખીલાસી,
જય જય શ્રીરંછોર નંદ વસુદેવ અહવાસી;
ગોકલઈદુ મધુરામુકટ દ્વારામતી અતિ સુખ દયો,
પરખતકુલ પાવન કરન શ્રીરંછોર દુમ જયો જયો.
અહમુત અમીત અરિતચિત્ર બિચિત્ર દુમારે,
પારાવાર પવિત્ર ખેદ • બરનત હિ હારે;
યોગી જોળે યોગ ધ્યાન સમાધિ લગાવે,
સ્વપ્ને દરસન દાન જનન અતિથન પાવે;
સા બૂબેકુંઠ શ્રી દારિકાં તથા મણી માણેકમય જરી,
વિજયનંદકે નેહસો જી ડાકુર આથે શ્રીહરી.
નહી શાસ્ત્રઅર કર્મ ધર્મ અપુનો નહિ જાને,
નહી બીબેક છુલવંત નહિ પરપંચ પીછાને;
નહી સર્જનકે સંગ રંગ દુઃખનકે રાતો,
મીઝે ન આથો દામ ધામ ઓરનકે ખાતો;
માન ધરની ઉડી પ્રીત તે ઉદર ભરે અતિ દુઃખકરી,
ખોડાનો બાલકવધુ દુરત ગયો જીહિ તાત મરી.

૧

૨

૩

દોહા

જગમેં સંત અનુપદે, અતિઅનુપ સતસંગ,
 જેસે અદુકા દેત હો હોત જમરિયા ભંગ. ૪
 સમદહી સજ્જાન પુની, ભકિત દયા ભરપુર,
 ક્ષમા શાંત સો સતહે, દેહ દિશા તે દૂર. ૫
 અન્યાસુ બિભવ ઇંદ્ર કો, સો ઉપાય કે અંગ,
 નાય કૃપા પ્રિયુ ના મીસે, અનિ દુદ્વજ સતસંગ. ૬

ચોપાઈ

એસે કોતેક સંત દરસ દારિકા આસા, આયે ઉમરેઠ ગાવ રહે બરપા રતુ ખાસા. ૫
 યહ બાલક અત્ર હેતસે વામંધી આવે, દાર બોહારી ઉગય જૂઠું પાતરકી પાવે. ૬

દોહા

દૂર હિતે કાનન પરે, કૃષ્ણ કથા કલીમસ હરન,
 ચાર માસ અબ્યાસતો, ઉપજ્યો હિત અંતઃકરન. ૮

ચોપાઈ

અસે વાહીકે સાથે નાય ભરી નેન નિહારે,
 નાહે ગોમતી નિર પાદોદક મસ્તક ધારે,
 પસરી ગઈ પ્રકૃતિ રતિ શ્રીપતિ સો લાગી,
 સેવો ચરન સરોજસ, અધિક અભિજ્ઞાયા જાગી. ૧૦

દોહા

હોસ ભયે ધરકો ગયે, ગઈ અન્યથા આશ,
 પ્રભુ પુજનકી ચીત તૃષ્ણા ત્રીકમદસ.
 જનની જાણેસો કહી અપુને ચિતકી ખાત,
 વે મુની સીતલતા ગદી જ્યો શ્રીપતકી ખાત. ૧૧

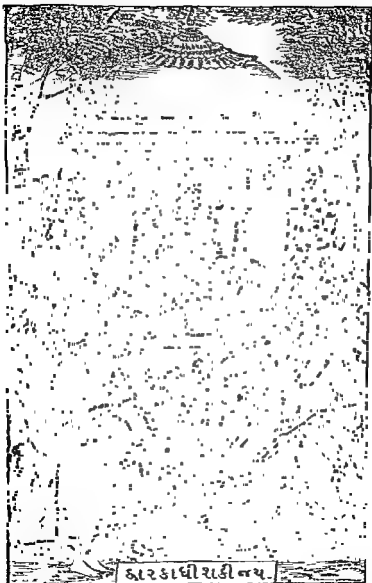
ચોપાઈ

ગંગા બહુ ગંગાજલ જૈસી, પતિ આજ્ઞા પ્રતિપારે તેસી, ઉનમાતાકો કૌન બખાના, જાકે ઉર બધે બોડાના.	૧૪
બાંસ કરંડમે તુલસી બોવે, હમનો હાય જુરાય કે સોવે, ચલ્યો ચલ્યો શ્રીદારીકાં આવે, બધે ચરનસો ચરન ચલવે.	૧૫
ચેહી ભાંતિ બહુ ફેરા ફેર્યા, બીતી યુવા જરા તન ઘેર્યો, છંદી નીરબજ બઈ બિરોડા, તો ઉન છોડે અપુની ટેકા.	૧૬
ધુજ ગાત હાય અર માયા, અતુકંપા આઈ જગનાયા, સોધ રહ્યો સો સરીતા નીરા, સ્વપ્નાંતર બોલે બલવીરા.	૧૭
‘અરે ! બહુ ઉડી બેઠો જાગો, વિન્યનંદ વાંછીત સો માગો,’ બોડાનો કહે મસ્તક નામી, ‘મેરે ભુવન પધારે સ્વામી.’	૧૮
બડઉદાર વરદાયક દેવા, બકત વસ્યતાકો હાલિ હેવા, ‘અસ્તુ’ કહી મુસ્કાય મુરારી, ‘જાઓ લેવો બેસ અર ગારી.’	૧૯
હરખ બરાયો ધામ તતુ ધાયો, અરપરતો ઉમરઠ આયો, જાકે ધર ગારી અર બેલા, સો ઉર્જિત નહિ મનકે મેલા.	૨૦
ઉજવલ તાકો ખેલ ન ગારી, બોડાના મન આશા છાંડી, ભવન તીર આયો અકુલાયો, ચિંતાતુર ધરનિ લખી પાયો.	૨૧
બિરિમતકે બોલી કરજોરે, ‘સ્વામી શીર આયે દીન ધોરે,’ બીતી રાતી કાહી સુની સોષ, પતિ સંતોષી ઉપાયમે હોષ.	૨૨
એક આખુલા અપના ધરકો, એક લાલ કાઈ આરે નરકો, રાજગુરકા રેહવા માગી, જોરી દોરી લાઈ બડ ભાગી.	૨૩
બોડાનો મન ચીંતા ભારી, કાહા વે કૃષ્ણ કાહાં વે સ્વારી ! ફર પંથ દારકા નગરી, અર્થ ન સરહે ઈન સામગ્રી.	૨૪
શ્રીહરિ મોહે બૂઝાવા દીનો, પતનિ પતિ ચિતકો હીત ચીનો, બીનય બરી બોલી તિહિ કાલા, રચિરસુકોમલ બચન રસાલા.	૨૫

- “ઉન હરીકો મનીરલ અગોયે, ડુંગળન ધાતુવ એક તોયે,
પરનકુટી બેકુંકો નાથા, ઉન હરિકો દોષ સમાના. ૨૬
- દિવ્ય વિમાન અરય ગારી, ઉન હરિકો દો સમાના પ્યારી,
વે હરી પ્રેમ પ્રીત કે ભૂખે, ભૂલેચુકે કબલુ ન દૂખે. ૨૭
- તુમ્હારે અમ કછુ કાજ ન સરહે, પ્રભુ અપુને બચનસો પરહે,
મેરી સીખ માનો જો કંથા, અમણા છોડી ચયો ઉગી પંથા.” ૨૮
- કછુ મનમેદ કછુ એક ખેદ, કાડે નીજ ચીત ચરન નિવેદ,
પાય પરાસને પગ એક ચક્કરે, ડીગમમ ડીગમમ ગાદી હુલકે. ૨૯
- દૌતુક પેખે પુરકે લોકા, બીડાના અમ કયો કરકા !
કબલુ ન કૃષ્ણો દારિકા ગયે, ચક્રે સરીતા તટ સોય રહે. ૩૦
- અતિ ઉદાર કર્મનામય મિથુ, બક્ષા વિરહ કાતર જગબંધુ,
સદનસીયા જાકો જગ ગાવે, પેજ પીરા પક્ષ ન સદાવે. ૩૧

સવૈયા

- નેકુ પુકારે ઉમારી લીયો ગજ આહ ગહો જલ તે પક્ષમાંહી,
એકહી ટેર ન બેર કરી કુપહી હિતદોરી ગયે ચદુરાધ;
પ્રગટે ત્રિધુ અનેક હરે હરિ બોહોરી લીયો ગીરીધાન ઉદાર્થ,
આપકે દુખ દુખી નહિ ત્રીકમ, દાસકે દુખ દુખારે સાર્થ. ૩૨
- નીર્કંદ કરી ન ધરી કમયા ઉર. કલ ન પરી પક્ષ છતુ રંછોરે,
જાપ જમાય કલો જન મો, “પક્ષરાએ મોહે ધરી સંક ન ઉરે;
સોજ બીછોના બિય લપેટી હાથ અથીર સોયો નીજ ઠોરે,
અતિ કામવ અરજાઈ ગોવીંદ સો ગારીમે ધરી ચલો બયે જોરે. ૩૩
- જાતી સુજન બીદાન બયો બલહીન વૃષભ બહુ દરકો જાતો,
ચોડી ઉડિ હિત હાકનકે મિમ થાકન કે સોવાય બોડાતો;

कारकाधीशकीनय.

પારથ કે સારથપનકે મુખ કાલ ગયે હો સો ઉર અતો,
એક નીમેષ બાઈ બાઈ પ્રભુ પાદર પટ્ટય કીયે પ્રથાતો.

૩૪

સોરઠા

ધનમે કાન બીચાર વિશ્વુ માયા મહાજલી,
ઉપતી સિયતી સંધાર જમ જીહી એક નીમેષમે.

૩૫

સવૈયા

ને પદ પંકજ શેષ મહેષા, સપત્ન ધરે અપુને ઉરમાંહી,
ને પદ પંકજ ઇદ્ર ગણેશ, દીનેશ નિરોશ બને બપ પાછ;

- જો પદ પંકજ શ્રી ઉર જૂવન, કોમલ તે અતિ કોમલતાઈ,
સો ઉજર ખેત કડીન રજ રેતમે, કાઢા જરનો રંછોર બડાઈ. ૩૬
- નીમ તજ્યો નીજ નીમ ગ્રહી મધુરાઈ, ગર્ષ કટુતા એક ડારી,
જાડી શીતલ છાહ છુખી નીધી, બેડે મોદ વિનોદ વિહારી;
વૃક્ષકો ખીય ગયો, મન મૂરખ કયો ન બને હરિ કલ્મષહારી,
અજહુ સુખી સો દેત તરે, જવ દેખત ચાખી પત નરનારી. ૩૭
- નેન ઉધારી નિહારી બર્ષો બ્રમ, હે સ્વપનો કીધો સાચી ખાતા,
કાઢા ડાકુર અર કહા દારિકા, પ્રાત ઉગો પહુચો સોઈ પ્રાતા;
નેહ ચૈકો નીજધામ ગયો પુછી, ઘર જાય જગાયકે માતા,
પાછે પુકાર કરી પુરમે અણ આયે સ્થામ સકલ સુખદાતા. ૩૮
- કોઈ કહે સાચી, કોઈ જુઠી, કોઈ કહે ડોળો દ્રિંગ જાઈ,
સુંદર સ્થામ કમલદલ લોચન, નેન નીહારી મહાનીધી પાઈ;
ઢોલક ઢોલ મૃદંગ દુદંભી, ઠોર ઠોર બજગર્ષ બધાઈ,
બન બીથન સોભાય બઢી ચોં, માનો દિવ્ય દારકા છાઈ. ૩૯
- વે સુખપાલ વઈ રથ ઘોરા, વે હાથી જગમગરી,
વે માહામોલ બની આજુપન, હીરા હાટક નાના નગરી;
વે બાગા પટુકા પીતાંબર, વે કલગી તુરા વે પધડી,
ધન ખાત ન અચરજ કહી ત્રીકમ, જાંઠ જગદીશ જુગત તાહાં સધરી. ૪૦

કવીત

ફરહરે નીશાન જરી, પતાકનકી પાંત પરિ,
રહેહે નિશાન ધુરી, ગહગહે બધાઈકે;
બેડ સુખપાલ સ્થામ, સોભા નીધી ધર્મ ધામ,
મંગલ મિલી ગાવે બ્રામ, નામ ચક્રાઈ કે;

બરપતડે પોટોપમાલ, હરખતડે વૃદ્ધલાલ,
આથે મહીપાત્ર પ્રભ, દોરી કાહે છાપ કે;
આઠાણુ અંદીજન બાટ, ચારન નૃતકારી નાટ,
ખરી બાટ બોલે, જરા ડાકુર કુકુરકે.

૪૧

સોરઠા

બારેસો પર બાર કારતક માસ કીરતનીધી*
પુરનમા શુરવાર ડાકુર આથે શ્રી દ્વારિકેશ

૪૨

હોહા

જરજર જેસી ઝોપરી, ખિરખીર ઝીતી ખેહે,
તાંહ વિરાજે જગપતી, સો વિજયનંદકે નેહ.

૪૩

સવૈયા

શુભ જાહે કૃપા કરી હોયક, નાથ ન દેખત મત બલીય ખુરી,
કા સીખરી શુભ કર્મ છીયો, કા યોગ સમાધી કરી જ્યુકરી;
ગનકા ખીન હાથ લીયે મનકા, વિપ પાનદિ દેત બકા ઉધરી,
સુન નામ ગયો બરધામ અગમીલ, ત્રીકમ ટેવ પરી સુ પરી.

૪૪

ગોપાઈ

શુભ એસે ભક્ત વસલ ભગવાના, ડાકુર કારમતી સમજના,
મની મંદીર અમ ય ઝોપરી, ભક્ત વસ્યતા પ્રાગટ કરી.

૪૫

* શ્રી રણછોડરાયણનું એક મોટું સ્વરૂપ સં. ૧૨૧૨ માં દ્વારીધી બાદલા માથે કૃપા કરી શ્રી ડાકોરમાં પધાયું, તે વિષે પર્વત પચ્સીશીમાં જુલસો છે. જુદા જુદા કાવ્ય દોહન સાગ ૭ મે પાનું ૮૦૧ એ કવિ ગોપાલદાસે આજ ત્રિયિને વર્ષ આપ્યાં છે. અને ગુજરાતીમાં ડાકોર લીલા ત્રીકમદાસના પુત્ર કવિ રેવત સંકરે રચેલી છે, વચા ડાકોરમાહાત્મ્ય (સચિત્ર) ગુજરાતી પ્રેસના સં. ૧૯૮૪ ના પંચાંગમાં અપ્યા છે તે જુઓ.

ઉનકો નહિ સમયકો ગાના, બોજન સેન ઉત્થાપન ટાના,
હાહિ ખીધી જે તિહિ ખીધી રાજી, છપન બોમ ભાખર અર ભાજી. ૪૬

કૃષીત

બાની કુશ શીલ રૂપ ધાનિ ગુની રંગક બૂપ,
વિઘા છલ ખલ અનૂ રૂપા ઝોર હેમતે;
ચતુરાઈ તાન માન, રાન ગાન ગંગસ્નાન,
ઘોરા ગજરાજ દાન, નાના વિધિ નેમતે;
ખાગ તાગ યજમાગ, ગૃહસ્થાશ્રમ અર વિરાગ,
ખરત કરત કરમ, ધર્મ કુરાલાઈ હેમતે;
ચોગી જપે જાપ, તપશી તપે તાપ,
એતે સૌ ન રીઝો આપ, રીઝો એક પ્રેમતે. ૪૭

સવૈયા

બોર હી શોર બયો પુરમે, દોઢ ચોરી ગયો રંછોર ચુગએ,
કુલ્હ કપાટ ધરી ઢીંગ કુચી, કયો ઉધરે નિસિકે જુરાએ;
રેહી પોર એર સખ બાહીર, ઠોર ઠોર રખવાર જુરાએ,
સોધિ સખે પચિહાર રહે પાવે જુ કીધો કોઇ હા મદુરાએ. ૪૮

ચોપાઈ

દેશ પ્રદેશી દેખે તાઉ, બેઘાનાકો બિયે ના કાઉ,
એક કહે, ગારી લાયો રાન, પુન ઉનકો નહિ દેખ્યો પ્રાત. ૪૯
ધાયે વિપ્ર એર સખ લોકા, લેકર લાડી ચોકમ ચોકા,
ચાકે પાયે બરાયે સ્વાસા, પહીલે રહે જુ ગયે તમાસા. ૫૦
દ્વિજ આગે દસ ગાઉ દોરે, જે જહાં ચાકે તે તાંહાં છોરે,
ગારી ચીલા લખો ન પાવે, ચાહ નિકસે સો કોન બતાવે, ૫૧
દોર દોરી કુખ પાયે અંગા, લગે ખીચારન અપને સંગ. ૫૨

દોહા

સાંક વિપ્ર સશસ્ત્ર રહે, દુનૈ દષ્ટ બિલ્લય,
રતઘોસ ચલે ચલે, જાંઠ ડાકુર તાંદ આપ.

૫૩

સવૈયા

વે અતિ ખેર બીકાર બરે મન, બોઝનો આવત સુધી ખાઉ,
અપુને વધુ સુવધ ગાંવકે, ઝોરે લાયે ફલીયે બુલાઉ;
ગોરસ આઘ અર્ધ પાઘ લે, સનમુખ ચલી આયો અધગાઉ,
જે તે દેખી પ્રનામ કર્યો ડરી, હરીજનકો હરીસો જમ્મુ બાઉ. ૫૪
અધકે કરતે છુટિ ગયો શર, બેધતહિ બોઝનો મરી હે,
સનકાદીક સહચરન નિવાસ દીયો, હરી આજ લખ્યોહી પરી હે;
બાની મિટે ન ઉપાય કીયે બહુ, અધધી દેવ બડે પુસનિસ રહે,
ગંગા બાત સુની જન સોચી, કહન લગી મેરે પતિ હરી હે. ૫૫
લાજકે કાજ બયે હરિ દુત, અર લાજકે કાજ કુરકુલ જાયો,
લાજકે કાજ બચાવે પાંડવ, જુઝો જ યદુ ઉઘાયો સાયો;
લાજકે કાજ ઉપાય કીયે, બહુ બાપ તહાતે બાલ ઉવાયો,
લાહીકી લાજ સદા લુખ ત્રોકમ, જો કહે હોં હરિદાસ લુખારો. ૫૬

દોહા

કમલાપતિ કામલ ગીરા કાહિ ગંગા સો જાય,
જાની બીપ્ર હવરપ યહ મે જલ બીચ છુપાય.

૫૭

સોરઠા

જો હરિ ભક્તપ્રેમ્ય ભવ ત્રાતા દાતા અભય;
સો બાધે બિચ મંચ સરોવર સોયે દ્વિજ ડરન.

૫૮

ચોપાઈ

કાંપે લોક અનેક એક લંધન જળ કીની;
ત્રાતા કો ડર પાપ જામગા કાલી દીની.

૫૯

ધસે વિપ્ર જલ ખીચ, કીયો બલ બહુત પ્રકાર;
રંચત ઉચકે મંચ. મયો! અહાંકો બાર.

૬૦

દોહા

અન્ટરયાત્રી અખિલ કેસો પ્રેરક ભય મહ બાન;
કે હરિ હમકો દીજયે કે કંચન, કૃષ્ણ સમાન.

૬૧

ચોપાઈ

કરે ખીચાર ગંગા કા કરવો, પ્રભુ ગયે પહોંચે શુભ મરવો;
મેરા ધરમે મીલે ન સોના, પતિ પ્રભુ ગયે હસારથ હોના.

૬૨

એસે કરીકે ગહી ક્યારી, ધાયે નાથ હાય ગહી નારી;
તુમકો તજ મેં આર ન જોહોં, નથ તુલસીદલ તુમ્ય તુવે હો.

૬૩

અન્ટરધ્યાન ભયે અવીનાશી, ઝગા બોલી ખુરી કે હાસી;
રાજ પ્રજા પત લખી કાકયો, તખ્તિં ચંભ તુલા કો કાકયો.

૬૪

ત્રીભુવનનાથ અહે જમ્મ ત્રાલુ, જમ્મ જમ્મ વિષ્ણુ વિમાન અવાજુ;
તુલસીદલ નથ કરમેં લીની, તુલા તીન પરીકમા દીની.

૬૫

ધરતહિ દુરત ધરનિ મીલ ગયો, નાથ આરકો ઉચરે રહયો;
શીકે ખીપ્ર પદે તિહિ બારા, ઠોર ઠોર ભયો જયકારા.

૬૬

કવિત

ગોકુલમેં આય તાંહાં જનની લડાયે નીક;

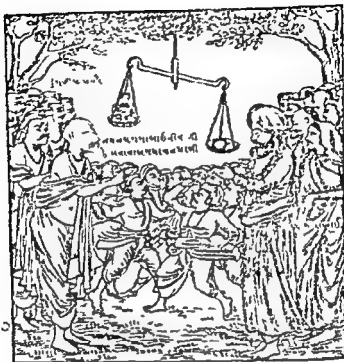
ગોપનકે બોન બોગ રંગ બસિ રાતકો.

મધુરા પધારી પાયે સોભા મલ ફંસ મારી;

દારિકામે રાજ સાજ કહેવો કોન બાતકો.

આર ઠોર જહાં જહાં યુનનીધી ચુંસાઈ સનો;

ગય તાંહ તાંહ યજ્ઞ જીતો બાત બાતકો.

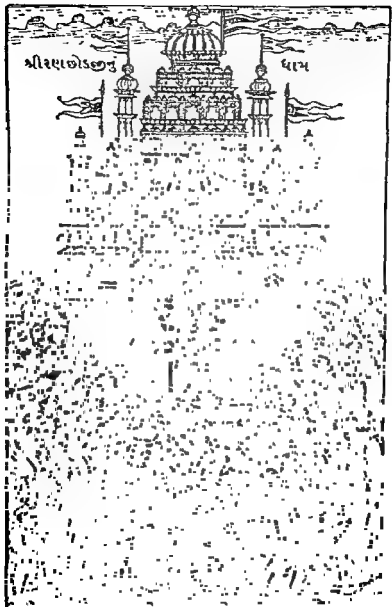

ચે હાકુરમે આયે મેરે હાકુર કમાયે શાદઃ
સવા વાલ સોના મોલ તોલ તુલસીપાનકો.

૧૭

સવૈયા

આપ પ્રતિશક્તિ અભીમાન તન્નોં, પન બીયમકોં પ્રતિપાદો,
આપ બધાય હિયુપલ તે, જમનાર્જુનકો કીયો ઉચારો;
આપ ખીયો દુરજર હાચાનલ, ગોપ આલકો દાલ નીવારો,
હૂત ભયે કહો, પુત ભયે કહો, પ્રભુકો જનસો આર ન પ્યારો. ૧૮

ચોપાઈ

ગયે વિપ્ર ખીન જોન કીને, સ્વપ્ને શ્રીહરિ દરશન દીને;
તુમ અપને જીવક પ્રતિજ્ઞાન. કરી હો ઉપાય લોકકી લાગ. ૬૯

ત્રીકજી પુનઃપ્રીતી પ્રીતી, નિરવાહ કાલ કદરો યદ રીતી;
જાપ વલ્લભ જૂતલ અવતરિદે, તપ હમ રૂપ પ્રકટતા કરીદે. ૭૦

ગયે શુભલી અપુને યાના, અદોભાષ્ય ભાષ ખોડાના;
ગંગા કે મેરી કા કરની, તપ ગાથા શ્રીમુખે બરની. ૭૧

સવેચા (ખોડાનાના પૂર્વજન્મની કથા)

જન્મકો અન્ધ હોતો એક ગોપ, જાણે હમ ગોકુલ ગાંવ બસરો,
ખેતત ચાપ કરી ચખકા ફિંગ દીન નહિ ઉનકોહ દિ ખેરા;
તૂ યદ બાતિ સખે વ્રજભંડસ, મમ અવસોકન મોહ ધનેરા,
ધર આવન બરહાન કીયો ચો મિચ્યા હન વાક્ય હમેરા. ૭૨
જીવન ભોં તુમકો મમસો અવર દેહ છુટે મમ ચરન નિવાસા,
વિગયનન્દકી હીરત કારન, બહુત ખસો ડાકુરકે બાસા;
જો જન આપ પાપ ચરનામૃત, તાપ નહિ તિસ યમકો ત્રાસા,
સુની યદ બાત શ્રોત્રી શ્રીમુખ તૂમ ભઈ વે ત્રીકમદાસા. ૭૩

ધન ગુજર, ધન ધન કમલાવર, ધન ડાકુર કાકુર કંકુરાઈ,
વિગયનન્દ ધન, ધન ગંગા, ધન ગોમતી સરવરકી સરસાઈ;
ધન જીલોક ખીલોકિત નેનન, શ્રીમુખ શોભા અમીત અવાઈ,
ધન્ય તે દાસ જો બસિતા ત્રીકી ત્રીકમ કહી ન જાઈ. ૭૪

કવીત

અપુને અજ્ઞાન માધો, કીનો ન સંગ સાધો;
દીનો ન દામ આધો, અનુકમ્યા આની કે.

પ્રભુકે ન પુજો પાય, તીરથ ન નાહો જાય;
 યસ ના લડાય ગાય, રસના બખાનિકે.
 માયાકે પર્યો પાસ, મોહે હો બિલે બાસ;
 બન્ધુ સુત બામ ધામ, માહ મિત માનીકે.
 કોઈ ન આગો કાજ, અબહો આયો મહારાજ;
 દાસકી ની ભેયે લાજ, શરનાગત જનીકે.

૭૫

મવૈયા

જો તારો તો તુમે રંછોર, ન તારો તો તુમે જગ હાસી,
 હે અપુને અપરાધ પર્યો જસી, કહા કરીહોં જ યમુના કાસી;
 બપાધી કહા કીનો વ્રતસંધ મત્રકી નાહાતા તીરથકી બાસી,
 તારન ખીરદ તુમહારે ત્રીકમ સો સુની છાંડી દાસ હિદારી.

૭૬

દોહડા

સાધન સત્ય ઉપાસના સબકો એક એક જોર;
 ત્રીકમદાસ પતિતકે પાવન શ્રીરંછોર.

૭૭

કુણ્ડલીયા

ડાકુરલીલાકે ભયે છન્દ એકસે પાંચ,
 છે છપે એક કુણ્ડલી આઠ દોહરા બાંચી;
 આઠ દોહરા બાંચી બાંચી કસ આઠ સવૈયા,
 સાઠ પાંચ ચોપાઈ કખીત અજર હે ભૈયા.
 તેસે ચોરદા તીન ઘઠ રચાયો* ડાકુર
 ડાકુરલીલાકે ભયે

૭૮

* ચોપાઈ થોડી છે તેનું કારણ કે અહિંયા ચોપાઈના ચાર ચરણની એક
 ડાકુરલી છે; મૂળમાં બે ચરણની એક કહી છે. આ ડાકુરલીલા અક્ષરશઃ
 હિદારી છે, અપૂર્ણ નથી. (ન. વિ. મન્નસુદાર)

(૩) ત્રીકમદાસનાં વ્રજભાષાનાં પદો

મંગળાચરણ

નમામિ રણડોદવાદારત્રિદમ, ઘઘાદિભિવદિતં દેવકૃદૈઃ ।
કરણાલયં કેવલાનંદસયં, સંભાલિતસિંધુજાગણિવપમ્ ॥

પદ ૧ રાગ અરવિંદી

ભગ મન દારાવલીપતિ પરમ ઉદારા,
શ્રીદેવકી વસુદેવ કુમારા, ચાર ખીર ચઢું હે ચારા. ભજ૦ ૧
શ્રીત્રીકમજી માધવજી મતવારા, કૃત્યાણુરાય પુરુષોત્તમ પ્યારા;
રૂકમીની સત્યભામા ભવતારા, ગંધુવતી રાધા આધારા.
સોળસહસ્ત્ર શત આઠ પાટ, મહા મુક્તિ પૂરી, મન ખચીત રચિત,
પ્રભુ કરત રજ, સુખસાજ, આજ મહારાજ;
રસીકવર, વિહરત ધર ધર, કંઠુ નાહાવત, કંઠુ ભોજન પાવત
કંઠુ દાન, કંઠુ ધર્મ કર્મ, સૈન્ય સભામધિ દુકમ ચલાવત,
લીલા અપરંપારા. ભજ૦ ૨

કીરીટ મુકુટ મુક્તા મણિ હારા, શ્રવણમે કુણ્ડળ મહારાકારા,
ઉપરેનાં જામા જરતારા, પટકા લટકા અનુષ ઉગરારા,
ચક્રાદિ આયુધ જુજ ચારા, તીક્ષક કેસરી, નાકભેસરી,
અંબુજ નેનાં, અમૃત બેનાં, અલકે ઝંઝકે, ચિત્રુકા ચલકે,
અંગ અંગ તરંગ અંગે છળિ, કોટી કોટી લુપન, ભૂષિત તન,
સુંદર નવધન, શ્રીવત્સલંછન, કિંકિની રનનુન,
વલય મુદ્રિકા, અંગદ, પોહોંગી, પુજ પરમ દુતિ.
ગુંજ ધુધર ચરન સકોમલ, નેપુર નિરમળ, નિરખત નેનાં,
લોભિત શોભિત, નખ શિખ શુભ સંગારા. ભજ૦ ૩

છત્ર ચંબર ગડે છડી દારા, મુનિજન જય જય કરત ઉચારા,
 ઝાંઢાંજ મૂંઢમ તાલ ટંકારા, ઘંટાસુર ઝાંઢર ઝંકારા,
 ગુણી ગાન નાયત નૃત્યકારા, બંદીજન બોલત દરબારા,
 જય જય જય મહારાજ જગતપતિ, અખિલ લોકપતિ,
 જય જહુકુળ નાયક, ખલદલ ધાયક, સંત સહાયક,
 પતીત પાવન, અધમ ઉધારન, દીનચંદુ સિંધુ, ધરત રમી,
 ચતુર ચિંતામની, કામધેન, ધન્ય પરિશ્રદ્ધ બુભારનિવારણ,
 નિમજન કારણ, ત્રીભુવન તારણ, સાહેબ સંખોદારા. ભજન ૪
 નદી ગોમતી અરૂં પંચ આરા, શ્રીઆચારજ બેઠક બીસ્તારા,
 ગૌધાટ સંગમકા આરા, સ્વરગદ્વારી રૂપન કુંડારા,
 ચક્રતીરથકા આર પસારા, ગયા બાગીરથીકા યરાભૈરા,
 કુવાદમોદર, યાન વાપિકા, રૂકમની આટી, ધોલોડા પાટી,
 પારિજાત, કૃકલાસ કુંડ, શુભંડ ખંડ નહી,
 અડસડ તીરથ, આર દોર ચેહે ધામ ચતુરથા,
 સખતપુરી શીર મોર દારકાં, કુસુમ વૃદ્ધિ
 નીલ મહિમા અનુસીત, માંગત બાસા,
 શ્રીકમલસા, ભક્તિ નિવાસા, દારન ત્રાસા, આવાગમન અવતારા ભજન ૫

પદ ૨ રાગ ચરચરી

જયતી શ્રીગોમતી, જયતિજન મુક્તિદા,
 કૃતગતી નિકટ અતી, દિવ્ય દારામતી,
 સિંધુ સંગમ ધુનિ, અવણ સખ પાપહા. જયતી ૧
 પરમ અભિરામ ગોધામ તે લ્યાયે અજ,
 યાહી તે સેવ હે દેવ મુની પતિકમા. જયતી ૨
 પતિત કે પરસત તેજ ભયે તીર્થ સો,
 નાહે શુદ્ધ હોત ગંગાદિ ગુર નિર્માનમા. જયતી ૩

યમ ન ઝાંખત જાંઘાં, કલિ ન બ્યાપિક તાંઘાં
કહોં કાંઘાં હોં અતુલ બાળ્ય જૂતલ જનાં,
દાસ ત્રીકુમ દરસ દૂરતે તારનીં હાર. દુખ મહા જન્મમૃત્યજરા. જયતીં ૪

પદ ૩ રાગ સૌરઠો

તખ જાન્યો નિરધાર, અધમ ઉધારણુ હે હરિ,
પરખત કુલ અવનાર, દીનેં ત્રીકુમદસઠો.
અધમ ઓધારન બીરહસોં, શ્રીરણુછોડ સુઠામે
નાંતર કીત તજ દારિકાં, સો પરખત ધર આપે.

પદ ૪ સવૈયો

પ્રાણુ નિવેદ કિયે પદલેં પકરી દમનસો મુખે ન મુકા;
ચૂકત હે બડ દેવ મુનેસર, તોં મેં મુરખ કાઢાય ન ચુકો. ૧
બિપત પરો બિગરો સુધરો, કળ હોં ઉભો કળ નીખોહિં સૂકો,
શ્રીરણુછોર સરીખો કાકુર છાંડી, ઓર કી છાંહા ન હુકો. ૨

પદ ૫ છરખો

ભૂતલ અસ્થલ સાત, મુકિતદાપક કહે વેદા;
તેસેંહી ચારો ધામ, તુલ્ય તામે નહિ ભેદ.
નાહોં નિરખે લોક પતિત પામર ગતિ પાવે;
તામેં દારકાં ખેત, હેત અધિકાઈ જનાવે.
કહાં એક કહાં તીન દે, યાંહાં પાંચ પુગન લસેં,
સિંધો, સરિતા, ક્ષેત્ર અર, શ્રોતહિત શ્રીપતિ બસેં. ૧

ગોમતી મહિમા-પદ ૬ સવૈયા

સળ તીરથકી સીરતાજ ગોમતી, સિંધુ સમાગમમે નિત્ય નેહીયે,
સાત પુરી અરુ આર ધામ, સળકી સીરદાર શ્રીદારકાં કહીયે,

દેવ શિરોમણિ શ્રીરણુછોર, નિહાર નિહાર વિમલ જસ ગૈધયે,
 ત્રીકમદાસ ખાસ એસા તજી, કૌન લાભ વૈકુંઠ જધયે ? ૧
 તીર નિહારત હી દિગિ નિરમલ, તીર ગયે તન પીર હરે;
 ખોરત ચન્ન મરન મુખ મોરત, પાનિ બરે પ્રભો પાન બરે,
 શીશ સીખાસોં નાહે રહે, તખ કુલ શત ઉતર એક તરે;
 સ્વર્ગ દ્વારિ પડ્યાર ચઢતાર્હિ, ચાર પદારથ પાયે થરે, ૨
 જગ્ય દાન કરી સ્વર્ગ હૂંતે નર, પુન્ય બટે પુનિ સંસારિ પાવે;
 સત્યલોક પોહોંચે સંયમખળ, તોઉ સમે ગર્ભવાસ બસાવે;
 ચોર ઠોરકી કહા ગીનતી, કળ હોં ઉચો કળ હોં ઉદિ ધાવે;
 ત્રીકમદાસ પુકારી કહે, એક ગયો બેટ શીર પેટ ન આવે. ૩
 કાશી કરવત જાયે મહે, અર પર્વતતે નિજ અંગ પીછારે;
 મારુત ખાયે શુભાથે સ્વઆયુષ, જલપિ હાડ હિમાળે ગાળે;
 ચોર અનેક ઉપાય કરે નર, ગર્ભવાસ કુખ તેઉ ન ટારે;
 ત્રીકમદાસ પુકારી કહે, એક ગયે હારકા દેહ ન ધારે. ૪

પદ ૭ રાગ ખીભાસ

બંદો શ્રીરણુછોડ સુચરણું,
 પોડસ ચિન્હ સુઅલંકૃત અદ્ભુત, ક્રોમલ અમલ નવાંબુજ વણું બં. ૧
 પરમધામ અભિરામ કમપ્રદ, નખમણિ જ્યોત તાપ હરણું;
 ધ્યાયતિ શુક સનકાદિક સુનિજન, નિર્ભય નાવ બવાબ્ધિ તરણું. બં. ૨
 જગ અભિવંદન, દુરિત નિકંદન, રમરણુ માત્ર સકળ મુખ કરણું;
 ભક્તનિવાસ આસ પરિપુરન, ત્રીકમદાસ શિરાબરણું. બં. ૩

પદ ૮ રાગ ચર્યરી

જયતિ પદ્માવતિપતિ પતિત પાવન,
 અમલ જડુકળ કમળ મુખ પ્રકાશિક પ્રભો,
 પરમ ઉદાર પર્વત સદન આવન. જય. ૧

જોગ જપ તપ અગમ, સ્નેહ સેવા સુગમ,
 શેષ શારદ સતક, નિગમ ગુન ગાવન.
 નામ નૌકા તરન, ચરન સંકટ હરન
 વિશ્વ પોષણુ ભરણુ, ભક્ત મન ભાવન. જપ. ૨

શ્રોદારિકા રસરવન, જસ મુ શ્રવણુ,
 અમુર દવ દવન, સુર સંઘ સુખ ઊવન
 દાસ ત્રીકમ અખિલ, આરા પુરન મદ્ય,
 હે સદય મમ હૃદયકુંજ કુલે રહાવન. જપ. ૩

પદ ૯ (મંગળા આરતી) રાગ ખીલાસ (ચરચરી)

કનકથાળ રતન જરી, દીપમાળ સુભગ ભરી,
 લક્ષ્મી પાન લીયે ખરી, રૂપ રાસ રાની. ૧

વારતી આરતી અનુષ, નિરખત મુંદર સ્વરૂપ,
 પ્રેમ મગન પુલકિત તન, સિંધુ સુતા સ્થાની. ૨

ખાજે ખાંડન ચાર, બ્રહ્મા ભવ ભુવન દાર,
 બંદીજન ભક્ત ભીડ, ગાંધર્વ ગુન ગાની. ૩

ચઢિ વિમાન કર સુદેશ, પુષ્પવૃષ્ટિ સુર સુરેશ;
 જપ જપ શ્રીહારકેશ, સદા સંત સુખદાની. ૪

પદ ૧૦ રાગ હોરવ (મંગળાસમે ગાવાનું)

જગીયે મહારાજ રાજ રામ રંછોર
 રજનીકા તિમિર ગયો, બયો વિમળ બોર. જગીયે. ૧

તારાગણુ તેજ ધટયોં, મંદ કલા ચંદ,
 તરણી કરણુ અરણુ જ્યોત પુલે અરવિંદ. જગીયે. ૨

વ્યાસાદિક ભક્ત મુનિ મંદિરકે દાર,
 રીઝ નાય ગાય સુજસ મહિમા અપાર. જગીયે ૩

કમલનેન કમળ કૃષ્ણ, જણી કુલબાન
 દીનબધો હારકેરા, દીને દરસ દાન. ભાગીયે ૪
 કૃપા સિધો સિધુસુતા, સિધો મુખ વિલાસ;
 ભાગે રસ પામે નિરખી હરખે નિજદાસ. ભાગીયે, ૫

પદ ૧૧ રાગ ભેરવ (આરતી)

મંગળ આરતી મંગળકારી, મંગળ મુરતીકી બલીહારી;
 મંગળ કુન બાજત બહુવાળાં, મંગળરૂપ શ્રીહારિકા રાગ. ૧
 મંગળ જસ ગાવત કર જોરે, મુરીનર મુનીવર હાટે ચોરે
 મંગળ પુષ્પવૃષ્ટિ ધન વરમે, ત્રીકમદાસ નિરખી મુખ હરખે. ૨

પદ ૧૨ રાગ ભેરવ

ભોરે હી શ્રીરણુછોર નહારો,
 કોટિ મદન મદ હરન બદન છખી, બંક બ્રહ્મપરિ તન મન વારો. ભોરે
 બાસ તિલક નેનાં અનિઆરે, બાવ બરે અપુને હર ધારો. ભોરે
 ત્રીકમદાસ આસ પ્રતિપારન, મંગળ મંગળ આરતી લનારન. ભોરે

પદ ૧૩ રાગ લલીત

મહારાજકે નેન સુરત રંગ રાતે, મદન મદમાતે
 રેન વિહાર ખુમાર ધુમારે, ઉધરી ઉધરી દરી ભાતે. ૧
 કાધોં અંધુજલ ભોર બમે કે મંદ મંદ મુકુલાતે
 મીન બજનકી કોન આપમા, ચંચલતાકે નાતે. ૨
 પ્યારી પ્રેમ પીયૂષ બરે સો, અતિ સુંદર દરસાતે,
 ત્રીકમદાસ વિલાસ છેલ છખી, દેખત બને ન ગાતે. ૩

પદ ૧૪ રાગ બિલાવલ (શૃંગાર વખતે)

મહારાજ રજોર નિરખી છખી, મહારાજ રંજોર,
 પરે શૃંગાર ખીરાજત કૈસે, આજ સખી બમે ભોર. નિરખી

બડે બડે નેન અરણુ અણીયારે, નવની રજ રસ રપ, નિરખી
 હરત ત્રીવિધ તન તાપ બકતકે, અવિલોકની અનુપ, નિરખી
 સુંદર સ્થામ સુકોમળ આનન, કંદર્પ કોટી નિધાન, નિરખી
 સખ સુખ દેત લેત ગિત હરિકે, બાંકી મૃદુ મુસ્કાન, નિરખી
 મકરાકૃત કુંડળ મણિ ઝાંઘી, ઝહલકત ચાર કપોલ, નિરખી
 અધર બિંબ પ્રતિબિંબ બિરાજત, બેસર મુક્તા લોલ, નિરખી
 કંઠમણિ બની પાંચ પદકડી, મુક્તાહાર હમેલ, નિરખી
 જુજ જુપણ કટિ કોંકીની નુપુર, કરત ચરણ પરિકેલ, નિરખી
 ઘેહેરેઘેર જાયા જરતારી, બાંધી પાધ સંવારે, નિરખી
 સીસ પેચ કલગી લરી લટકન, તોરા ઢરીક દરારે, નિરખી
 અંગ અંગ પ્રતિબિંબ માધુરી, સોંધો સહજ સુવાસ, નિરખી
 ચલી અલી જન્મ સુદ્ધ બરી અપુનો, બલી બલી ત્રીકમદાસ. નિરખી

પદ ૧૫ રાગ બિલાવલ

મૈ પતિ પ્રાપ્તો શ્રીહારકેય, ૨૬.
 જાકે અગાધ લીલા સિંધુમે, ન સકે કોઉ કરન પ્રવેશ. ૧
 કહાં બ્રહ્મા કહાં સુર રાકાલિક, કહાં સુનીજન કહાં શંકર રોય, ૨
 સોમ કરે પ્રવેશ, જાકે ઉર અંતર બયો, કૃપા અનુભવ પ્રવેશ. ૨
 જુજ આરોં આયુધ ધરી, હરત બકત કલેશ અરોપ, ૩
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણ, દૂર ન હોં દગતે લવલેશ. ૩

પદ ૧૬ ઢાહરો

સાધન સત્ય ઉપાસના, સબકોં એક એક જોર;
 ત્રીકમદાસ પતીતકે પાવન શ્રીરણુજોર.

પદ ૧૭ રાગ સોરઠ (ખુમાચી)

તનક હરી ચીતવત મેરી ઝોર, ૨૬
 કનકી મેં કાડી કાડી અરજ કરાં છાં, બીનતી કરત બયો ભોર;

હમ ચીતવત તુમ ચીતવત નાંહી, કહા કહું કર્મ કડોર.
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, નાગર. નન્દકીશોર.

પદ ૧૮ રાગ બિલાવલ

- છખી દેખી છખીલે લાલનકી,
પ્રફુલિત બદન કૃપાં અવિલોકની, અમ્યુજ નેન બિલાલનકી. ૧
- બાંકી ભોંહ સોંહની છુકુટી, મૃગમદ મંડિત બાલનકી;
કુંડલ ઝલક અલક ધુધારી, સ્યામ સચીકન બાલનકી. ૨
- અયુક ઝયુક બેસર મુકતા હુતિ, ઓપમા અધર રસાલનકી.
દારયો ડસન હસન હરિજીકો, ગાડપરન જુગ ગાલનકી. ૩
- ધુધંધિકા કણક આબૂપણ, કનક કુસુમ મણિ બાલનકી;
બાળુબન્ધ વલય મુદિકા, પોહોંચી હેમ પ્રવાલનકી. ૪
- ચરણ સરોજ સુનાદ મંજરી, યુંજની અર્ધગિન જાલનકી;
ટેલી પાધ ઢરી કરેં હિ તોરા, બલિ અલબેલી ચાલનકી. ૫
- બસન બિચિત્ર બિચિત્ર બાંસુરી, કર ફેરની કંજ નાલનકી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, પર્વત કુલ પ્રતિપાલનકી. ૬

પદ ૧૯ રાગ બીહાર

- શ્રીમુખઅન્ન ચકોર ચખ મેરે, રૂપ સુધા પીવતન અધાત;
નિરખ સુદિત કુમુદાવલી માનો, બીન દેખે મુરખાય જાત.
કાંહા જાનો કહુ પરી રીઠ ગોરી, બીન દેખે પલકલપ બિયાત;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, સુંદર સ્યામ સંભોને ગાત. ૨

પદ ૨૦ રાગ દેવગાંધાર

- જો મોયે માનસ જન્મ દીયો,
તો કાયકો કૃપાનિધિ અપુને બક્તનમે ન કીયો. જો.
- સેવત ચરન સરોજ સુમંગલ, હિત સોં જોડય દીયો;
લીલા રસ મુન ગાન પાન કરી, જાનન મુદ્ધજી જીયો. જો.

વિમુખપને અતી કરી અધમતા, મમતા મદ પીયો;
અમ તો સખ વિધ તુમહી ત્રીકમ, નાંદી ઉપાય બીયો.

જે

પદ ૨૨ રાગ બિલાવલ

ભક્તકો બેખ બનાય શીરાં,
કય હોં નાહો અનાહો કય હો, છાપા તિલક સુધારી ધરો,
કપ્પમાલ પે જાલ ન છુટી, કુટીલાઈકે કર્મ કરો;
છલ બલ ભેદ બહોત બાંત્ય ન કરી, દંભ કુટુબકો ઉદર ભરો.
બેખકો ટક રાખીયે સમરથ, જાની જડુપતિ આની અરો;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, નાય ઉમારો તો ઉમરો.

ટક.

૧

પદ ૨૨ સવૈયા

જળ ગજરાજ બીચાર કીયો, હરિ ખીન હો ઉચાર નમ પદ દોરે,
એકહો ટેર ન બેર કરી, પદ પુરી દુશાસન કે મદ મોરે. ૧
દ્વિજ ધનદિન આયો જ્યાઅનકો, કીની કૃપા બરનો કાંહાં ઘોરે;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, ખીન રણછોર કોન ઝલ્યુ છોરે. ૨

પદ ૨૩ રાગ ખમાય

રણછોડ ખિના એસી કોન કરે,
મણી કંચનકી છાંડી કારિકાં, પરબતકે ધર પાઉં ધરે;
ચોરી ચબેના, આયોરી સુલભા, તાકે તુમ ભડાર ભરે;
અપુને જન પર નિત્ય નવી કરણ્ય; જઘપિ પલપલ સુક પરે;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણ, જળ દેજોં તબ પાસ ખરે.
મલ્લરાજ ખિના એસી કોન કરે.

(ટક)

પદ ૨૪ રાગ કાફી

દંભ જાની નાય તુમ તારોગે,
ભવસાગર દુસ્તર પદ પંકજ, પોત હિ પાર ઉતારોગે,

(ટક)

૧

દીન દયાળ કૃપાળ કહાવો, બાંહે ઝહે ન બીસારોગે.
ત્રીકમદાસકો દાસ જાનીકે, કૃપા દ્રષ્ટિ પ્રતિ પારોગે.

૨

પદ ૨૫ રાગ કાક્રી

રનછોર તુમે રન છોડોગે, (ટેક)
હોય સન્મુખ વિમુખ ન હોંગે, મુખસોં મુખ નાં મરોરોગે; ૧
હોં અપરાધી મંદમતી અતી, અધમ જાની દુઃખ તારોગે;
ત્રીકમદાસ હોં અપુનો કરીકે, નીજ દાસન મેં જોરોગે. ૨

પદ ૨૬ રાગ રામકલો અથવા બીહાગ

મજ મન ચરન ચિતા હરન, ટેક.
પતીત પાવન, અધ નશાવન, મહા અધરમ ઉધરન, ૧
સહજ નામ ઉચાર જાકો, પરમ મંગળ કરન,
સુલભ હોત સંસાર સાગર, મન હોં બાળકો ચરન, ૨
અતિ ઉદાર અપાર કરુણાનિધિ, ભક્ત ઉર આભરણ.
દાસ સુની સુની શરણુ આપો, ખીરદ અશરણુ શરણુ. ૩

પદ ૨૭ રાગ મહલાર

રસિક દોહ રાગત કુંજ તરે, ટેક.
બરખત મેહ નેહ અતિ બાદો, બેયાં કંઠ ધરે. ૧
ગૌર શ્યામ તન બસન કમુંબી, છુંદ ન રંગ ઝરે;
એક એકડી રૂપ માધુરી, નૈન નિપાન કરે. ૨
વિહરત કરત કુતૂહલ, મિય મિલ અંક નિરાંક બરે;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, મહ છબી કહી ન પરે. ૩

(પોઠયાનાં પદ) ૨૮ રાગ કેદારો અથવા બીહાગ

દોહ મીલી કરત મનોરથ બાગે, ટેક.
પોટે સુમગ સેજ પ્રિયપ્ધારી, અંગ અંગસુ ચપાગે ૧

ખીતી નીચા ન જાની રસમાં, તમચર બોલન લોંધાયે;
ત્રીકમદાસ તરણ મદમાતે, એક એક તે અધીકાયે.

૫૬ ૨૯

પોટે લાલ ઓઢી રંગઈ,
છત્ર ખાટ સુધાટ સુમન્દિર, લાડલી ઉર લ્યાઈ;
જારી બારી પરે પરદા, મુભગ સેજ ખીજાઈ;
દાસ ત્રીકમ રચીર સજ્જન, શીત ઋતુ સુખદાઈ.

૫૬ ૩૦

પોટે પરખત ગૃહે રણુછોર,
રગ બરે રસ બસ રમા સંગ, કર હે કેશ કીશોર. ૧
કનકમણિ તણિ જડીત દારકાં, સાયર હે ચહોં ઓર,
વાંઠાં તે આપ વાંઠાં રહે પોટત, સો મુખ શ્યામ હીયો સખ છોડ. ૨
અજ ઇન્દ્રાદિ અમર શિવ શેષ, આપે સર્વ વાંઠાં દોર;
શ્રીગોમતી સિન્ધુ રિધિ સિધિ નિધ આપે બસે (વાંઠાં) આઠે પોર. ૩
પોઠનકે સમયે પરદા પરે, ધરી અંગીડી શુભ દોર;
ઓઢે રંગઈ લાલ લાડલી, હોંત હેં જળ લગી બોર. ૪
આત અનુપ સ્વરૂપ અલૌકિક, લાવણ્યકામ કરોર;
મહ છબી સદા બસો જીવ, ત્રીકમદાસ કહેં કર જોર. ૫

૫૬ ૩૧ રાગ દેવ ગાંધાર (ખીહાગ)

તુમ ખીન કોન કરે સુધી ઝેરી,
પરમ કૃપાળ ચતુર ચિતામની, કહેહું ટેરી ટેરી. ૧
તુમ અનાયકે નાય નરહરિ, અનળધો કે બંધુ;
બાંહે પકરી બાહિર અળ કોઢો, બુડતા હોં ભવસિંધુ. ૨

આ સંસાર અસાર અપારમે, ચેહિ સાર સુની પાયો;
તાતે ત્રીકમદાસ તુમારે, ચરન ચરન ચલ્હી આયો.

૩

પદ ૩૨ રાગ દેવ ગાંધાર અથવા બીહાગ

જન કહોં જૂલ માં જાઓ ભગવાન,

મેરી ખગર લેત સુંદરવર, લીધારસકે પાન.

૧

તુમબીન આર ઠોર નહિ મેરે, જાન ચતુર સુજાન;

કમળાનાથ કમળદળ લોચન, ભક્ત અભેપદ દાન.

૨

કોટી કોટી અપરાધ તોહ, દારે પર્ષો પિછાન.

ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, કેસો કૃપાનિધાન.

૩

પદ ૩૩ રાગ દેવ ગાંધાર

હરિ જ્યું હોં અપરાધ ભર્યો,

કરત કરત કેતે જુગ જીતે, તોહ તાને ન ડર્યો.

૧

દેખ્યો નહિ સુપને સુખ કબહોં, દુઃખકે દુદ પચ્યો;

હીતુકી શીખ સુની નહિ કાનન, ઉલટો લાગી લચ્યો.

૨

જો દેહ ધરી કરવો શુભ કારજ, સો મોંપે ન સચ્યો;

બાધક વિષય ભોગ કે શુભ્યો, છત ઉત ફિરત ફર્યો.

૩

નિમિષ ન સેવા ચરન સકોમળ, નિમિષ ન ધ્યાન ધર્યો;

નિમિષ ન સમરણ, નિમિષ ન સાધન, અકરન સોષ કચ્યો.

૪

અખ ખલીતાત હોં પરમ કૃપાનિધિ, જળ સધરો બીગવેંદ

કહોં જાઉં, કહોં કરોં કહોં, કહોં મોહે અગન્યાન હર્યો.

૫

અશરણ શરણ શરણ જ્યોં આયો, ગાદા સક તોહ તર્યો;

તાતે ત્રીકમદાસ તુમારે, શરણે આપ અર્યો.

૬

પદ ૩૪ રાગ રામઘ્રી

ચરણ આયો હોં સ્યામ તુમારે, તુમ બીનું મોઝે કોન પ્રતિપારે;
 હે ગોવિંદ ગોપાળ ગદાધર, હે મધુસૂદન મુકુંદ મુરારે. ૧
 જાહાં જાલિં તહાં દોર ન પાઈ, સો મેરે ગુણુ દોષ બીચારે.
 દીન દયાળ એક તુમહોં હોં, પાપી પીગુલકે રખવારે. ૨
 બટકયો બટકયો યહાં આપ અટકયો, જાંહાં તે દોહ ઝટકી ન ડારે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, બલિ બલિ રાખી લેહો મંદ બારે. ૩

પદ ૩૫ રાગ વસંત

કમળમુખી કમલા મુખ ઉપરી, મૃગમદ માનો કમળ અલી;
 બેઠો લેત ખાસ રચી રચી કરી, અદ્ભુત ઓપમા આપ મીલી. ૧
 તકી ડાર્યો મહારાજ ઓટ, મની મંદિરકી મંજુગલી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, નીરખત શોભા જાત બલી. ૨

પદ ૩૬ રાગ વસંત

કોટીકામ ધનસ્થામ શીશખરિ, કમળા કેસર દોરી હસી,
 માન હોં તરૂન તમાલ લતા તન, લપટી કંચન બેલી લસી. ૧
 છુપી કરી છલ કરી કનક કટોરી, ઓટ દુરાયે અચાંન ધસી;
 તારી દે દે મુજમાં જ બંજન છબી, ત્રીકમદાસકે હીયાં બસી. ૨

પદ ૩૭ રાગ બીહાગ

પોઠે રમા અર રાજવર્નેન,
 મની ખચીત મંદિર અટારી, શરદ રાધા રેન, ૧
 ચંક તજ પર્ચકે દોહ, અંક બારી બારી લેન;
 સુરત કેલ કલા સહાયક, બદત મીઠે બેન. ૨
 ચાર જામ સંગ્રામ કીડા દેખી, ડરખો મેન;
 દાસ ત્રીકમ આસ પુરણ, દારીકા સુખ દેન. ૩

પદ ૩૮ દોહરો

સમર પુલ્કિ પાપ ન પરન, જપ શ્રીરાધીકે કંથ,
પદ પ્રતાપ શરણુ હી, રખો શ્રી ભગવંત.

પદ ૩૯ રાગ ખીલાવસ

શ્રીરણુછોડ ચરન બજ મનવા; (ટક)
પરખત કુલપાવન ધર આવન, સોઇ મેરો ધનવા. ૧
સોઇ મેરો સાધન, સોઇ મેરો સમરન, સોઇ જપ તપ મેરો જાગ જગનવા,
સોઇ મેરો કારન, સોઇ મેરો તારન, સોઇ મેરો રક્ષક મહ બનવા. ૨
સોઇ મેરો માત પીતા પતી સોઇ, સોઇ બંધુ મેરો મીત્ર સજનવા,
સોઇ મેરો ત્રાતા, સોઇ મેરો દાતા, સોઇ મેરી અરજ અરજકો સુનવા; ૩
એસો ઓર નહિ ત્રીલોવનમે, દીન દયા કૃપાકો ધનવા;
સો પ્રભુ તજ મેં ઓર ન ભયોં, ત્રીકમદાસ ધર્યો દહ પનવા. ૪

પદ ૪૦ રાગ રામકલી

જપ તે શ્રીહરિ બધે સહાયે,
ભાગ્ય બઢાઇ પરખત કુલકી; તખતે કહી ન બધે ૧
જો જોગીકે ધ્યાન નહીં આવત, આપહી તે ચલીઆયે
કીયો વંશ પ્રસંશ વસુધા, અજી હોં દેતી દીખાયે. ૨
રાખત શીશ સહ સેવકકે હસ્ત કમળકી હાંચે;
ત્રીકમદાસ આસ હરિપુરન, સો પ્રભુકે શુન ગાયે. ૩

પદ ૪૧ રાગ રામકલી

આયે ચલકે શ્રી અપુને નિવાસ, (ટક)
સુનો સર્વે સેવકજન શવને, પુરણ કીની આસ. ૧
પુરણ પ્રેમ આર નેમ પ્રતાપતે, પરખત ગૃહે નિવસ,
કીયો કરના શ્રી કમલાવર, બર્યો સજનકું ઉદાસ. ૨

કહાં કહો શોભા થીમુખાડી, લટકે લાવણ્ય મૂલદાસ,
 મંદમતી અતી કહાં બરનોં, ઝુલે બહો સુખરાસ. ૩
 મંગલપુરકો મંગલ કાનો, જાત્રા ભઈ ખટભાસ,
 સરીતા સહિત પધારી પોતે, હરણ દીયો પ્રકાસ. ૪
 નીચદિન નાના ભોગ આરોગત, નીત્ય પ્રત્યે રંગવિદાસ,
 રહત સદા સદાયક ચિંતનપર, બહી બહી ત્રીકમદાસ. ૫

પદ ૪૨ રાગ બીહાગ (માર)

રાજધિરાજ મહારાજ ચરણુ તેર આયો;
 રાખીયે રણુછોડ જાની ધર સુતામ જાયો. ૧
 હોં મલીન દીન દીન, પાપ પુંજ છાયો;
 કળ હોં શ્રીકૃષ્ણનામ, નેહે નાં કરાયો. ૨
 કામ ધામ અંધ ધંધ, ધામ ધંધ ધાયો;
 દેહધારી ચેક વાર, નાથ ગુણુ ન ગાયો. ૩
 ત્રાહે ત્રાહે સુમરી સુમરી, ત્રીવિધ ત્રાસ લ્યાયો;
 હાં હાં લેહો બચાય, દીરદ બ્યોં બચાયો. ૪
 બવન બહી સુધા તુલ્ય, વિષ અમુલ્ય આયો;
 મોહ ક્રોધ ક્રોધ બીચ, સીસલોં ફૂસાયો. ૫
 પાવન પતીત બીરદ, બેદ બેદને બતાયો;
 ત્રીકમ મહા પતીતદાસ, આસ પુરી પાયો. ૬

પદ ૪૩ રાગ બીહાગ

મુજરો માનીયે મહારાજ,
 દારિકાપતિ પતિતપાવન, જન નિબાવન લાજ. (ટક) ૧
 કોટી કોટી અઘાંક નાયક, સકલ સુર સીરતાજ;
 ભક્તિ મુક્તિ દયાળ દાતા, જગત જલધી જહાજ. ૨

જાંઘાં ખડે થહાદિ ભવ, શિર નાથે સનક સમાજ;
 મોં ગરીબકી કૌન ગીનતી, સુની હોં ગરીબ નિવાજ. ૩
 નેક કરના ઘન દીજે, ગોજ મહાસ ગિરાજ;
 દાસત્રીકમ ગાયે નિશ દીન, ગુણ તીહારે ગાજ. ૪

૫૬ ૪૪ રાગ સપૈયા

ભજ પ્રહલાદ ભયો સીતળજળ, પ્રજ્વળ પાવક ગંગાજળ નેસો;
 દ્રુવ આદિ અંત નભ ઉપરી, બજન પ્રતાપ અટળ બલ એસો.
 ગણીકા બકી વ્યાધિ ગીધાદિક, નાથ અનુમદ તેસોદિક તેસો;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણ, શ્રીરણુછોડ બને ભય કેસો. ૧
 ભજ ગજરાજ બુદ યુખતે, છુડી ગંગો ગેહરે જળમાંદી;
 જરાસંધ બંધન તે કાટે, ખીસ દગ્ગર રાગ મહી બાંદી.
 સદાય સદા અખતે સેવકોં, ભારી પીડ પરે જ્યાંહાં જ્યાંદી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણ, શ્રીરણુછોડ બને ભય નાંદી. ૨
 ભજ અંબરિષ તજ નાસ આપતે, દેખી પ્રતાપ દુર્વાસા લાગે,
 ભજ મગ રાખી ઇન્દ્રકોપતે, કર ધરી નગ ધરી સો જસ ગાગે;
 પરખત કુસ પાવન ધર આવન, ભજ મેતા નરસિંહ નીવાગે,
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, શ્રીરણુછોડ બને ભય બાંગે. ૩
 શ્રીદ્વારકાનાથજીના હોંડારાતું ૫૬ ૪૫ સું રાગ સામેરી

(સાખી) નવ સાવન ભાવન રતુ, નવ વન નવ ધન ધોર;
 નિત્ય તુતન શ્રીદ્વારક, દીન દુલહોં શ્રીરંછોર. ૧
 (વક્ત્રુ) શ્રાવણ ભાવન માર્ગ, પાવન પાવસ પરમ સુદામ;
 રમજમ બરખત મેદા, નાની નાની છુંદ બદાવન નેદા. (૨ક)
 (ચાલ) નેહ બદાવન સધન શોભા, મેદ જળધર ઝમકહી,
 સુર ચાપ સુખદ સમીર જગદલ, દામીની દુરી દમકહી.

પીઠ બપેયા બિબિધ પંદી, મધુરે સુર શુદ્ધ મોરના.

શ્રીદ્વારકેશ દયાળ ઝુલે, દીન દુલે હેમ હિડારના. ૧

(સાખી) મંગળ મુરત જો અહ, ચન્દ્ર સદી ચીત લ્યાય;
રોખો રંગ હિડોરનાં, શુભ નજન સહરાય.

(વલણ) શુભ નજન દીનેવારા, મંગળ મુરત ચાર સુચારા;
રતન સદન સુખદાઇ રોખો, રચો વિશ્વકર્મા બનાઇ.

(ચાલ) વિશ્વકર્મા મુખ્ય કરી રચો, મણી ખચીત મુકતા ઝુમખાં,
બર બીછાંના ધરે ગાદી, ફેર તકીયા ધુમખાં;
સંગ કમળા કમળ નયની, ચંદન ચીત ચોરનાં,

શ્રીદ્વારકેશ દયાળ ઝુલે, દીન દુલે હેમ હિડારનાં. ૨

(સાખી) અલક તીક્ષક તખોલ છુત, કર ગમ્મરા ઉર હાર;
નવ કીશોર બાંનક બને, નખસીખ સાજ રૂંગાર.

(ચાલ) નખસીખઆબરન સાજે, ગૌર સ્થામ તન બસન બીરાજે;
કંકણ કિંકાણી બાજે, અંગ અંગ હિ દોડી અનંગ લાજે.

(ચાલ) અંગ અંગ અનંગ છબી, પુલી રહી પધીયા ઢરકની,
નેન સેન સુખેન, તેન હરિ લેત મુદ્દ મુખ મરકની;
એક ઓર પુર પ્રેમદા, રંન બાસ સખી એક ઓરનાં,

શ્રીદ્વારકેશ દયાળ ઝુલે, દીન દુલે હેમ હિડારનાં. ૩

(સાખી) દેખત દેવ વિમાન ચઢી, લીચે અંગના સગા;
ગાવત તાન બંધાંનસો, બાજત બીન મૃદંગ.

(વલણ) બાજત બીન મૃદંગા, ગાવત રાગ મક્કાર સુધંગા;
પુલકીત તન નરનારી, હેત લેત સુખ બારી.

(ચાલ) લેત સુખ મુખ નિરખી હરિકા, સુલિત હારિકા નારી હા,
તૂપ્ત હોત નવન વાકે, વારિવારિ નિહારહા;
કુતુહલ લખી હરખી વરખે, સર કુસુમ કર જોરના,

શ્રીદ્વારકેશ દયાળ ઝુલે, દીન દુલે હેમ હિડારનાં. ૪

દેત અસીસ ચિરાની, અચલ પ્રતાપ અચલ રાજધાની;
 દ્રિગેતે હોઉ ન દુરનાં, ત્રીકમદસ આસ પરિ પુરનાં.
 દાસ પુરન આસ જો સુખ, નિત્ય દારિક ગામમે;
 સો સુખ રોખ સુરેય નહિ, વિધિ લોક વૈકુંઠ ધામમે.
 પરખત કુળ પ્રતિપાળકી, બહી બાનક પરિતન તોરનાં;
 દારીકેશ દયાળ સુદે, દીન દુલે હેમ હોડારનાં.
 (સાખી) કલ્પવૃક્ષ કરુણાનિધિ, રોમાનિધિ સુખરાશ,
 શ્રીદારકેશ દીન દુલહ પરિ, બહિ બહિ ત્રીકમદસ. ૫

પદ ૪૬ રાગ સામેરી

શ્રી મુરલીધર આર ચરન ચીત, બસો સદા મેરે મંગલનીધ;
 ઉદીત મુદિત નખ સુખદ વિમલ શશી, લસત લલીત ભુપન નાનાવિધ. ૧
 મગ બધુ કુચ કુંકુમ રંગ રંજત બંદન વિપુલ નાવ દ્રક ભવ દંધી;
 ત્રીકમદસ આસ પરીપુરન, ધ્યાન ધરત બાકે સુરમુનિ સિધ. ૨

પદ ૪૭ રાગ ચરચરી

જયતિ શ્રીરાધિકે રસિક સુરલી ધરન, (ટક)
 સપ્ત સુરગાન સંગીત તાનન સહીત;
 પુરી ધુની મધુર બજ ગુવતી મન વશીકરન. જયતિ ૧
 દેત છબી મુદિત નવધન ઉદીત દામની,
 શ્યામ શુભતન લસન બસન કંચન વરન.
 મુકુટ કટીકાંઠ નડ લેખ રેખા તિલક;
 અન્નક કુંડલ ઝંઝક દિનમણી છુતી હરન. જયતિ ૨
 લલીત વનગાલ બેજંતિ મણી મેખલા,
 કલીત કંકન વણવ નાદ ગુપ્ત ચરન.
 સંગ નાગરી નિપુન નૃત્ય વન્દા બિપુન;
 અંગ રતિરંગ શ્રમ સ્વેદ કનીકા ઝરન. જયતિ ૩

હરત પદ ન્યાસ રસરાસ મત કામની;
 શિથલ ક્યકુચ પટ નીવી નવ આમરન.
 ગાનગુંન મગ્ન સંવગ્ન દેલી દલા;
 દેખી સુર વધુ ગિચસ વેધિ મનસિગ દરન. જયતિ ૪
 શરદ નિશ વિમલ શશી વિકસ નાના કુસુમ;
 ત્રિવિધ રોચક અનિલ પુલિન તનયા તરિન.
 દાસ ત્રીકમ અખિલ આસ પુરન પ્રભો;
 અમર જય જય સમર પુલિક પાવન પરન. જયતિ ૫

પદ ૪૮ રાગ ખીલાસ

રસિક રસ ના ભજ્યો રામ ગોવિંદ હરી;
 વિખલુ વૈકુંઠપતિ • [ત્રજવિહારી.
 નરહરિ નામ ધનસ્થામ રાધારમણ;
 કૃષ્ણ ગોપાલ ગીરીરાજધારી. રસિક ૧
 શ્રીવલ્લભાધીશ વિદ્યેશ મુરલીધરન;
 ખતિત પાવન કરન બીરદ બારી.
 દાસત્રીકમ અખીલ આસ પુરન પ્રભો;
 હરન ભયતાપ હરી મધુ મુરારી. રસિક ૨

પદ ૪૯ રાગ રામગ્રી

છાંડ ટેરી ગુપાલ મથનીયાં,
 બલી બલી જાઉં તેરે તનક શુજનકી, કરતલ રસિક રસાલ. મથનીયાં ૧
 દુધ દધી ધૃત માખન મીસરી, કરી હો કલેહ લાલ;
 જો નવનીત ચો ચાહત હોં, છતું મિહરો મેરે બાલ. મથનીયાં ૨
 પાપ નચાવત બજત પેંગુની, લિલટ લહુરીયાં જાલ;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, માત લીયે ઓંકમાલ. મથનીયાં ૩

પદ ૫૦ રાગ રામકૃષ્ણી

આલીરી મેરે નેન લગે સો-લગે; ૧
 નંદકીશોર હોર સસિકકે, રૂપ હો સો હો. આલી ૧
 ઉરગે સુરઝત નાંહીન સોવિન, રહત જગે સો-જગે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, પ્રેમ પગે સો પગે. આલી ૨

પદ ૫૧ રાગ રામકૃષ્ણી

મંગલ આરતી ઓમુરલીધરકી;
 મંગલ નેન નિહારની મંગલ, સસિક સીરામન્ય રાધાવરકી. ૧
 મંગલ અંગ ત્રીલંગી લાલકો, અતિ મંગલ છપ્પી મંગલ કરકી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, નમ્યશીખ શોભા કોટ સમરકી. ૨

પદ ૫૨-જમનાજીની સ્તુતિ

જપ જપ જમુને ભવદુખ દમને, કલિદ કન્યા કૃષ્ણપ્રિયા;
 રવિતનયા જમઅનુભવ જમુને, કેલી કલારસ સકલ ક્રિયા. ૧
 મદારાંની મહીમા જુગજની, મેલી સુરાસુર દેવત્રિયા;
 નીરનીવાસ ધીર માંગત હે, રૂપી અઘી અચલ ત્રિયા. ૨
 પાવન પતિત અધમ ઉધારન, કૃપા અપાર ઉદાર ધિયા;
 ભક્તિ મુક્તિકી દાની જનુની, ત્રીકમદાસકે બસો છયા; ૩

પદ ૫૩-ગંગાજીની સ્તુતિ

જે જે ગંગે ઉભવત અંગે, તરલતરંગે ત્રિપુરાસી;
 દરીપદ પાંની મહીમા જાંની, સન્માની મસ્તકધારી. ૧
 મહાતીરથ ભાગીરથ લાયો, કુલતારન ત્રિભુવનતારી;
 જનમજનમકે પાપી આપી, અધમ લાયે બહો ઉદારી. ૨
 ગંગાદેવી સુરાસુર સેવી, વેદ કલો જસ બીસ્તારી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, ચરનકમલકી બલીહારી. ૩

૫૬ ૫૪

શરન આયેકી લાજ નિભેયે હરિ;

દીનદયાલ કૃપાલ કૃપાનીધી, મુરલીધર મહારાજ. નીમૈ ૧

મેં મતિમેંદ જનમયા જુગમેં, માયા મોહ સમાજ;

રામકૃષ્ણસો નાંમ ન લીનો, કીનો કાજ અકાજ. નીમૈ ૨

ધર્મ કર્મ કો મર્મ ન જાન્યો, બાંધી ન પુન્યકી પાજ;

દાસ બીરદ વિશ્વાસ રહ્યો હે, સાધન સગરે તાજ. નીમૈ ૩

૫૬ ૫૫ રાગ લલીત

કમલ કર ફેરે આયે બોર ભયે મેરે;

ચક્ષિત ચંદ્રિકા કક્ષિત સુખસુકન, નેન સકુચ્ય રચ ઘેરે. ૧

દુર તન સંગ સુરતકે લહન, અંગ અંગ પ્રત્યહેરે;

ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, ચતુર સૌ તકે ચેરે. ૨

૫૬ ૫૬ રાગ બીલાવલ

દુમસો બોર દયાલ ન દુજો; ૨ક.

વેદપુરાન પુરાતન બાતન, સુન સુનકે મેં સો પ્રભુ પૂજો. ૧

ગોકુલઠીંદુ દારકા દીનકર, ગોપીવર ગોવરધનધારી;

કમલાનાથક સખ સુખદાયક, સતસહાયક અતિ હીતધારી. ૨

જન ઠાકુર બાહામુર માર્યો, કંસાદીકકો ગર્વ ગમાયો;

જન ઠાકુર પાંડવપતિ રાખી, સો ઠાકુર મેરે મન ભાયો. ૩

અજ ઈંદ્રાદીક અનેક દેવતા, તાંસો નહિ મેરે કષ્ટુ આસા;

કરનાથન રંછોર સ્વાતજલ, ચાહક ચાતુક ત્રીકમદાસ. ૪

૫૬ ૫૭

લોક કહત હે હરિકો દાસ,

હાં ચિત સોચ બીચાર આપકો, દેખ્યો પખો પરપંચકે પાસા. ૧

તજી તુમસો ઠાકુર કરનઈનિધ, અવર લજ્યો લોગનથી આસા;
 સોઈ રાગ રૂપ હોય લાગે, જાય કીયો મોયે જમઝ માસા. ૨
 ગયે પડી ગોવીંદ તુમારે, જો જગમે બાધ બાત પ્રકાસા;
 તાકી ચીંતા તુમે ચીંતામની, ત્રીકમદમ તજો જીય ત્રાસા. ૩

પદ પદ રાગ રામકલી

દેખત મુદીત દેવકી માવે,
 રમામસુંદર કમલયોચન, મહિપે ન કથાવે. ૧
 તેજ પુન્ય પ્રકામ ચહોં દિય, દૃષ્ટ ન ચિતજ્યો જાગે;
 બાધ વીરમીત તબહોં રાની. બસુદેવ જગાયે. ૨
 ચાર જુજ ગઢાદિ આયુધ, પીત પટલ લપટાયે;
 જાન પુરૂષ પુરાન પ્રગટે, પુલકી લાગે પાયે. ૩
 હસી કરી, લેજાગ્યો ગોકુલ, દ્વિબૂજ રૂપ બનાયે,
 છુટે બધ કપાટ છુટે, લીયે કધ ચક્રાય. ૪
 મેધ કુંહી કુંહી પતન બારી, બાધ આગે ધાયે;
 પરસપદ ગંભીર યમુનાં, બાટ દધ બતાયે. ૫
 ઉતરીકે નંદગાંવ પોહોએ, સ્થામ સેજ મુવાયે,
 મુતા લે શીર આયે મયુરાં, નીમક ગયે જગાયે. ૬
 જાગ્ય હરખીત બાધ જસોદા, આનંદે નંદરાયે,
 દાસ ત્રીકમ આસપુરન, રહે ગોકુલ છાયે. ૭

પદ પદ

બાકયો નંદકે આનંદ, જસોદાથી કુખ જન્મે, કૃષ્ણ કરજુદ, ૧
 સકલ મજ પ્રકુલીત બયો, માનો કમોદ ઉદયો ચન્દ
 હસત મંગલ ગાત ભુવતી, લસત મુખ અરવીંદ. ૨
 હરદ દંધી ધૂત દુધ છરકત, કુસુમ બરખત ઇન્દ્ર
 બજત બાજન દારા દુન્દુબી, નાદ નાંહના છન્દ. ૩

દેત નન્દ બધાઈ દિવકોં, ગાય રત્ન ગવન્દ;
દાસત્રીકમ આસપૂરન, દૂર ભયે દુખદ્વંદ. ૪

પદ ૬૦ રાગ સારંગ

ચાપી ગીરા બ ચકયો તન તોહ, મનન ચકયો અર બુધ બાવરી;
નિચ દીન મિથે વાસ બસ્ય દોહ, ઉડે શીરત માનો પવનપાવરી. ૧
આપ ન જાનત, શીખ ન માનત, ચુક પરે અબહી કે દાવરી;
આર ખાંન ચોરાસી સંકટ, શીર શીર ચઢ્યો જમખી આવરી. ૨
જીન મહે દન્ત હીન બહે આયો, બય પાયો અબ ઓટ રાવરી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, રાખ્ય લોહો દે મુંહ તાવરી. ૩

પદ ૬૧

બિધતે એસી કયોં ન કરી,
હોને રાંમ રાંમ પ્રત્ય લોચન, નિરખત નેન બરી. ૧
મુંદર રૂપ સ્વરૂપ લાલકો, સન્મુખ ધીર ધરી;
એકહી દ્રિગ તામે અવરોધક, પાંપન પલક ધરી. ૨
નાંહે ન પ્રેમ પિછાંન યાદિતે, કે કછ ચુક પરી;
ત્રીકમદાસ દિસા પ્રજાજનકી, ખૂંઝનહાર હરી. ૩

પદ ૬૨

બદન હખી કેખત કામ લજ્યો;
સગ રોખા નિધિ શ્રીમુખ હરિકો, બોહોરી રૂંગાર સજ્યો. ૧
સિધુ દુર્યો સકુચાયે સુધાકર, કમલન માનત જ્યોં;
મુંદરતાકો સકલ ભુવન પરી, જીત નીસાન બજ્યો. ૨
કાંઠાં કઠોં નિરખત અલી મેરે, ઉર આનન્દ ઉપજ્યો;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, અખ દુઃખ દૂર બજ્યો. ૩

૫૬ રાગ ૬૩ બીલાવલ

પ્રાત દરશ નન્દલાલકો, મન હરત હે માઈ;	
અહ કારજ બીસરાય કે, આતુર હી ધાઈ.	૧
નેહ બરે અરે નીંદ બરે, નેનાં સુખદાઈ;	
મૃદુ જગમની મનિા ભોંરકી, બારજ વિકસાઈ.	૨
બીયુરી અલક બદન છબી, મોપે બરની ન જાઈ;	
સધન દુપોં સસી ચરદો, મનિા દેત દીખાઈ.	૩
પીત બસન તન સાંવરે, લીના લપટાઈ;	
મરકત મિથુ મનિાં કનકસેં, મુંદરતાં પાઈ.	૪
ડીગમગ પગ ધરથી ધરે, માંનું લસત દુલાઈ;	
નોતન લતા તમાલકી, નોતન છબી છાઈ.	૫
કદુલા કંકન કીંકીની, નોપુરકી નીકાંઈ;	
ત્રીકમ માધુરી પર દોઈ, દિગ રહેહે લુંબાઈ.	૬

૫૬ ૬૪ રાગ બીલાસ

જે જે જે શ્રીમુરલી મનોહર;

સુંદર અલક, તિલક અતિ મુંદર, નૈન બીલાસ બદન બારી જાગર.	૧
કરણકુલ પ્રતિબોંબ કપોતન, લટપટી પાષ સો શીષ રહી દર;	
મંગલ આરતી કરે જન ત્રીકમ, નખ શીખ મંગળ રૂપ હૃદય ધર.	૨

૫૬ ૬૫

જાગો લાલ લાડલી મેરે;

દુધ દલો ઘૂત ધઈયા બીસરી, મેં મીલાય રાખે હિત તોર.	૧
બઈ અવાર હાર ગ્રેહે ઘડે, ગોપ સખા શંકરવણુ ટેરે;	
હોડો મેરે લાલ ધરો કર સેલી, બાબા પીરક ખરે મગ હેરે.	૨
ગોપીજન આતુર મુખ દેખન, મિસ મિસ ખાત પ્રાત તેં ફેરે;	
ત્રીકમલસ આસ પરીપુરન, બલી બલી નૈન નીંદકે ઘેરે.	૩

પદ ૬૬

નગો કૃષ્ણ બયો અથ ભોર.

- શ્રીમુખ ચન્દ સરસ દરસનકો, તરસન હે મેરે નેન ચકોર. ૧
 રૂચ ખાઓ પકવાન મીઠાઈ, રૂચ ધણ્યાં અર મીસરી ઘોર;
 હેન દોહો અપુર્ની દુશીયારી, બહુરા બિકલ બલવત સોર. ૨
 સંગ સખા ખેસો અહે આંગન, તુમ બલરીર ભાવની જોર;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, ઉઠ બેઠે અંગ આરસ ભોર. ૩

પદ ૬૭ રાગ ખીભાસ

- ભોર ભયે ટેરત ગોપીજન, મદન મોહન પિયા બદન દીખાયો;
 અધુર મધુર ધરો મુરલી મનોહર, હસી કરી નીસકો બિરહ ન સાપો. ૧
 હધી મન્યન દોહનું તજ આંઈ, સાસન નન્દકો ગિલમ સુખાઓ;
 શ્રીનન્દનન્દ ચન્દ ગોકુલકે તનક ચિતે તન તાપ યુગાઓ. ૨
 રસીક બચન સુની રસીક રીરોમન, ચંચલ નેન બલવત ચાઓ;
 ઉઠી બેઠે સખ લેત બસેયાં, ત્રીકમદાસ નિરખ સુખ પાયો. ૩

પદ ૬૮ રાગ રામકલી

- રસીક ખીન કો રસપાન કરે,
 નન્દનન્દન બૃપમાન નન્દની, લીલા ઝરણુ ઝરે. ૧
 છાહે રહ્યો છત્રી સોં જગમૈયા, પુટી પ્રવાહ ધરે;
 પ્રેમીજન પીવત નિસ બાસર, કરમટ કરન બરે. ૨
 શ્રીવલ્લભ કરેના સત સંગત, ઉભય ઉપાયે ખરે.
 ત્રીકમદાસ અન્ય સાધનતો, કાજ કધુ ન સરે. ૩

પદ ૬૯

- નન્દનન્દનસોં નેહ નિમૈયે,
 પદ દુલ્લભ દુલ્લે સખ સુલભ, કેન સુને અર કાંહાંસોં કહીયે. ૧

મહ સંસાર બિચિત્ર રંગકા, બીગરે સુધરે સોય ન પૈયે;
 સેવા દ્રઢ ચાર ચરનાંમૃત, ગાહાપ્રસાદ મિતે સો લાધયે. ૨
 અનાશકા કિયે અલકારજ, હેત જુકા જાંહાં હરીજન જાધયે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, ચરણ રહી લીલાસ ગાધયે. ૪

પદ ૭૦ રાગ રામકલી

નીરખો જોર જુગલ કીશોર,
 હરન સકલ ક્લેશ બાધા, શ્રીરાધા મુરલીમનોહર. ૧
 એક છબીકી લતા મનો, એક છબકો છોર;
 દાસત્રીકમ આસ પૂરન, અચલ રહો મહ જોર. ૨

પદ ૭૧ રાગ રામગી

આજ હરી રેનડ નીદિ ડાલે,
 ડિગમગ ચરણ ધરત ધરણી પરી, સુધે જન ન બોલે. ૧
 શુભ ભેદ રતિ રંગ સંગકે, કહે દેત સખ બોલે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરણ, મહ દોડ નેન સસોલે. ૨

પદ ૭૨

લટપટ લાલન નેન સલેનિ,
 અધર દાગ રતિ રાગ જાગ નેક ન પાપ સોને. ૧
 કિત વહે બાપે ચિત ખીરમાયે નવ તરનકિ ટોને;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન મેરેહિ પ્રાત પહોને. ૨

પદ ૭૩ રાગ પુરખી

અહો ગીરધારી, અહો બનવારી, અહો કુંવર પ્રજારાયે;
 બાઈ અવાર જાઓ ધર અપુને, ગૈયાં લેહો છુલાયે. ૧
 સૈલ શિખર ચઢી ટેરન લાગે, મધુરી જૈન બજાયે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન સંગ સખા ધર આપે. ૨

પદ ૭૪ રાગ કાનરો

જો ગોર્વાદ ચરન અનુરાગી, સોઈ સોગી સોઈ બડાગી;
 સોઈ સન્ત મહન્ત નર સોઈ સોઈ તપસ્વી સોઈ ત્યાગી.
 દુખો દિશા બીદેહી જનકકી, તનક આંચ અમ્મરીવ ન લાગી; ૧
 બીન અનુભવ સુહાગ ન પાવે, કાંઠાં જુ બયો જોગી અનુરાગી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, અજ પદ રજ ધજ જનકી માગી. ૨

પદ ૭૫

નવ નીરદ નન્દલાલ લાડીચો, ચાતક નેન તૂષીત અતિ મેરે;
 વ્રજપતી બદન ચન્દ ચિતમેરો, હરન ચદોર ચક્રીત મત્ય હેરે. ૧
 પિયા પંકજ હોં મધુકર સજની, બીધુરે નાંહે બને સેહે તેરે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, જલચર જ્યો જીવન જલ તેરે. ૨

પદ ૭૬ રાગ

તર તમાલકી હાંદેરી કોઈ છેલ છબીલો,
 માન બયો મદમાતો ઠાડો, સંગ સખા ગલે બાંહેરી. ૧
 ચન્દન ખોર ખોરકે પખુઆ, બનમાલા લે લાંહેરી;
 પીતાંબર પટ કટિ કસ્ય બાંધ્યો, બસ્ય બયો મો મન માંહેરી. ૨
 ચહ ચિત ચોર કોન ઓ છાહરા, મેં કહ્યુ જાંતો નાંહેરી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, પ્રાન અટકી રહો તાંહેરી. ૩

પદ ૭૭ રાગ

ખારેકી બન્સી બાજત નેક ધજબાજરી,
 જ્યોં જીવે જાજુકે સખ ખીરહી, સુનત નીહારી ગજરી. ૧
 હરે તરે જુસે કુંસુમાવલી, મધુકર મધુરે ગાવેરી;
 હોયે ઉદીત વહે ચન્દ ચરકો, શીતલ બ્યાગ બહાવેરી. ૨

ધેન દુધ બાટે વછ ગાટે, જમુનાં ધાર સુધારી;
 નરવરવેય 'ધરો નન્દનન્દન, લલનાં સજો સુંગ્રાસી. ૩
 જાનત હો હરી મયુરાં સિધારે, તાતે તુ સર હીનારી;
 કીધો ત્રીકમ તુમ હમસી ખીસારી, માન જંગ મુન્ય લીનેારી. ૪

પદ ૭૮ રાગ કેદારે

યા છબી નૈનનતે ન ટરે,
 જીવતી જીવ મધી રસીક સીરામણી લલીત લતાં ન તરે. ૧
 મોર મુકુટ મુક્તાલરી લટકત, કુંડલ કનક જરે;
 પીત બસન ઠાછની પદ તુપૂર, મુંગમલા ગરે. ૨
 અંગ ત્રિભંગ દ્વિગંધલ ચંચલ, ચન્દન ખોર કરે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન, મુરલી અધર ધરે. ૩

પદ ૭૯ રાગ ખીલાવણની ટોડી (પલનાં)

માછરી અજબ અનોખી બાંતકો પલનાં, લાયો સુધર ધરૈયા;
 ચિત્ર ખીચીત્ર હયો જયો રતન, જાંહો બેંદ નંદ રૈયા. ૧
 મની મુક્તાફલ મનોહર કુન્દનાં, મુક્તાલરી ઝાલરી છબી છૈયાં;
 ધાયે બધાયે લીયો ધર બીંતર, સુદીત જસોદા મૈયા. ૨
 રોપ્યો રંગ મહલ શુભ મૂરત, નંદ નીવાળ્યો ખીર બંધ્યાં;
 કમલ નૈન જુમત આર, કુલત મજજન લેત બલિયાં. ૩
 કહત જસોદા જસો મેરો લલનાં, તેસો પલનાં પઠ્યો દૈવ;
 ત્રીકમદાસ આસ પુરનકો, સળ ખીંધી રીઝ રીઝ્યાં. ૪

પદ ૮૦

હયો સો લો હાસો હાયો-હાલર, મેરે બારે કનૈયા હાલર;
 તેરે પલનાં મોર આર મર્યા લગે અમોલ કલાલર. ૧

તેરે પલના ડુંભક કુન્દનાં, મુક્તા ડુંભક આલર;
 તેરે પલનાં પાટકી રેરી, મોહી રહી વ્રજ આલર. ૨
 તેરે નાક નયનીયાં સોહીયે, અર ગુંગ મની માલર;
 ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન, ભક્તનકો પ્રતિપાલર. ૩

પદ ૮૧ રાગ રામઝી

પલનાં મુલત પ્રાણુ આધાર;
 ગાન મંગલ માન બહી બહી, જાન બદન નીહાર. ૧
 કુલકીત પુનીત બલનાં, અંકુલીયાં જરતાર,
 નાક નયુની નૈન અંજન, અધર લીલા લાર. ૨
 પાન પોહોંચી પુંજ પુંદનાં હીયે મુક્તાહાર;
 શ્રવણ કુંડલ સુભગ રેખા, તીલક અલક ધુધાર. ૩
 માત જસોદા ભૂજ ઉદાવત, અંજના અંનકાર;
 દાસ ત્રીકમ આસ પુરન કિલક નંદકુમાર. ૪

પદ ૮૨ રાગ બીલાવલ ચોતાલ

લાલ લડેતો મુલત પલનાં, હખી નીહાર પુલત જાજ લલનાં;
 પાયે પેલુનીયાં નાક નયુનીયાં, કહુલા કણ્ઠમાલ મેલી મણીયાં. ૧
 રમ્ય લોન ઉતારત મૈયા, ચિરંછયો મેરો વારો કનૈયાં;
 પ્રેમ બિખસ બરી લેત અંકુરન, ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન. ૨

પદ ૮૩ રાગ ગોડીની પુરવી (સોરઠ અથવા બીહાર)

બન્સી બાજત સુનીયત યા મધુબનકી ગેલા;
 ચલીરી સંખા મેં તોયે બતાઉં, લલીત ત્રીભંગી છેલા. ૧
 ઉતકણીત આવુર ઉઠી દોરી, એક એકતે પેલા;
 ત્રીકમદાસ બીર ભઈ જ્વાલન, નેદ મહરકે મેહેલા. ૨

પદ ૮૪ રાગ ગોડી

હો હો હોરી નંદ દોનાં,	
કૂકત શીરત ગ્વાય સમ ઘેરે, કટિ તનયા સિર મોર પખોનાં,	૧
તોરી કિવાર ફોરી જલ ગાગર, દોરી દેત દંધી દુધકે દોહોનાં;	
દોરી દોરી દુલહની સીર નાવત, બચન ન પાવત ઘરકે કોનાં.	૨
કાઢુકી આખી અમીય ભરત હે, કાઢુકો નીરતે ચીર બીજોનાં,	
કાઢુકો મુખ માજત કર અપુને, ગારી સુનાયે રહત ગેહે મોનાં.	૩
કાઢુકી છતીયા હાય છુવાવત, કાઢુકે પરી રોવાવત છોના,	
ગીરત ભરત ઝંઝોરત ઝંઝરત, કાઢા પુરખાસી કાઢા પહોંનાં.	૪
છારી ઉડાવત ગાઠ જુડાવત, પેઠત ભાજ્ય પરાયે મોનાં;	
અધ્યપુર સખારી મોટેતારી, છાક દીયો ઇતિ ઉતકો ગોના.	૫
કાઢુકી પધીયા કાઢુકી અગીયા, કાઢુકે ભેત ઉતારી તિરોના,	
ત્રીકમદાસ આમ પરીપુરન, બજાકી જીવની સ્વામ સમીનાં	૬

પદ ૮૫ રાગ કાફી

નિર્દઇસો દેયા કાઢા કહીયે, સમગી જીયામે રહીયે,	
નદનદન કર પકરી પીછોરા, અંખીયા ભર્યો ગુલાન.	
મુખ્યન હે છતીયા પરી છોવત, મોટેરો હોરીયે ખ્યાય;	૧
દુરીગન ભોલ દેખતહોં ટાકત, આયે કરત હે આર્ય,	
નિડર નિર્લજ્જ હીઠ મોહો દોટા, અપુને કુલકોં આર્ય.	૨
સહી સહી અલી કાંઠા લો સહીયે, અન હો દેહંગી ગારી;	
ત્રીકમદાસ ન માને જરખો, હરિજી રહેંગે હારી.	૩

પદ ૮૬ રાગ ખમ્ભાતી

ગોપાલ ગુમાની મેરે ખ્યાલ પજો,	
નન્દલાલ નિડર મેરે કેસે પનીયા જાઉ સખીરી, જાટ ઘાટ ખીન આયે અજો.	૧

આગે ઈસરાયકે ડરતે, કહ્યું યહ દોઢા રહત કર્યો;
 અખ ફાણુન કુલ્યો જગ મેંધા, દેધા દુનો ઢીઠ કર્યો. ૨
 આજ અયાનક પેરી સાંકરી, ભેટયો ત્રીકમ રંગ બર્યો;
 બલી બઈ બે કોઠ ન દેખી, લાજ રહી અરૂ કાજ સર્થો. ૩

પદ ૮૭ રાગ મારૂ અઝમાતી મિશ્રિત

નીપટ અચરો બાલક, હો સખી ઘણા કરીયે ?
 મેરે જીવન પર્થો' જંગલ, કોહો દીન કર્યો બરીયે ? ૨૬.
 એક તો યહ અજરાજકો દોઢા, દુસરો બઝકો વીર,
 તિસરો ફાણુન માસકો સાંસો, અરૂ જસોમતીકી બીર,
 બરજતહીં કરીયે. ૧

એક તો મેરી સાસ રીસારી, ફુજી નનન્દ નિકાર,
 તિસરી કન્યકી છાતિક સુનાઈ, નિકસન પાઈ દાર;
 અખ જલ ક્યો બરીયે. ૨

હો અપુને પીતમ રંગ રાની, ચોંઘી બઢાવત સોગ,
 જખ તખ મેરી કરત અવાંઈ, યહ કાજવાસી લોગ;
 કિન કીનસો લરીયે. ૩

આવત ગત યહી મારગ જૈ, નિકર્યો નન્દકુમાર,
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, સુંદર બદન નીહાર
 અહ બ્યયા હરીયે. ૪

પદ ૮૮

હોરી ખેલન કો આહ, ચલી સખી બંદાં બસે;
 અપુને જીયામે એસી આવત હે, બૂજે બીરહકો દાહ. ચલી ૧
 હો લધુ બેસી કાંમ ખીસેસી, જોર ખીદેસી નાંહ;
 પાંખ બીના ક્યો પહોંચે, ત્રીકમ બોહોત ઘોસકી રાહ. ચલી ૨

પદ ૮૯ રાગ કાફી

બરખત રંગ બુંદરીયાં, પ્યારીકી બીંબે અંગ ચુંદરીયાં,
 પીયાકી પાધ પીછોરા બાધે લાંગો હરિ પરસ્પર ખેલત મિલ સંદર ચુંદરીયાં
 અંક જોરનમે કધુ નહિ સુઝત, ધરત બરત ગીર પરત હે ત્રિકમ
 કુંડલ માલ મુંદરીયા

પદ ૯૦ રાગ

જેલે હોરીયાં નવનીરદ નન્દલાલ,
 તા પરિ અરુન અમ્રકી રોખા, પીય તન રંગ શુભાલ, ૧
 અખીસ છોટ ઉકુસધન ઇન્દુ છંપી બીંદુ મલય સુભાલ;
 બિચ બિચ કેસર દામનીકી જુલિ, ઇન્દુધનુષ વનમાલ. ૨
 બરખત ઝરી બરી પીચકારી, ઇત ઉતતે મળખાલ;
 ત્રીકમદાસ હાસ મૃદુ મારત, મરજી મુંદંગ ડહ તાલ. ૩

પદ ૯૧

જેલી જેલી હોરી ચોરી ચારી રતીયાં,
 કોલ કીશોરી ચતુર કોગોરી, સંગ જુભાચે રંગ રંગાચે. જેલી ૧
 આચે બોરી મેરી પોરી, લાલ ડીગમગ મતીયાં:
 હુમ હુંમાચે દ્રિગ ન ઉધારે, જુલી પીછોરી ચોડી ચુંનરી
 કરતની હોરી જતીયાં; જેલી ૨
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન ચૂરન દર્પ કન્દર્પ જાની જીય;
 અમીત અમીત સખી લીચે અંક બરી છતીયાં. જેલી ૩

પદ ૯૨ રાગ પુરબી

મારગ ચલન ન દેત, નટવર નંદ મહરકો;
 હોરીકે મીસ કરી બર જોરી, તોજો કંકન કરકો. ૧

નીત ન જાને, બરજો ન માને, નિપટ નિરૂર યહ લરકો;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, ભોગી બ્રમર ઘરઘરકો. ૨

પદ ૯૩ રાગ ખીહાગ

બેગ ચશે વૃષભાન લક્ષીરી,
હોરી બેલી પેલી મનમય દલ મિલ મિલ, પોટો સ રંગ રક્ષીરી. ૧
મદન ગોપાળ પાટ પરિ દારે, દેખત તેરી બાટ બક્ષીરી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, ભાંમની ભાંમની જાંમની જાત અક્ષીરી. ૨

પદ ૯૪ રાગ વસન્ત

નવ નાતુરાજ આજ જગ વિનતા, પર્વ પંચમી પુન્ય ચલી;
ગાવતી અખીર શુભાશ ઉડાવતી, ગોકુલકી સખ ગલી ગલી. ૧
કનકચાર ઉપહાર અનોખમ, નવ કદલી નવ નૂતકલી;
હાર શૂંગાર રૂપ મધુરી રચ, રતીહીકી હખી લેત છલી. ૨
લક્ષીતાદીક નન્દલાલ બરે, નન્દલાલ બરી વૃષભાન લક્ષી;
માનહોં છયા ધયા ધન ઉપર મોહાર છયા પરી ધયા દલી. ૩
બાદી કેલ કુતોહલ સરીતા, બેલ મનોરથ સુદલ ફલી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, દેત અશીષ અર જાત બલી. ૪

પદ ૯૫ રાગ ખીહાગ

બરોસો શ્રીનલભજુકો રાખો,
યાદી બરોસે આર ન આગે, દીન બચન નહિ ભાખો. ૧
અજ ઇલાદીક દેવ બડિરે, ઉનસોં નાં અભીલાખો;
બૂતલ બૂપત કોન બાપુરે, તિન તન કેસે જાંખો. ૨
ચેદી બલ ચેદી ફલ મેરો, દુશ પછ મ પાંખો;
ત્રીકમદાસ પ્રતાપ ચરનકે, ભકતી સુધારસ ચાખો. ૩

૫૬ ૯૬

મેરી ક્યોં તરે યહ નાઓ,	
બોહોત જન્મકી જાગરી આર વિવમ મદકો બાઓ;	૧
નીર અતિ ગમભીર માયા, કુમતી કુરમ લાઓ;	
મહમહર અસન લાગે, કામ કોધ અદાઓ.	૨
બિન રસા બીન બાત વાકી, નાય નાહે બચાઓ;	
તરે ત્રીકમ તબહોં જગ તુમ, ખેવટ બ્હીકેં આઓ.	૩

૫૬ ૯૭ રાગ

પોઠે લાડલી આર લાલ,	
કુંજસદન સુખાસ સગ્યા, કુસુમ કિસલય ગાલ.	૧
શરદ ચન્દ સુગન્ધ શીતળ, મન્દ પ્યાર બીસાલ;	
સુરતકે સલોલ લોચન, બચન રચન રસાલ.	૨
અંગ અંગ તરંગ રતિરંગ, સ્વેદ ગમ કણ બાલ;	
ત્રાહે લેપટ પોંછ ત્રીકમ, પ્રીતકે પ્રતિપાલ.	૩

૫૬ ૯૮ રાગ

બેડી લાડલી લે માન,	
બોત બાંતી મનાઈ મોહન, તજે ન અપુની બાન.	૧
અરન લોચન બોંહ રેદી, ધુંધટપટકી ધાન	
કાલા કહોં નીહુરાઈ વાકી, જાનત હે મેરે પ્રાને.	૨
બોહોત બલ કરી લ્યાઈ જદખી હોત રસકી હાન;	
કાજ સીજે વેહ રીઝે, કીજે સોઈ સુખન.	૩
સુનત ત્રીકમ આપ આયે, જાંહાં સખી સુખ દાન;	
માન છુટયો, મિટયો ધુંધટ, કાંદાનકી મુસકાન.	૪

પદ ૯૮

તો ખીના જો ન સરતો કાજ,	
હાંહાં કરતી યેવા પરતી, મન ન ધરતી લાજ.	૧
એક બદલે બીસમે બસ, તિહારી સીરતાજ;	
દેખ રીઝે લાડીલો, એરી રૂપ શુનકી સાજ.	૨
અમ તીહારે પાસ રહેગો, તીહારોં હી નાજ;	
દાસ ત્રીકમ આઠ દૂતી, જનંદાં કુંઆર મજરાજ.	૩

પદ ૧૦૦

આવત બાખીનીકે મોન,	
લટકી લટકત લાલ ગીરધર, મત ગજકી ગોન.	૧
ઉદીત નીંદ અનૂપ રાજત, નિપટ લોચન લોન;	
બાંમ દહન લલિ બિશાખા, હખીસો બરને કોન.	૨
આર અટા ચોખારી ખારી, બહત સુંદર પોન;	
દાસ ત્રીકમ રચીર સખા, રચીર રાકા ઝોન.	૩

પદ ૧૦૧

દેખીરી દેખ હરીકી હમી,	
કણુ કહેરી નીંદ ઘેહેરી, જાત અંખીયાં દખી.	૧
સેહે ન ખીરીયાં મધ સજની, જમ્મન લાગે જખી;	
દાસ ત્રીકમ રચીર સખા સખદ કુલન દખી.	૨

પદ ૧૦૨ રાગ ઘીહાગ

પુરી કસુરી સીરા મૈયા,	
મોયે બાવત હે તો કયું ન ખવાવત, તરેસુ પાપર પીરા.	૧
ખરી પકોરી શાખ સંધાનો, મમ મીલાયો છરા;	
હરે મુંગકી ઘરી જૂરમૂરી કણુ એક આજો ખીરા.	૨

૧૭૫

હસી બોલી મેં સોઈ કીયો હેં સુની હે સ્વામ શરીરા;
ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન આવે જોવો દોઈ બીરા. ૩

પદ ૧૦૩

કહીયો પ્રાન પતિ સો બેન,
ચન્દ જળ ચઢી અટા પોહોઢે, એકસે લીખી બેન. ૧
પાપે રાજ મહારાજ કહાં ચેં સુંદરી સુખ દેન;
મજ વધૂ સંભારી હોં કળ, કુંજ કિલકલ સેન. ૨
છત્ર અમર છડીદાર ઘડે, લભા મંડીત મેન;
સૂધ્ય આવત જ્વાલ કળ હોં, મુગટ મુરલી ધેન. ૩
અંગ રાગ અનુપ બૂધન બરન નાંહના પેહેન;
પીતપટ બન ધાણું ગુંગ ચિતતહોં નખ ચેહેન. ૪
મજવધૂ બીલલા તળ પરી, સફરી લોદી ન રેન;
તુમ બીના તન છોન ત્રીકમ, બહત ન દીધી ન નેન. ૫

પદ ૧૦૪ રાગ બીહાગ

લાલલી પાંન લીમેં કર ઘડી,
મદનમોહનકોં મોહો બહાવત, દે અંચર સુખ સાડી ૧
જુરી જુરી ભાવ ખવાવત બીડી, ચિતવત અંખીયન આડી;
કીયો કટાછ કમલ દલ લોચન, લલીતા લીયો ઉધાડી. ૨
આરો દ્રષ્ટિ ભઈ જગ્ય સન્નુખ, ચાંહ ચોગંતી બાહાડી;
ત્રીકમદાસ બિલાસ બિપુનમેં, રસ જસ રસીક બીલાડી. ૩

પદ ૧૦૫ રાગ બીહાગ

બલી બલી બાંનીક મોરચીધરન,
બંક બોહ બિસાલ લોચન, નવ કવલ દલ બરન. ૧

અસક તિલક અનપ નાશા, કુંડલ લોલ કરન;
કાંછી કિંકની માલ મુકતા, આરુ તુપુર ચરન. ૨
મન્દ હાસ બીલાસ બડેની, માનુની મનહરન;
દાસ ત્રીકમ આસ પૂરન, સદા રાખો સરન. ૩

ઠાઠીયાનું પદ ૧૦૬ રાગ મારૂ

હો ઠાઠીયા ધરકો નન્દગુકો,
આયોહો સુની જન્મ વધાર્ધ, ભયો તુમ્હારે લરકો. ૧
રાનીશુ રીઝ હીયો ઘઠીનકો, કંગન અપને કરકો;
લોહંગા લાલ અમોલી ચોલી, સાથુ સુંદર જરકો. ૨
અબ તુમ મોહો જસો રાગ, પગા આપુને સિરકો;
કરકે કડા ધનકે મોતી, પેહેયો લોહનાં ધરકો. ૩
મેરે સુતકે કાજ દીવાઓ, અંગિયાં અપુને કુંચરકો;
ત્રીકમદાસ રહો યા મનમેં, ભયુગ ભયુગ રાગ મહરકો. ૪

પદ ૧૦૭ રાગ ખંભાતી

તેરે પુત જસોદા ચિરંજીવો,
આજ બીધાતા મેરે બવી, સખ બાતન મન બાયો કીયો. ૧
હો ભયક સુની જન્મ વધાર્ધ, આયો કતને લોભ હીયો;
બૃષ્ઠ બેસ બજપતિકે સુતકો, દરસન પાઉં સીરાંહિ હીયો. ૨
શુગળુગ રાગ્ય કરો યા બજમેં, બિધિયે માંગુ ન ઔર બીયો;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, પ્રગટયો કાંઠાં નર કુલકો દીયો. ૩

બધાર્ધનાં પદ ૧૦૮ સારંગ

સુતકે જન્મ સુનતહો કુલે, દેત બધાઇ નન્દ દેહ ભૂલે. ૧
સુરબી ખીરક લુગાએ બોલી, મની માનક બંડાર અમોલી. ૨
કોઉ બસ્તુકી કરી ન મનાઈ, લે ગયે રંક નિઃસંક ઉદાર્ધ. ૩

૧૭૭

અપુને અંગકે સ્થપન જેતે, બાધા સહીત દીયે નન્દ તેતે,	૪
તનપર પોતી આર કુશ કરમે, ઇતનીક સાજ ધર્યો રસો ધરમે,	૫
તૂટે દામ ફટીલી લોહી, મીટી ગાટ લિયે નહી કોષ,	૬
સરવસ રીઝ દીયો મેહેતારી, રાખી તેજ બરી તન સારી,	૭
સાદી બંધુરી સુધર યનીયાં, તનક હેમકી નાક નયનીયાં,	૮
સખ કોઈ મીલી દેત અશરિયા, રાજ કરો બ્રજ કોટી બરીસા,	૯
છયો જસમતી પૂત તિહારો, ત્રીકમદસકો પ્રાન પીયારો,	૧૦

શ્રીવામનદ્વાદશીર્તુ પદ ૧૦૯ રાગ પ્રભાતી

સુની ધુની રાગ બાહિર આયે;	
બામનરૂપ બીલોકી અસૌકીક, લે બીતર પધરાયે.	૧
જહાં નખીરાજ સભા જગ બેડી બીચહીં આંની બીકાયે;	
બીધીવત પૂજ્ય પૂજત કાલા માંગત, હાડે રહે શીર નાયે.	૨
તીન પેંડ બસુધા જળ બ્યાચી, શુકસે ન બતાયે;	
દીનો ઉછ નિસંક વહે તોઉ, પાત્ર અપુરવ પાયે.	૩
દે કમ કરી બ્રહ્માણ્ડ બર્યો સખ, બામન બિપુ બદાયે;	
યેક બરહ બક્ષી અંગ સમખ્યાં, અપુને સત્ય સુખાયે.	૪
શત્રુ સીરામની સતશુન વૈભવ, કીયો સુતલદો રાયે;	
ત્રીકમદસ બક્ત વછલ જસ, યાહી તે શુભ ગાય.	૫

પદ ૧૧૦ રાગ સારંગ

બલ ફલ જગદીકો ખયો,	
એસો એર ન અબલગ જગમે, કોઈ ન જાત સુનાયો.	૧
ન્યો પ્રભુ તીન લોકો વરતા, પુરનકામ કહાયો;	
ન્યો પ્રભુકે ઇન્દ્રાદીકે જાંચક, સો બ્યાચક વહે આયો.	૨

જ્યોં પદ પરમધ્યાન પશુપતીકો, સો પદ હટે લગાયો;
 જો પદ ક્ષાલનીર જાંઘાંની, સોં લે સીસ ચડાયો. ૩
 પ્રભુ પોરીયાં આપ અધીપતિ, બયો ભક્ત મન લાયો,
 દીનોં સખ્ય સુતલકો ત્રીકમ, સુરપુર હુતે સીવાયો. ૪

પદ ૧૧૧ રાગ વેરાલી

નો નિધનાયક રે નોંખી પોસડી, અભીષ્ટત મદુરંત દિન દેં જામ;
 રિધ સિધ ભરીરે ધરી નિરદોસડી, પ્રકટે શ્રીવિકલ પૂરતકામ. ૧
 આનન્દ બધાવનો શ્રીવલ્લભરાય ગૃહેરે, સખ ગૃહે શુભ ગૃહે અનુકૂલ;
 સમે સુહાવનો ગંનક કંઠાં લોં કહે, સુરીનર હરખ વરખેં કુલ. ૨
 મિલ માનનીયાં મંગલ ગાવહી, મિલ માલનીયાં ગુંથે હાર;
 તોરન બન્ધન દાર બન્ધાવહી, દુન્દુભી શ્રીદ્વિજવરકે દરખાર. ૩
 યાયક પાયે રે હર અભીલાસલોં, સુરભી સાલકૃત દિવદાન;
 હઈ જૂ કૃપા કરી ત્રીકમદાસકોં, નીજપદ ભક્તી દયા નિધાન. ૪

પદ ૧૧૨ રાગ કાનડો

શ્રીવલ્લભ પદ વલ્લભ જાકોં, મળવલ્લભ વલ્લભ શુંન તાકોં;
 રસીક કથા રસ લીલામે રૂપી ઉપજે, ઝોર કરેં શ્રમ કાહાકોં. ૧
 હોઈ હોઈ જળ સખ સુકૃત ફલ, તખ શ્રીવલ્લભ પદ અનુરાગા;
 પાવે ધાએ ચરન ચલી આવે, મિટ દર ભાગી બયો સુભાગા. ૨

૦ કવિ શ્રીત્રિકમદાસે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો શુદ્ધદેવ માર્ગે મદલુ કર્યો હતો, અને પુષ્ટિસંપ્રદાયના અનુયાયી થયા હતા. 'પ્રદીપ'કાર ભટ્ટ ઈચ્છારામજી સાથે તેમને સહચાર હતો. તેથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના અને શ્રીવિકૃલનાયજીના ગુણજાનના કેટલાક પદો તેમની કવિતામાં મળી આવે છે. આ પદ શ્રીવિકૃલનાયજીની જન્મ તિથિનું વધાઈનું છે.

ધનકે શરણુ ખીના ધર્મ ભેવમે, ઐર તરનકે નાંહી ઉપાયે;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, જાકે સુજસ સકલ જુગ ગાયે. ૨

પદ ૧૧૩ રાગ ખીખાસ

જે જે શ્રીવલ્લભ વંશ પ્રસંસ,
વેદ પુરાંન નિધાન કૃપાકે, અવનિહીશે સીસ અપીતંસ. ૧
નવલકીશીર રસીક નન્દનન્દન, લીલા માંન સરોવર હંસ;
દેખીયત દૃષ્ટ મગ્ધ પ્રભુતાઈ, જન કોઉ આનો છુપ સંસ. ૨
તેજ પ્રતાપ સીલ યુન સદશ, સખ કોઉ શ્રીખિડલકે અંશ;
ત્રીકમદાસ આસ પરીપૂરણુ, શરણુ ગયે ક્લી કલ્મષ દ્વંસ. ૩

પદ ૧૧૪ રાગ જેજેવન્તી

ચક્ષી ચક્ષી ચુપ રહે ચતુર ચંચાંઈ,
સુની હે પારવ રેસ દોહુ ન લગાયે દોસ,
કાહેકોં તો રેસ તીરી કિન બિરમાંહી. ૧
વેતો રાધા રાધા કરે પલજં ન કલ પરે,
તાસોં તું અનંખ ધરે કોંન ધો ભલાંહી. ૨
દિનને આવત જાત બાવરી બિહાની રાત,
પિયાસોં પ્રતિજ્યા કરીની અખ પીછતાઈ. ૩
નવસત અંગ સાજ સખદિ ન પર્યાગજ
આજ મેરી રાખ્ય લાજ તેરી ચરનાંહી. ૪
મુસક મંદુરી બાંની, મંજનકોં માંગ્યો પાની,
ત્રીકમદાસી તોં આગેં જાયે, દેહે વુદ નાંહી.

પદ ૧૧૫ રાગ જોજોવન્તી

મેજન અંજન કરી, મોતંનસોં માંગ બરી;	
સીસપુલ બેટી ધરી, બેસરી બનાયકેં.	૧
ઝલી ઝગઝખી કાંન કણ પોત પહુંચી;	
પાંની કંકની નેપુર ઉર હાર હલરાયકેં.	૨
મુદરી સુંદર મુરો, બાલુબન્ધ બાધી જુરો;	
પેહુર્મ પટ સ્થળ ઘટ સોધો લપટાયકેં.	૩
સાંવરેકે રમ રાતી, અપુને ગુન ઉમઝતી;	
ગજગતી ગતી ધીરી બીરી મુખ લપાયકેં.	૪
વૃન્દાવન સુખરાસ બધી બધી ત્રીકમદાસ	
રસિક બીલાસ આસ ચલી ચિત લાયકેં.	૫

પદ ૧૧૬ રાગ કાફી

મન મોહે લીયો ધન સાંવરીયે,	
સુંદર બદન દિખાયે દૂરતે, કલ ન પરત અબ કહા કરીયે.	૧
ઉત તટકોં કાઠો નટ નાગર, હંમ છતકો ગાગરિ બરીયે;	
છપામેં જાનો જાય મીલોં, બીચ જલ જમુનાં કેસે તરીયે.	૨
સબકોઉ ખુઝત યાંહાં કયોં કાઢી, ઉન લોગનસોં કહાં લરીયે;	
પુનયા મગ આવેંગે ત્રીકમ, સંગહી સંગ ધરકોં શીરીયે.	૩

પદ ૧૧૭ રાગ સોરઠ

નેક હરિ સુનહે ખીનતી મોર;	
કમલલોચન કળ નીહારો, કરી કૃપા મમ ઝોર.	૧
એક ગજ દૂજ કુપદી કાસન, જોની આતુર જોર;	
વે પુરુષાતન કાંહાં ગયો, જન માયે ખમપતિ હોર.	૨

ચરન આગો સાંવરે, જન નાઓ અંખીયાં ચોર;
ઘસ. ત્રીકમ ઘન નીધી, હુમ દયા નંદકીશોર.

૩

પદ ૧૧૮ રાગ સોરઠ

નર્ધ ઝલુ દોડ નવલ કીશોર,
ચોહોડે મુંલન આઠ અથાપરી, ચઢી ધટા ચઢું ચોર.
તેસે હિ બોલત ખીરહ બિહંગમ, શુક સારસના શોર;
ઘસ ત્રીકમ આસ પુરન, અચલ રહો ચેહે જોર.

૧

૨

પદ ૧૧૯ રાગ સોરઠ

બોલ ન બિરહે જગાઓ ચેરી ધન મોરનાં;
ઝલુકી મુધી પાંઈ મુરઝાંઈ ઉપજે કામ અંકારનાં.
બિચ બિચ આતક જીવતી ધાતક, ચઢી પીક ઝિંગારનાં;
ઘહર બાહરં ચખ્દ સુનાવત, ધરન હીં નંદકીશોરનાં.
કાલા કરેં બરેં દિન કેસે, દેખી ધટા ચઢું ચોરનાં;
ત્રીકમઘસ આસ પુરનકાં, બિખિસેં બિષમ બિહોરનાં.

૧

૨

૩

પદ ૧૨૦ રાગ મહદ્વાર

ઝેરી માંઈ આંઈ રીત ધાવસ, પુનિ વજ્રમેં મોહે લાગત ધાવકરી;
જેસી પુંદ અરત બાહરતેં, કરત ધાઓ નાવકરી.
સીરી ખ્યાર જવાલ વ્યાલ લગે, બિરહની તન તાવકરી;
ત્રીકમઘસ આસ પરિપૂરન, ખીન ધટા ધૂમ ધાવકરી.

૧

૨

પદ ૧૨૧ રાગ મહદ્વાર

મનપતિ કયોં ત્રજકી મુધ જુલે,
હુમ ખીન કોજી ન જાત બરન જલ, કાલિંદીકે ફૂલે.
અવશુન કોંન વિધાતા હમકોં, દીયો ખીજોહા ઘાંન;
ધન્ય લોક મથુરોકે ખાસી, કરત કમળ મુખપાન.

૧

૨

બિધિ અગ્નિન તુમ જનનહારે, ગિરહી જનકી બાલીયાં; ૩
 સમર સમર ચેહ ચુક તુમારી, દુક દુક હોત છતીયાં.
 કબ્હું.....૫ સંદેગ..... હાલ હમારે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન પલટે અ.....ધારે. ૪

પદ ૧૨૨ રાગ મહાર

બીરાજત બીચહી મેલ ઘટા. ૧
 ધતિ સ્યામા ઉત લાલ લાડીલો, અપુની અપુની અટા.
 ખારી નીલ પટોરી પેહેની, પિય તન પીતપટા; ૨
 માનો દામની ધન વેહેરે લીયો હે, ધનમે છુપી બે છટા.
 સૈન હિ સૈન સંકેત પરસ્પર, નાંચત નૈન નટા; ૩
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણ, જમુનાં તીર તટા.

પદ ૧૨૩ રાગ મહાર

પદ નાતુ મિલ ગિરહનકી માંધ,
 પાવસ પર્મ પ્રબીન દુતિકા, બોહોર મનાવન આંધ. ૧
 કારી સારી ઘટા ધન બારી, બુન્દન બનીક બનાધ;
 અપલા ચંમકી અપલ ગતી ગવની, ઝહરિલો ઝંમકી હીગ ધાંધ. ૨
 સુર સાયક સિર નાયકે કાકી, બદરન ગોહ બીછાધ;
 મુખ અંગુરી સંગત બગ (ખં) પંગત ગરબેન અરજ સુનાંધ. ૩
 ધન આસર જડ સો રસ બાદો, અલી કિત રહી અનખાંધ;
 ત્રીકમ સ્યામ તમાલકી તુહી, હેમ લતા સુખદાધ. ૪

૦ વચ્ચેના અક્ષરો મૂળ પ્રવર્તમાં જરૂરીયાત થયા છે, તે બેકા નથી, તેથી તેને સ્થાને ટપકીઓ મૂકી છે.

પદ ૧૨૪ રાગ મહેલાર

- માઘ તરસે મોરો જીયરા,
બદરીયાં બરસે સુદર સ્યામ બિનાજી, હમારે સ્યામ ઘડા કેન દરસે. ૧
- કો કીન જાવ જલધર ઝરમુંદે, જૂદે પરતન પરશે;
ત્રીકમ દાસ આસ પરિપુરન, ધર આવે સખ સરસે. ૨

પદ ૧૨૫ રાગ મહેલાર

- મોજાળ જીન પાર્તન ટપકન પાંની,
કમલ નેન શીર પાધ કસુંખી, ઉપરેનાં અસમાની. ૧
- ઝમકત ખીજ રીજ દોલ રસીકન, ઇંદન પરત હે નાંહાંની;
વે તેરે મન બાવન ત્રીકમ, તુ વાકે મનમાંની. ૨

પદ ૧૨૬ રાગ ખીભાસ

- તેરે બદન ખીરાજીત ઝમ કન, રારહ અન્દ માતો મોલી જરથોરી;
લઈન બેખ રેખ અંજનકી, રૂપ મધુખ પિયુષ બરથોરી. ૧
- કપરી કુસુમ સતાર નમ શોભા, કુંજન ફેલ કલાપ સરથોરી,
ત્રીકમદાસ આસ પૂરન સગ, તારે અધીક હલોત ધરથોરી. ૨

પદ ૧૨૭ રાગ ખીભાસ (આંખો)

- ચાદ ચરન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રકો, રાજીત હે સુરતર સુખદાઠ;
કરના મૂલ અનુગ્રહ ફૂલન, સદા સુફલ ફલકી અધીકાઠ. ૧
- નવધા રસ નવ દલ તવ એશુડી, નીવ પ્રદ નહિતેન હરીતાઠ;
થોડસ ચીઠ સુમંગલ સાખા, ફેલ રહી જગ સુખસ બકાઠ. ૨
- લછમી લલીત લતા મીલ માનો, ભકત વછલતા સીતલ છાંઈ;
ભકત ધમર સુંગરવ સુનયુન, અણન પ્રસાદ આસ લપટાઈ. ૩

સુર ચન્દન ચરચિત વર વરચિત, જૂષન છખી અદ્ભુત છખી ખાઈ;
 સનકાદીકસે બિમલ બિહંગમ, સુદીત ઉદીત કીરતીકી લકાઈ. ૪
 ચાર પદારથ કરી પરીકરમાં, સમરત સનમુખ આવત ધાઈ;
 નાંહાં નહી બો બય તાપ આપદ, ત્રીકમદસ બસો તાંકાં ભાઈ. ૫

પદ ૧૨૮ રાગ ધટ

સખી આથે ગોપાલ ધુંમત દિરદ 'રાજ' જ્યો, જીત રસ રીત વલ મેન સેના;
 રવેદ મકરંદ મુખચંદ મન દન્દસે, અધ ખુદે અરુન અરબિન્દ નેનાં. ૧
 ભોંદિ તટ મુગટ લર લટક સુકતાવલી, મરગજી માલ કર બેત બેનાં;
 મંદ ગતિ અતિ બિરાજીત અલક તિલક છખી, મલીક મુસ્કાંન ચિત ચોર લેનાં. ૨
 દેખી બ્યાકુલ લઈ કબ મીલોંગી દષ, અંક ભરી યાદીતે નાંહે ચેહેનાં;
 દસ ત્રીકમ અખુધ હોં કદા ખુધી કરોં, વિપુલ આરત અર અરપ રેનાં. ૩

પદ ૧૨૯ રાગ ભૈરવ

કમલનેન કમલબદન કમલ કૃધ્યુ કારો,
 પ્રાન પ્રાન પ્રાન મેરો, પ્રાનજીવન ખ્યારો. ૧
 નખ શીખ આનેદ કંદ નેદકો ફુલારો,
 ગોકુલકો ચંદ ચૌદ લોકકો ઉમ્મરો. ૨
 સખીયનકો સરખસ મેરી અંખીયનકો તારો;
 ત્રીકમદસ તાહે નેક કરો નાંહે ન્યારો. ૩

પદ ૧૩૦ રાગ દેવગાંધાર ૫ (પર્વતનાથનું પદ)

સાંવરો મંગલકી નીધી માઈ,
 બ દીનતે પરજત ગૃહે આયો, બરનોં કહા જી બડાઈ. ૧
 બાધે બંધન વાર દાર પ્રત્ય, ચહુ દીશ ચોક પુરાઈ;
 ધર ધરતે માનુની મીલી આવત, ગાવત ગીત વધાઈ. ૨

જાન માત્ર ખટ માસ બાઈ તાંહાં, મનહોં દારકાં છાંઈ;
 શુભ જન બાચ સરાહત, નાહત ધન્ય પુન્ય પ્રજાતાઈ. ૩
 કિયો કૃતારથ કુલ કથી જીગમે, કીરત બીપુલ બગાધ;
 સદા બસો બિલસો હર ત્રીકમ, દાસ આસ ભરી પાંઈ. ૪

પદ ૧૩૧ રાગ કલ્યાણ

કોન કહે તોણે આય બાવરી;
 સુંદર સ્વામ આર બિનતા જસ્ય, સો સખી મોયે બતાય. ૧
 હું આપુને મન નાંહી બીચારત, ચોંહી રહી મુરઝાયે;
 કેતકી કુસુમ કુતોહલ જાકો, આખું કથી ન સુહાયે. ૨
 હિત નંદલાલ નિહારત તો મગ, ખત તું રહી રીસાય;
 ત્રીકમદાસ આસ પૂરનકાં, હડી લે અંક લગાયે. ૩

પદ ૧૩૨ રાગ બીહાગની આશા

હરીકો બદન નીહારી રહી;
 પ્રેમ બીબસ દ્રિગ પલક ન લાગત, ત્રિત લીખીસી બાઈ. ૧
 રાંમ રાંમમેં રૂપ માધુરી, ગીરધરજી ગડી ગાઈ;
 જલમેં રસ રસમેં આદિકતા, શશીમેં જોં સુંબઈ. ૨
 રસીક કીરોર નંદનંદનકી, છખી નહી જાત કહી;
 ત્રીકમદાસ ધન્ય લે ગોપી, બેચન ચલી મહી. ૩

પદ ૧૩૩

ગોપી ગીરધરસં લુભાની;
 ગોરસ બેચન ચલી ચલી સંગ, દીઠપરે દધી દાંની. ૧
 બૂલી ગાઇ ઘટ અર પટકી સુધી, અંગ અંગ હિરઝાની;
 હમચે પ્રેમ નેમ ન રહો કધુ, દરી ગાઇ સીસ મયાંની. ૨

દેખી દિશા તા ઊનકી ખીનતા, આપહી મેં મૂકાની;
ત્રીકમદાસ રનેહ લીલાકી, ઘડાં બને નર ચાની. ૩

૫૬ ૧૩૪

હરીકે મેન કમલ અતિ નીકે;
તામે અપલ કટાકનકી છખી, ખસીકરન મો છકે. ૧
નીંકી નાચા વિપુલીત બેસર, કુંડલ કનક મણીકે;
મુખ શ્રમકલુ મના ચંદબિમ્બતે જરખત બુંદ અમીકે. ૨
મીલ ગમે આમે અચાનક મોહન, મારગ કુંજ ગલીકે;
ત્રીકમદાસ નિરખી છખી શૂલી, મનોહારી મધુ પીકે. ૩

૫૬ ૧૩૫ રાગ મિલાવલ

સુંદર સ્વામ સુમગતાં સીવાં;
ઓહી લઈ ઉપરેની અરગજ માવ મરગજ રાજત સીવા. ૧
નીસકે કેલ અધર મીસ માનો, અલી આયો અંબુજ રસ પીવા;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, નિરખત બિબસ ભયો મેરો છવા. ૨

૫૬ ૧૩૬ રાગ મિલાવલ

લલીત ત્રિભંગ લલીત મુખ સુરલી;
લલીત તાંન ખીલાવલ ગાવત, તીન આંમ ગતી સાતોં સુરલી. ૧
લલીત લતા કદમ તરૂ ઠાડે, બંક બોંહ નેનાં મદ ધુરલી;
ત્રીકમદાસ સુનત ભઠ વ્યાકુલ, મોહન અધર સુધારસ સુરલી. ૨

૫૬ ૧૩૭ રાગ કાફી હારી

ગાકુલકે ગીરીધારી, અનોખે ઉહેલ ખેલારી,
ખેલત હોરી અપની પેરી, જોરી જોર સખારી;

દાન ભરી કર રાખી ઘરી, કોઈ દીક પરી જળ નારી,
તકી પીચકરી મારી, ૧
કાઠા કહો કણ કાંન ન રખે, જેવે યો ખેલ ખેલારી;
બેન બગાયે મેન સેન દે, બનાયે પ્રીત રીત ન્યારી,
ત્રીકમકીય છપી પરવારી, ૨

પદ ૧૩૮ રાગ ખીહાગડો (વૈરાગ્ય.)

હરી ખીનાં કોઈ સગો ન સાથી;
કુખ પાયો શરણે જળ આયો, દોરી છુરાયો હાથી. ૧
કોરતી જળ તીર રહી ઘડી, દેખી રૂપ પીછતાતી,
સાહાએ કરન દોડ નિકટ ન આપ, મિષમ કાલકી કાતી. ૨
તેસેંદી ખાત પિતા સુન ઘરેની, બાધ ભતીજ નાતી;
અપુને સ્વારથ હેત દીખાવન, પ્યાહ દિવસકે બરાતી ૩
ધુતિ ધુતી ધન સંચય કીનો, તેરી પિછારીકે જાતી;
જળ પંચી પીજર તજ બાજો, બયો ન કોઈ સંધાતી ૪
હાથી ઘોરા માસ ખજાનાં, કુનીયાં દોલત તાતી;
અપુને અપુને દોર રહેં સખ, માટી મીલી ગણ માતી. ૫
રામકી રિધિ બધ ખીરાની, રંકકે દીયા ન બાતી,
તામેં ફેર નહિ તિલકો, જ્યો કણ ક્ષિપ્યો વિધાતી. ૬
એસો દેખી બિચારકે ત્રીકમ, ફરી પ્રપંચકી પાતી;
જનમ જનમકો સંગી અભંગી, વાસોં લગન લગાતી. ૭

પદ ૧૩૯ રાગ માઝ (કઠવાની જીતે ગાડુ)

ખાંસુરી તેરી ચતુરતા ન્યારી,
રૂપ ખીનાં સુન રગ ખીનાં, તેને વશી કીની બનવારી. ૧

ખનકી સીચી કુલકી નીચી, જડ તર તનય અવતારી;
કાહા જાનો કો ગુન મન મોહન, રહત અધર કરધારી. ૨
અધર સુધારસ પીળત એકલી, જો જીવન મજનારી;
મેઢ ન જાંચો ઉપજત અંકુર આગે છેદે ન ડારી. ૩
જાતી સુભાવકે જંગ મંત્ર કાધો, શાય શાય હમ હારી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, પ્રભોકો પ્રાંતે પ્યારી. ૪

પદ ૧૪૦ રાગ જંગલો ખ્યાલ

પ્યારે ટુક નજર કરો જાંઠ વારીયાં;
જ દીનતે દેખે દિલમની અજહોનાં મિટત ખુમારીયાં. ૧
દરદ દીવાની મેં તો દરદર યેથોં, લાગી જી પ્રેમ કટારીયાં;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરણ, તુમસોં લગી જીમેં ડારીયાં. ૨

પદ ૧૪૧ રાગ સારંગ

પંછી નચાવત આપહી નામત ધેન ચરાવત હેં દૂરન દૂરન;
કબલુક તાકિ છહિ તર ધાવત બાલકેસ તેં સુરન સુરન. ૧
કબહોં કદમ મૂલ ચડી યેન બગલે તાંન મધૂરન;
બગ મૃગ સુર લલના મનમોહન, ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન. ૨

પદ ૧૪૨ રાગ ધન્યાશ્રી

ઉધોં અબ હમ ધેન ન દોહોવેં,
માખનચેર સિધારે મધુપુરી, કાહેકોં દહી ખીસોવે. ૧
કાહેકોં અંગ શૃંગાર બનાવે, કાહેકોં દરપન છેવેં;
સ્વામ સુદર બિન સોહેં તિલારી, બન તન ગાંખી ન જોવે. ૨
આઠો જાંમ રહત હેં ગાંખીયાં નેંકુ ન પલ છન સોવેં;
ત્રીકમદાસ આસ પૂરન બીન, અખીયાં અનૂદીન રોવે. ૩

પદ ૧૪૩ રાગ ધન્યાશ્રી

ઉપો હમ ઉગરે સંન્યાસી,	
શુવન પ્રાન સ્વામ સુંદર ખીન, આઠો જામ ઉદાસી.	૧
વિરહ બિભૂત કલપના કન્યા, બિયોગ બનકે વાસી;	
કર અંસુઅનકી કરમાલા, મોહન મન્ત્ર ઉપાસી.	૨
કાંમડંડ સો ડંડ કમંડલ, અખીયાં દરસન પ્યાસી;	
આસન આશા શીર આવનકી, કેહે ગેયે કૃષ્ણ ખીસાસી.	૩
તુમ ભે ભોગ અનોખો આપે, આર્તમકે અબ્યાસી;	
સો સ્વરૂપ કોં હમ કહા જાને, વૃન્દા વિપુન વિલાસી.	૪
દેખો દયા સકલ બજજનકી, અવર દૃષ્ટિ પ્રકાસી;	
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, સો સુરકી હમ દાસી.	૫

પદ ૧૪૪

કહીયો કુબળા સો ચેહી ખાત;	
સો ખીધ કી બેયાં સુખી રહેજો, સ્વામ સલેને ગાત.	૧
બોજન ભોગ મીઠાઈ મેવા, બિજન નાહના બાંત;	
આટયો દુધ સીરાય સેહેનમેં, બહોત ન ખીતે રાત.	૨
મહ પ્રકૃતિ હમારે પ્રિયકી, માખન મીસરી પ્રાત;	
સુની ઉપોં હમ બહુત દુખી ભાષ મોહન મયુરાં જાન.	૩
જો પૈ હું બસુદેવ દેવકી ખીના જસોદા ખાત;	
ત્રીકમદાસ આસ પૂરનકો કેહે કેહે તાત લગાત.	૪

પદ ૧૪૫ રાગ અડાંગો

જેખન તો ખિન હોં બનવારી, જાન સુરઝ બારી બેયાં ખીન બારીરી;	
સીંચીયેં દરસ સુધા સુંદર ધન, પ્રતિ છન બરસ બરસ બલીદારી.	૧
ઝોર નીર ન હોત હર્ષારી, મોતન બેલ બિરહ પરજારી;	
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન અવધ ખીસારી મેરી કોંન દીસારી.	૨

૫૯ ૧૪૬ રાગ બીલાવલ

જળ લગ અર્પો ન લાવકોં નિજ જોવન નીક;	
તબ લગ મુજ્ય વજનમુંદરી સખડો હે શીક.	૧
તું તેરી મતિ માનિ હેં અપુને સિર દીક;	
વે બહો નાચક બાવરી અલીકલી કલીક.	૨
મર્મ સમઝકે મદ હકી કર્ય બાથો છોક;	
ત્રીકમદસકી સ્વામીની મેરી બાત કહીક.	૩

૫૯ ૧૪૭ રાગ ગોહી

આસન સગ રથામ ધન મુદર,	
તન બન ઘાત વિચિત્ર વિરજીત, ગોરજ રંજીત તન પીતાંબર.	૧
શીપ મુકુટ બિમ્બાધર મુરલી, ગાવત ગોહી રાગ મનોહર.	
આવત બનમાલા લેહે લાવત, બામર અંત અનંત ગુંન સાગર.	૨
સુદીત બદન મદમાતે લોચન, ધૃત ઉત સેન ધેન આગે ધરી;	
ત્રીકમદસ આસ પરિપુરણ, વજનન લેત બધાથે દોહ કર.	૩

૫૯ ૧૪૮ રાગ કાફી (રાસનાં પદો ચાક)

બળાધરે મોહન બાંસુરીયાં,	
ચોર લીયો મન મેરો કરી ચેટક, ફારી ગર્હ તન પાંસુરીયાં.	૧
જુલી ગર્હ મધનાં મહી માખન, આંખન બરસત આંસુરીયાં;	
બિરહ બિવસ ચલી અલી તજ તજ, માત પીતા સુત સાંસુરીયાં.	૨
મોહની તાન હરી ન પરી કોહ, લોક લાજ કુલ કાંસુરીયાં;	
ત્રીકમદસ અવનમે પાવલ, પાવન પેહેરી હાંસુરીયાં.	૩

૫૯ ૧૪૯ રાગ કાફી

કહુ દેખ્યોરી ધન બન બેલરીયાં,	
મુરલીધર મન હરન હમારો, પુઝત સકલ સહેલરીયાં.	૧

- ભિર મુકુટ મકરાકૃત કુંડલ, ગરે ગુંગા ફલ સેલરીયાં;
સો મુંદર જ્યો હમહી દીખાવે, હનકે ચરનકી ચેલરીયાં. ૨
- તરોવર તુમ પરમારગ પ્રાણી, જામ જુધ્ધિ જુલકે જેલરીયાં;
ત્રોકમદાસ આસ પુરનકી, કાઉ બતાવાવો જેલરીયાં. ૩

પદ ૧૫૦ રાગ કાફી

- હરી ખીરહે બિનીતા બાવરીયાં;
લાગી કરન કૃષ્ણકી લીલા, તનમૈતા બાઈ બાવરીયાં; ૧
- એકે બાઇ ઉખલ એકે જસોદા, એકે જ્વાલ એકે માવરીયાં.
એકે સખી બાઈ રૂપ પુતના, એકે બાઇ સ્તન ધાવરીયાં. ૨
- એકે ગીરીવર એકે ગીરીવરધારી, એકે લકુટી એકે લાવરીયાં.
એકે ત્રીકમ દેવી દાની, દુલ્હ જાવરત જાત નોંઝાવરીયાં. ૩

પદ ૧૫૧ રાગ માલવ

- હુંલત હુંલત દિગ દીઠ પયોં,
મહ પુગ્ગલા અપુને પીતમકો. ધ્વજ વજાંકુશ ચિન્હ બયોં. ૧
- આગે જાત પીયા પાય ન દિગ દેખ્યો દુલ્હે પાયે ધયોં;
ચકીત રહી જરી જરી બાઈ, ચૂનો નેનનીં દૂનો નીર જયોં. ૨
- કંજુ એકે જાત લખી વેલી સખી, માંન કીયે બાલમ મિહુયોં;
એલી તેલી મિલ આઈ જમુનાં તંદ નંદ નાગર કોં ગાન કયોં. ૩
- હવે સ્વર પુતરીકી પ્રતિમા, જાકો મન ધનસ્થામ હયોં;
નેન નીર બહત ન રહત, માંનો ગંગા પ્રવાહ ફધાર ટયોં. ૪
- બહે નિશાસ પરિ સગરી મુખ હરી હરી જોર સબે બિસયોં;
ત્રાકમદાસ મિલનકી આશા, જીયા તન પિંજર તેં ન ટયોં. ૫

પદ ૧૫૨ રાગ માલવ

- તેરી મુરલી મેરો હર લીયો પ્રાના,
કાંન સુંની જબ મુધી ખીસારી, ટીને જારી બજાઇ તાંના. ૧

મન બિધુરે તન કોન કામકો ઘડી ઠગીસી ચિત સમાનાં;
 કરકો કોર આસ મુખકો મુખ ચોદિ રહયો ન ગીચો ન ગીલાનાં. ૨
 શહા કરો દુહ બિધ બાઈ બેરી, પ્રેમકી ગાંડીન કીન કુલકાનાં;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, નિપટ બિકટ હે નેહ નિભાનાં. ૩

પદ ૧૫૩ રાગ માલવ

શ્રીગોકુલચન્દ ચિરંજીવો જુગ જુગ દીયો દરસન તાપ હરે;
 મોર મુગટ બેજન્તી માલા, જળ સર્વનકે ગર્વ ગરે. ૧
 બિબિધ રંગાર હાર કટિ કિંકિની, એક એકકે કર કણ્ઠ ધરે;
 નિરતત સુધર ઉધર તત ચૈર્ધ ચૈર્ધ, તાન માન ગતિ બેદ બરે. ૨
 મધુરે ગાવત મધુરે બળવત, મધુરે મધુરે આલાપ કરે;
 ગગન કુસુમ બરખાવત સુરગન, ચક્રો રાશી છત ઉત ન દરે. ૩
 જમુનાં તીર સમીર ધીર જાંઠાં, બન બેલી સખ દુલે દરે;
 ત્રીકમદાસ બિલાસ બિમલ જસ, યુવતી જન મન કામ સરે. ૪

પદ ૧૫૪ રાગ બીલાવલનો (કાનડો)

તુમકોં તજ મેં આર ન જાઉં,
 હે ગોવીંદ ગોપાલ ગદાધર, જોકો અધમ ઉધારન નાઉં. ૧
 બકી બિધ દયામ પયોધર, તાકે દુષ્ટતા કેતિક ગાઉં;
 સો પાઈ ગતિ જતુની લાખ જનમકી ટરી પ્રતિ છન પુલકાઉં. ૨
 એસી ખ્યાત તુંમારી સુનીયત, તારેં શરન તુંમારે આઉં;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણ, એસો દયાલ આર કાંઠાં પાઉં. ૩

પદ ૧૫૫ રાગ બીલાસ

મંગલ મદન મોહન મુખ મંગલ, મંગલ મૂરતિ મંગલ ગાન;
 મંગલ ચીતવંતી નેનકમલકી, મંગલ તિલક અલક મુસ્કાન. ૧
 મંગલ અંગ ત્રીભંગ કણ્ઠ ભૂષીત, મંગલ લકુટ મુકુટકી ઠાન;
 ત્રીકમદાસ સુમંગલ લીલા, મંગલ સેવા સુમરન ધ્યાન. ૨

પદ ૧૫૬—રાગ પુરવી

- બલી ચલ ચલ ચતુર ચિતહરની, તુમ બિન લાલ હિંદાસી;
 નિવડ કુંજ જાંઘાં ગુંજત મધુકર, મદુલ પવન સુખ રાસી. ૧
- આપુને હાથ ગુંથી દોહ માલા, ચુંની ચુંની ફૂલ ખીચીત સુવાસી;
 અજહો કણક ધરી નહી મોહન, જોસે પ્રેમ ઉપાસી. ૨
- મોહો પાંખ જાંની તેરિ ખાસી, બહોત ધીરે તે હોત મેરી હાંસી;
 ત્રિકમદાસ આસ પરિપુરન, રહે હે નેન ખીકાસી. ૩

પદ ૧૫૭—રાગ પુરવી

- અખ દોર જારી હોજારી, જારી જહાં તે આઈ;
 કહા કહોં તોસીં, કહા કહે ઉનસોં, જો તોહિ દેત પઠાઈ. ૧
- વે બહો નાયક સખ બિધિ લાવક, તુમહી ખીચ કરત ચતુરાઈ;
 ત્રીકમદાસ આસ પુરનકી, પ્રોત રીતે મેં પાંઈ ૨

પદ ૧૫૮—રાગ પુરવી

- ગેસ સજો ખીજાઈ ગોરજ રજ અખ તું દાહેકો સાકે;
 ઉઠી ઉઠી ચળે અચાધનતે, સખ ભોગ ચવાંઈ ગાકે. ૧
- પેહર સંદલી સારી ખારી, લે અંચર મુખ દાકે;
 નિધરક ચલ બલી જાંઈ સાંવરો, ઉઝક ઉઝક કે આકે. ૨
- ગોરમનમેં કોઈ ન સુનેગો, બાજત પાવલ પાકે;
 ત્રીકમદાસ વજ મોહો મોહન, તેરી છપી લીલાકે. ૩

પદ ૧૫૯—રાગ પુરવી

- મોલો લાલ આલ કહે ગીયાં,
 હોન આંઈ અખ સાંજ સાંવરે, દરી ચની વજકી હીયાં ૧
- તુમકો ખેલ મેં ખબર ન દિનકી, હમકો સેન દેત બજ જૈયાં;
 બન્સો ધુંની સુની સખ બગ દેગી, બિહુરી બન બન મૈયાં. ૨

જેલો ધેન છુલાવન જેહે, તોયો દીનમની જાત અધેયાં;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, હસિ કરી યેન બજૈયાં. ૩

પદ ૧૬૦—રાગ કલ્યાણ હુમીર

ગોધન ધુલીમે બુલ ગઈ, મગ નિકસી ખિરક ઢિગ આંધ;
દેખી પરે જગ્ય મહન મોહન, પિયા તબ હો અલી તિરછાંધ. ૧

નીસ બમન તન સાંઝ ધુંધરી, નાંહિ ન પરત લખાંધ;
મુખકી જોતી ઝમક આએ રાકી, બોહોર સમઝી પિછતાંધ. ૨

બલી બલી વાકી આવની ધાંવની, બુકની પસારની બાંહી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, લે ગયે ચિત મુરાઈ. ૩

પદ ૧૬૧—રાગ કલ્યાણ હુમીર

ગોધન સંગ લક્ષીત ત્રિભંગ, દોટી અનંગ મનમોહન;
મુગટકી ચટક ધુર ધુસરમે, તેસી લટગતિ સોહન. ૧

પુલન માસ પુલનકે છોગા, બાહુ સખાકે કંઠ આરોહન;
બોહે નંઆવત ધંત ઉન ચિતવત, અપલ નેનકે કોહન. ૨

બહુન જાતન કરી ધરતે નીકસો, લેકર દોહની મિસ ગો દોહન,
ત્રીકમદાસ આસ પુરનકી, ચેહ સુંદર મુખ જોહન. ૩

પદ ૧૬૨—રાગ રાયશી

અલી તન નવસત સાજકે જોયનકે જોરા;
કછક દૂર દાટી બાઈ જાંઠાં નન્દ કિસોરા. ૧

બની બનાહી ચાંદની કોઠિ જાન ન દેખી;
મીલી ઉમીરી રેનમે મુખચન્દ વિસેખી. ૨

જાન પાય જુગ મેહનાં ધાય સ-મુખ આગે;
આરો નેન એકત્ર ભયે રસ ચશ્મે હે બહાગે. ૩

બાહુ પરપર કણ ધરી ગજરાજકી ગતિયાં;
જમુનાં તીર તમાલ બન પુન્યોકી રતીયાં. ૪

બહુન સખીર સહાયનો કુળી. જનરાધ,	
કુમુદ કેનકી મરિકા મધુર લપટાઇ.	૫
રસીક બિહારન લાડીવી લાલ રસીક ખીહારી;	
નિય ખીની જાની નદિ ઉમગ્યો રસ બારી.	૬
શ્રમજન કણ તન રયામદે રયામા સિયવીને ગાને;	
નેન રમગે ડિગમગે આવતહી પ્રાતે	૭
૩૫ પુન પ્રીતમ દોડ સોખા રહી બરખી;	
આશાપુરન ત્રીકમગમકી બધ નીરખી.	૮

પદ ૧૬૩—રાગ ખીલાવલ

જસોમની અપુને લાયકો મુંગાર બનાવે;	
બલન પુંગદે નિમ નયની પેદનાવે.	૧
કરનકુલ કટિ કિંકીની ઉરદાર ધરાવે,	
કામર નેનનિ આંજકે મિમ મદુકા લાવે.	૨
અંગદ કંકન મુદ્રિકા નેપુર હમી હાવે;	
કુસદો મયુલી જરકમો હમી મોહ બઢાવે.	૩
હપ્ત હામુરી બાનુરી કર લકુરી મદાવે,	
દર્પન દાય દીખારકે કણુ દસે દમાવે	૪
કબદુક કળે લગાયકે પચ પાન કરાવે;	
કબદુક નવ નવરીત સે રૂચી રૂચી ખવાવે	૫
તે સુખ મિલમન જસુમની ઘણાદિ ન પાવે;	
જેન ત્રીકમ અપુને કહા બડ ભાગ્ય સિરાવે.	૬

પદ ૧૬૪—રાગ ખીલાવલ

રેખો ગૂઢ પ્રીતકી રીત;

કનક બરન ખારીકો યાવે, સુન્દર રયામ ધરન પટ પીત.	૧
નીચ વસન વચન ફલદનિકો, જ્યારે પીવા તનકી રૂચી ચિત;	
ગેહ કેસર પેદ મુગમદ બીંદ, ચહ સુરલી ચહ પોત પુનીત.	૨

ધનમેં સમુઝ પરે નહીં ઓરે, મીનહીકી ગતિ જાતે મીત;
ત્રીકમદાસ પદંતર નાંહી, યહ રસકી ઉપમા અદ્વીત. ૩

પદ ૧૬૫

ચિરંજીવો જોરી જન્મવન,
અરો બિધાતા ઇતનો માંગો, શ્રીવૃષભાન રૂપા નન્દનન્દન. ૧
દોહ રસોક શીરામણી દોહ, નવલ દીશોર સમાન શીલ ગુણ;
દોહ ચાતુર દોહ આતુર, દોહ પ્રેમ અખીન સુમત રન. ૨
નીર તરંગ મુગન્ધ સુમનસો, એક રસ રૂપ એકલી દે તન;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, જસિ જસિ દિગતે દુરો ન પસ છિન. ૩

પદ ૧૬૬—રાગ ખીલાસ

કુંજ રસ પુંજમેં રસિક દોહ પ્રાતર્દી, કરત રસ કેલ જૂજ મેહેલ ત્રીવા. ૧
રસ જોરે નૈન રસ યૈન રસકી કલા, પ્રકટ અંગ અંગ રસ રંગ સોવા. ૨
સિધિલ મુકુટાદિ મંત્રી સ્યામ તન, સ્યામની શિયલ કળરી કુસુમ હાર નીવા. ૩
દાસ ત્રીકમ રસોક જન બિના જોઅકો, યહ રસ સિધુકો બિંદુ છીવા. ૪

॥ શ્રીકૃષ્ણપંચમસ્તુ ॥

॥ શ્રીરુક્મિણીકૃષ્ણામ્યામ્ નમઃ ॥

(૪) શ્રી સુવમણિ વ્યાહ

(દ્વારસી બાધામં)

મંગલાચરણુ

છપ્યો

જયતિ યદુકુલબાન, જયતિ દ્વારમતીર્થદુ,
જયતિ ભક્તવિભામ, જયતિ આરતજન બન્ધુ;
જયતિ સદા મનવાસ, વિલાસ રાસ રસિક રસ,
જયતિ ઉદાર અપાર, નાય બંડાર સુજસ જસ;
છપ્યો ચૈવ બ્યાહો રમા, ભીમક ધર મંગળ બપો,
કમલાકાંત કીડાવપુ, શ્રીરણુછોડ તુમ જય જયો. ૧

હાયો હમ તપ મહા, પિતામહસો બર પાયો,
તેસુંહી લિખ લંકેશ, ઈસ કૈલાસ રીઝાયો;
તોઉ તજ્યો નહિ ત્રાસ, બ્યાસ શીર સત્રય ઝોસે,
ઝોર દેવકે બજે બજ્યે બવમમકો ફેરો;
કાલી કપાલી આરમુખ, બલદાયક બલ થોરકો,
કમલાકાંત કીડાવપુ, અભય શરન રંછોરકો. ૨

(૧) કીડાવપુ=કીલાવપુ-લીલાસ્વરૂપ (જુઓ પરમતપગીરી પદ ૧૫)

(૨) હીરણ્યકશ્યપ બ્રહ્માને બજ વર પાંગ્યો તો પછુ તેને માથેથી ત્રાસ ન
અપ્યો. તે જ પ્રમાણે રાવણને પછુ-સંકરને સજવા છતાં-ત્રાસ ન દેવ્યો. કપાલી=
જેના ડોકમાં ખોપરાની માળા તે.

સવૈયા:-ત્રીકમદાસની ટેક

બારહી માસ બુધો રહે પ્યાસ, બીના જલ સ્વાત સનેહ ન જોરે,
જઘપિ બહો બરખા ઝટુકે, જલ ધાર નિહારતહીં મુખ મોરે;
ઓર અનેક તાગ નદી, નિજ નેમ તથો સિયુકા જન બોરે,
તેસેહી ત્રીકમ ટેક તદી, બીન શ્રીરંછોર બજો નહિ ઝોરે. ૩

કોહ કમલજૂ, કો ગનનાયક, કો ગિરીભ, ગીરીભપતિ પૂજો,
કોહ ઇન્દ્ર, દિવાકર, ચન્દ ચાર, કોહ બીર બહુકહી બૂજો;
કોહ નેમ કશે તીરથમત, કોહ જોગ જાહેજો સૂજો,
ત્રીકમદાસ પોકાર કહે, એક મેરે બીન રંછોર ન દૂજો. ૪
ઝોર ન ઉત્તવલ રંગ રંગો, હમ ક્રેસોં પ્યાર કર્યો સો કર્યો,
બહુદેવ બજો કીન ઝોર કોહ, હમ બારેસોં નેહ ધર્યો સો ધર્યો;
કોહ બાવ બરોં તપ તીરથકો, હમ પેહી સુભાવ પર્યો સો પં, ૫
શુન કીર્તન બર કોહ ઝોર બરો, હમ શ્રીરંછોર બર્યો સો બર્યો.

કહા:-નિજ ગુરૂરવતિ

તીન પરણકે વિપ્ર ગુરૂ સો વિપ્રન શીરતામ;
શ્રીવલ્લભવંશ વિહલેશ રૂબ મૂરલીધર મહાસમ.
તિનકે પદ શીર પરસકે બાંધીત હો પદ બાત;
હરિલીલામૃત સિંધુમે અવમાદન દીનરાત. ૭

(૩) જેમ આલોક બારે મહીના તરસે મરે પણ સ્વાની નક્ષત્રમાં પડેલાં બુંદ વગરે બીલ અનેક નદી તળાવ વગેરે છે, છતાં તેના પાણીથી તરસ છીપાવતો નથી તથા પોતાની ટેક મુકતો નથી, તેમ ત્રીકમદાસ પણ રણછોડ સિવાય બીલ કોઈને સંજવા નથી.

(૪) કમલજૂ=અક્ષા. ગનનાયક=ગણેશ. બહુકહ=સૌરવ. નેમ=નીયમ. દુજો=બીજો.

(૫) કોઈને સફેદ રંગ પસંદ છે, ત્રીકમદાસને તો “કાળા રંગ” સાથે પ્રેમ છે, (રયામસુંદર-ધનરયામ કૃષ્ણચન્દ્ર સાથે). કોઈ મોટા દેવને સન્ન છે. ત્રીકમદાસને તો “બાળકમાં” રહેલ છે. (બાળકૃષ્ણ નન્દલાલામાં)

(૭) અવમાદન=નાહવું તે; રનાન કરવું તે.

જીનકી કરના કરી ચલે શક પશ્ચિતકે પન્ય;
 કૃષ્ણ રૂકમણી બ્યાહ-કો રચો ચહત હો અંચ.
 છન્દ પ્રગન્ધ જાનો નહી ઝમક ઓર અનુપ્રાસ;
 તોહ ત્રીકમ રીઝહે જન્ય આપનો ઘસ.
 જખાં હાંદિ જૂત દારસી સુની રામાવન ચન્દ;
 દીક્ષમે દારદ આરજુ બંદમ મુનાં પ્રગન્ધ.

અથ રૂકમણીની કથા પ્રારંભ

વિહારદેશ વર્ણન—કવિત

અજબ દેશ દખનમે સુના એક શહેર વાકી,
 ખૂબીકી સીકત કરે એસો કવિ કોન હે;
 બાગસો બિયાબાંન બાગિસ્તાં બિહિસ્ત મોનો,
 નહેરકી નઝાકત આર દિલ પસન્દ પોન હે;
 જમી કફેસ્ત હોર હોર મોર સુખા બેસે,
 બારે માફ બ્યારકી બહાર રહકી રીઝો ન હે;
 દેખેતે દૂર દ્રષ્ટિ ટરે નહિ ત્રીકમદાસ,
 કહા કહા જખાનો એક એકતે સસોનેહે.

૧૧

(૧૦) જખા=બાગ. દીક્ષમે=મનમા આરજુ=રમણ. દારદ (દારીદન)=પાસે
 હોવું. બંદમ=હું બંધાઉં છું. સુના=એના જેવું જ. દીક્ષમે..... પ્રગન્ધ=ગેર
 જેવું જ કાવ્ય કરવાની મનમા ઇચ્છા થઈ.

(૧૧) ખૂબ=સૌન્દર્ય. સીકત=રખાણ. બિયાબાંન=જંગલ, બયાબાન.
 બાગસો બિયાબાંન=જેનો ઉજાડ જેવો પ્રદેશ બાગસમાન છે. બિહિસ્ત=
 સ્વર્ગ. બાગિસ્તાં બિહિસ્ત=જેના બાગો સ્વર્ગ જેવા છે નહેર-પાણીની નહેર-
 ઝરા. નઝાકત=નરમાસ. પોન=પવન. જમી=જમીન. કફેસ્ત (કફ=દયેલી.
 દસ્ત=હાથ)=જમીન દયેલી જેવી સપાટ છે. સુખા=સોપાન માફ=મદિયા
 બ્યાર=પવન; હવા. બહાર=મોજ, આનન્દ, શોભા, સૌન્દર્ય. રહ=છવ, આતમા
 સલોને=સુન્દર.

ઉજ્જવલ ઉતંગ કોટ ડોહોદી દરવાજા ઓટ,
 કોણ બજરી કાન્ત કંથુરા સુહાવની;
 ફરકે નિશાન, ચરકે છાતી દેખ દુરમનકી,
 ભરી ઝરોખા તેરી છતલીકી છાવની;
 ખન્દકે પૂર આખ સ્વચ્છ, ખેલ રહે કંઠ મછ,
 માંનો દરીઆઓ ખીચ ખેટકી બનાવની.
 માનસકે હાથકી ન હોયે યહ ત્રીકમદાસ,
 કુન્દનપુર નમકે કિલ્લેકી ઉઘાવની. ૧૨
 રસ્તા રૂચીકાર ચાર ચૌહદ્રા બજાર હાર,
 હાટકે મુકાબિલકોં કાખીલ સંવારીહે;
 ચીતકી ચતુરાઈ ચીતવત હે ત્રીકમદાસ,
 ચકીત બયે નેના શીર પત્રકે ન મારી હે;
 મેહેલો મેહેબૂબ ખૂબ પેવંદી પોત્રનકી,
 મન્દીરકી સુન્દરતા ગલી શુભચરી હે;
 કીધો ઇન્દ્રભોક કીધો યહ પુરી કુબેરભુકે,
 કીધો કંલાસ ઓર એસી નાં નિહારી હે. ૧૩

(૧૨) બજરી=કીલ્લાની દિવાલ ઉપર થોડે થોડે અંતરે નાના કાંચરા હોય છે. કંથુરા=કાંગરા. સુહાવની=પ્રિયકર્શન; મનોહર. નિશાન=લક્ષણ. ચિહ્ન; ધ્વજ, છુલ્લો; પટાકા; લક્ષ, ઓશણ, સ્મૃતિ, ચિહ્ન. છત=અગાસી. છાવની=છાવર છાન તેવી જ છતની (અગાસીની) છાવની એટલે છાપરાની બનાવટ. મતલબકે છાપરાને બદલે અગાસીઓ થર ઉપર હતી. ખન્દક=ખાઈ. પુર=કરપુર. આખ=પાણી.

(૧૩) ચૌહદ્ર=ચોક્કળેની ચારે બાજુ દુકાનો છે. હાટકે...સંવારીહે=હટિની સામસામી ગોઠવણી ચતુરાઈથી કરી છે. મુકાબિલકોં=મેકાબલામાં, સરખામણીમાં અગર સામસામી ગોઠવણીમાં. કાખીલ=સાવચેત, દુસિયારી; ચતુરાઈ. ચકીત...હે=ખાંખ એવી ચકીતપઈ બચ છે કે એક મટું પણ જોવા ટાણે મારતી નથી. મેહેબૂબ=

રૈયતનું વર્ણન—સોરઠો

રહે રૈયત ખુશ હાલ મળ પાલકે પ્રેમસો;
આર વરણુ વૃંધ જાલ, સખ સદ્ગુણ સદૃષ્ટગુણ.

૧૪

રાજા ભીમકનું વર્ણન—કવિન

રાજો રાજધાની ભીમક ભગવદ્ભક્ત,
ભાડી આન્ય ખીચ કાઉ ન સેવે હે;
કેવલ શ્રીકૃષ્ણકો ઉપાસન રાજ આસનપર,
ખેડે સખ લોકનકો સ્વાસન યોં દેવે હે;
લખેમે રાતઘોરા નામ નન્દનન્દનકો,
એક દામ ઓરપે અનીતકો ન લેવે હે;
એસો જૂપ અવનીપર દેખ્યો નહિ ત્રીકમદાસ,
સાગર સંસાર ધોર તારખેકો ખેવે હે.

૧૫

રાણીનું વર્ણન—સોરઠો

પતિવતા ધર નાર્ય રતી રખાસી રપનીધ;
પ્રસવે પાંચ કુમાર પાછે પુત્રી રકાનીની.

૧૬

આકર્ષક. ખુબ=સુન્દર. પૈખન્દી=પોખોતું ભોડેલપણું, જડેલપણું; થાંજડું મારેલ
આંખણું એટલે પત્યધરના નાના કટકથી જડેલ આંખણું; કરસખન્ધીવાળું આંખણું.
પૈખન્દી=ચકતી. પોલ=આંખણું; થાક ગુલ=કુલ. ઝાર=જમ્યા. ગુલઝારી=
કુલોના બળાયા જેવું. કી પોં=કાં તો. પુરી કુમરજીવી=અવકાપુરી. નિઢારી=
ભેડ.

(૧૪) ખુશહાલ (ખુશ=સારી; હાલ=સ્થિતિ)=સારી સ્થિતિ.

(૧૫) આન્ય=આણ. આસન=દુકમ આવવા સ્વાસન=આશાસન; દિલાસો.
લખ=હોઠ. રાતઘોસ=રાતદિવસ એક...હે=ગ્રીભ પાસેથી એક પૈસો પણ
અનીતથી-દરામતો લે નહિ. ઓર...હે=ધોર સંસારસાગરના ધોરણદારની
ખિવના-સેવા કરે છે.

રૂકમિણી વર્ણન—દોહડા

રૂપ કલા ગુણુ ચાતુરી શીલ સુલભન રાસ;	૧૭
મકરી કમલા કૃષ્ણુ હીત ગોકો વિશ્વ વિદ્યાસ.	
રતિ રચી રંગા ચચી નગ નાગનકી નર્વ;	૧૮
ધર દાસી લાયક નહી એસી બીમક કુમાર્ય.	
માત પિતાકી પ્રીત અતિ અધક લહેતી બાલ;	૧૯
ચંદ્રકલાસો બદનયો પોહ્યાયો કન્યાકાલ.	

રાણી વચન—દ્વિત

એક રાજ રાંતીણુ અપુને સ્વામીકે સંગ,	
બેઠી રંગ મદલમે કરન લગી બતીયાં;	
“બચે પાંચ સાલ બિદાકાલ પોહ્યાયો પુત્રીકો,	
બરકે સનેહ બીધા રહન ઘોસ રતીયાં;	
ગયે કાલ કહા લગ્ન મર્યાદા હોય બગ્ન,	
બેઠકો બિરોધ થલ ચકીન કરે છતીયાં;	
સાપતહે નેક એક વિપ્રકો પુણ્ય લીજે,	
બડો ખાનદાન દેખકે પદાય બેજો પતીયાં.”	૨૦

(૧૭) સુલભનરાસ=સુલક્ષણનો ૧૯૩૩.

(૧૮) રતિ=કામદેવની સ્ત્રી. ચચીર્ચ-દ્રાણિ. રંગા, નામકુમારી વગેરે અપ્સરાઓ ઠાઠ પશુ તેના ધરની દાસી થવાને પશુ લાયક નથી, એવી સૌન્દર્યવાન રૂકમિણી છે.

(૧૯) અલક=ચાળવાળી; લહેતી લટવાળી; ચંદ્રકલા રેશવાળી; ઇત્યાદિ રેશવાળી. લહેતી=જેની ઉપર સહુનો બહુ પ્રેમ છે એવી ઇશ્વરી. ચંદ્રકલા લીં બદનયો=ચંદ્રકલા માફક શુદ્ધ પામતે.

(૨૦) સાલ=વરસ. બીધા=બધા, દુખ. ઘોસ રતીયાં=દિવસ રાત. બેઠ=વેઠ ચાલ. ચકીન=પ્રતીતી, વિશ્વાસ. છતીયાં=ઝાતી. સાપત=પડી. નેક=શુભ, સુંદર.

લીમક વચન—

“તૂમ સનમ મુદમાઝ તુમ તો કહે હો આજ,
યહી કાજકો ખયાલ મેરે દીવકે બીચ રહત હૈ,
રખે મળ ખૂપ રખ શૂરવીર સામતકો,
એક એક એવ લોક ઉનહીમે કહત હૈ,
હારામતીકો જૂપ મી કદર્પ સ્વરૂપ,
સકય કના ગુણુ મવીણુ જાકો ખીરદ આપ બહત હૈ,
એમે બસુદે-નદ શ્રોતૃણુચદગુસો,
સુતાકો સમધ કરો મેરો ચિત ગહત હૈ”

૨૧

બધ પ્રુશહાન રાની ઉમગાની ન સમાની,
રાણી બાધ હાથ વદે વાણી ‘પત્રિકા પઠાઈયે,
વચન—એસો અનૂપ વર મલે જો પુત્રીકો,
સનસો સરસ ભાવ્ય અપનો સરાઈયે,
મનાદા આર ઠીર નાતો જૂરગાન વાકો,
બોહોરો ફીર બોજનહો એસો કાદા પાઈયે,
સાયતહૈ નેક એક ત્રિપદા બુલાવ લીજે
મુશ્ત મહોતસનકો મુઅતન ન લાઈયે

૨૨

(૨૧) તુબ-સર્ગાત્તમ, મુદર સનમ-જ્ઞાલી ખારી મુદ-૭ર્પ માઝ
(હિન્દી)=મીચ, અન્દર તુબ માઝ હે ખારી, તુ આજે ધણી જ આનન્દ
કાયક વાવ કરે

તુબ સનમ મુદમાઝ તુમ તો કહે હો આજ,
વાહ ખારી, આનન્દમા, હૈ તો કહે હો આજ

ખ્યાલ=વિચાર સાર્વત-કાચ નીચેના રાજાઓ, અધિકારીઓ એબ=ખાપબ.
કદર્પ=કામદેવ બિરદ વિરદ, જડાઈ, ચસ, પણ, ટક નેકનામી

(૨૨) સરાહીયે=રખાણીયે મનાદા-રખેને, નહિત નાતો=સમજાન્ય
ઠીર=રયાન, જગ્યા જુરગાન=જોડાઈ બચ મનાદા વાકો નહિતર તેનો
સમજાન્ય બીણ જગ્યાએ જોડાઈ બચ બોહોરો પાઈયે=ઠેર ઠેર ખૂબ રોધ
કરીયે તો પણ એવો ક્યામજોર મુઅતલ=ખાલી, બેકાર ન જવા દેવું, નકારું

સોરઠા

કવિ—ત્રિયા તનયાકે હેત તખહી વિમ ખુલાયકે
લખધડી લીખવેત જનનખો સુત જ્યેછોકે

૨૩

રૂકમૈયાનાં લીમક પ્રત્યે વચન

રૂકમૈયાનું વર્ણન—કવિત

આપા પાંઉ તેજ ચલા રૂકમૈયા રાસજલા,
શુરમેસે નેન શુભ અનાર રંગ કીયે હે;
ટેડીસી બોંહ અર મુંછે મરોડીસી,
ખુલીસી કમર હાથ ખંજરકો લીયે હે;
રોર જ્યો રીકારકો દખાય એકે હંમીતોર,
માનો વાલીદ દખાય દીયે હે;
બામનકે હાથતે છીનાય પત્ર પારેકીયે,
“એસીહી સલાહ પર ફલાહ કોન છયે હે ?

૨૪

રૂકમૈયા—“કોન કસબ કોન કામ

કોન બદરાહને સલાહ બતલાઈ હે;
આહીર ગંવારમદે પેહેરન પોશામ સાદે,
કીયે કામ જેતે તેતે એકમે ન બમાઈ હે;

(૨૪) પાંઉ=પંખ આપા પાંઉ તેજ=જીવાળથી ચાલી આવ્યો. રાસજલા=શુરસાથી બળતો. શુભ=કુલ. અનાર=સારમ. નેન...હે=સાડમના કુલ જેવા રંગના રાતા નયનો. બોંહ=બકરી; બમર. રોર=સિંહ. રોર.....હે=સિંહ જેમ પોતાના રીકારને દબાવીને માથે રક્ષણ કરવા બેસે તેમ પોતાના બાપને રૂકમૈયાએ દબાવી દીધા. હંમી=રક્ષા પાલક. તોર=આકૃષ્ટ રીતે વાલીદ=માપ પારે કીયે=કડકે કડકા કરી નાખ્યા. એસીહી...હે=મારી સલાહ ઉપર કોણુ વગર નેખમે છતે-અર્થાત કોઈ નહિ. ફલાહ=ગામડીઓ ગમાર; મૂર્ખ અથવા સલામતીથી વગર નેખમે.

દુધ જીવરાત દુધ મસકા મદિવારીકે,
 કમહો ચોર ખાય કળહો માંચ વિધનાઈ હે,
 મામાકો માર્ય પેહેલે ખાતા ખુશપાય દીની,
 ખીનો દરીયાકૃત ખૂન અકલકો ચનાઈ હે
 યારીતો બાલનસો મસલહત ગવાનસો,
 સોનત પશુપાનસો જમનકા બસના,
 કમહું મોરપિછ બાધે કળહું લે કમલી કાધે,
 કમહો બેઠ સીંગી શીષ દામનેકા કસના,
 પિતુ માત કાકા કાખ દેખો બેહધાઈ યાદર,
 ઉનકે હજાર જન ખીરાની સો હસના,
 ધનપર મોકુફ કહા ચોર બેસુમાર યાદી
 અદબ આવતી હે કહત રાસકા મિનસનાં

૨૫

૨૬

(૨૫) કમળ=ધવો, હુજર, કારિગિરિ બદ=ખરાબ રાહ રહેતો બદ
 રાહ=ખરાબ રહેતો ચાલનારો માધુસ અવાર જમાર, ગામડીઓ નાં=
 જન્મેલો જે તે તે તે-જેવાં તેવા અર્થાત ખરાબ એકમે ન ભવાઈ હે=
 એકકે કામ ભડુ નથી-સૂત્ર નથી દુષ્-છાસ જીવરાત-હીં મસગ-માખણ
 વિધનાઈ-રેતે રેતે વિનવિ કરવી કશ્વરવરથી માર્ચના કરવી-માખણ
 ખાલામ શી પુતના ખુશ પાયદીની=(પાય-પદવી)-ખુખી ગવિ દીધી મોક્ષ દીધી
 (ભાગવત-૨૬૫ ૩ શ્લોક ૨૩) દરિયાકૃત=વિચાર ખીના ન હે-વિચાર કર્યા
 વગર ઠીક અકલક દોડાડી છે

(૨૬) યારી-મિત્રતા મસલહત-સલાહ, ચર્ચા કમરી=વાબતી બેઠ
 એક નવતું જાડ લાકડું નેવર. સીંગી-સીંગડાનું વજ્રુ છરી શીષ દામનેકા કસના=
 માથે દોરડા નેત્ર બાધે દામન-ટોરડું નોઝણુ (ગાયને દોવા ટાણે પગે દોરડું બાધે
 તે) અથવા કળ કસના-માથે બેઠની સીંગી અને કમર બાધેથ એવા તો
 વેપ બિહધાઈ-મિશરમાઈ નકલપણ હજાર=રજુમા, દેખવા ઉનકે હસના=

બડી એમ આવમને પિદર દો કહાયએકી,
 મોતો ઇન હુનર નાંની, બાંની કા બીગારીયે,
 અબન પર હોય રોડ, સખતમોં ન બોલે દેર,
 જુરે જુધ નાં બને, નેન નાં નીહારીયે;
 જાહેરા સીયાહશમ બડા દગલખાજ નામ,
 મુશ્કે મરાફર, અરજ મેરી ચિન ધારીયે;
 મિયેના જમાઇ તો કમાઇ બડી આપનકોં,
 એસેડી સંબંધીસોં બસીજુ સુતા મારીયેં. ૨૭
 દુખતર જે હીજીયે સો અપને સવારથકોં,
 કરેગા જમાઇ જાય ફરજંદગી ચાકરી;
 ઉનકે ખતારીક તમામ ખશ્ક જાનન હે,
 છાક ચલ્યા માનતાન ખરી બાટ આકરી;
 વે જાજુ છન્દાંમે રોરો ગમાઇ અંખીયાં,
 પેહ શીર્ના ખેમ ગાયતાજ હાય લાકરી;

માલુસો બાઈઓ સાથે દસે. બીરાની=પરાઈ સ્ત્રી. હજુર જન=તેના-માલુસો.
 મોકુફ.....પાકી=દલે એની વધુ વાત બંધ કરીએ અર્થાત કેટલા દોષ દેખા-
 ણીએ ? અદબ=સરમ; મોટા આગળ બે સર્વાં યશ્મ આવે છે.

(૨૭) બડી.....બેડી=દુનિયામાં બે બાપ દોવા એ મોટી એમ (ખામી-
 દોષ) છે તો, આ જે (ફખ્જને) બે બાપ દોવા એ તો એની અતુરાર્થ છે, જુઓ
 તો ખરા. હુનર=ચતુરશી. બાંની=શણી. અબન...નીહારીયે=નબળા ઉપર સિદ્ધ
 માફક વર્તે, પોતાના જેવા સખળ હોય તેને ફરી બે.લાવે નહિ, તથા સાથે
 લડવા ટાલિ ભાંગી જાય અને ફરી પાછો દેખવામાં જ ન આવે, એવો તે
 (ફખ્જ) છે. ત્રિયાહુ=કાળો. ફામ=રંગ. જાહેરા સિયાહ ફામ=નહેરમાં કાળા
 ચહેનો છે. સિયાહ ફામ=કાળા કર્મ કરનારો. જે "ફામ"ને બદલે "કામ"
 લઈએ તો પણ કાળા કામ કરનાર છે. દગલખાજ=કપડી. મિલેનાં :.....કોં=
 આવો જમાઇ ન મળે તો ઉલટાની આપણે કમાણી છે અર્થાત કે સારું છે.

કુતમ્બી કમાલ પ્રતિપાલ બાલ જસોદાકોં,
મયુરાં ગયે કે બાદ બૂલ્ય માદ નાં કરી.”

૨૮

લીમકનો પ્રતિબોધ:-દોહા

ભગવદ્ નિદા સુન શ્રવન બીમક ઉપજ્યો કોધ,
સ્વારથ મિધિ બીચારકે કરન લગે પ્રતિબોધ.

૨૯

કવિત

“આકરીં અઝીઝ સદ તેરી તર્મીન પર,
આમરકા ખાહાન દેખી ખીલ્યા મેરા હીયા?;
એસેહી લાયક જો ફરજંદ દેવે દીનાનાય,
જનત હોં સુકલ સંમારમેં છયા હે;
શાદીકી શાદમાની સંમંધી સમતૂસતાતેં,
ખીના વ્યરાવરી બિહા કીયા ન કીયાહેં;

(૨૮) દુખતર=દીકરી ફંજ=ડાકરાં દુખતરઆકરી=આપણે આપણા
સ્વાર્થ માટે દીકરી દઈએ કે જમાઈ તેની આકરી (અરદાસન) કરશે ખવારીક=
કામાં, પરાક્રમ. ખલક=જનત, દુનિયાં. ઉતકે.....આકરી=શ્રીકૃષ્ણનાં પરાક્રમે
તો આખી દુનિયાં બણે છે કે માળાપને ઓડી ગોકુલ ગયા, અને ત્યાંથી પણ
જસોદા ગોપીને તરંગોડી મયુરાં વાલ્યો ગયા. આવો કૃષ્ણ તે આપણી દીક-
રીને નહિ તરંગોડે તેની શું ખાતી? આ લાયકાર્થ છે. નંઈફ=શદ્ધ; ધરડાં.
છન્દા મેં=જીવતાં છતાં અથવા છન્દગીમાં. વે..લાકરી=અદિયા ખાપે ધડપ-
ણમાં રોઈ રોઈ આંખ ગુમાવી અને વાઈ તો રજકતા રમ્બા-ફર્યા-લટકયા-
કર્યું. આયતાલ=નકામી, રફી ગણી. કમાલ=પુરેપુરો. પ્રતિપાલ બાલ જસો-
દાકોં=જસોદાએ ઉછરેલા ઓકરો.

(૨૯) પ્રતિબોધ=સિખામણ. સમજવવા કોધ અટકો પણ સ્વાર્થ સાધના
ખાતર રૂપમેયાને ખીજમાં કટુ શબ્દો ન કહેતાં સમજવવા લાગ્યા.

પે દિલખાહ દામાદ ને મિલે ન તો,
ગીરાં બાર ગીંદી ખીચ દાય દીવા લીખાહે.

૩૦

દોહા:

જ્યાં વિદ્યા ત્યાં ધન નહિ, જ્યાં શીલ ત્યાં નહીં શર;

જ્યાં રૂપ ત્યાં નહિ ભૂપતા, જ્યાં શુન ત્યાં ન ધરર.

૩૧

પાંચ વરસ પેખત ભયે, શૌહર સુતા સમાન;

નજર ન આયા કૃષ્ણ મિન દીગર દરી જહાન.

૩૨

કવિત

વિદ્યાકો સુમેર અર ધનકો કુબેર,

કામદેવસો સ્વરૂપ સોમશીત સરસાનોહે;

શુનકો મંડાર ગીરા બાર બેગર,

બારઆ દિલ એયાર, ફેજબક્ષ ફરજનોહે;

કલાકો નિધાન ખુરશીદસો પ્રતાપવાન,

નોજવાન કદરદાન જગમે ચેગાનો હે;

(૩૦) આફરો=ખૂબ કર્તુ; સાખારા. અઝીઝ=દાવા. સદ=સો; સો વખત. તમીન=નિર્ણય વાત વિચારી સારું નરમ પારખવાની શક્તિ-શુદ્ધિ. ખાદાન=ઈચ્છા. આફરી...હે=દાવા પુત્ર, વારી શુદ્ધિ ઉપર સો વાર આફરીન હું તથા તારામાં ને કુટુંબના માન ખાતર ઈચ્છા છે તે નેઈ મારું દૈવ્ય ખાળે છે. તારા જેવા લાયક છાકરા પરમાત્મા દે તો સંસારમાં છાવું સફળ છે. હીવા=હેયું. શાદી=વગન. સાદમાની=ખુશાલી, ખુશી, આનંદ. ખીહા=વિવાહ. પે=પણ. દિલખાહ=દિલપસન્દ. દામાદ=જમાઈ. ગીરાં=મોંઘો, અમિય, બારી, બાર=દાર, બાર કોઠ. ગીંદી=સોફા? જેદ=દડો? ગીંદોરા=એક નવની વિવાહમસમે રનેહીઓમાં જેવવાની ગીઠાઈ.

(૩૧) ધરર=રવાબિમાન; અર્વ.

(૩૨) શૌહર=વર. દીગર=ખીજે કોઈ. દરી=આમાં. જહાન=દુનિયામાં નજર...જહાન=કૃષ્ણ સિવાય ખુશીમાં ખીજે કોઈ લાયક નજર ન આવ્યો

દયાવંત હયાવંત - દાના અસરાર ધેખ,
 નખશિખ બેએખ અર દારિકાંકો રાનો હે.
 પેદ હોત બકા પીની કંસકો કુલાંક દીની,
 ખારહા બજંગ નેર કાયા જરાસંધકો;
 આતશ નમુદ નોશ નાગકો નિવાયો દોષ,
 પાન્યપે લુધાય પહાડ પસ્ત કાયા છંદકો;
 અપને કારીશ્મે બૈકુંઠસી ખીરાજમાન,
 હરિયામે દારિકાં બસાઇ દીલ પસંદ કં;
 એસો બૂપ અવનીપર જાન્યો નહિ ત્રોકમહાસ,
 તાતે તજવીજ કાયા શ્રીકૃષ્ણચંદો.”

૩૩

૩૪

(૩૩) સુમેર=સુમેર, ઉંધું નિવાસસ્થાન. જેનામા બધી વિલાનો મેલાપ થયો છે. સોમ=ચન્દ્ર. ખાર=ઠેકાણું, આશ્રયસ્થાન. ગીરા=ખોલવાની શક્તિ; વકતૃત્વ કળા. ગીરાંખાર=જે કોઈ બીજનો ખોલે પોતાના ઉપર લઈ લે છે અથવા જે કાઢે છોડે છે; કાઢે છોડનાર. ખાર=ખોલે, ખાર, અથવા કોટ કીલ્લી. ગીરાખાર=સુવર્ણ; સરસ્વતીનો ભણ્ડાર. બેગર=અભિમાન વગરનો. બેગર ખારઆં=પરોપકારી (વરસાદ જેવો). ખારઆં=વર્ષા. દીલ એયાર=સુત્રદી દીલનો. એયાર=કળા અતુર. ફેજબક્ષ=ઉદાર દીલનો; સખી. ફેરજાનો=ડાહો; રથાનો. નિધાન=ભણ્ડાર, ઠેકાણું. ખુશીદ=સુર્ય. નોજવાન=નવલુવાન. હરદાન=હર હરવાવાળો; ગુણમાહી. ચેગાન=અદ્વિતીય, અલેક. હયાવન્ત=સરખ હલુર. અસરાર=ખાનગી, રહસ્ય. ઘેખ=છુપાયલો, અદ્રશ્ય. અસરાર ઘેખ=જેનામાં ખાનગી વાત છુપાઈ રહે છે-એટલે ઉલકા પેટો નહિ, પણ હરીયા માફક ગચ્છીર-સાગરપેટો બેએખ=ખોડ ખાંપણ વગરનો. નખશિખ=માથાથી પગ સુધી, રાનો=રાત.

(૩૪) બકા પીની=પૂતળાને પી ગયો. કુલાંક દીની=પહાડયો. ખારહા=નારવારી. બજંગ=લડાઈમાં, જંગમાં. નેર કાયા=હલકો પાડયો. આતશ=તાવાનાળ. નમુદ=મત્સ્યજ્ઞ. નોશ=પીનાર. આતશ નમુદ નોશ=જ્યારે આજ દેખાઈ મત્સ્યજ્ઞ યઈ પ્રજ્વલીત યઈ, ત્યારે તે દાવાળળને પી ગયો હતો તે.

રૂકમૈયાનો વળતો જવાબ:-ટોહા

જેદે ! તારા તુમ અકલમે રાઈ પર્યા પસંદ,	૩૫
જયપી દોલતકોં મિલે નીચ ન હોય ખુલંદ.	
રાજસભામેં દરક નહિ બેઠનકો યહી હેત,	૩૬
કુલ કલંક દાયમ રહે ઇન બર દુખતર દેત.	
દેવ ઉમર દાયમ કરે પે સાલગ બયે પીર,	૩૭
હૌર નહિ તપ પાંતમેં પાયે પ્રબળ અહીર.	
પરદેનરીન પતિવ્રતા સુનમે કો નહિ શોક,	૩૮
જખમ છગર હરદંભરા બલે લોકકી ટોક.	
હુંગ ગુગ બદ રાકલ અર બદ ખસલત બદશાન,	૩૯
બૂપ કુમાર બ્યાલો બલો નહિ નીંદા નહિ હાન્ય.	
પાંચ બાઈ બમી ચેકે સાલગ દુસ્ત જમાલ,	૪૦
ઉન લાલક વર એક હે શુરવીર શીશુપાલ.	

નામ=કાળી નામ. પાન્યપે=કાલપી. પરતકીયા=હરાબો, હેઠો પાકયો.
કીરીશ્મે=પલકમાં, પળમાં આંખ વીંચને ઉધારીએ તેઠવા વખતમાં.

(૩૫) જેદ=અકસોલ રાઈ=મરવાડ. ખુલંદ=ખાનદાન.

(૩૬) દરક=ખાબર.

(૩૭) દાયમ=કાયમ. પીર=સેવ પાંત=પકિત, સમુદ, પુંજ.

(૩૮) છગર=કાલજી. પરદે.....ટોક=અંત:પુરવાસીની પતિવ્રતા ને સારા માણસના ચબ્દો (પ્રછપરછ) સાંભળવાનો શોક નહિ (એટલે સબખાય નહિ) તેને લોક શું કદે તે બજાર કયાંથી પડે? પણ હુમેશનો જખમ છગરમાં રહેવાને બલે=સારાં. ટોક=પ્રછપરછ.

(૩૯) હુંગ=લંગડો. બદરાકલ=ખરાબ ધારનો ગુંગ=ગુંગો. બદખસલત=કુદરતનો; અવગુણી, ખરાબ. બદશાન=ખરાબ ધંધાવાળા, ખરાબ ખમાવાળો.

(૪૦) દુસ્ત=સૌન્દર્ય; રૂપવાન. જમાલ=સુકુમારતા. સાલગ દુસ્ત જમાલ=સૌન્દર્ય અને સુકુમારતાનો મણી.

વય કિરોર વાલા નઝર મુકુટબંધ બુધવાન,
ધર આથે ઈજલ બઢે મૈવ ચતુર રાગન

૪૧

કવિત

વિદમાન માતતાત બાહુબલી બોહોત ભાત,
નેક કોમ નેક જાત સખામેં સરાહી યે;
ફૈજ ફતેહનંગ ચીતરંગ રંગ દેગ તેધ,
દાયમ કાયમ દોલત કો, બહેરા જસ ગાધ્યે;
જરામન્ધ જેસી બાણુ સ-મુખ તુમારે ત્રાણુ,
સાયત મુખારીક હે પત્રિકા પકાધ્યે;
સાવે બરાત દીન સાત બીચ ચાદીકે,
સરજામ સિદ્ધ કરો રચના રચાધ્યે.

૪૨

સોરઠા

સાચક નહિ મહ બાત જે તમવીજ તુમને કરી,
હોય હસરત તાત, સંબંધ બલો સમાનસોં.”

૪૩

લીમકનો જવાબ

બોલે બુજરગ વાર નાપુરા હોય નીજ પુત્રસોં,
“હીલ્લે કરો હગ્ગર નહીં શીશુપાલ શ્રીકૃષ્ણ સમ.”

૪૪

(૪૧) વાલા=કચી. નઝીર=દાખલો, આદમ. નજર=દૃષ્ટિ. વાલાનઝર=
હથી નજરવાળો. મુકુટબંધ=શીરપેચવાળો, મુકુટવાળો.

(૪૨) ફતેહનંગ=વડાઈમાં છતવાવાળો. દેગ=કીલ્લો. કપટ તેધ=તલવાર.
દોલત=પૈસો, સાગ્ય, રાજ્ય, સુખ. ત્રાણુ=ત્રાણું, તમારી સારેજ ત્રાણું છે
તે સરખામણી કરી બુલો. મુખારીક=શુભમદુર્લ. બરાત=વખતની બન; વરયાત્રા.
સંબંધ બલો સમાનસોં=જમે તેટલી દિલગીરી હોય તોપણ સરખે સરખાનો
સંબંધ સારો.

(૪૩) હસરત=પસ્તાવો; દિલગીરી.

(૪૪) બુજરગ=ટક્ક, ધરડો. હીલ્લે=યુક્તિ.

મરઝી મેરી ચાહો ખુદી ખુદક સજ છાંડીકે,
બાસુદેવકો બ્યાહો જર ખુરદી બેહેન આપની.”

૪૫

રૂકમૈયાની હઠ:-કવિત

“ઉલટવહે ગગ આગ, મધરીજસો આદતાગ,
અગર તમુ હોય મેર મકાનતે;

સત તજે સતી બામ એકપત્નીવત રામ,
હલે કૈલાસ ચલે કુલ્ય આસમાનતે;

શીવ તજે તીજે નેન કૃષ્ણસો ન બ્યાહુ બેહેન,
બ્યાહુ શીશુપાલતે કહોં હોં સત્ય જાનતે;”

રૂકમૈયા રૂઠ ગયા બીમક લગ્યાર બયા,
સોપી બાત ખ્યાહસી દીલ ખીસકે સયાનતે.

૪૬

શિશુપાલને આમંત્રણ—દોહા

પત્ર ગયે શિશુપાલપે ફાજ સહીત ફરમાયો;

તુમ તસરીફ દીન તીનમે રૂગ રૂકમીનીકો બ્યાહો.

૪૭

છાપે દોલ શાદી શરૂ રચના રચી અનૂપ,

લખી લગ્ન કકોતરી જુર આયે સજ જૂપ.

૪૮

(૪૫) ખુદી ખદક=પયાત (ખુરદી=અવપણ, નાની)

(૪૬) મધરીજ=મથિમ દીશા આદતાગ=સૂર્ય તજુ=તજે બેસી નય. મકાન=પાયો મેર પર્વત રસાતળ નય મકાન=રહેવાની જગ્યા, નિવાસ રયાન જામ=ત્રી કુલ્ય=કેતર કુવનો તારો જાન=વચન. ખીસકે=ખીમીકે=સરમથી, ખસી-વાણા થઈને અરવા ખીસકે=ખસકે=ખસી જઈને.

(૪૭) ફરમાયો=હુકમ કયો ગ્યા ટેકાણે આગદપૂર્વક આવવા લખ્યું તય-રીફ=ઈન્કા, મહત્વ. તસરીફ ફરમાયો=રૂકમીનીને પરણવાને માનસેર અત્ર પધારો.

(૪૮) છાપે=મેસાથા. વિવાહમા હાથના પત્તની છાપ વીતે શુકનમાં મારે તે માલ્યો નાખ્યો. જુર આયે=મેળા થઈને આગ્યા.

લગ્નની તૈયારી—કવિત

ખાજે બધામકે ખાજે શીશુપાલ દાર,
 મંડપમણી કંચનકે બુદ્ધા બનાવે હે;
 રજે પુરંગ નયે નયે નિશાન જરીકે,
 લસી રહે હાથીપર હોઘ જરાયે હે;
 બહે જર બફત ખીમા જાનત હે શોભાકી સીમા,
 જરાસન્ધ આદી એર ઉમંગકે આવે હે;
 રૂકમૈયા રસમ ઇસ્તીકબાલકી જાનવાય,
 કુન્દનપુર કરી મુકામ અતિ ઉજાહ ધાયે હે.

૪૯

કવિવચન—દોહડા

કોટી સીમાનપ ચાતુરી કીયા કરો સખ કોય;
 આદમ તાદમ જન્મગી, હોની હોયસો હોય ૫૦
 ચન્દ્ર હાદશી ચૈતકી નિમા સામ કે પેશ,
 પે બિધના એસી સિખી જો કન્યા પરણે કૃષ્ણ. ૫૧
 કુલ ચર્યાકી કેરીયત કહી કનીઝક આય,
 મુત ફિકર હૈ મેહેલમે લીન્હો વિપ્ર જુલાય. ૫૨

(૪૯) જરબફત=સોનેરી તથા રૂપેરી તારથી બરેલ બઠાવાળું રેશમી કાપડું.
 તેના (ખીમા=ખેમા) વણુ, ડેરા બહે=મોટા રસમ=રીવાજ, ધારો રૂકમૈયે
 આવકારની ગોઠવણુ કરી ઇસ્તીકબાલ=આવકાર બજાવાય=પુર કરેડું, પ્રસન્ન
 કરેડું

(૫૦) સીમાનપ=સાદાપણુ, બચાવો આદમ=માણસ તાદમ=જન્યા સુધી
 (દમ) આસ ત્યા સુધી

(૫૧) ચન્દ્ર=ચુકલ પદ્મની અજવાળી નીમા=અરધી. સામ=સાંઝ પેશ=
 પહેલા નીમા...પેશ=અરધી સાંઝ વીત્યા પહેલા.

(૫૨) કનીઝક=ગુલામડી, દાસી મુતરીકર=કપાયનો વિચાર, માન, તદબીર.

મણીમય યાજ્ઞ મોતન બરી દીયો દ્વીજનકો જાપ,
મેવા ખૂબ ખવાય કરી પરી વિપ્રકે પાપ. ૫૩

૨૦૬ મિણીનો શ્રીકૃષ્ણને મુખસંકેશ

સુતા ગાયકી એક ગતી પરાધીન અવતાર,
આય પરી સેહેબે કરી કામં ફૂક પ્રકાર. ૫૪
ગર ફિરીયાદ ગરીબકી સુનકે કરો સહાય,
કુખ ફરીયા કુખત તરી આમદસ્ત બે પાપ. ૫૫
બે હાથી હિત બુદ્ધ બહે અર કૃષ્ણકે કાજ,
દોરે ત્યો શીર દોરીયો કડીન પરીફે આજ. ૫૬
માતપિતા વર્જીત રહે ચંપ બિહાવત બ્રાત,
મેરે તો પતિ એક તુમ લાખ બ્રાતકી બ્રાત ૫૭
લે લશ્કર આપા અદુ જશરાન્ધસે સાથ,
તનહાં તુમ છન આવોએ હે બમુપસો બાથ ૫૮
મેં બિભાગ હો રાવરે ચી શુદ આમદ શીશુપાન,
જેસે બની મૃગરાજકો સુધ ન રાકે શીયાવ ૫૯

(૫૪) આય પરી સેહેબ કરી-આવી પડે તે સહેજ બીજો ઉપાય નથી
સેહેબે કરી-સહેજ. ફૂક-એક જાતનો આતંત્રવર

(૫૫) ગર-બે. આમદસ્ત બે પાપ-હાથ પગ ધોઈને, સ્વચ્છ હાથપગવાળા
વરી-નાવ, નીકા.

(૫૬) કૃષ્ણ-દ્રોપદી

(૫૭) વર્જીત-વરજોડાયેલા નિષિદ્ધ

(૫૮) અદુ-દુરમન તનહા-એકલા બજુલ-બાવળ સાથે બાથ ભરવા જેવું
મુશ્કેલ કામ છે

(૫૯) વિભાગ-સાગ, બની રાવરે-મજવદીય, આપકા, રાણીવાસના.
ચિશુદ-તેમા શું યયુ? શુદ-ચડ, હોય ચિ-તેમા શું? આમદ-આવડું શિશુ-
પાલ આવે છે તે શું યયુ? બની-સિકાર

આદિ નારાયણ લછમી રામસીત વા સોય;
અયકે તુમ વસુદેવ સુત ભીમકસુતા હમ હોય. ૬૦
દૂરપંથ દ્વારામતી લખન ધરી નજદીક;
અન આયે મમ મૃત્યુકી લિખી બીધાતા લીક." ૬૧
અંજન મીશ અંગુરી કલમ અતિ બ્યાકુલ વીત બામ;
અરજ અપુને હાલકી લિખી કૃષ્ણકે નામ. ૬૨
અરક ઝરે અછર ટરે ભીંજે પવસો પાંન;
બાંચેગે વજલાડીવો સો અંતરગતકે જાન ૬૩

શ્રીરુકમિણીજીનો પત્ર:-સવૈયા

“સ્વસ્તી શ્રીમદ્દ્વારામતિકે પતી પરમ સુખદ પનધારી,
દીનદયાલ કૃપાલ કમાલ સદા શરણાંગત આરત હારી;
નાદર કાદર સખકી આદર બડે બહાદર શીર સરદારી,
સુંદર સ્યામ સકલ સુખધામ અખિલ અભીરામ અજીત ઉપગારી. ૬૪
અનુકંપા આગર નાગર સાગર ગુનગુબ ઉપમા સખલાયક,
પરમપૂજ્ય સાની નહિ દૂળે અરચન-નીયાન અખલબલદાયક;
કીપ્લે હાજત બીના લગજત અરમે દેજ ફઝીલમે ફાયક
રાજન રાજ સુરન શીરતાજ ગરીબ નવાઝ ચદુકુલનાયક. ૬૫

(૬૧) અન આયે=નહિ આવો તો.

(૬૨) અંજનમીશ=અંજનરૂપી સાદી.

(૬૩) અરક=આંસુઝરે, પડે. અછર ટરે=અક્ષર ભુંસાઈનય.

(૬૪) પનધારી=પણધારી=ટંકવાળા, વચન પાળવાવાળા. કૃપાલ કમાલ=પુરા કૃપાળુ. આરતહારી=દુઃખ દુર કરવાવાળા. નાદર=અદ્ભુત, અમઠારી. કાદર=સર્વ શક્તિમાન. સખકી આદર=બંધાનેા આશ્રયદાતા. આદર=આજડ; આદવાનું તે. આશ્રય.

(૬૫) અનુકંપા=દયા. આગર=ખાણ, ધર; દયાસાગર. નીયાન=અત, પરિણામ. અરચન=પૂજ. અરચન-નિયાન=પૂજ સેવાનું અંતિમ પરિણામ-હેતુ.

કમતર તે કમતર કમખીદમત ઘસી દીન રૂકમની રાંના,
 બાદ નિયાઝ પ્રણામ બંદગી ચરણ રેણુપર કર પેશાની;
 બજાયાય તસલીમ હજારા જનહાર અંતરકે જની,
 બદ આદાબ ખીનય કરી કરીકે દર જનાય મારજ રશાની. ૬૬
 પહેમે દીન દેવી પૂજનકે હે હરી કુલ આચાર હમારે,
 બાહર શેહેર મુકામ ગાહસો ખીર ખાત દીલ ખવાહ ખીયારે;
 મેરો હરન મેહેલ તે મુશકીલ બલી દીલમે બાસદ બય બારે,
 ઉનકે રક્ષ દક્ષકે કારણ અંતરજમી લીખો ઇશારે. ૬૭
 આત પીતા મીસ્કીન મેહી મૌન હે જનનત મુતકી જુ શરારત,
 મે અપુને મન બ્યાહી આપકું બાઈ બ્યાહી શીશુપાત્ર ખીયારત;

કીબલ=કેન્દ્ર. પૂજવાનું સ્થાન, મધ્યબિંદુ હાજવ=જરૂરીઆત, આચાર. કીબ્લે
 હાજવ=આચારનું-જરૂરીઆતનું કેન્દ્ર. સ્થાન. લલજવ=લકરાર-ખીન લકરાર ચરમા=
 હોજ, ઝરો. ફેજ=ઉદારપણું. ચરમે ફેજ=ઉદારવાનો ઝરો. ફઝૈલ=સદગુણ.
 કાય=ચલિધાર્દ. ફઝૈલમે કાય=સદગુણમાં ચલિયાવાં. શીરવાજ=માધાનો
 મુકુટ. મરીખ નિવાઝ=મરીખ ઉપર મહેરબાની રાખનાર. મરીખના બેલી.
 (નવાખીશ=મહેરબાની)

(૬૬) કમતર=દીનમાં દીન, ખીદમત=નોકરી, ચાકરી. બાદ=રહતું. કહેવું.
 બાલતું, લલકારતું. નિયાઝ=અરજ બાદ નિયાઝ=અરજ કરું છું, આર્થના કરું
 છું. અથવા બંદનિવાઝ લઈએ તો બંદા=ગુલામ, અને નિવાઝ=પાળનાર. બંદગી=
 ઈશ્વરાધન, સેવા, સલામ, બક્ષિપૂર્વક વંદના. રેણુ=રજ, ધુળ. પેશાની=
 માથું, કપાળ તસલીમ=સરણે ચલું. તસલીમ બજાયાય=માન આપવું. આદાબ=
 નમતા. દર=દાર, દરવાઝા. જનાબ=મહારાજ. મારજ=અરજ ગુલરરી તે રશાની
 (રસીદન)=પહોંચાઈ છું.

(૬૭) ખવાહ=યા, અથવા, ચાતો, જરૂર, અવશ્ય. બલી=દા, બરાબર,
 સાચે બાસદ=યાય છે, હોય છે, રહે છે. રક્ષ (રક્ષે)=અસેડવું. દક્ષ (દક્ષે)=
 ચૂકાવવું. રક્ષ દક્ષ=તે બચને દુર કરવા માટે. રફા દફા=મટાડવો,
 ચાલ કરવો.

ગોર ન કરો અગર ઇન ઝોસર આગેકી સબ જય અકારય,
બહુત કહા વિનતી દાંનાસોં ચુ અજ અકિલ નિરક ઇશારત. ૬-
પચ્ચીમ બાનુ પ્રકાશ કરે કીધોં તજ ધરે ફલફલ અકાલે,
દેખ્યો પરે અમાસકો ઇન્દુ પાવક અપુની પ્રકૃતી ટાલે;
ઝોર અહોનિશ હોલિ સબે અજ પુજન, શુધ્ધી શંકર નિરમાયે,
પ્રાંન તમો ન તમો પદપકજ ખાય મરો ન બરો શીશુપાલે. ૬૯

દોહા

ભોર બાવ્યની બ્યાહકી પોહોંચો નહિ પ્રાણેશ;
જન નૈક કુરખાંન કુનમ નીમા સામકે પેશ.” ૭૦

બ્રહ્મણ્યું દ્વારકામતિ ગમનઃ—સોરઠા
વિષે દષ બીધય સાય સુશીજત સુખરી;
પરી દરાજ બે પાપ એરી યગ્ગસખ પહુચીયો. ૭૧

(૬૮) મીરકીન=મેથારા, લાથાર શારારત=ડુંગરા. ગોર=અતુ ડોઠા (વચાર. અકારય=ફેલ દાના=કાલા ચુ=કારણ. અજ=સાથે. વડે, તેનાથી વગેરે આંકીલ=સમજી, ચતુર. નિરક=અરધો, જરા જેટલો, ચુઅજ...ઇશારત=કારણ ચતુરને જરા જેટલો ઇશારો ખસ છે.

(૬૯) પાવક=અગ્નિ. અજ ..નિરમાયે=જો રોજ બ્રહ્માનું પુજન થાય અગર શંકર નિર્માલથી શુદ્ધિ થાય તો, અર્થાત્ બ્રહ્માનું પુજન થતું નથી અને શિવ નિર્માલ્યથી શુદ્ધિ થતી નથી, અને તેપણુ કહાવ થાય તો. ખાય મરો=જેર ખાધને મરે.

(૭૦) ભોર=સવાર. બાવ્યની...નહિ=જો અવશ્ય થવાની છે તે લગ્નને દિવસ સવાર સુધીમાં નહિ આવે પોહોંચો તો જન=જ દગી નૈક=મુડદું. કુરખાન=ભોજ, બધી દાન. કુનમ=ભોજ આપીશ. અથવા કુરખાન કુનમ=કુરખાન કરી દેના કરીશ. નીમા=અરધી સામ=સાંજ. પેશ=અજાલ. ભોર...પેસ=જો લગ્નની સવારે નહિ આવે પહોંચો તો સંધ્યાકાળ પહેલાં છંદગીને ભોજ આપી મુડદું કરી મરીશ.

(૭૧) દરાજ=ગાંબી થઇ પગે પડી. સમાસખ=સાતોસાવ.

ઉધરી આંખ અજૂબા દેખત મન મુતહૈયર હોય રહે,
સ્વપ્નો કીધોં સ્વર્ગ, કહે બામન કીધોં દારીકાં આપહિહે. ૭૪

“મેરે ગરીબકે કાજ અગર મહારાજ ધલાજ કરે તો કરે,
યા રૂકમીનીપર રહેમ લાય મુજે યહાં ઉઠાય ધરે તો ધરે;
જેસી સીકત મુની હમ કાનન તેસે દયાલ ખરે તો ખરે,
કહાં હું દુષ્ટ, કહાં દારામતી, સ્વપ્નો સાચો પરે તો પરે.” ૭૫

સોરઠા

“તુમ માંનસ યા દેવ, કહે નમ્ર યહ કોનસો;”
વે જોલે તતખેવ “અરે દીજ દારામતી.” ૭૬

દોહા

પુલ્ક્યો ભુલ્યો દેહદીશ ગીરો ગોમતી જય;
અંગ અંગ અનેગઝી છબી જળ નીકર્યો વે નાદાય. ૭૭

શ્રીકૃષ્ણનું વિદલેખતિ પ્રયાણુઃ—સચૈયા

કરી ચંદન બંદન પ્રભુપાવન હર્ષભર્યો ઘાહ્યાણુ ઉડી ધાયો,
ડોહી દેવ દખલ નહિ પાવન પત્ર વસીલે દરશન પાયો;
અરજી છોડી કદમકે આગે જોડી હાથ સંદેશ સુનાયો,
આનંદનીધી આગર મુછનપર ધર દસ્ત સારથી યુસાયો. ૭૮

(૭૪) તવાં=ખુશીથી; સુખ-જ=સુખથી. શેર=પૂર્ણ. દદે...તદે=મકતનું દુઃખ માયે લે છે લહે=કાટે, છેદે, કાપે. મુતહૈયર=નવાહ પામેલાં, અચંખા પામેલ; અજુબા=અદ્ભુત, અનોખા. કીધોં=અથવા, ચાતો, નમ્મને.

(૭૫) સીકત=તખાણુ, ગુણ. અથગ સીકત=મકતને કાળે ત્રચે પરજું.

(૭૭) ગીરો=પડતો આજડતો ગોમતી ગયો. અંગ...નાદાય=અંગે અંગે જાણે કામદેવની છબી હોય નહિ એવો સ્વરૂપવાન યઈ તે નીકર્યો.

(૭૮) ડોહી=ડોહી, દરવાજો. દખલ=પ્રવેશ. ડોહી...પાયે=ત્યાં દેવતાઓને પણ પ્રવેશ કરવું દુર્લભ છે ત્યાં ફક્ત રૂકમીનીના પત્રની મદદથી-શ્રીકૃષ્ણથી-

જાને આપ, જાને વે રૂકમીની, કે જાને દીજ, જોર ન કોઠિ,
ધારે વસ્ત્ર ન શસ્ત્ર સવારે ઘાતન ડર સ્વાર ભયે દોઢિ;
રથ ધોરાડી યેન રીધતા મનકે બેગ પટુંચે પુર સોઢિ,
દિલમે ખટક અટક રૂકમીની કી, દેવ, મગદા હાંસો દોઢિ ૭૯
માદર પિદર ખમર સુન સુનકે લાગે તમદી કગન ખયાયા,
હનધર આદી જાદો જુરી દોરે રથકી રાહ મીચે તતમાયા;
વે નારી આનન ઇતિજરી લોટપોટ ખ્યાકુલ બેલાયા,
જારજાર ખાર અસુવનકી બીજે ઘટપટ ખીથુરે ખાયા ૮૦

રૂકમણિની ચિન્તા

‘ખીઈ દીધો ખીસરાયે વણભ મા કહુ દુરમનસો ડર પાયે,
યા નજૂમ આયન ન ખતાઈ યા કહુ રંગ રાહ અનશાયે;
યા ન મુદ માને પિતુ માદર યા કહુ દમમે દોષ દીખાયે,
યા કહુ નિધ ભયો મારગમે જો અજહુ યદુનાથ ન આયે ? ૮૧

શ્રીકૃષ્ણના દર્શન થયા કદમ=ચરણાર્વિદ મુજનપર જુલાયે=મુજ ઉપર હાથ
નાખી સારથીને બિનાબે। દરત=હાથ વસીલે=રીફારસ, લવામણ

(૭) જાને .કોઠિ=એક ફકત પોતે, અગર રૂકમીને ત્રીજે ખાદાજુ=નજુ
જાણા જાણે છે, ખીજુ કોઈ નહિ દિગમે . દોઢિ=પોતાના મનમા રૂકમણિની
પ્રતિજ્ઞાની કાળજી છે કે રખેને મોડો પહોણુ ને દેવ કરે ને મારી હાસી થાય
(રૂકમણિ મરવાયી) ખટક=કાળજી. અટક=પણ, પ્રતિજ્ઞા, દેક મળાદા=રખેને

(૮૦) માદર પિદર=માબાપ. હળધત-મળમદ્દ જાદો=જાદુ રાહ=રસ્તો
ઓયો। જારજાર=પણા રાવાથી. લોટ=આસક્ત લોટ પોટ=મેઈના પ્રેમમા
બિશુદ્ધ થતુ ખાર=વરસાદ અથવા ધાર=ધારા અસુવન=આસુ. ખીથુરે
ખાયા=વિખરાઈ ગયેલા વાળ રૂકમણિને મનમા સુકલ્પ ચિકલ્પ થાય ॥

(૮૧) નજૂમ=વાસઓ, જોય, જોશી સાચત-મુદર્ત. યા . ખતાઈ=જોય-
તાના જોવાથી યોગ્ય મુરવ ન દેખાઈ રંગ=દુખ, હાવાડી રંગ રાહ=
રસ્તાની હાવાડીથી અલશાયે=આજસી અથા નમુદ=ન, મુદ=દુર્ધ, આનન્દ

હોતો અજીત અબીત અવીનાશી ઝોર સ્વતંત્ર સ્વર્ણ છાયે,
બુજી હતી કબ્બ માદર કોં જળ દીરદ દુપદી કબ્બ સીધાગે;
સીતા હેત સેત સાગરમેં, મેમુશોં મોહોળત અનીં ટપાયે,
પે મેરી કીસ્મત કી સુસ્તી જો અજહું યદુનાથ ન આયે? ૮૨

જાત મંવાર અહીર કી નારન કારન કાંન તજી કુલસારી,
કુડીલ કનીઝક કંસરાયકી કુબળ ઘેર ગયે મોરારી;
ઉનતેં નહીં અખતર હંમ, નરહરી! જો બીચ આમદ દેર બીચારી,
હીન કમીનેસોં જાકો રૂચી તાહી રૂચે કયોં રાજકુમારી? ૮૩

પલપલ ઘોસ ઠરે ન પરે કલ જલપી હે આવન કી આસા,
ખાલમરોં કે પરોં ધરનીયોં ચઢી ઝરોંખે આખર આસા;
હુરતેં જા પયોં વે બામન દવાં દવાં દીલમયો ખુલાસા,
ખાત શેહેરમેં બ્યાપી ગઘ શીશુપાલ સેનમેં ઉપજ્યો ત્રાસા. ૮૪

જયો રધુનાથ પ્રકટકે આગમ શંખ મોં લંક કંચુરા ઢાયે,
જાહો કુલ અવતાર પેહેલે જયોં ફસકે મેહેલ સમૂલ હલાયે;
વખત સુખહે ઉદે દીનકર જયોં શુલ મહતાબી મુખ મુરઝાયે,
ત્યોં શીશુપાલ સેનકે માંતુશ અબ બેદર બેજાંન દેખાયે. ૮૫

એવો મગજ-આનન્દમય નમાન્યુ-પસન્દ ન કર્યું નમુદ=ખજર પરી ગઈને અટ-
કાવ્યા અજહું=અત્યાર સુધી.

(૮૨) બુઝી=પ્રુછયું હતું દીરદ=મેઢાંનવાળો, મેન્દ્ર દાથી. સેત=સેતુ,
પુલ મેમુશ=નાદરાં, મોહોળત=રેનેદ કીસ્મત=નસીબ. સુસ્તી=મોળપ.

(૮૩) કનીઝક=દાસી અખતર=તદ, ખરાળ. જો...બીચારી=જેથી કરીને
આપે આવવાની અન્દર વાર લગાડી. હીન=નીચ કરીન=ખેડ ખાંપણવાળાં
(ટુબળ જેવાં). રૂચી=ચાહના. પ્રેમ, પત્તનગી

(૮૪) પલ...આસા=પળ પળ જતા દિવસ નમતો જાય છે અને કળ વળતી
નથી. દવાં દવાં=જેરથી દોડતો આવતો.

(૮૫) રાખસોં=મહાનાદ સાથે, મહાવ્યાજ સાથે. લક કચુરા=લકાના
કચુરા-કોડ. ઢાયે=ઢાળી નાંખ્યા. સુખહે=સવાર વખત સુખહે=સવારે. શુલ=

અંબિકા પૂજન

પહુંચ સમીપ કરી છાજાર સમે જંનાવ બાત જો બીતી,
કમલ કળી લો ખીતી રૂકમીની પાપ પરી ફાજકે કર પ્રીતી;
બદન પખારી સંવારી આબુધન અંજન બમન આડ રચીરીની,
ચલી મુદીત મગ નાચુક નીરી ગૌરી પુજન પુરન પ્રીતી. ૮૬

પાન કુલ પકવાન મીઠાઇ ધૂપ દીપ દીગર ઉપહારા,
હરન હિરાસ હિસાર ફાજકે રચે રચીર રૂકમીયે ચારા,
પુણ પ્રસન બધ જળ દેવી બર માગ્યો દુલહી તીહી બારા,
જઘપિ આદી અનાદીકી જોરી પે બાયસ સસાર બવહારા ૮૭

કુલ મહતાબ=ચન્દ્ર મહતાબી=ચન્દ્રવિકાસી. શુભ મહતાબી=ચન્દ્રવિકાસી
કુલ (કમળ). વખત...મુરઝાયે=ચન્દ્રવિકાસી કુલ (કમળ) જેમ સવારે સૂર્ય
ઉગે કરમાય તેમ મુરઝાયે=કરમાય, મુકાય બિનૂર=તેજહીન. બિનન=
ચેતનારહિત

(૮૬) છાજાર=પ્રકારા કરતુ અહેર-પ્રકટ કરતુ. સમે જનાવ=મધી મુચના,
બધા બખર, ઈતદ્વા. કમલ કળીડો=કમલ કળી આફક-જેવી. બદન=ચરીર.
પખારી=ધોઈને નાટીને સવારી=સજા, અવકૃત કરી, ઠીક કરી, દુરસ્ત કરી
સવારી આમુષણ=ધરણા ધારણ કરી અજન=આખ આંજ બસન=વસ્ત્ર
મુદ=મગજ, હૃદય, આનન્દ મુદિત=આનન્દિત, પ્રમુદિત. મગ=રંગતો. રાદ

(૮૭) દીગર ઉપહારા=બીને પૂજનો સામાન હરન=હરણ દીશસ=સય
હીસાર=કીલો, કોટ ફીજકે=ફોજનો હરન...ચારા=હરણ ચવાની બીકથી
ફોજનો કોટ ૨ની વચ્ચે રૂકમીને રાખી બર=વરદાન અથવા પતિ દુલહી=
જેનો વિવાહ નજીકમા ચવાનો છે તેવી કન્યા. બાયકુ=બાલ્યા, બોલનાર
જઘપિ..બવહારા=જે કે પેતે લક્ષ્મી હોઈ આદિ અનાદિયા વિધ્યુની જોડે
છે તો પણ જન્મ લીયો હોવાથી બવહાર ખાતર મોઢેથી દેવી પાસે પૂજ કરી
વર માગ્યો. અથવા બાયસ=મહાનો-શબ્દ લઈએ તો સસાર બવહારના
મીથથી (હારણથી) વર માગ્યો મનુષ્યના જેવી ગ્રેષા લીવા માટે કરી ૭

દોહા

હડી સવારી હખીની, ધીરવીર લખી તાય;
 નોકર નેક શીશુપાલ કે નીમકહરામ બહે જાય. ૮૮
 કુમકી જનકી કાંહાં કહોં બલી કહત સખ કોય;
 યહ અર સજેખા અગર ગિગર કૃષ્ણકે હોય. ૮૯
 કહાં તલઅત શ્રીકૃષ્ણકી કહા મલઉત શીશુપાલ;
 અમર સમર મોહ પારહી નર દર કોંત સુમાર. ૯૦

સ્વકમણિયું હરણુ:—સપૈયા

બાલ જમાલ દેવાલતે નીકસી મંદ્યાલ મરાલ મદ બંજન,
 અંચર ઓટ કોટ સખીયનમેં તુપૂરનાદ મુનીન મનરંજન;
 આદિ યોગમાયા જુગ મોહની નેક કટાક્ષ દીપે દ્રિઝ ખંજન,
 મોહે પરે ધરનીં સધરે તખ હરી ગોપાલ અનગજ ગંજન. ૯૧

- (૮૮) લખી તાય=જોધને નીમકહરામ=કુદસ્તિચાળા.

(૮૯) જેખ=યોગી, સૌન્દર્ય. સજેખ=રોમાવાન. કુમકી=માદુલી અગર મદદે આવનાર નોકર...કોય=જ્યારે શિશુપાલ ખુદની ફેજ નિમકહરામ થઈ તો જરાસન્ધ વગેરે જે તેની મદદે આવેલ તેની ફેજની રી વાત.

(૯૦) તલઅત=દેખાવ મલઉત=મલુન=શાપિત. અમર=દેવતા સમર=કામદેવ. અમર..સુમાર=જ્યાં દેવા તથા કામદેવ ખુદ મોહી ગયા ત્યાં મનુષ્યોના તે શા આસરા!

(૯૧) બાલ=મુંદરી. જમાલ=સૌન્દર્યવાન. દેવાલ=દેવાલય, દેવીનું મંદિર. મરાલ=હસ મંદ્યાલ મરાલ મદબંજન=હસનું અભિમાન તોડે એવી ધીરી ગતી. ધરની=ધરણી, પૃથ્વી અનંતગંજન=કામદેવને જીતવારે આદિ...ગંજન=જેવાં મંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યાં કે પોતાનાં જ જનોને કટાક્ષ મારી આસ પાસ જોયું કે દુર્લભ, પોને આદિ અનાદિ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ-યોગમાયા હોવાથી-તેના સ્વરૂપથી મોહ પામી બધા ધરણી ઉપર બિશુદ્ધ થઈ પડી ગયા.

દોહા

જ્યેાં હાઉ મીલ મહતાબસોં બાદર બીજ મીલાય;
કોઉ હરી દેખી નહિ ચડ બેડી રય આય ૯૨

અર્થ

બૂબ પરી બીગરી સધરી, ચારી કૃષ્ણ હરી રૂઝમીની સુન કાનિ,
બાંધી કમર રય બેડી રૂઝમીયો, બીઈ પુઝાર ધરી ધનુ પાને;
ઈત શીશુપાલ ઉત ચડ્યો જરાસુત, ખુરખેહ બાન બુધ્યો અસમાને,
બાજી હાક વાક સુરગનતોં, પુરમં રહે પકાયે ધાને ૯૩
કાન સુને બધે પ્રાન બિખસ અર દેખન દીક રહી અભિલાખા,
હમ સરસાલ સખી રૂઝમીનીકી, લે લે સુગન ઉડાવત આખાં;
બાજે નીકલ આયે દેવી રચલ, શીવકે જાય ચરન શીરનાખા,
અંબે અચલ રહો યદ બેરી, કહત નીહારી બેરી બાખા. ૯૪

(૯૨) જ્યેાં=જમ. હાઉ=ચન્દ્ર; વાદળી મહતાબ=ચાંદની, ચન્દ્ર, જ્યેાં.....
આય=જેમ વાદળામાં વીજળી ઝળકી સમાઈ જાય અમર જેમ ચન્દ્રમાં ચાંદની
સમાઈ જાય તેમ રૂઝમીની હરવાં કોઈએ ન કેળ્યું, કૃષ્ણ તેને કૃષ્ણના રય
ઉપર બિટલે જોયાં, એવી વડપથી હરણ કર્યું

(૯૩) બીગરી સધરી=સધજું બચ્ચુ. બીઈ પુઝાર=પ્રતિજ્ઞા લઈને-નું કુન્દન-
પુરમાં નહિ પ્રવેશ કરે એવી પ્રતિજ્ઞા લઈને. પાને=દાઢમાં. ખુરખેહ=ડાબલાની ધૂળ.
પાડાના ડાબલાથી ઉડેલી ધૂળ. બાજી...ધાને=જે અવાજ થઈ હાક વાગી તે
ઠેક સુરગન (દિવલોક) સુધી સંબળાઈ, અને ગામમાં પકાવેલ ધાન્ય એમને
એમ રહ્યાં-કોઈને ખાવા વળત ન રહ્યો.

(૯૪) દીહ=સાદસી, હિમ્મતવાળા; જરાકમાં ન રહે તેવા. નીહારી=માર્ચના.
વિનતિ હમ સરસાલ સખી=દરજ્જલમાં તથા ઉમરમાં સરખી એવી સખી.
હમ=સાથ, સમાન, સુધ્ય. સર=ઉચ્ચરવાની, દરજ્જો. સાલ=વર્ષ, ઉમર.
રગુન-રગુન=એક પ્રકારનો રીવાજ, જે વિવાહની વાતચિત નક્કી થાય ત્યારે

દોનું ફોજ મોજ દરીઆસી લાખ હજાર સુખાર મેનાવે,
રયસોં રય હાથીસોં હાથી, બરાબરીકે ખાંન ચલાવે;
નાલ તુફંગ સફળંગ સેનમેં પેહેન જરે અર ખંગ ખીલાવે,
ગીરે શૂર સો હર વરે અવકાશ નહોં જો લાશ ઉઠાવે. ૯૪
પહૂચ ગયે પુર જોર જવાન, નિકટ નિશાન જાદો સેનાકે,
કુક પુકારી કહત બદવાયક, "રે રે કલંક ચોર કન્યાકે;
ભાજત ભેંગ બચાવત જાનકોં, ચાહીદે લેખ લીખે ધન્યાકે,
આમદ બાઝ બચંગ દરીફા, દેખે ગાફીલ કુલ અન્યાકે ૯૫

કથાય છે; એમાં કન્યા પક્ષના લોક વરપક્ષના લોકોને ત્યાં કઈ મીઠાઈ અથવા
નમક-દોહડ આદિ મોકલે છે; ચાંદલા કરવા, ગળ્યાં મોં કરવા નિવાહ સંબધ
નક્કી થયે ને ગળ્યાં મોં કરવાનો રીવાજ છે તે. મેજબ સકુન-અવસરે બવાતું ગીત.
શશુન લેના=કોઈ કામ કરવા પહેલા કંઈ વિશિષ્ટ ક્રિયાઓ દ્વારા એ જાણવું
કે આ કામ પાર પડશે કે નહિ તે. અથવા નજરાને, ભેટ. ઉઠાવત આંખ=
સામે નજર કરવી, ભેટું, વાકું. બાલે=થોડે, વિના. બાજ આના=રહિત
થઈ; ખોતું, અર્થાત્ રકમણિ વગર; રકમણિ ખોલી.

(૯૫) મોજ=મોજી નાલ=જળી, તોપ. તુફંગ=જલુક. સફ=વ્યવસ્થા;
ખોજા; કમ. સફળંગસેનમે=લડાઈ કરવા માટે બુદ્ધમાં ગોઠવાયેલું. ગીરે=
પડે, મરે લડાઈમાં. ખંગ=વરવાર. ખીલાવે=શીરવે હુસ્-અમ્સરા

(૯૬) પહૂચ...સેનાકે=રકમણે ચાલેવાની સેનાની નજીક પહોંચી જાય.
બદવાયક=બરાબ શબ્દ, અપશબ્દ. વાયક=શબ્દ. આમદ=આવતું થવું તે.
મીઠીલ=મિષ્ટવા, બેખબર. અન્ય=ખીજી. બાઝન=બઝના=ફસાવું. આમદબાઝ=
ફસાવટમાં આંચે. હરિફ=પ્રતિદરપર્ષી, દુશ્મન. બાજબચંગ=બાજ પક્ષના
પેન્ડમાં આંચે છે. બાઝ અથવા બાજ અથવા આજ-એમ પાઠોવર લઈ
કથાય છે. આમદ આજ=(આજ-આંચે) બચંગ=પેન્ડમાં. આમદ આજ
બચંગ=આજ દુશ્મનના પેન્ડમાં આંચે છે. ખ=માં. જયુમલ અથવા જયુમલ-
બચંગ=પેન્ડમાં ચંગ=પેન્ડે, ઓગલ.

મુદતસોં મધરર શીરા ક્યો પરા નહિ દુસ્મનજી ડોટે,
કાંજ અકાજ કીયે જીતે તહાં લાજ રહી સાયરકી ઝોટે;
અમાં ચાહો તો આવ મીચો નાંતર તીર તીછનકી ચોટે,
ઈસ્તિકવાલ ન રહેગા એહમક, કાંહાં કાતીતો લાગે ખોટે. ૯૭

સન્મુખ હો ગર સિપાહગીરીકા, નેકનચા રખતા હે ગીદી,
જો કાત્રી અસખાખ જંગમ, આવ મિલે માને દીન ધદી;
તું પશુપાલ બીચારા બાલક, ગાહે જગ બખાબન દીદી,
કુરે મુરે ઉબરે નહિ અકતુ ખોદમ ખુરગર મૌત ખરીદી." ૯૮

કૃષ્ણ-૨૦૬મેયાનું યુદ્ધ:—કવિત

કુછીત કઠોર વાંછી, સુની કાન કેશોરાય,
રાસ સોં શીરાયો રથ, કીતો રંખનાદકો;

(૯૭) મુદતસો... ચોટે=પણ વખત સુધી મધરર થઈને ક્યોં અને જેવાં તેવાં
કર્યો કર્યાં, પણ હરીયાની આવ તેથી લાજ રહી. પણ હવે સપાટમાં આવ્યો
છું. મટિ જીવ બચાવી કેમ ભાગે છે? આવ, બચવું હોય તો આવીને મળ, નહિ
વર તો તીક્ષ્ણ તીરથી વીંધાઈશ અને હે મૂર્ખ! અમાં=પણ, વળી. અમા-
અમાન=મચાવ. નાવર=નહિતર. તીછન=તીક્ષ્ણ. ચોટે=સપાટ. એહમક=
બેચક. મૂર્ખ.

(૯૮) નચા=બહીમાન. ગર=જો સન્મુખ... ખરીદી (૯૮ મી કહી)=જો સીપા-
હગિરનો નીચો (કાંકા) રાખે છે તો સામે યા, બાજ મા. કાત્રોને તો યુદ્ધનો
અસખાખ (સામગ્રી) મળે તો વહેવાર માની આનન્દ ચાય છે. પણ તું બીચારો
ગોચાચો, તેણે લકાઈ કેદી લઈ હોય? તે તો ક્રૂર તારી મા કે બહેન પાસેથી
લકાઈનું બચાવ સાંભળતું તેટલો અનુભવ. પણ હવે દૂર બેઠે બચારા નહિ. હવે
તો લડી, ચોગ્ય મોતની કમાઈ કર. ગીદી=બાયલા, કાયર, ડરપોત. અસખાખ=
સરંજમ સામાન, સામગ્રી. ઈદી=કદનો દિવસ, આનન્દનો દિવસ. દીદી=મોટી
બેન આબન-ખરાબન=નીંદર કરાવવા ટાણે હાલરડું ગીત. અકતુ=હવે, આવાર.
ખોદું=મચેર. ખુરગર=કાયક, ચોગ્ય. મૌત=મોત. મુરે=મેઠે, ઉબરે=મચે.

ઝુમ્ખીય જમીન ખાડ, ઉદ્ધી ઉદ્ધનાઇ,
પાઇ રોપ શીયત્તાઇ, ધુમરાઈ બાદકે,
બધે ચાક ચાક સીને, સીને ગીરી કુટનકો.
દીને હથીયાર ઝર, સુને નેક સાદકો,
રાનીજી રીઝાય શીર નાય કહે સ્વામીઓ,
લીજ્યે બચાય મેરે બાઇ માદરબદકો,

૯૯

છપો.

કટી કાકુકી બાહ કાકુકી જાનુ જમા,
કટે કાકુકે શીરા કટી બીની, લમ, સધા,
કટે પાય અર પીડ કટે દંતો શર જોરા,
કટે ચક અર જાત કટે રચ રચકે ધોરા,
કાપી કપાવી ખૂખીયે ગેંદ ઉઝારત શીશકો,
રમાર-ચંચર ધુધમે જળ ચક ચ પો જગદીશમે.

૧૦૦

દોહા.

મેકમદાસ તકબરી, બાવે નહિ બગનાન,
રાનનમો રનમે રહે દસ શીર બીસબુજાન

૧૦૧

(૯૯) ઝુમ્ખીય=ધણધણી. ઉદ્ધી=દરિયા, સાવર ઉદ્ધનાઈ=ખળખળાવો.
પાઇ રોપ શીયત્તાઇ=રોપનામને બાર લાગવાથી કાચર થઈ ગયો. બાદ=પવન,
પવનમા ધુમરાઈ બાદકો=વટોગીયો, વાવાઝોડુ થયું ચાકચાક=તડ પડી ગઈ,
કાટ પડી ગઈ સીને=ગતી સીના-પર્વતની બાજુમા તડ-કાટ પડી ગિરિ=
પહાડ કુટ=કટા, ડુમરા. માદરબદ=માનો જવડો, સગો વાઈ

(૧૦૦) બાહ=હાથ બીની=ભડ લબ=ઘોડા કપાવી=ચૂંદડાગળા જેણે ગળામા
નાખી છે તેવી કાળકા માતા ખૂખીયે=આનન્દથી જેદ=દંડો જેદ શીસકો
ઉઝારત=માથાનો દંડો ઉઝળીને રમવા માડી

(૧૦૧) તકબરી=અગિમાની વાગવાનને અગિમાની પુરૂષ પચ્ચદ નથી જુઓ
દાખલો રાવણનો

સોરઠા

ભાંકે જ્યાં ધરર કહુક બચન હરીસોં કહે;
સોઈ નાઠે સખચર 'ગાનો મૃગ મૃગરાજતે.

૧૦૨

સવૈયા

દાસકી અર્જ દંભબત ત્રીકમ એસી ટેક સદા શીહરિકી,
બાંધે હાથ બિલોકત બંધુ કમલાજીકી છતીયાં ફરકી;
હલધર કહત ગોવર્ધન ધરસોં યહ નહીં રીત આપુને ધરકી,
ખોલી બંધ ખુરસદ ચલે તબ પેશ મંડી રહે માધોપુરકી.

૧૦૩

લખની ધામધુમ:—દોહડા

માધોપુર મુકામ કરી ખોલે દાનવદેવ;
ભીમક અર બૂમિપાલ નીજ માતપિતા તતખેવ.

૧૦૪

ચોરાશી તેતીસ નવ અક્યાસી અર આઠ;
રીય મહેશાદીક સમે આયે અપુને દાઠ.

૧૦૫

યથાથોગ્ય સન્માન કરી મીસલ દધ માકુલ;
ગોજન હરિ ભંડારમે અતર ખીરા તાંબલ.

૧૦૬

(૧૦૨) જ્યાં=જમ. ધરર=અબીમાની. જેમ હરણીયાં સિંહથી બાગે તેમ
સર્વે થોડા, જેણે થોડા વખત પહેલાં કૃષ્ણને મહેલમાં મારેલા તે બધા થઈ
આલ્હુ ત્યારે બાગી છુટ્યા.

(૧૦૩) દંભબત=અરજ ધ્યાનમાં લઈ જ્વાર કરાવી, એવો પ્રશ્નનો સ્વભાવ
છે-તેનું પણુ છે. ખુરસદ=સંતોષ પામી.

(૧૦૪) તેતીસ=૩૩ કોટી દેવ. નવ=૯ યોગેશ્વર. અક્યાસી=૮૮ દબાર
જામિયો. આઠ દિકખાલ સર્વ લગ્ન ભેવા પધાર્યા. ૮૪ સિંધિયા.

(૧૦૬) મીસલ-મીસ્લ=સન્માન, તુલ્ય, બરાબર અમર લોકોની ટોળી, મંડળી.
મીસલને (મંડળીને) યથાથોગ્ય સન્માન કરી સૌ સૌને લચીત ગોજન હરિ
ભંડારમાં કરાવ્યું. મંકુલ=વાળખી, લચીત, યોગ્ય. અથવા માકુલ=ખોરાક.

મંડપ દેખી મોહીત બયે સોહત ચીત મુદરા;
 ઇદ્રસભાતે અધીક હું નીકા કહે નરથ. ૧૦૭
 નાહાના છંદ નોખત ધુર તુરી ભેરી સુરનાઈ;
 રાગરંગ વૃત્ય નાપકા શોભા બરની નનઈ. ૧૦૮
 કેશર અતર ગુલાબજળ સોધો અધિક સુખાસ;
 વર સુંગાર સામાસમે તતબર ત્રીકમદાસ. ૧૦૯

વરરાગ મીઠુંખુની સોભાવર્ણન:—સુવૈયા

સખ શોભાકે સ્વામ ધામ અર બર સુંગાર શોભે અતિ સાજ,
 રોમરોમકી રૂપી ખીમેકત કન્દર્પ દૂર રથો દીલ લાજ;
 નેજેકાર બયો ત્રિભુવનમે દોં દોં દેવ કુન્દુબી બાજ,
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરને લટકત અસત ચઢે નખ તાજ. ૧૧૦
 ગહનેમે ગરકાબ ફીલપર ઝળહળ ઝળહળ લસે નીશાના,
 મેં ધીલાફ ગાજ અરપીપર સાથ સરસ બાજત બળના;
 કુલઝરી મહતાબ હવાઈ મનિ ખીત રહા ગુલખાના,
 રંગ ખીરંગ તુરંગ કોતલ કરા મંગલ ગીત ધુધુરે સાદીયાના. ૧૧૧

(૧૦૭) નીકા=અચ્છા, ઉત્તમ, સલા, બદીવા.

(૧૦૮) વર...ત્રીકમદાસ=વરને સુંગાર સળવા વખતે ત્રીકમદાસ કહે કે હું
 હાજર-તેવાર છું. સોંપા=પુરાણિકાર

(૧૦૯) કન્દર્પ=કામદેવ. તાજ=અરબ્બી ઘોડો.

(૧૧૧) ગહનમે-ગહના=આશુષ્ણ, ધરેણાં ગરકાબ=નિમગ્ન, ડુબેલ, ચિટલે
 ધરેણામાં લડબડ. રીવ=દાણી. મેં=માં. ધીવાફ=કવચ. ગાજ=મહાદુર, વીર.
 અરપી=ઘોડો. કુલઝરી=એક પ્રકારની આતરાબાજ, જેમાંથી અવાજ પડે કુલ
 ઝરે છે. કોડી ઝાંડની આતરાબાજ. મહતાબ=એક પ્રકારની મીઠુંબતી જેથી
 આતરાબાજ જેમાંથી રત બેરબી તેજદાર પ્રકાશ પડે છે ગુલખાના=ગુલાબના
 ફુલની વાડી. કોતલ=ઘોડા, ખાલી ઘોડા સાજ સળેલ સજ્જારેલ પણ અસવાર
 વગરનો ઘોડો. તુરંગ=ઘોડા. કણ=એવી રાખેલ. સાદીયાના=પુરીનું વાણું;
 આનન્દ-મંગલ સુચકવાણું.

છત્ર ચમર ચહુ ઝોર ઢરે અરૂં ઝહરેં લંરકેં ડુલ અપારા,
 રમવ-દી કરી રૂપીરાયકો પહુચે સ્યામ સસુરકે દાર,
 પોંખનકો અજ નારી નનકત દાગી હાય દીયે ઉપહારા,
 દેખી દામાદકી ખૂબી સસુચે નેકુ રહી ન શરીર સંભારા. ૧૧૨

બૂલી ગઈ શર તાક ધોસગં અચકાં આય નાક ચહી લીનો,
 નાર નમાય રહે નરહરસોં અવિયોગત અજ હરને હસ દીનો,
 વનકે હાય નાય ત્રીજુવનકી સો સાહેબ સંસાર સુખ બીનો,
 ત્રીકમસ આસ પરિપૂરન અજીત જીત અરૂ પ્રીત અધીનો. ૧૧૩

ચોરી ચઢે અતુર ચીતામની વામભાગ રૂકમીની ગુણુશશી,
 પાનીપે પાની મીયાનકે ઓશર ગાવત ગારી નાગી કરી હાંસી,

(૧૧૨) લંરકે=લંરકે છે, ડુખપરિતિ માફક પીધે પીધે પટે છે. રમવંદી=પગે
 લાગી, રમ માગી, પરવાનગી માગી. પરજુવા જવા ત્રિદાયગિરિ માગી. નન-
 કત=સુકમારતા. ઉપહારા=પોંખવાનો સામાન. નેકુ-નેક-નકમિક=નરા પણ,
 કુષ, જશપણ દેહવ્ર ભાન ન રહું

(૧૧૩) અચકાં-અચાનક=અનનતાં આવી એકદમ નાક પકડી લીધું પોંખવા
 ટાણે જમાઈને માથેથી ઉતારીને નાનકડું ધોંસકું, ત્રાક, રાર, ભેલર સાસુ
 જમાઈને દે છે. આ રીવાજ હજી નામરોમાં પ્રચલિત છે. જો રીવસર પોંખવા
 માંડી હલે તો તો જમાઈ, ક્યારે સાસુ નાક પકડશે તે બલે, તેથી પકડવાન
 હે અને મોઢું ફેરવી નાંખે. પણ આંહિતો પ્રભુના રૂપમાં અનક ભાન બૂલી
 ચવાથી શીકૃણની સાસુએ એકદમ આવી, બીજું પોંખવાનું કાર્ય બૂલી જઈ, નાક
 પકડી લીધું. તેથી પ્રભુને મળું નીચે નમાવી રાખવું પડ્યું. આ જોઈને રીસર તથા
 પ્રદાને હસવું આવી ગયું. ભકે...લીનો=પ્રભુ જેના હાથમાં ચોદ લોકની વચામ
 છે તે પોતે, અજીત છતાં પ્રેમને એવા આધીન છે કે જીતાઈ ગયા, અને પોતાનું
 નાક પકડાવી પોતે નમતું માર્યું રાખ્યું, કારણ પોતે સંસાર સુખમાં મગ્ન છે.

(૧૧૪) વામ ભાગ=ડાબે પડે ખાની=હવેલી પાની કે પાની મીયાન કે
 ઓશર=હસ્ત મિલાપ વખતે. ગારી=ગાળ, ફટાણું. હજી પણ નિર્દોષ ફટાણું

હય ગજ રથ સુખપાલ નાલકી બાસન બસન દાસ ઓર દાસી,
ધન ધેનુ મહામૂલ અમૂલ્ય દીને બીમક બદન બીકાસી. ૧૧૪
સારી સાસ હાસ કરી કરીકે કહત કુંવર અથ કુંગન જોલો,
બૂજત બૂજત સાય સખીનકો, ઇન હાથન છુમ ગીરીવર તોલો;
એક કહે મૈયા ન ખવાયો દૈયા માંગત ધર ધર યોલો,
એક કહે લાગે છન લાલા જાની અબે બસુદેવે ખોલો. ૧૧૫

દોહડો

એક કહે બસુદેવકો, કહો કહા બોલાય;
માંગો હાર્ય બીનેતી કરે પડો લડેતી પાય. ૧૧૬

કર કોમલ ગાંધી કડીન છુટયો ન છુટે દોર;
લાજ લુકાવત નેન હરી હસત સખી સુખભોર. ૧૧૭

ખવાય છે. 'હરખરી' નામર લોકોમાં તેને કહે છે. તે બહુ દિલપસંદ રોમાંચ ખડાં
કરે તેવી હોય છે. સુખપાલ=પાલખી, આસન.

(૧૧૫) સારી સાસ=સાળી અને સાસુ. કંબન=કંકણ, કડું, ચુડી. જા દોલો
મીઠાળ બધિલ દોરડી કાંડે-હાથે લગ્નમાં રંગીન નાડા છડીએથી મીઠાળ બધિ
છે તે દોરો. બૂજત=બૂજવ; માંહોમાંહે કહે કે. ઇન...તોલો=ગોવર્ધન પર્વત
આ હાથે તમે ઉઠાવ્યો હતો કે? એક...ટોલો=એક સખી કહે કે કંબન
છાડી શકતા નથી તે શું તમારી માથે તમને ખવડાવ્યું પીવડાવ્યું નથી લાગતું;
નહિતર પોતાનું ધર મુઠી (દૈયા) ફર્ડી માટે ધર ધર તમે બટકવ નહિ.

(૧૧૬) એક...બોલાય=એક કહે કે દોરો નથી છુટતો માટે વસુદેવને બોલાવી-
એ, ત્યારે બીજી કહે કે બોલવીને શું કરવું? હાર મુલ કરી વિનવિ કરે અને
કન્યાને પગે પડે બોલવે મર્યું. લડેતી=જેને માથે સોનો બહુ પ્રેમ છે તે છાડરી.
દુલારી, લાડલી.

(૧૧૭) લુકાવત=છુપાવત-સંતાડવી. સરમને હાથે પ્રભુએ આજિ (મોંઢ)
સંતાડી દીધી; કારણ દોરડી ન છુડી.

સવૈયા

પ્રાણ પુતના પાન કીચે જળ સોતકુતે સુત કાં ને પલંગન,
તરણાટ તતછન હત્યો જળ કરતે કાંઠાંન ધુરૂંન રીંગન;
લીલામાત્ર હ્રાય લીચે ગીરી અરી છતે કેતે કરી જંગન,
ઘેર ન લગી ખીશોવત સાયર સો કાયર લયે ખોલત કંગન. ૧૧૮

કોહક

સખ સુખી ભોગી જાવ તો ખીના બ્યાહ ખીવહાર;
સો સુખ લાગો લાડીશો દેત આનન્દ અપાર. ૧૧૯

કવીત

ગૌરસ્થામ જુગલજોર ધન દમીનીકી બોર,
ખેડે ખીરાજે રથ આચે આપ બોનકે;
તાગમેં દુરંગ ખહુત હાથી અખ્ખારી સોત,
દીને પોરાકે પાકે રૂપા અર સોનકે,
જૂપતિ જૂદેવ, દેવ સેવા કરી વસુદેવ,
ખીદા કરી પાપ પરે અહા શીવ દોનકે;
પાપકે મુરાદ શાદ શાદ સખ જાદો સાથ,
ગાજતે નીશાન કીનો દારામતિ ગોનકે. ૧૨૦

(૧૧૮) જ્યારે પુતનાના પ્રાણ પી ગયા ત્યારે તો હલુ પાસે જુલવા હતા તથા
વજાવર્તને માર્યો ત્યારે ધુણે રીંગતા હતા અને રમત માત્રમાં ગોવર્ધન પર્વતને
સોળા લીધા અને લડાઈમાં જ્યાં તેવા દુરમનો છત્યા; તેમજ સમુદ્ર મથન
કરવા હાલે જેને વાજ ન લાગી-એવા મજુ દોરડી ઊડવામાં કાયર યયા-યાકી
ખયા-હારી બયા-તે ન છુટી. ધુરૂંન=ગોઠણથી. રીંગન-રીખવું. સાયર=સમુદ્ર.

(૧૨૦) ધન=સાહજું. દામીની=લીજળી. જોર...જોર=જેમ ધન અને દામીની
સોભે તેમ શ્યામ અને રૂઝમણીની જુમલ જોડી ચોખતી હતી, ત્યાં ભ્રમ ઘાતો
હતો કે જાણે આ વાદળ અને વિજળી છે કે શું ? જોર=ભ્રમ, ભૂલ. બોનકે=

સવૈયા

નીરખી હરખે પુરકી પરખ, વરખે મુક્તાફલ ફલ લર,
 ધર ધર તોરન ધમ્મ પતાકા મંગલ કલસ સુધાકે ધર;
 બડભાગી બસુદેવકી કીરતી, બેઠ પુરાન પુકાર કરે,
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન રહે ખવાસી ખીચ ખરે; ૧૨૧
 એક હુતે તખ આવન હુતોં, એક હુતે તખ અવિગત કહાયે;
 એક હુતે તખ જપ જોગીનકે, જોગીનકે મન કબહોં ન બાયે;
 જાન સુજાન ખીચારી બદીલ, ખુદ બલી કરીજો ભૂતલ આય;
 લછમીનાંચ દારિકાં નાયક, કમલાખ્યાહે બડો જસ પાયે. ૧૨૨
 હે કશ્યાકર હે કમલાવર, હે નરહર નટવર નગધારી
 હે મજબાલક, હે પશુપાલક, હે નંદલાલ લીલા અવતારી
 હે રંછોર રસીક શીરમોર, નીહોર કરો અખ ઝોર હંધારી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, કૃપા કટાક્ષ કરો એક વારી. ૧૨૩

કુવન કે, મહેલમાં, તાગ=પહેરામણિ અથવા તામમે તુરંગ=રેરામી ગાદીવાળા
 ઘોડા અથવા તાક લઈએ તો નજર કરો તો ઘોડા હાથી કેખવામાં આવે.
 મુશફ=ઈશ્તિ, અભિલાષા પૂર્ણ થવાથી. શાફ=ખુશી, અથવા સારીની ઇશ્તિ
 પાર પડવાથી. શાફ=ખુશી. સાય=સમુદ. ગોંનકે=ગામના.

(૧૨૧) મુક્તાફળ=મોતી. સુધા=અમૃત, મીઠાં જળ. ખવાસી=ખવાસ,
 નોકર, ખાસ નોકર.

(૧૨૨) કવિ કહે છે કે જ્યારે પ્રભુ એક હતા ત્યારે અવિભાગ (અવ્યક્ત)
 કહેવાતા હતા, તથા યોગી લોકો તથા જપ કરવાવાળાને દિલપસંદ હતા, પણ
 સંસારી લોકોને સેવામાં બક્ષિમાં મગ્ના ન આવતી તેથી તેનો, પાતાના મનમાં
 વિચાર કરી પ્રભુએ (લછમી નામે-નાશયલે) અવતાર લઈ, દારકાનાયક થયા,
 અને રૂકમણિને પરણી જસ લીધા, તથા સંસારી લોકોને ને શુદ્ધરવામનો
 મારમ બતાવી, તે આમમમાં રહેતે છતે પરમ પદ પામવાનું સુલભ કર્યું.

(૧૨૩) નમધારી=ગોવર્ધન પર્વતધારી. નખ=પર્વત, પાદાક. નીહોર=અનુમત.

દોહા

અધમ ઓધારન બીરદસોં, ગ્રીરંછોર સુહાય;
નાંતર કીત તજ દારિકાં, સો પરખતધર આય ૧૨૪

સોરઠા

તપ્ય ભન્ગ્યો નીરધાર, અધમ ઓધારન હે હરિ,
પરખત કુલ અવતાર, દીને ત્રીકમદાસદો. ૧૨૫

કુંડલીયા

ક્યન મણીમય દારકા, કમદાસી કલત્રાય,
ગરકાસન કૌંસ્તુભ ગમે બાંની વીમલ જસ ગાય;
બાંની વિમલ જસ ગાય નયે નિત્ય પાર ન આવે,
તાકે ત્રીકમદાસ કોંન ગતી રીઝ રીઝાવે;
અપરાધી પૂર એળ એળ મતિમંદ મલીન મન,
પરમ ઉદાર પ્રવીણ પ્રભુ હું દીન અકીચન; -૧૨૬
ગુન છપે દધી સોરઠા દ્રેદશ એક કવીત,
દોં દોહા પચાસપર દે કુંડલી ધરી ચીત;
દે કુંડલી ધરી ચીત તીસપર આક સર્વયા.

શતપર બીસ અશ્તીન ભયે સખદી સુખ દેયા,
નિત્ય વાંચો વરણુન કરો રૂકમીની રૂકમીનીનાથ ગુણુ ગુણુ છપે. ૧૨૭

॥ શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ ॥

(૧૨૪) બીરદ=દેહ; પણ. નાતર કીત=નહિ તા પછી કયાથી.

(૧૨૬) કલત્રાય=કમળા, લક્ષ્મી જેવી સ્ત્રી. પુરએળ=ખામીવાળો. બાંની... અકીચન=જો વાણી (સરસ્વતી) રોજ નવા નવા પ્રભુના જસ-ગુણ-ગાય તો પણ પાર ન આવે તો પછી હું ત્રીકમદાસ કોણ ગણુતિમાં કે પ્રભુ મારા ગાવાથી રીઝાયે; પણ પ્રભુ પરમ ઉદાર છે, તેથી તે રાજ યશે.

પરિશિષ્ટ ૧ લું

પર્વત મેહેતા અને નરસિંહ મેહેતાનો સંબંધ

આદિ ગુર્જર ભક્ત કવિ શ્રીનરસિંહ મેહેતાનાં સમગ્ર કાવ્યો હજી સુધી પ્રાપ્ત થયાં નથી, અને જોટલાં છુટક છુટક કટકે કટકે મળ્યાં તેટલાં “ગુર્જરાતી” પત્ર અને પ્રેસના માલીક સ્વ. ઇચ્છારામે નરસિંહ મેહેતાકૃત કાવ્યસંગ્રહમાં છાપ્યાં છે. આ સંગ્રહ થતો હતો ત્યારે કેટલુંક કામ મારા હસ્તક થયું હતું, અને મને કેટલોક અનુભવ તેના અંગે મળ્યો, અને પ્રાચીન ગુર્જરાતી કાવ્યો વિષે પ્રીતિ યવાના સંસ્કારો તેમના તરફથી જ મારાનાં પડ્યા છે. એ સંગ્રહ છપાયા પછી મેહેતાજીનાં બીજાં ઘણાં પદો મળ્યાં છે અને તે મજકુર અન્યમાં ત્રણ પરિશિષ્ટો તરીકે છાપ્યાં છે. તે પછી પણ ઘણાં અમુક પદો મળ્યાં છે, જે મજકુર પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા પછી ઉમેરી શકાયાં નથી. એ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ કરવાનો પ્રસંગ આવશે ત્યારે તેમાં ઉમેરો, સુધારો વધારો કરવામાં આવશે.

અત્રે એક વાતનો વાંચકોએ વિચાર કરવાનો છે. મારા મનમાં ઘણી વાર એવું ઘાણાતું હતું કે કવિ નરસિંહ મેહેતાના કોઈ સમકાલીન સમભાવી ભક્તો કે કવિઓ હતા કે નહિ? અને હતા તો શા માટે તેઓના નામોનો ઉલ્લેખ તેનાં કાવ્યોમાં જણાતો નથી? અને ખાસ કરીને પોતાના કાકા પર્વત મેહેતાનો ઉલ્લેખ શા માટે નથી? કવિ નરસિંહ મેહેતાનાં કાવ્યોમાં કાકોરાયશ્રી રણછોડજીનું નામ નથી, તેમ પર્વતપતિશ્રી રણછોડજીનું નામ પણ નથી, તેનું શું કારણ હશે? આ સંશયનું કોઈ સંતોષકારક સમાધાન કરી શકતું નહોતું, પણ શ્રીરણછોડરાયજીએજ નેનું સમાધાન કરેલું મને લાગે છે. તે આ પ્રમાણે છે.

અપ્રસિદ્ધ પદોમાંથી હુડીના અને મામેરાના નરસિંહ મેહેતાનાં પોતાનાં રચેલા પદો ત્રુટક મળી આવ્યાં, અને તે અમે ગુજરાતી પ્રેસના પંચાંગમાં સ. ૧૯૮૬ના વર્ષની આદ્યતિમા છપાવ્યાં છે. આ હુડીમા બે પદો ઉમેરવાનાં રહી ગયા છે. તે બે પદો નરસિંહ મેહેતા કાવ્ય સંગ્રહમાં (આદ્યતિ ૧ લી સં. ૧૯૧૩) પાને ૧૦૮ મે પદ ૧૦૦મુ અને ૧૦૧મુ છે તે છે. મામેરાનાં પદોમાંથી હજી છેવટનાં સમાપ્તિના પદો મળ્યા નથી, તે વિષે મેં ૧૯૮૬ના પંચાંગમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. હવે નરસિંહ મેહેતાના કાકા પર્વતદાસ મેહેતા, જેઓ પશુ શ્રીદાસકા-
ધીય રણુછોડરાપના પરમ ભક્ત હતા, અને જેમના ઉપર જોડાણની માફક ભગવાન પ્રસન્ન થઈને સક્ષમ સ્વરૂપે માંગરોલ પધાર્યાં, તેનું આખ્યાન લખવાનો પ્રસંગ, ગુજરાતી પ્રેસનું ૧૯૮૫ના વર્ષનું પંચાંગ કાઢતી વખતે આવ્યો. તે વખતે પાટણના નાગર કવિશ્રી વિશ્વનાથ જ્ઞાનીએ પર્વત મેહેતા અને નરસિંહ મેહેતાના મેળાપનો પ્રસંગ વર્ણવ્યો છે, તે યાદ આવવાથી બૃહત્કાવ્યદોહન ભાગ ૮ માંથી કાઢી તેની કવિતા સાથે છપાવ્યો છે. છતાં મનમાં ખટકો રહ્યો કરતો હતો કે આવો સુમંગલ પ્રસંગ કાકાશ્રી પર્વત મેહેતાને ઘેર આવ્યો છતાં નરસિંહનાં કાવ્યોમાં તે વિષે કેમ કશું ઉલ્લેખ જણાતો નથી? ઘણા જનોને મેં એ વિશે પૂછ્યું પણ કોઈ જેનું કંઈ પણ સમાધાન કરી શક્યું નહિ, પણ શ્રીરણુછોડરાપે કૃપાળુ થઈને તેનો માર્ગ મને સૂઝાડ્યો. એક વખત આ વિધા-
યનાં વિચારમાં નરસિંહ મેહેતાનું કાવ્યસંગ્રહનું પુસ્તક લઈને અમર્યા પાના મેં ઉઘવાવવા માડ્યા, એટલે સૌથી પહેલાં પરિશિષ્ટનું પાનું ૪૯૮ ઉઘડ્યું, અને તેના ઉપરના પદો ૮, ૯, ૧૦, અને ૧૧ વાંચ્યાં અને મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીએ લખેલી તે ઉપરની ટીપ્પણી પણ વાંચી, એટલે મનમાં પ્રકાશ પડ્યો, અને એકદમ આનંદ થયો, કે જેની સાચી ઝંખના કરતો હતો તે શ્રીરણુછોડરાપ-
'નરસિંહયા સ્વામી' એ પૂરી પાડી છે. ખરે જ પરમેશ્વર સત્યસકલપનો દાતા છે તે જોડુ તો નથી જ. આ ચાર પદો અને વિશ્વનાથ જ્ઞાનીનું પર્વત મેહેતાનું આખ્યાન એ બેને સંબંધ છે, એટલું જ નહિ પણ નરસિંહ મેહેતા ને પર્વત મેહેતાને એટલે કે કાકામંત્રિજીને જોડ્યો છે, તેટલો સંબંધ છે.

મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીએ આ ચાર પદો સંબંધમાં એવી કલ્પના કરીને દીકા કરી છે કે આ ચાર પદો હારમાળા પ્રસંગનાં હોવાં જોઈએ. પણ તેમને પર્વત મહેતા અને નરસિંહ મહેતાનાં પ્રસંગનો વિષય ધ્યાનમાં નહિ, એટલે તેમણે કરેલું અનુમાન દોષયુક્ત પણ સુંદર છે; કારણ કે આ ચાર પદો ભગવાન મોહિનીરૂપ ધારણ કરીને નરસિંહ મહેતાને કંઈ શોષ પડ્યો ત્યારે પાણી પાવાને આપ્યા, તે સંબંધનાં છે, એટલું તો ભગવદ્ગુણોએ તેમને સદૃશ સ્પર્ધુ તો હતું જ. માત્ર એ ક્યા પ્રસંગને અંગે છે, એટલે તેઓ નિશ્ચય કરી શક્યા નહોતા.

હારમાળામાં ૩૦૦ પદોમાં આ કથાપ્રસંગ આવતો નથી. પણ તેમાં નરસિંહની સખી રતનબાઇનું નામ આવે છે, અને તે જ નામ આ ચાર પદોમાંથી ત્રીજા પદમાં છે, તે ઉપરથી આ પદોનો પ્રસંગ હારમાળાને સગતો હશે, એવું જો અનુમાન મારા પિતાશ્રીએ કર્યું છે, તે પ્રસંગ જોતાં ખોટું નથી. પણ તેનો સંપૂર્ણ નિષ્કર્ષ આજે ત્રિકમદાસના ચરિત્ર અને કલ્પના પ્રકારના વખતે થાય છે. તેથી ગુજરાતના વૈષ્ણવ આસ્થાશીલ વિદ્વાનો આગળ આ વાર્તા રજુ કરવાની છૂટ લઈ છું. પ્રસ્તુત ચાર પદો નરસિંહ મહેતાએ, પોતાના કાકા ભક્તરાજ શ્રીપર્વતદાસ મહેતાને માથે શ્રીહારકાષીનાં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ-ગોદનું સ્વરૂપ-માંગરોળ ગામે સં. ૧૫૦૧માં પધાર્યું, ત્યારે કીર્તન ઉત્સવ કરવાને ગયા ત્યારે ગાયાં હશે, એમ હવે સમજાય છે અને તેની સાક્ષી કવિશ્રી વિશ્વનાથ જની પોતાના નરસિંહ મહેતાના ચરિત્રમાં આપેલી હકીકતથી પૂરે છે. (જુઓ અધ્યાય ૩ જો, પાનું ૪૬-૪૬.) આ ચાર પદો મજાકર અધ્યાપની સાથે રાખીને વાંચનાથી ખુલાસો સ્પષ્ટ સમજાશે.

નરસિંહ મહેતા માંગરોળ ગામે તેના કાકા શ્રીપર્વત મહેતાને ત્યાં શ્રીહારકાષીના ભગવાન રણછોડરાયજી પ્રસન્ન થઈ સૂક્ષ્મ રૂપે પધાર્યા, ત્યારે જ આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો હતો, તેમાં ભાગ લેવાને ગયા હતા, અને ત્યાં આગળ હાજર થયેલા વૈષ્ણવો શ્રીરણછોડરાયનાં કીર્તનો કરવામાં એટલા તો એકતાન મરગુલા બની ગયા કે નરસિંહ મહેતાને કીર્તનો અભંગ ગાતાં કંઈ પાણીનો શોષ

પડ્યો, અને પાણી માંજી પણુ તે કોઈએ સામ્રાજ્ય નહિ. એટલે ભગવાન મોહિનીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી મોનાની ઝારી લઈને બરસભામા પાણી પાવા આગ્યા હતા. એનું વર્ણન પાટણના કવિ શ્રીવિશ્વનાથ જાનીએ નરસિંહ મેહેતાના જીવનચરિત્રના કાવ્યમા છટાથી કરેલું છે. નરસિંહ મેહેતાએ પોતે આ પ્રસંગના ઘણા પદો રચેલાં હોવાજ નોંધ્યે, પણ તે બધા આજે પ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી. તેમાથી માત્ર ચાર પ્રાપ્ત થયા છે, તે અત્રે છાપીએ છીએ, આ ઉપરથી નરસિંહ મેહેતા અને પર્વત મેહેતાનો સંબંધ હોય તે નરસિંહ મેહેતા પોતાના કાવ્યોથી અને વિશ્વનાથે જોડી આપેલી સાક્ષી-માફૂળથી સિદ્ધ થાય છે. અને પર્વત મેહેતા તથા નરસિંહ મેહેતા સ. ૧૫૦૧ માં આ જૂતળ ઉપર વિદ્યમાન હતા તેનો એક અત્યુક પુરાવો આ ચાર પદોથી મળે છે. વળી એમા ત્રીજા પદમા નરસિંહ મેહેતાની પુત્રી કુંવરબાઈ અને સખી રતનબાઈ, જે દારમાળાના પ્રમંગમાં પણ ભગવાનની સ્તુતિ કરતી વખતે સાથે હતા, તેઓ પણ આ પ્રસંગે સાથે હતા એમ જણાય છે.

અજમેર પાસે કીશનગઢના મદારાજ પાસે નરસિંહ મેહેતાનું, તેની ચાર સખીઓનું અને દારમાળાના પ્રમંગલુ એક ચિત્ર છે, એમ બ. શા. નિ શાસ્ત્રી વસંતરામ જણાવે છે. આ ચિત્ર પ્રકટ થાય તો ઘણો લાભ ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસમા થાય. અમે તે પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરીએ છીએ

પદ ૧ જી, રાગ સૌરઠ

આ જોને કોઈ ઉમીરે, આળસ મોડે ટેક.

પદાપે બાણુ બંધ બેરખા પુત્રી, મનકુ મોહુ છે એને મોડે,

ઝાઝર ઝમકે ને વિધુવા કમકે, હિંડે છે વાકે અંમોડે. આ.

સોમલ જારી તે અતિરે સમારી, માંહી નીર ગંગોદક તોલે,
નરસૈયાને પાણી પાવાને. કારણ હરિજી પધાર્યા કોડે. આ.

પદ ૨ જી

મોયા મોલા મુનિવર રાયા રે, ગોરી તારે તાજીડે,

રૂપ સ્વરૂપ કબુ નવ જાયે, મેં તો જાણી છે ઇશ્વરી માયા રે. ગોરી.

ટક.

રુમઝુમ રુમઝુમ નેપુર બાજે, પાવસે તે ચીર અતિ ચાપે રે;
 ધુધટમાં મુખે એણી ચેરે શોભે, મોઢા યુનિજનનાં મન કાંપે રે. ગોરી.
 ગોરું શું વદન ને અળસથળ ઝળકે, ઉપર દામણી લળકે રે;
 સાહુડાની કોર એણી ચેરે શોભે, જાણે ગગનમાં વીજળી ચળકે રે. ગોરી
 વશીકરણ વેણુ તમે ક્યારે શુંચાવી, સુંદરી શણગાર વાળી રે;
 આ ચોળી તમે ક્યાં શીવડાશી, જેને મોઢી છે વજનારી રે. ગોરી.
 અંચળ દ્રષ્ટે ચોદેશ ન્યાળે, માંહ મદનનો ચાળો રે;
 નરસૈયાઓ સ્વામી જોયા સરીખડો, કાન એ મુંદરીનું વદન નિહાળો રે. ગોરી.

૫૬ ૩ જી

હરિ આઝ્યા છે નારીના વેશે રે, એને કોઇ જીવો રે;
 શિવ બ્રહ્મા જેનું ધ્યાન ધરે છે, તેને જોઇ જોઇ દુઃખડાં ખુવો રે. એને.
 બંધવ એનો તત્ક્ષણે ઉઠ્યો(?) આઝ્યો મંદિર જાણી રે;
 રતનખાઈ ધણુ વ્યાકુળ ફરે છે, તમે દ્યોને મેડેતા પાણી રે. એને.
 પરમેશ્વરે પુત્રી કરી જાણી, સખા મધ્ય આણી રે;
 અંતરધ્યાન થયો અસંખ્યો, વાત સહુ કોએ જાણી રે. એને.
 જેજેઠાર થયો જગમાંઠી, હરખ વાધ્યો છે હમએ રે;
 નરસૈયાઓ સ્વામી બસે મળીયો, એનાં ચરણકમળ ચિત લઇએ રે. એને.

૫૬ ૪ જી

આ શો ચતુરાંના ચિતનો ચાગોરે, એને કોઇ ન્યાળો રે, ટેક.
 બ્રહ્માએ તો નથી ઘડી ભાનિની, એ તો આપે બનીને આવી રે;
 ત્રણ લોકનું તેજ તારુણી, એ તો છબી છબિસે બનાવી રે. એને.
 ધડું ધરેણું એનેરે હાથે, હાથે બરી છે ચોળી રે;
 સાળુડે ભાત નવ-નારી-કુંજરની, કસુંબાના રંગમાં બોળી રે. એને.
 વાસ પુરયો એણે મન્દવનમાં, ગોવર્ધન થકી આવે રે;
 એ નારીની જન જે કો જાણે, તેનો ફેરો ફાવે રે. એને.

કહીએ છીએ પણ કશું ન માને, એ તો નારી નહિ ગિરધારી રે;
 બ્રહ્મા દન્ત શેષ સારદા, એનાં ચરણ તણા અધિકારી રે. એને.
 અંતર હેત પોતાનું જાણી, એ તો આવે છે અંતરગામી રે;
 બળિયાર મૂકી જુઓ વિચારી, એ તો નરસૈયાયો સ્વામી રે. એને.

આ ચાર પદોથી અને વિધનાથ કવિની સાક્ષીથી નરસિંહ મેહેતા,
 માંગરોળના શ્રીચણ્ડોડરાય અને પર્વત મેહેતાનો સંબંધ બેસે છે.

ખીજ એક વિશેષ પાત અત્રે જણાવવાની છે. તે એ કે ‘ગોવર્ધન ગમન’ નામના
 કાવ્યમાં નરસિંહ મેહેતા “નવ નારી કુંજર” ની અતિ સુંદર મનોહર કલ્પના
 કરી છે. આ કલ્પના અદ્ભુત છે, અને સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત કોઈ પણ ગ્રંથમાં
 નરસિંહ મેહેતા પહેલાં તે વિષે ઉલ્લેખ આવતો નથી. એ એટલા માટે
 ગર્ગસંહિતા, કૃષ્ણજન્મખંડ, હરિવંશ વગેરે મેહેતાજી પૂર્વેના ગ્રંથો મૂળ
 જોયા, પણ તેમાં પણ આ વિષે કશો ઉલ્લેખ નથી; ત્યારે મેહેતાજીને આ
 આશ્ચર્યયુક્ત કલ્પના ક્યાંથી સ્ફુરે? એવો સવાલ મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે.
 સાક્ષરશ્રી ગોવર્ધનરામે ‘દયારામના આક્ષર દેહ’માં નરસિંહ મેહેતાની આ ‘નવ-
 નારી કુંજર’ની કલ્પનાનાં વખાણ કર્યાં છે, પણ કોઈએ તેનું મૂળ શોધી કાઢી
 શક્યું નથી; કોઈ ગ્રંથમાં તેનું તો મૂળ સાંપડતું નથી, પણ તેનું મૂળ નરસિંહ
 મેહેતા પોતે જ પૂરું પાડે છે, એ જાણીને ક્યા સહૃદયીને આનંદ નહિ થાય ?
 નરસિંહ મેહેતાનાં કાવ્યો અને બકિતનું મૂળ કોઈ પૂરાણ સંસ્કૃત કે
 પ્રાકૃત ગ્રંથમાં મળે તેમ લાગતું નથી; એનું મૂળ તો એનાં સ્વાતંત્ર્યયુક્ત
 પદોજ છે, અને એ સમજવા માટે પણ એના જેટલા જ સમજાવી અને
 સહૃદયી આસ્થાશીલ થવાની જરૂર છે. કવિ વિધનાથ જાનીએ નરસિંહ
 મેહેતાની ઉક્તિ તરીકે જણાવેલું નરસિંહ મેહેતાનું કથન ખરે જ સત્ય છે કે

“મારૂં ગાયું ગારો તે, ઘણા ગોદાં ખાશે;
 સ્વમજીને ગારો તો સુખે વૈકુંઠ જશે.”

માટે એનાં પદો વગેરે સમજીને વાંચવાવિચારવાનાં છે. એટલા માટે માફ માનવું એવું છે કે આ "નવનારીકુંજર" ની કલ્પનાનું મૂળ ઉપર જણાવેલા ૪ થા પદમાં છે. એમાં પાંચમી લીટીમાં કવિ કહે છે કે ભગવાને જે અદ્વિત સૌન્દર્યયુક્ત મોહિની રમણીનું સ્વરૂપ ધર્યું હતું, તેના સાળુકા ઉપર ભાત "નવનારીકુંજર" ની હતી. જેમ કે:—

“સાળુકે ભાત નવનારીકુંજરની, કસુંબાના રંગમાં બોળા રે !

ભગવાને પહેરેલા સાળુ ઉપર નવનારી કુંજરની ભાત જોઈને નરસિંહ મેહેતા ગોવિંદગમનના કાવ્યમાં એની ગુંચણી કરી છે, એમ હવે આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે. એના પછી જ પાટણનાં પટોળાંઓમાં અને જયપુરનાં ચિત્રોમાં પણ નવનારીકુંજરનાં ચિત્રોનાં દર્શન થાય છે, એમ માફ સમજવું છે. મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી સ્વ. ઇચ્છારામે નરસિંહ મેહેતાના કાવ્યસંગ્રહમાં આ ચાર પદો ઉપર જે ટીકા હારમાળાના પ્રસંગને ઉદ્દેશીને કરી છે, તે તે પ્રસંગને બદલે પર્વત મેહેતાને ત્યાં બનેલા પ્રસંગને લાગુ પાડવાની છે.

આ પ્રમાણે બનાવાસ કૃત્યોક ખુલાસો મળવાથી આનંદ થાય છે. પર્વત-દાસ મેહેતા તથા નરસિંહ મેહેતા (કાકા અને બત્રીજા), સંવત ૧૫૦૧ માં જૂતાળ ઉપર માર્ગરોળ ગામમાં શ્રીરણોદ્દરપતે કીર્તનોત્સવ કરવાને વિધમાન હતા, એની ખાત્રી થાય છે. એટલે રા. રા. આચાર્ય આનન્દશંકર બાપુ-બાઈ કુવ, રા. રા. કનૈયાલાલ-મા સુનશી અને તેમને પગલે આલી રા. રા. નરસિંહરાવ બોળાનાથ દોવેટીઆ-એમણે નરસિંહ મેહેતાને સો એક વર્ષ પાછળ એટલે કે સં. ૧૫૭૨ અને તે પછી હકાવવાની જે આગણી ગુજરાતના સાક્ષરવર્ગ આગળ કરી છે, તે સ્વીકારવાની હવે જરૂર લાગતી નથી, એવું માફ નમ્ર મત છે.

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેસાઈ

પરિશિષ્ટ ૨ જી

નરસિંહ મેહેતાના સમયના ક્રાયડાનો ઉકેલ

A ઐતિહાસિક પુરાવાઓ.

(૧) સોરઠી તવારીખ. અથવા તવારીખે સોરઠ. મૂળ ગ્રંથ દ્વારે ભાષામાં રચનાર દિવાન રણછોડજી અમરજી (વિ. સં. ૧૮૮૧ ઈ. સ. ૧૮૨૫); અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કરનાર જેમ્સ બર્નેસ.

સોરઠી તવારીખ. શુજરાતીમાં ભાષાંતર કરનાર ભાણુજી ગોકુલ પારેખ; હાવાવનાર જગદરાવ લીલાધરદાસ શુચ. (છપાયું ઇ.સ. ૧૮૯૧) જુઓ નરસિંહ મેહેતાના જીવન, રાહ મંડલિક, અને મહમદ બેગડા સંબંધી ઉક્તિઓ પાનાં ૯૧ થી ૧૦૩ સુધી.

અંગ્રેજી પુસ્તકનાં પાનાં ૧૧૬ થી ૧૧૮ ઉપર અમદાવાદના બાદશાહ મહમદ બેગડાએ જૂનાગઢ જિલ્લું, છેલ્લા રાજા રાહ મંડલિક પાંચમાને (ગેઝેટીયર પ્રમાણે ૩૯૫૯) મુસલમાન બનાવ્યો, એ વગેરે હકીકત છે.

પાના. ૧૧૮ થી ૧૨૩ ઉપર પાંચમા રાહ મંડલિકના રાજ્યના નાશનાં અનેક કારણોમાં નરસિંહ મેહેતાને સંતાપવામાં આવ્યો તે પણ એક ગણ્ય-વેલું છે, અને નરસિંહ મેહેતાની તવારીખ આપેલાં છે. તેમાં ખાસ કરીને દારમાળાનો પ્રસંગ પણ વર્ણવ્યો છે. ખુદ દારમાળામાં પણ મંડલિકનું રાજ ચલેનાના હાથમાં જશે એવા શાપનું કથન પણ મળે છે.

Page 121. Inspite of beholding so many evident miracles Raja Mandalik prohibited Narsinh Mehta from propagating the Vaishnav sect.

Page 122. If Hazrat Damodar-Rai will take off from his own neck a flower garland and give it to this Nagar, we will leave him to his own ways.

Page 123. Mehta Narsinha obtained garland in in Samvat 1512 and for the crime of insulting so innocent a worshipper of the god, the Mandalik dynasty lost the throne for ever.

Page 124. રાહ માંડલિકનો રાજકાળ સંવત્ ૧૪૮૯ થી ૧૫૨૬. આ માંડલિક રાજ તે રાહ માંડલિક પાંચમો હતો.

મહમદ બેગડાએ પાંચમા રાહ માંડલિકને મુસલમાન બનાવ્યો અને તેનું રાજ્ય તેના બે દિકરાઓને આપ્યું હતું. તેઓ રામગદ કહેવાતા હતા. તેઓ અમદાવાદથી નિમ્નાઈ આવતા થાણુદારના હાથ નીચે રાજ્ય કરતા હતા. રામગદાનાં નામો અને તેમના વંશજોનાં નામો અને રાજ્યકાળનો સમય નીચે પ્રમાણે છે:—

	ખ. સ.	સંવત
ભૂપતસિંહ	૧૪૭૨-૧૫૦૩	૧૫૨૮-૧૫૫૯
ખેંગાર ૬ દો	૧૫૦૩-૧૫૨૪	૧૫૫૯-૧૫૮૦
નોંધણુ ૬ દો	૧૫૨૪-૧૫૫૧	૧૫૮૦-૧૬૦૭
શ્રીસિંહ	૧૫૫૧-૧૫૮૫	૧૬૦૭-૧૬૫૧
ખેંગાર ૭ મો	૧૫૮૫-૧૬૦૯	૧૬૫૧-૧૬૬૫

(૨) જૂનાગઢ રાજ્યના ઇતિહાસમાં તેમ જ ‘બોમ્બે એઝેટીયર’માં મેનર જી. ડબ્લ્યુ વાટસને પણ પોતાની શોધબોજીને પરિણામે ઉપર પ્રમાણે જ હકિગત જણાવી છે.

(૩) “સૌરાષ્ટ્ર દેશનો ઇતિહાસ” ભાગ ૧ લો. લખનાર જણાવે છે કે સૌરાષ્ટ્ર ભગવાનલાલ સંપતરામ. ચંચ હાથે ખ. સ. ૧૮૬૮માં.

તેઓ પણ ઉપલી બાજતને ટેકો આપે છે. જૂઓ પ્રકરણ ૭મું, પાનું ૧૭૯.

(૪) રાસમાળામાં કિન્નોકાર્ણસ સાહેબ પાના ૪૬૫-૪૬૬ ઉપર, અને
(૫) ‘મીડીવીઅલ ઇન્ડિઆ’માં ઇતિહાસકાર લેન પુલે ગુજરાતના રાજાઓના

પ્રકરણમાં મહમદ જેમણે, રાહ મંડલિકની (અને નરસિંહ મેહેતાની) વાત જણાવી છે, તે ઉપર પ્રમાણે છે.

તેજ પ્રમાણે (૬) એલ્ફોન્સ્ટનના ઇતિહાસમાં, (૭) બોમ્બે ગેઝેટીઅરમાં, (૮) કર્નલ વૉકર સાહેબના રિપોર્ટમાં, (૯) વડોદરાના રાજકર્તાઓનાં પુસ્તકમાં, (૧૦) કાઠિયાવાડના ગેઝેટીઅર, એ સર્વમાં પણ ઉપર પ્રમાણે દર્શાવેલી છે.

આ સર્વ ઐતિહાસિક આધારો ઉપરથી જણાશે કે મહમદ જેમણે, રાહ મંડલિક અને નરસિંહ મેહેતા સમકાલીન હતા, અને હારમાળાનો પ્રસંગ ચૂક-સમા રાહ મંડલિક પાંચમાના કાળમાં એટલે સં. ૧૫૧૨માં બન્યો હતો, એમ ચોક્કસ હરે છે. રાહ મંડલિક પછી જુનાગઢની ગાદીએ જે જાગીરદાર થયા તેમાં મંડલિક નામનો કોઇ રાજા ૧૫૭૨ સુધીમાં કે તે પછીથીયે થયો નથી અને મંડલિક નામથી જાણખાચો ચે નથી. કારણ શ્રીયુત મુનશી સૂચવે છે, તેમ “મંડલિક” એ દ્રાઈ બાપાતી રાજાને ઉદ્દેશનારી પદવી નથી, પણ વિશેષ નામ છે, અને એ નામના એક નહિ પણ પાંચ પાંચ મંડલિક થયા છે. મેહેતા નરસિંહના સમયનો રાહ મંડલિક તે પાંચમો મંડલિક હતો. એટલે રા. રા. કનેચાલાલ માણેકલાલ મુનશી અથવા તેમને પગલે ચાલનાર

• સોરઠી તવારિખ પ્રમાણે	ઇ. સ.	ગેઝેટિયર પ્રમાણે
રાહમંડલિક ૧ લો.	૧૦૨૧	ઈ. સ.
“ ૨ જો	૧૧૨૭	
“ ૩ જો	૧૨૧૩	૧ લો ૧૨૬૦-૧૩૦૬
“ ૪ લો	૧૩૭૬	૨ જો ૧૩૬૭-૧૪૦૦
રાહ મંડલિક ૫ લો	૧૪૩૨-૧૪૭૨	૩ જો ૧૪૫૧-૧૪૭૨

સોરઠી તવારિખ, મિરાતે સિદ્દરી, ફરિસ્તો, રાસમાળા, જેને રાહ મંડલિક પમો ખણે છે તેને જ ગેઝેટિયરમાં ૩જો ખણેલા છે, બન્નેનો રાજ્યકાળ એક સરખો આવે છે.

રા. રા. નરસિંહરાવ બોળાનાથ દીવેટીઆ તર્ક કરે છે કે ૧૫૭૨ માં કેદી બીજો મંડલિક (ખંડીયો) હશે તે, આમ ઐતિહાસિક પુરાવાને અજાણે તદ્દન ખોટો કરે છે.

રા. રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી, નરસિંહ મેહેતા ઉપર યોગાળના સાધુ વૈષ્ણવાચાર્ય શ્રી કૃષ્ણ ચૈતન્યની ભક્તિની અસર હતી, તે પુરવાર કરવા માટે હારમાળાનો પ્રસંગ જે ૧૫૧૨ માં બન્યો, તેનો સમય ખસેડી સં. ૧૫૭૨ માં બીજા કોઈક મંડલિકના રાજ્યકાળમાં બન્યો હતો, એમ સાહિત્યની આશ્રમમાં ઠસાવવા માંગે છે. પણ તેમ નિષ્ફળ છે, એમ ઉપલા ઐતિહાસિક પુરાવાથી વાંચનારને જણાશે. સંવત્ ૧૫૭૨ માં જુનાગઢની ગાદી ઉપર ખેંગારસિંહ ૬ હો, અમદાવાદના બાદશાહના ખંડિયા તરીકે રાજ્યભ્રમ ખેંગારસિંહ ૬ દ્વારા નામે રાજ્ય કરતો હતો. એના રાજ્ય કાળમાં હારમાળાનો પ્રસંગ બન્યો હોવાનો કશો પુરાવો મળતો નથી. એટલે રા. રા. કનૈયાલાલ મુનશીનો મુદ્દો સાચો કરતો નથી.

અમરેલીથી રા. રા. ભાઈ નયનમુખરાય વિનાદરાય મજમુદાર ખી. એ. એલ. એલ. ખી. એક પત્રમાં લખે છે કે, “વગી નરસિંહ મેહેતાજીએ જે સખીઓનાં નામ પોતાના કાવ્યોમાં લખેલાં છે, તે પોતે કોઈ પુરાણ કે કાવ્યમાંથી લીધાં જ નથી, પરંતુ પોતે રાસ જે પ્રત્યક્ષ જોયો, તેમાં જે મુખ્ય સખીઓ હતી તથા તેણે પ્રત્યક્ષ જોયેલી તેમનાં નામ એ જ વર્ણનમાં લખ્યાં છે. ઓગણીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં ડાર્વીનની ધર્વેલ્યુરાન થીયરી (ક્રમિક ઉન્નતિવાદ)ના પરિણામરૂપે જે જડવાદ પ્રથમ ફેલાય્યો તેના વાતાવરણમાં ઉછરેલા નરસિંહરાવભાઈ અને મારે સખેદ દહેલું જોઈએ કે વડીલ આનન્દ-રાંકરભાઈ જેવાને પ્રભુ સાક્ષાત્ દર્શન ભક્તોને દે છે એ વિગેરે વાત ગમે ન જ ઉતરે. તેઓ તો હર્બર્ટ સ્પેન્સરના unknown and unknowable અજ્ઞાત અને અજોયના અગમ્યવાદમાં ભટકતા હોય એમ લાગે છે. અથવા તો પોતાના Biographical History of Philosophy (શીવમુશીનો

જીવનચરિત્રાત્મક ઇતિહાસ) નામના પુસ્તકમાં જી. લ્યુઇસ (J. Lewis) લખે છે તેમ (to know more, we must be more) વિશેષ જાણવાને, આપણે પણ વિશેષ થવું જોઈએ તથા (We can't be more) આપણે વિશેષ થઈ શકીએ જ નહિ એમ માનીએ છે. જ્યારે આર્ય ઋષિ-મુનિઓ તથા ભકતોએ પોતપોતાના ઇષ્ટનાં સાક્ષાત્ દર્શન કર્યાના સંકેતો દાખલાઓ એમ બતાવી આપે છે કે (we can be more, and it may be unknown to some, but it is not unknowable. It can be known) આપણે મહાન થઈ શકીએ છીએ, અને કદાચ કેટલાકે તે જાણી-સમજી ન શકે, તો પણ તે કેવળ અવિરોધ કે અગમ્ય તો નથી જ. તે જાણી શકાય એવું તેમ છે. આ હવે બહુ જ ધીમે ધીમે વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિમાં આવવા લાગ્યું છે. ધર્મિન પછીનો જરૂર તો ક્યારેનાયે છિન્નબિન્ન થઈ ગયો છે, પણ હાતી ઢોહી નરસિંહને સાક્ષાત્ પરમ તત્વનાં દર્શન થયાં હતાં એ વાત કમૂલી શકતા નથી; કારણ કે એવી નૈતિક હિમ્મત તેનામાં લાગતી નથી; તેથી પછી આમ તેમ વક્ષ્યાં મારી વિતર્કકૃતર્કો કરી અનુમાનના ગોળાઓ ફેંકે છે. નરસિંહ મેહેતાજીએ રાસ પ્રત્યક્ષ જોયો, અગર હારમાળા પ્રભુએ તેને આરોપી, એમ માને એટલે સરળ થઈ જશે. ન માને તો પણ હારમાળાના પ્રસંગને અન્ય મંડલિકના કાળને કોઈ પણ કૃતર્ક ફેરવી શકતા નથી; કારણ એ ઐતિહાસિક સત્ય હોઈ તે ચોક્કસ નિયત થયેલા છે. ”

B. નરસિંહ મેહેતા, ચૈતન્ય અને વલ્લભાચાર્ય.

ખીજી એક એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે જો નરસિંહ મેહેતા ચૈતન્ય પહેલા થયા હોત તો ચૈતન્યના શિષ્ય જોગિન્દ્રજી, પોતાના “કુડ્યા” માં જુનાગઢના પ્રવાસની વાત લખી છે (સં. ૧૫૬૭) તેમાં નરસિંહ મેહેતા સમ્ય-ધર્મમાં ઈર્ષ ઉલ્લેખ કરત કે કંઈ લખત; પણ તેવો તેવો કરો ઉલ્લેખ મળતો નથી, માટે નરસિંહ મેહેતા ચૈતન્ય પહેલા થઈ ગયો નથી, પણ પછી જ થયો છે. આનો જવાબ

એ છે કે જો ચૈતન્ય નરસિંહ મેહેતા પહેલાં થયો હોય અને તેની ભક્તિપ્રણા-
સિની અસર, મી. મુનશી કહે છે તેમ મહેતાજી ઉપર થઈ હોય તો નરસિંહ
મેહેતાનાં કાવ્યોનાં ચૈતન્યનો ઉલ્લેખ આવે એવો જોઈએ, પણ તે ક્યાં છે ? આવી
દલીલોથી તો એમ કહે છે કે ચૈતન્ય પ્રભુ નરસિંહ મેહેતા પછી થયા. આમ
દલીલ રા માટે ન થઈ શકે ? જો એક બીજા કવિએ એક બીજાનો ઉલ્લેખ
કરે, એના ઉપર કેવળ તેના કાળનો નિર્ણય કરવામાં આવે તો, તેવા તર્કને શું
કહેવું. તે સમજાતું નથી. ચૈતન્યના ગોવિંદરામના કડખમાં જુનાગઢમાં યવનરાજ
હતું કે હિન્દુ રાજ હતું તેનો ઉલ્લેખ પણ નથી, માટે આપણે શું સમજવું ?
તે પણ નહોતા, એમ જ કે ? આ પ્રકારની દલીલ જ વિચિત્ર છે.

શ્રીચૈતન્ય પ્રભુ તો સં. ૧૫૭૨ માં જુનાગઢમાં આવી ગયા, પણ તે પહેલાં
શ્રીવલ્લભાચાર્યશ્રી સં. ૧૫૫૮-૫૨ માં જુનાગઢ, પ્રાચી, પ્રભાસ, દારા, રમણ-
દ્વીપ (ખેટ દારા), નારાયણ સરોવર વગેરે સ્થળોએ આવી ગયા હતા. અને
ચૈતન્ય કરતાં તો પુષ્ટિમાર્ગના ભત્રીજા મળતી ધણી વાગે નરસિંહ મેહેતાના
અન્યો વગેરેમાં જોવામાં આવે છે. તેથી તો વલ્લભ સંપ્રદાયના વૈષ્ણવો વગેરેમાં
નરસિંહ મેહેતાને “બધીયો” (વધાર્થ ખાનારો) કહ્યો છે, અને તેનું એક
પદ (જૂઓ નરસિંહ મેહેતા કૃત કાવ્યસંગ્રહ પાનું ૫૩૩, પદ ૧૨૧) પણ
વારંવાર કહેવામાં આવે છે; અને ચાતુરી છત્રીશીના પદ ચાંક ૧૦ માં તો
“પુષ્ટિ મારમ” શબ્દ ચોખ્ખો વાપરેલો જણાય છે. વળી દયારામ કવિ
પોતાના રચેલાં ‘પુષ્ટિપથરહસ્ય’માં કહે છે કે “મકટ પહેલી નરસિંહ મેહેતા ગાઇ
વધાઇ.” (કડી ૮૨-૮૩ મી). આખા વલ્લભી વૈષ્ણવ સમાજની માન્યતા-
થી એટલું પુરવાર થાય છે કે નરસિંહ મેહેતા શ્રીવલ્લભાચાર્ય પૂર્વે જ
થઇ ગયો. શ્રીવલ્લભાચાર્યનો જન્મ સં. ૧૫૩૫ માં થયો હતો. એટલે કંઈ
નહિ તો નરસિંહ મેહેતા સં. ૧૫૩૫ પહેલાં તો થઇ ગયો હોવો જોઈએ,
અને હારમાળાનો પ્રસંગ સં. ૧૫૧૨ શિવાય બીજા કોઈ પણ વર્ષ ઉપર
ઠેલી શકાય તેમ નથી.

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે નરસિંહ મેહેતા જૈતન્ય તેમ જ વલ્લભાચાર્ય બન્નેની પૂર્વે યજ્ઞ ગયો છે. અને તેના ઉપર ચૈતન્યની કે વલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાંતની છાયા નથી, તેમ લલિતા, ચન્દ્રાવલી, વિશાખા, આદિ રાધાની ચખ્ખીઓનાં નામ આ આચાર્યોના કે તેમના શિષ્યોના ગ્રન્થો ઉપરથી મહેતાએ લીધાં નથી, પણ શ્રીકૃષ્ણકૃપાએ પોતાને ચચેલા પ્રત્યક્ષ સ્વાતુભવદર્શન ઉપરથી લીધેલાં છે; કારણ કે જે કેટલીક વાતો નરસિંહ મેહેતાનાં ગ્રન્થોમાં આવે છે તે કોઈ પણ ગ્રન્થમાં આવતી નથી; જેમકે ગોવિંદગમનમાં નવનારીકુંજરની વાત, અને સુરતસંગ્રામમાં વર્ણવેલું અદ્ભુત શૃંગાર અને વીરરસ જેવા વિરોધી રસનું એકીકરણ અને વર્ણન, “સુરતસંગ્રામ”માં ગ્રન્થકર્તા પોતે જ એક પાત્ર બની જઈ તેમાં ધૂમકુંડ, અને બીજા જયદેવ, નામદેવ, રામાનન્દ બકતોને ધૂમાવવા, ગોપીભાવે ભગવાનને પ્રકટ ભજવા, અને શૃંગારમાળામાંની કેટલીક ભાવનાઓ વગેરે. આ સર્વ નરસિંહ મેહેતાની પોતાની સ્વાતુભવની ઉક્તિ છે. એનું દર્શન ચૈતન્યમાં કે વલ્લભાચાર્યના કે ચૈતન્યના શિષ્યોના રચેલા (ઉજ્જવલ નીલમણિ) વગેરે ગ્રન્થોમાં થતું નથી. તેથી એમ જ સિદ્ધ થાય છે કે નરસિંહ મેહેતા કોઈનો અણી નથી, તેમ ચૈતન્ય અને વલ્લભાચાર્યથી પહેલાં જ યજ્ઞ ગયો છે.

૮. નરસિંહ મેહેતાના સમકાલિન અને પછી ચચેલા કવિઓ

વિક્રમના પંદરમા અને સોળમા સૈકામાં ધણુ કવિઓ યજ્ઞ ગયા છે, અને તેમાંના ધણુ નરસિંહ મેહેતાના સમકાલીન હતા એટલું જ નહિ પણ સોરઠ પણ જુનાગઢના વતની હતા. છતાં પણ તેઓએ નરસિંહ મેહેતા સંબંધમાં કશું ઉલ્લેખ કર્યો નથી; તેથી કંઈ એમ પુરવાર ન થઈ શકે કે નરસિંહ મેહેતા તેઓના સમયમાં નહોતો જ. એવો કોઈ કાયદો નથી કે નરસિંહ મેહેતા પછીય કે તેના સમયના કવિઓએ નરસિંહ મેહેતા સંબંધી કંઈ ને કંઈ ઉલ્લેખ પોતાનાં ગ્રન્થોમાં કરવો જ જોઈએ. વિના કારણ તેઓ નરસિંહ મેહેતાનું નામ પોતાનાં ગ્રન્થોમાં શા માટે લે? નરસિંહ મેહેતાના સમયમાં જ

પ્રભાસ પોટણુમાં કાંચરથ કવિ કેશવદાસ સં. ૧૫૨૯ માં અને ભીમ સં. ૧૫૪૦માં અને પછી ગૌરીચરિત્ર અને રાવલુમંદોદરીસંવાદવાળો શ્રીધર સં. ૧૫૫૪ માં ખુદ જૂનાગઢમાં થઇ ગયો છે, છતાં તેઓએ નરસિંહ મેહેતા સંબંધમાં કશો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. પણ તેથી કંઈ એમ સિદ્ધ નજ થઇ શકે કે નરસિંહ મેહેતા તેઓની પહેલાં થઇ ગયો નહોતો.

રા. મુનશી હારમાળાનો પ્રસંગ સં. ૧૫૭૨માં બન્યો એમ ઠરાવવા માંગે છે. આ જ સમયે એના જ ગામમાં શ્રીધર કવિ થઇ ગયો છે, છતાં તેણે નરસિંહ મેહેતાનું નામ વિના કારણ પોતાના કોઇ ગ્રંથમાં લીધું નથી, તેથી નરસિંહ મેહેતા તેનો સમકાલીન કે પૂર્વકાલીન નહોતો એમ કહવું નથી.

તેમજ આખા સોરઠને ચાકે ચઢાવે એવો રાજા પ્રેરિત હારમાળાનો પ્રસંગ શ્રીધરના સમયમાં એટલે કે સં. ૧૫૭૨ માં બન્યો હોયતો તે એનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના રહેજ નહિ. એથી હારમાળાનો પ્રસંગ સં. ૧૫૭૨ માં બન્યો નથી, એમ સમજવાને સળળ કારણ મળે છે.

નરસિંહ મેહેતાના સમયના અને તેના પછીના જે કવિઓ ગુજરાતી ભાષામાં થઇ ગયા છે, તેમાંથી કોઇએ “બક્તચરિત્ર” લખ્યું હોય, અને તેમાં નરસિંહ મેહેતાનું નામ આપ્યું ન હોય તો રા. રા. કનૈયાલાલ મુનશી જે જાનની દૃષ્ટિ કરે છે તે માન્ય કરી શકાય. પણ વસ્તુસ્થિતિ તેવી છે જ નહિ, એટલે રા. મુનશીની નરસિંહ મેહેતાને સમયમ્મ્યુત કરવાની જે દલીલો છે તે સ્વીકારી શકાય તેવી નથી. ઉલટી રા. મુનશીની વિરુદ્ધ જામ એવી એક દૃષ્ટિ છે. શકદેવાખ્યાનના કર્તા બોરસદના ડોડિયા કુળના કવિ વસ્તાભાઇએ ‘સાધુચરિત્ર’ લખેલું છે, અને તે મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી સ્વ. ઇચ્છારામે જોયું હતું, અને તેમાં નરસિંહ મેહેતાનું ચરિત્ર હતું, એમ તેમણે સ્પષ્ટ જૂઠનામ્મંદોદનના ભાગ ચોથામાં વસ્તાભાઇ કવિનું ચરિત્ર છાપ્યું છે તેમાં જણાવેલું છે. આ વસ્તો કવિ સં. ૧૬૨૦માં થઇ ગયો છે, અને નરસિંહ મેહેતા સંબંધી તેની લખેલી હકીકત ખોટી તો હોઇ શકે નહિ. દિલગીરીની વાત એટલી જ છે કે મારા

પિતાશ્રીએ પ્રસ્તુત કાવ્યની નકલ કરાવી નહિ લીધી; અને આજે તેની બીજી હસ્તલિખિત પ્રત મળતી નથી. રા. રા. સુનશી આવા સારા પુરાવાને અદ્ધર ઉરાડી દે છે, કારણ કે તે તેમને કાવતો આવતો નથી.

વળી સં. ૧૬૦૧ માં થઈ ગયેલા વડોદરાના કવિ નાકરે નાની ભક્તમાળ લખેલી છે, તે જો મળી આવે અને તેમાં મહેતાજીનું જીવનચરિત્ર હોય તો તે રા. સુનશીની દલીલને તોડનારું સબળ કારણ થઈ પડે ખરૂં.

નરસિંહ મહેતા સંબંધમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ, મરૂભૂમિના ચારણ કવિ “હરિરસ” કાવ્યના કર્તા ઇશ્વરદાસ ચારણ, જેઓ સં. ૧૫૧૫ થી તે ૧૬૨૨ સુધી જીવતા હતા, તેમણે એક ‘તિથિકાવ્ય’ રચ્યું છે તેમાં આવે છે. આ કાવ્ય લોખંડીના મહારાજાશ્રીએ જે “હરિરસ” હખાવ્યો છે તેમાં આપેલું છે. કવિ ઇશ્વરદાસ ચારણ આ તિથિકાવ્યમાં પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરતાં આ પ્રમાણે લખે છે:-

“સેતાં નાગરા લાજ, નેમં નરસૈયા તથુી
મામેઈ મહારાજ, સખણું પુર્યું શામાળા.”

આ કાવ્ય ક્યારે રચાયું હશે તે વિશે ઇશ્વરદાસના ચરિત્રકાર ચારણ ચંકરદાનજીએ લખેલા ચરિત્ર ઉપરથી અતુમાન થાય છે કે તે વિ. સં. ૧૬૨૧ માં રચાયું હોતું જોઈએ. ભક્ત તરિકે નરસિંહ મહેતાનું વર્ણન અને ભગવાને મામેરા વખતે તેની રાખેલી લાજ, એ પ્રસંગ જોતાં નરસિંહ મહેતા તેની પૂર્વ ઘણાં વર્ષ અગાઉ થઈ ગયેલા હોવો જોઈએ એમ પુરવાર થાય છે; અને તેથી નરસિંહ મહેતાના જીવનકાળની જે મર્યાદા વિદ્વાનોએ બાંધી છે, તે રા. રા. સુનશીની દલીલોથી ખેંચી ઠરી શકતી નથી.

નરસિંહ મહેતાની ભક્ત તરિકેની ખ્યાતિ સોરઠની સીમા છોડીને મારવાડ અને મળભૂમિ સુધી અને દક્ષિણમાં તથા મધ્ય પ્રાંત વગેરે દૂરના પ્રદેશોમાં તે વખતે વિક્રમના ૧૬મા ૧૭મા સૌકાઓમાં ફેલાઈ ગઈ હતી, અને

તેટલી પ્રસિદ્ધિ થવા માટે આપણે એક સૈફો મુકીએ તો નરસિંહ મેહેતા સં. ૧૫૦૦માં થઈ ગયેલો હતો એમ જ માની શકાય. વળી મૂળ મેહતા-મારવાડના પશુ સં. ૧૫૯૫ પછી દ્વારકામાં આવી વસેલા મીરાખાઈએ “નરસિંહજીકા માયરા” કાવ્ય રચ્યું હતું તે માટે ચંકા લાવવાનું કારણ નથી, અને સંવત ૧૭૧૦માં મધ્ય પ્રાંતના નાગપુર નગરના બીજા એક કવિ જોહ-મલજીએ પાશુ હુડી* રચેલી મળી આવે છે. સ્વ. ગોવર્ધનરામ ભાઈ તો જણાવે છે કે નરસિંહ મેહેતાની ખ્યાતિ એક ભક્ત તરિકે ઠેક કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી સુધી પ્રસરેલી હતી. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પછી તેના પૌત્ર શ્રીકલ્યાણ-રાયજી જેઓ વિ. સં. ૧૬૨૦ માં હૈયાત હતા, તેમણે પોતાના એક સંસ્કૃત ગ્રંથમાં નરસિંહ મેહેતાનું નામ લખ્યું છે.†

હવે એક બીજો મુદ્દો વિચારીએ. શ્રીકૃષ્ણ પછી દ્વારકાધીરાના વળનાભના સ્થાપેલાં ત્રણ સ્વરૂપો હતાં:—એ મોટા અને એક નાનું. તેમાંથી એક મોટું સ્વરૂપ સં. ૧૨૧૫માં ડાકોરના ભક્ત બોડાણુને માથે પધાર્યું, અને એક નાનું સં. ૧૫૦૧ માં પર્વત મેહેતાને માથે માંગરોળમાં પધાર્યું; અને ત્રીજું ત્રિકમજીનું સ્વરૂપ મૂળ દ્વારકામાં રહ્યું. નરસિંહ મેહેતાના કાવ્યમાં દ્વારકાપતિ-રમણદ્વીપપતિ(બેટપતિ)ની સ્તુતિ આવે છે. પર્વતપતિ રણછોડરાયની

* મુલ્ક ઉપન્યો પિત્ત પરમાન, કરી સદાગતા શ્રીમગવાન,
ઘીર આરોગ્યો શ્રીજદુરાય, નરમિકી હુડી સિકરાય.

સોરઠા

નગર નાગપુર વાસ, નામ જેઠમલ જાનિયે:
હરિ મક્તનકો દાસ, સ્વત સતરાસો દરુક.
સમૌ વેઠ ગુરુવાર, જ્યેષ્ઠ ગુનલ પલ્લ અદમી;
હરિગુણ પિયો ઉચાર, જો વાચે સીસૈ મુને.

† આ હકીકત મને વૈ. મુળચંદ તુલસીદાસ તેલીવાળાએ કહી હતી શ્રીકલ્યાણરાયજીને કાવ્ય મેં જલ્દે જોયો નથી.

સ્તુતિનાં પદો હજી મળ્યાં નથી, પણ માત્ર ચાર પદો એ પ્રસંગને લગતી મળ્યાં છે. એ શિવાય ખીજો કશો ઉલ્લેખ નથી. બોડાણા સંબંધમાં કે ઝકારનાથ રણછોડરાયજી સંબંધમાં તો એટલો પણ ઉલ્લેખ મળતો નથી, તો તેથી શું આપણે એમ સમજવું કે બોડાણો નરસિંહ મેહેતા પહેલાં મૃત ગયા નથી? રા. રા. મુનશીની આવા પ્રકારની દલીલો જરા પણ વળત આપવા જોવી નથી.

D. વિદ્વાનોની શંકાનું સમાધાન

૨૧. ગોવર્ધનરામભાઈના પ્રથમ સાહિત્ય પરિપદ વખતે અપાયલા બાપણ ઉપર વિવેચન કરતાં આચાર્યશ્રી આનંદશંકરભાઈએ નરસિંહ મેહેતાને સમયમ્મુત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. અને નરસિંહના કાવ્યમાં ચૈતન્યની ભક્તિની અને કંપીરના મતની અસર જોવાનો અને ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાંના ગ્રંથોમાંથી રાધાની સખીઓ લલિતા, વિશાખા, ચન્દ્રાવલી આદિનાં નામો લીધાં છે, એવું પુરવાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તે પછી ૧૯૨૬ રા. રા. કનૈયાલાલ મા. મુનશીએ એ જ વિષય સંબંધમાં શંકા-ગોડશી ઉભી કરી નરસિંહ મેહેતાને સમયગ્રસ્ત કર્યો છે અને તેનાં કાવ્યોમાં ચૈતન્યની અસર છે, એવું પુરવાર કરવાનું જબર મથન કર્યું છે. જે વાત રા. રા. આનંદશંકરભાઈએ જરા સંદેહ રાખી હતી તેને રા. મુનશીએ મટાડીને સિદ્ધ બનાવવા મથન કર્યું. પણ તેની આ સોજે સોજે શંકાઓ સોજે સોજે આના બિચ્છા છે, તે સહેલાઈથી પુરવાર થઈ શકે તેમ છે. પણ અત્રે એ સંબંધમાં ઝાણું લખવાનું સ્થળ નથી, માટે તેની આખી ચર્ચામાં ઉતરતા નથી.

સૌથી પહેલાં આચાર્યશ્રી આનંદશંકરભાઈએ નરસિંહ મેહેતાની જીવન-કાળની પ્રચલિત તિથિ અને વર્ષ ખસેડવાની હિમાયત કરી હતી, અને લખ્યું હતું કે, “આ સ્થળે નરસિંહ મેહેતાની તારીખને લોકાક્રિત શિવાય અધિક પ્રમાણ ન હોય તો નરસિંહ મેહેતાની જાન્મ મુધી મનાતી તારીખમાં

થોડાંક વર્ષનો ફેરફાર કરવો ઉચિત છે.” આમ લખ્યા પછી તેમણે નરસિંહ મેહેતા ઉપર કબીર અને ચૈતન્યની આસર છે, એવું કેટલાક અન્યગત ઉત્તરા-ઓથી જણાવ્યું છે, તેથી નરસિંહ મેહેતાને આજ સુધી મનાતા આવેલાં વર્ષ ઉપરથી ૧૦૦ વર્ષ પાછળ હાથવવાની સૂચના કરી હતી. પણ તેમણે ફરેલી સૂચનામાં ભવિષ્યોત્તર વગેરે પુરાણોના પુરસ્તાથી કેટલોક બાધ આવતો હતો. એટલે પ્રસ્તુત લેખને અંતે તેમનો મત કામગીરી થઈ ગયો, અને લેખના ઉપસંહારમાં તેઓથી લખે છે કે, “કહેવાની જરૂર નથી કે આજ સુધી મનાતી આવેલી તારીખ જો અચળ માલમ પડે તો ચૈતન્યને બદલે ભવિષ્યોત્તર પુરાણની કલ્પના કરીને નિર્વાહ કરવામાં બાધ નથી.” (જૂઓ. વસંત માસિકના સં. ૧૯૬૧ના શ્રાવણ અને ભાદ્રપદ માસના અંકો.) આજ સુધી મનાતી આવેલી તારીખ અચળ છે, એ પુરવાર કરવાનું કામ આપણું છે, એને તે આ લેખદ્વારા કર્યું છે.

આ સંબંધમાં જણાવવાનું કે નરસિંહ મેહેતા ભવિષ્યપુરાણ, ભાગવત, ગર્ગસંહિતા, પદ્મપુરાણ, ઉપનિષદો, સ્કન્દ પુરાણ, બ્રહ્મવૈવર્ત, કૃષ્ણજન્મખંડ, નારદદ્વિ પાંચરાત્ર, સાત્વતતન્ત્ર, રાધિકાતન્ત્ર, ભારતનું નારાયણપર્વ, હરિવંશ વગેરે ધર્મ ગ્રંથોથી પૂરેપૂરો જાણીતો હતો, એટલુંજ નહિ પણ તેની પૂર્વ થઇ ગયેલા ભક્ત જેવા કે જયદેવ, નામદેવ, રામાનંદ આદિ સન્તો અને ભક્તોનાં માહાત્મ્યથી પણ તે જાણીતો હતો. એ ઉપરાંત જે કેટલીક નવી ભાવના, કલ્પના તેના કાવ્યાદિમાં જણાય છે, કે જે તેની પૂર્વેના કોઈ ગ્રંથમાં કે સન્તોની વાણીમાં પણ જણાતાં નથી, તે તેને ભગવદ્ગુપ્તાથી થયેલા રાસાદિ લીલાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન વગેરે સ્વાતંત્ર્યભવના પરિણામરૂપ જણાય છે. આ હકિગતને એનાં કાવ્યોમાંથી જોઈએ તેટલો ટેકો મળી શકે તેમ છે. આધુનિક ચિકિત્સકો ભગવદ્ગુપ્તાના અદ્વૈત દ્વિત્વમાં માનતા નહિ હોવાથી તેઓ કેવળ તર્કથી ભક્તોનાં કાવ્યાદિ કસોટી જૂએ છે અને કંઈ સમાધાનપૂર્વક તાળો ખેસાડી નહિ શકવાથી વાંચનારને અનેક સંક્રામાં તર્કવિતર્ક કરતો છોડી

મૂકે છે. નરસિંહ મેહેતાની ભક્તિની જ્વાળા ક્યાંથી પ્રકટી, તેનું મૂળ અન્ય અન્યોમાં જોવા જવા કરતાં તેના સ્વાનુભવયુક્ત કથનોમાં જોતું એ વધારે શ્રેયસ્કર છે. એ માન્યા શિવાય એનો બીજી કંઈ રીતે ખુલાસો થઈ શકે તેમ નથી.

નરસિંહ મેહેતા, જયદેવ, નામદેવ, રામાનંદના પછી થયો હતો, અને ચૈતન્ય, વલ્લભાચાર્યની પહેલાં થયો છે. એટલે સં. ૧૫૩૫ પહેલાં થઈ ગયો તેમાં શક નથી. પણ તે પૂર્વે ક્યારે થયો ? એ શોધી કાઢવાનું છે. સં. ૧૫૦૧ માં અને ૧૫૧૨ માં તે જીવતો હતો, એ ચોક્કસ છે, એટલે સ્વ. હજીરામ, સ્વ. મણિસંકર કાકણીએ, સ્વ. આચાર્ય વલ્લભજી હરિદાસ, વેદમૂર્તિ કમળનયનાચાર્ય વગેરેએ પાછી શોધખોળ કરીને જે કાળનિર્ણય કર્યો છે, તે જ અમને તો વાજબી લાગે છે. એટલે કે સં. ૧૪૭૦ માં તેનો જન્મ હતો તે સત્ય છે. બહુમાં બહુ તો કદાચ ૧૪૭૦ ને બદલે ૧૪૮૦ નો સંવત માનો તો ચાહે. પણ તેને એથી અગાડી તો ધસડી લાવી નહિ શકાય. માત્ર તે ભગવતચરણને ક્યારે પ્રાપ્ત થયો તે ચોક્કસ જણાવું નથી. પણ તેના, વલ્લભાચાર્યના અને વિઠ્ઠલનામના આગમનના વખાણનાં પદ ઉપરથી, દયારામના કથન ઉપરથી, અને ચાવુરી પોઝશીનાં પદ અંક ૧૦માં આવતા “પુષ્ટિમાર્ગ” એ શબ્દ ઉપરથી;—માફ તો એમ માનવું થાય કે સંવત ૧૫૫૦-૫૨ માં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનું આગમન દારિકામાં થયું તે વખતે કદાચ આચાર્યશ્રીને નરસિંહ મેહેતા સાથે મેળાપ થયેલો હોવો જોઈએ, અને વલ્લભાચાર્યશ્રીના ઉપદેશ તેને મળ્યો હોવો જોઈએ, અને નરસિંહ મેહેતાની નિર્ણય ભક્તિનો પ્રભાવ પણ આચાર્યશ્રી ઉપર પણ પડ્યો હોવો જોઈએ. એટલે તે વખતે નરસિંહ મેહેતા લગભગ ૮૦-૮૫ વર્ષનો

* નરસિંહ મેહેતાજીના કાવ્યસંગ્રહ. પાનું ૫૩૩, પદ ૧૨૧ મું. એ ઉપરની મારા પિતાશ્રીની લખેલી દીકા, દયારામ વગેરેના કાવ્યોનું કથન કથાન બહાર રહી જવાથી ઉતાવળે લખાયેલી છે, માટે ચોગ્ય નથી.

હોય એ સમ્બવિત છે. વળી જુનાગઢ તૂટ્યા પછી અને મુસલમાનોનું ખંડિયા રાજ્ય સ્થપાયા પછી નરસિંહ મેહેતા જુનાગઢ છોડી છેલ્લાં વર્ષો દ્વારકામાં ગાળ્યાં હોવાં જોઈએ, એમ લાગે છે. આ રીતે તપાસતાં તેનો અવસાનકાળ સં. ૧૫૫૫ સુધી જાય છે. તે આશરે ૮૦-૮૫ વર્ષ જીવ્યો હોય તો તે અસંભવિત તો નથી જ.

જો નરસિંહ મેહેતા અને વલ્લભાચાર્યજીનો મેળાપ ન થયો હોય પણ ઉક્ત વધાઈનું પદ તેની ભવિષ્યવાણી તરીકે, વૈજ્ઞાનિકો માને છે તેમ માનીએ તો પણ, નરસિંહ મેહેતા સં ૧૫૩૫ પહેલાં થઈ ગયો હતો, એટલું તો પુરવાર થાય છે. ચાતુરી છત્રીશીમાં આવતો ‘પુષ્ટિ’ શબ્દનો પ્રેમના અર્થમાં તો એને જ પહેલવહેલો ઉપયોગ કર્યો છે, એટલું તો માન્યા શિવાય છૂટકો નથી. એટલે રા. મુનશીની માફક કોઈ કહે કે વલ્લભાચાર્યે નરસિંહ મેહેતા ઉપરથી જ્ઞાનવાદ, પુષ્ટિમાર્ગ, નિર્ગુણ ભક્તિ વગેરે સ્વીકારી, તે શા માટે તેમાં શંકા લાવવી? આ લખાણનો હેતુ એવો નથી કે વલ્લભાચાર્યે નરસિંહ મેહેતા પાસેથી, પુષ્ટિમાર્ગની પ્રજ્ઞાસિકા મેળવી, એવું પુરવાર કરવું. નરસિંહ મેહેતાની ભક્તિ સ્વયંસ્ફુરિત છે. તે જ પ્રમાણે વલ્લભાચાર્યજીની એ છે. પણ આ બે સ્વયં સ્ફુરણમાં નરસિંહને પહેલી સ્વયં સ્ફુરણ છે, એ કહેવાની મતલબ છે. અને ચાલુ પ્રસંગને અંગે અન્ય સાધનો ઉપરથી નરસિંહ મેહેતા વલ્લભાચાર્યજી પહેલાં થઈ ગયો, એટલે સં. ૧૫૩૫ પહેલાં થઈ ગયો, એ સિદ્ધ થાય છે. જો નરસિંહ મેહેતા રાહ અંકસિકતું પતન જોવા જીવ્યો નહિ હોય તો સં. ૧૫૨૮ પહેલાં તે ભગવદ્ગરણ થયો હોવો જોઈએ અને તેવું અતુમાન સ્વ. ઇચ્છારામ વગેરેએ કરેલું છે.

ઈ. જ્યોતિષ રીતે પણ નરસિંહ સં. ૧૫૧૨ માં હતો, તેનો પુરાવો.

હવે માત્ર રા. રા. કનૈયાલાલ મુનશીએ એક સખળ દલીલ તરીકે કેટલીક જ્યોતિષની માહિતી આપી છે, અને હારમાળાની કેટલીક પ્રતોમાં ૧૫૧૨ના

માગસર માસ, શુક્લ પક્ષ, સાતમની તિથિ એટલે માગસર સુદ ૭ મળના આવે છે, પણ એક માત્ર વાર મળતો નથી આવતો. વર્ષ સાથે જે માસ, તિથિ, પક્ષ, વાર આપેલાં છે, જે પોતાને બંધ બેસતા નહિ દાગવાથી ૧૫૧૨ ને બદલે ૧૫૭૨નું વર્ષ હારમાળાના પ્રસંગ માટે રા. મુનશીએ પસન્દ કર્યું છે, તે જરા તપાસી જોઇએ.

આના સમ્બન્ધમાં એટલા જ ખુલાસો કરાવતો કે માસ, તિથિ, પક્ષ, વાર મળતાં નહિ આવે તેથી તે બદલી નહિ લેતાં આખું ૧૫૧૨ નું વર્ષ, જે સર્વ પ્રતોમાં એક સરખું મળતું આવે છે, તે જ એકદમ બદલી નાંખતું અને ૧૫૭૨ નું ચોક્કસ વર્ષ કરાવી દેવું, એ ધણું જોખમકારક છે; અને આટલા જ કારણસર નરસિંહ મેહેતાને સો એક વરસ પાછળ પાડવો એકંદ્ર વાજબી ન ગણાય. તેનું કારણ કે સં. ૧૫૧૨નું વર્ષ, માગસર મહિનો, શુક્લપક્ષ, સાતમની તિથિ અને રવિવાર, જે જ્યોતિષની ગણતરીએ ખરા ઠરેલાં છે, તે ખીજી વિદ્યાસલાયક હારમાળાની સંખ્યાબંધ જૂની નવી પ્રતોમાં મળી આવે છે. મતલબ કે જે જ્યોતિષની ગણતરી રા. રા. મુનશીએ કરાવી તેને આધારે નરસિંહ મેહેતાને ૬૦ વરસ સમયમ્મુત કર્યો છે, તે ગણતરી તો ઉઘટી તેની સામે જાય છે, અને હારમાળાના પ્રસંગને માટે અને રાહમંડલિકના અસ્તિત્વને માટે સં. ૧૫૧૨ માગસર સુદ સાતમ ને રવિવાર એ તારીખ સાચી પડે છે. આ વર્ષમાસાદિ માટે સુભાષે હારમાળાની ઘણી જૂની પ્રતો મોજુદ છે, તે જોઇ તપાસી શકાય તેમ છે. એટલે સં. ૧૫૭૨નું નહિ, પણ ૧૫૧૨નું વર્ષ જ હારમાળાના પ્રસંગ માટે ખરું ઠરે છે.

બાવનગરના જ્યોતિષિ રા. રા. જગજીવન નરભોરામ બધેકા પાસે રા. રા. કનૈયાલાલ મુનશીએ ગણતરી કરાવી છે, અને તે ઉપરથી સં. ૧૫૧૨ને માગસર સુદ ૭ ને શનિવાર આવે છે, અને આ તારીખ-વાર કોઇપણ પ્રતમાં ન આવતા હોવાથી, રા. મુનશી સં. ૧૫૧૨નું વર્ષ સ્વીકારવાની ના પાડે છે, પણ ખીજી બાજુએ વિચિત્ર રીતે સં. ૧૫૭૨નું વર્ષ પણ કોઇપણ પ્રતમાં

મળતું ન હોવા છતાં તેઓ તે વર્ષ સ્વીકારવાનો આગ્રહ શા માટે કરે છે, તે સમજાતું નથી. પણ જ્યોતિષિ બધેકાની ગણતરીએ સં. ૧૫૭૨ ને માગશર શુદ્ધ ૭ ને સોમવાર આવે છે, માટે ૧૫૧૨ ને બદલે ૧૫૭૨નું વર્ષ સ્વીકારવાનો આગ્રહ તેઓ કરે છે. પણ શ્રીપિલાઈના પુસ્તક સાથે મેળવતાં રા. બધેકાજની ગણતરીમાં આવતા બધા વાર ખોટા કરે છે; માત્ર ૧૫૭૨નો માગશર શુદ્ધ ૭, ને સોમવાર ખરો આવે છે. પણ હારમાળાની કોઈ પણ પ્રતમાં ૧૫૭૨નું વર્ષ આવતું નથી, તો શા આધારે એ વર્ષ હારમાળાના પ્રસંગ માટે સ્વીકારવું, એ રા. મુતશી સમજાવતા નથી.

આ સંબંધમાં મેં મુબઈના જુવાન ઉત્સાહી, અને સાયન પંચાંગના પુરસ્કર્તા જોશી કૃષ્ણરામ બહાદુર શર્મા પાસે તપાસ કરાવી તો એક દિવસનો ફરક જણાયો. એટલે ૧૫૧૨ના માગશર શુદ્ધ સાતમે રા. જોશી બધેકાની ગણતરીએ શનિવાર આવે છે, બ્યારે રા. કૃષ્ણરામની ગણતરીએ રવિવાર નીકળ્યો. મારી પાસેની હારમાળાની કેટલાક પ્રતોમાં સં. ૧૫૧૨ ને માગશર શુદ્ધ ૭ ને રવિવાર ચોખ્ખાં લખેલાં મળે છે. આ સંબંધમાં વેશેષ ચોક્કસાઈ કરવા માટે મેં, મદ્રાસની સરકારે ઇ. સ. ૧૯૨૨ માં જાન બહાદુર એલ. ડી. સ્વામીકન્ટુ પિલાઈ આઇ. એસ. ઓ. એમ.ઓ. બી.એલ. એમની પાસે લગભગ છેલ્લાં એક હજાર વરસનાં તિથિ-હાર વગેરે કઢાવીને તેનાં મોટાં ૮ વોલ્યુમે છાપી પ્રકટ કર્યાં છે, તે મંગાવીને તપાસી જોયાં. આ ગ્રંથનું નામ ‘ઇન્ડીયન એશીમરીસ’ Indian Ephemeris છે. તેના પાંચમા ભાગમાં ઇ. સ. ૧૪૦૦ થી ૧૫૯૯ થી એશીમરીઓ આપેલી છે. તે ભાગ મંગાવીને તપાસ્યો, તેમાં વિ. સ. ૧૫૧૨ના માગશર શુદ્ધ ૭ને રવિવાર છે. તે દહાડે ઇ. સ. તા. ૧૬મી નવેમ્બર ૧૪૫૫ આવે છે. સાતમ ૮ ધડી ૨૦ પળની જણાવી છે. નક્ષત્ર શત-મેયા જણાવડીનું હીજરી સન ૮૫૯ જિલહજ તા. ૫મી છે. શાકે વર્ષ ૩૭૭-ચુવા નામનો સંવત્સર છે, અને કલિયુગને બેઘને ૪૫૫૬ વર્ષ પૂર્ણ થયાં, એમ જણાવેલું છે.

આ ઉપરથી વાંચનારને સમજશે કે જ્યોતિષિ બધેકાની ગણતરીમાં પણ એક દિવસનો ફેર આવે છે. સરકારી પુસ્તકમાં આપેલી તારીખ તિથિ વધારે વિશ્વાસલાયક છે અને તે હસ્તલિખિત પુસ્તકમાં આપેલી એ જ વસ્તુથી મળતી આવે છે. એટલે હારમાળાનો પ્રસંગ વિ. સં. ૧૫૧૨ના માગસર શુદ્ધ સાતમ ને રવિવારે ચોક્કસ બન્યો, એમાં હવે જરાએ શંકાને સ્થાન રહેવું ન લોધ્યો.

વાંચનારાઓની સુગમતા માટે જુની પ્રતોમાં મળતો વાર, જોશી બધેકાએ કાઢેલો વાર, અને દિ. બા. પિલાધના પુસ્તકમાંથી નીકળતો વાર નીચે આપું છું. વિશેષ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે શુ. વ. સોસાવટીના, દાર્પસ શુજરાતી સભાના, અને શુજરાતી પ્રેસના સંગ્રહોમાંની હારમાળાની સર્વ પ્રતોમાં સં. ૧૫૧૨ જ આવે છે. મ.સાહિક કોઈ કોઈમાં ભૂલ આવે છે, પણ સં. ૧૫૭૨ નું વર્ષ કોઈ પણ પ્રતમાં આવતું નથી, એટલે સં. ૧૫૭૨ નું વર્ષ તો મુદ્દત સ્વીકારવા જોઈતું નથી.

જુની પ્રતના વાર	બધેકા વાર	પિલાધ વાર
સં. ૧૫૧૨ માગસર શુદ્ધ ૭ સોમવાર	શનિવાર	રવિવાર.
„ „ ચૈત્ર „ ૭ સોમવાર	શુક્રવાર	શનિવાર.
„ „ વૈશાખ „ „ સોમવાર	શુધવાર	સોમવાર
રા. રા. ક. મા. મુનશીએ સ્વીકારેલું સં. ૧૫૭૨નું વર્ષ કોઈ પ્રતમાં લખેલું નથી.		
„ ૧૫૭૨ માગસર „ „ નથી.	સોમવાર	સોમવાર
„ „ ચૈત્ર „ „ નથી.	મંગળવાર	સોમવાર

રા. રા. બધેકાની ગણતરીમાં કેમ ફરક પડ્યો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે કરીએ તો થઈ શકે. સંવત ૧૫૧૨ના માગસર શુદ્ધ ૬ ને શનિવાર હતો. આપણે વેળુવો ઉદ્યાત્ તિથિમાં માનનારા છીએ. એ દિવસે છઠ્ઠ ૧૨ ઘડી હતી, તે પછી શનિવારે બપોરે સાતમ બેસે છે, અને રવિવારે ઉદ્યાત્

સાતમ ૮૥ ધડીની હતી. દી. બા. પીલાઈએ ઉજ્જવનિ મધ્યમથી ગણતરી કરી છે. હવે હારમાળાનો આખો પ્રસંગ શનિવારનો પાછો દિવસ, આખી રાત, અને રવિવારની સવાર સુધીમાં બન્યો હતો. એટલે સાતમ શનિવાર પશુ કહી શકાય અને રવિવાર પશુ કહી શકાય. છેવટનો બનાવ રવિવારે સવારે બન્યો, એટલે સાતમ ને રવિવાર જ મનાયો અને લખાયો. આ ઉપરથી જણાશે કે વિ. સં. ૧૫૧૨ના માગશર શુદ્ધ ૭ ને રવિવાર હતો, એવું જ હસ્ત-
 સિખિત હારમાળાના પુસ્તકમાં મળે છે તે જોઈ નથી, પણ સાચું છે. એટલે બધેકાજ અને પીલાઈજી બંને સાચા કહીએ તો ચાલે, અને રા. રા. સુનશીજીએ એક દિવસના વારની હેરફેરને લીધે આખું વર્ષ બદલી નાંખવું ન જોઈએ.

આવી રીતે એક બે દિવસનો તફાવત તો આવે. દા. ત. પર્વત મેહેતાને ત્યાં રણછોડરાયજી પધાર્યા તે સં. ૧૫૦૧ ને માગશર શુદ્ધ છઠ્ઠો તો એકદસ છે. ત્રિકમદાસજીએ તે દિવસે બુધવાર આવતો હતો એમ જણાવેલું છે. પીલાઈના પુસ્તકમાં માગશર શુદ્ધ છઠ્ઠે સોમવાર આવે છે. આમ બે દિવસનો ફરક આવે છે. શું આ ઉપરથી આપણે વાર બદલી લેવાને બદલે આખું વર્ષ, માસ પક્ષ અને તિથિ બદલી લેવાં એ વાજબી કહેવાય કે? કારણ કે વારનો ગોઠાણો હમેશાં લહિઆઓ કરી નાંખે છે. તેઓ જ વર્ષમાં કાવ્યની નકલ કરતા હોય તે વર્ષનો વાર કોઈવાર ઉમેરી દે છે. પરાપૂર્વથી મનાતા આવેલા વર્ષ, માસ, પક્ષ અને તિથિ સામાન્ય રીતે જોડાઈ હતાં નથી. વળી જ્યોતિષિઓની ગણતરીઓમાં પણ ફરક પડે છે. એક વાર મળતો કદાચ ન આવે તો તેથી આખુંમાખું વરસ બદલી નાંખી ન શકાય. હવે ૧૫૦૧ને બદલે

આ ઉપરથી વાંચનારને સમજશે કે જ્યોતિષિ બધેકાની ગણતરીમાં પણ એક દિવસનો ફેર આવે છે. સરકારી પુસ્તકમાં આપેલી તારીખ તિથિ વધારે વિશ્વાસલાયક છે અને તે હસ્તલિખિત પુસ્તકમાં આપેલી એ જ વસ્તુથી મળતી આવે છે. એટલે હારમાળાનો પ્રસંગ વિ. સં. ૧૫૧૨ના માગશર શુદ્ધ સાતમ ને રવિવારે ચોક્કસ જન્મે, એમાં હવે જરાએ શંકાને સ્થાન રહેવું ન જોઈએ.

વાંચનારાઓની સુગમતા માટે જુની પ્રતોમાં મળતો વાર, જોશી બધેકાએ કાઢેલો વાર, અને દિ. બા. પિલાઈના પુસ્તકમાંથી નીકળતો વાર નીચે આપું છું. વિશેષ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે ગ્ર. વ. સોસાયટીના, ક્વાર્ટસ ગુજરાતી સભાના, અને ગુજરાતી પ્રેસના સંગ્રહોમાંની હારમાળાની સર્વ પ્રતોમાં સં. ૧૫૧૨ જ આવે છે. માસાદિક કોઈ કોઈમાં જૂઠ્ઠા આવે છે, પણ સં. ૧૫૭૨ નું વર્ષ કોઈ પણ પ્રતમાં આવતું નથી, એટલે સં. ૧૫૭૨ નું વર્ષ તો મુદ્દલ સ્વીકારવા જોવું નથી.

જુની પ્રતના વાર

બધેકા વાર

પિલાઈ વાર

સં. ૧૫૧૨ માગશર શુદ્ધ ૭ સોમવાર

શનિવાર

રવિવાર.

„ „ ચૈત્ર „ ૭ સોમવાર

શુક્રવાર

શનિવાર.

„ „ વૈશાખ „ „ સોમવાર

પુષ્યવાર

સોમવાર

રા. રા. ક. મા. મુનશીએ સ્વીકારેલું સં. ૧૫૭૨નું વર્ષ કોઈ પ્રતમાં લખેલું નથી.

„ ૧૫૭૨ માગશર „ „ નથી.

સોમવાર

સોમવાર

„ „ ચૈત્ર „ „ નથી.

મંગળવાર

સોમવાર

રા. રા. બધેકાની ગણતરીમાં કેમ ફરક પડ્યો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે કરીએ તો થઈ શકે. સંવત ૧૫૧૨ના માગશર શુદ્ધ ૬ ને શનિવાર હતો. આપણે વૈષ્ણવો ઉદ્યાત્ તિથિમાં માનનારા છીએ. એ દિવસે છઠ્ઠી ૧૨ ધડી હતી, તે પછી શનિવારે જ્યોતે સાતમ બેસે છે, અને રવિવારે ઉદ્યાત્

સાતમ ટાા ધડીની હતી. દી. બા. પીલાધએ ઉજ્જવનિ મધ્યમથી ગણતરી કરી છે. હવે હારમાળાનો આખો પ્રસંગ ચર્ચિવારનો પાછલો દિવસ, આખી રાત, અને રવિવારની સવાર સુધીમાં બન્યો હતો. એટલે સાતમ ચર્ચિવારી પણ કહી શકાય અને રવિવારી પણ કહી શકાય. છેવટનો બનાવ રવિવારે સવારે બન્યો, એટલે સાતમ ને રવિવાર જ મનાયો અને લખાયો. આ ઉપરથી જણાશે કે વિ. સં. ૧૫૧૨ના માગશર શુદ્ધ ૭ ને રવિવાર હતો, એવું જે હસ્ત-સિખિત હારમાળાના પુસ્તકમાં મળે છે તે ખોટું નથી, પણ સાચું છે. એટલે બધેકાજ અને પીલાધજી બન્ને સાચા કહીએ તો ચાલે, અને રા. રા. સુનશીજીએ એક દિવસના વારની હેરફેરને લીધે આખું વર્ષ બદલી નાંખવું ન જોઈએ.

આવી રીતે એક બે દિવસનો તફાવત તો આવે. દા. ત. પર્વત મેહેતાને ત્યાં રણુછોકરાયજી પધાર્યા તે સં. ૧૫૦૧ ને માગશર શુદ્ધ છઠ્ઠું તો ચોક્કસ છે. ત્રિકમદાસજીએ તે દિવસે બુધવાર આવતો હતો એમ જણાવેલું છે. પીલાધના પુસ્તકમાં માગશર શુદ્ધ છઠ્ઠને સોમવાર આવે છે. આમ બે દિવસનો ફરક આવે છે. શું આ ઉપરથી આપણે વાર બદલી લેવાને બદલે આખું વર્ષ, માસ પક્ષ અને તિથિ બદલી લેવાં એ વાજબી કહેવાય કે? કારણ કે વારનો ગોટાળો હમેશાં લઢિઆઓ કરી નાંખે છે. તેઓ જે વર્ષમાં કાવ્યની નકલ કરતા હોય તે વર્ષનો વાર કોઈવાર ઉમેરી દે છે. પરાપૂર્વથી મનાતા આવેલા વર્ષ, માસ, પક્ષ અને તિથિ સામાન્ય રીતે ખોટાં હતાં નથી. વળી જ્યોતિષિઓની ગણતરીઓમાં પણ ફરક પડે છે. એક વાર મળતો કદાચ ન આવે તો તેથી આખુંમાખું વરસ બદલી નાંખી ન શકાય. હવે ૧૫૦૧ને બદલે ૧૫૦૦નું વર્ષ લઈએ. એમાં માગશર શુદ્ધ છઠ્ઠને ગુરુવાર આવે છે, પણ બુધવારે પાંચમનો ક્ષય છે, એટલે છઠ્ઠ બુધવારની મનાઈ હોવી જોઈએ. તેથી જો ૧૫૦૧ને બદલે ૧૫૦૦નું વર્ષ આ દાખલામાં માનીએ તો ચાલી શકે, પણ તેમ કરવાની જરૂર નથી. આમ જ્યોતિષ શાસ્ત્ર ઉપર કેવળ આધાર

રાખવો, તે કરતા જે વર્ષાદિ ઘણી પ્રતોગા મળતા આવે, અને કાર્ય સિદ્ધ થાય એ જ માન્ય રાખના એ શ્રેયસ્કર છે. “એકાદ દિવસની બૃહ તિથિદેરથી ચંદ્ર શકે છે” એટલું તો રા. મુનશી પોતાના નિબંધમાં સ્વીકારે છે, તો પ્રામાણિક રીતે તેમણે હવે નરસિંહ મહેતાના હારપ્રાપ્તિના પ્રસંગનું સ. ૧૫૧૨ નું જ વર્ષ સિદ્ધ બનાવ તરીકે સ્વીકારવું જોઈએ.

આ ઉપરાંત એક સ્વતંત્ર પુરાવા તરીકે અમે સ્વ. દેવશંકર વૈકુણ્ઠ ભટ્ટે ‘મુનરાતી’ પત્રના દીવાળી પર્વના ૬ સ. ૧૯૧૪ના ખાસ અંકમાં તળાગાની ટેકરી અને ગોપનાથ મહાદેવ વિરે લખેલો લેખ રજૂ કરીએ છીએ. એમાં આ વિદ્વાન મહેતાશ્રીએ જાતમેહનત કરીને કેટલીક શોધખોળને પરિણામે અને ભાટચારજીના લખેલા ચોપડાને આધારે નરસિંહ મહેતા મ. ૧૪૭૦ માં જ જન્મ્યો હતો, અને સ. ૧૫૦૪માં બીસખા ચંદ્રને ગયો હતો, તેનો પુરાવો આપેલો છે. ભાવનગરના એક જૂતપૂર્વ અંગ્રેજ પ્રેસિડેન્ટ મી. એન્ડ્રીએ લખેલી વિગતનો પણ હવાનો તેમણે આપ્યો છે. આ ઉપરથી પણ વિદ્વાનો જોઈ શકશે કે રા. રા. મુનશીની શંકાપેડશી ખોળી છે. અને નરસિંહ મહેતાના સમય વિષેનો નહિ-કોપડાનો કોપડો વિનાકારણે તેમણે ઉભો કર્યો છે, અને પોતાની વિચારસરણીમાં પોતે જ શુચવાઈ ગયા છે.

F. ઉપસંહાર.

રા. રા. કનૈયાલાલ મુનશીએ ઉભી કરેલી શંકાપેડશીમાંથી શકાતપેડશીનું ખડન રા. રા. અખાલાલ ખુલાખીરામ જાનીએ “કૌમુદી માસિકમાં (સ. ૧૯૮૩ કાર્તિક માસનો અંક) કર્યું છે, અને સાક્ષર શ્રીદુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રીએ ‘પ્રસ્થાન’ માસિકમાં (સ. ૧૯૮૩ વૈશાખ અને આષાઢના અંકો) સારી રીતે ૧૪મી અને ૧૫મી શંકાતું ખડન કર્યું છે, અને ૧૬મી તિથિ, માસ, પક્ષ, વાર, વર્ષની શંકા ઉપર પ્રમાણે બાબી બૂકા થાય છે.

વળી નરસિંહ મેહેતા ઉપર સહજા પંથની કે ચૈતન્ય મતની કે વલ્લભાચાર્યના મતની ભક્તિની મુદ્દલ અસર જણાતી નથી, પણ એ સર્વ ભક્તિઓ નીકળી તે પહેલાં સોરઠમાં નરસિંહની વૈષ્ણવ ભક્તિની જ્વાળા સ્વતંત્ર સ્વાનુભવ ઉપરથી પ્રકટી આપ્યા હિન્દમાં પ્રકાશ આપી રહી હતી, અને તેને વલ્લભાચાર્યના વૈષ્ણવોએ યોગ પરિવર્તન સાથે ઝીલી છે. આ વૈષ્ણવોમાં એક ઠવિ દયારામ પોતાના “પુષ્ટિપથ રહસ્ય” નામના ગ્રન્થમાં નરસિંહ મેહેતાને પોતાના પંથનો ‘બધૈયો’ કહેતાં લખે છે કે:—

પ્રકટ પહેલી નરસિંહ મેહેતે ગાઘ વધાઇ;
 શ્રીવલ્લભ શ્રીચિદુલ પ્રકટ યરો જનરાઈ. ૮૨
 કરશે પ્રકટ પુષ્ટિમાર્ગે ત્યાં તે અનુસરશે;
 કેવળ શરણુ યાત્રાથી નિઃસાધન ભવ તરશે. ૮૩

આ સર્વ દાખલાદલીલો ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે નરસિંહ મેહેતાને સમયમ્મુત કરવાના અને તેનાપર પારકા પ્રદેશના આચાર્યોની અસર હોવાના રા. આર્નલ્ડસંકરમાઈના અને રા. મુનશીના પ્રયત્નો મિથ્યા છે. હવે નરસિંહનો જીવનકાળ વિ. સં. ૧૪૭૦ થી ૧૫૫૫ સુધીનો ચોક્કસ આંકી શકાય છે.

આ લેખ લખવામાં આરંભની ઐતિહાસિક હકિકત રા. રા. ભાઈ નયનસુખરાયે પૂરી પાડી છે, તે માટે તેનો આભાર માનું છું. નરસિંહ મેહેતાના સમયનો કાંઈકો આ લેખથી સન્તોષકારક રીતે વિદ્વાનોમાં ઉકેલાયો મનાશે, તો મારા પ્રયત્ન સફળ થયેલો માનીશ. આ સમ્બન્ધમાં કંઈ દોષ કોઈની નજરમાં આવે તો તે વિશે અને જણાવવા કૃપા કરવામાં આવશે તો મારા ઉપર મોટા ઉપકાર થશે.

આટલા વિવેચન ઉપરથી વાંચનાર સમજી શકશે કે આ પુસ્તકના ૧૬ મા અને ૧૭ મા પાના ઉપર નરસિંહ મેહેતા અને પર્વત મેહેતા વગેરે સમ્બન્ધમાં જે વર્ષો અને પેઢીનામું વગેરે જણાવ્યાં છે તે સાચાં છે. અને

તેઓ બન્ને જૂનાગઢના છેલ્લા ચૂડાસમા રાજા રાહ મંડલિક(પાંચમે)ના અને અમદાવાદના મહમદ બેગડાના સમયમાં વિદ્યમાન હતા. પર્વત મેહેતાને ત્યાં રણછોડરાયનું સ્વરૂપ ૧૫૦૧માં પધાર્યું હતું, ત્યારે નરસિંહ ત્યાં હાજર હતો અને હારમાળાનો પ્રસંગ સં. ૧૫૧૨ માં રાહ મંડલિકના દરબારમાં જ થયો હતો; એ વગેરે બધી હકીકતો અને વર્ષો સાચાં છે; અને તે રા. રા. આચાર્ય આનંદશંકરભાઈની, રા. નરસિંહરાવભાઈની, કે રા. રા. કૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશીની તર્કબાજીથી ચલિત ઘઈ શકે તેમ નથી. આ વર્ષો અને તારીખો અચળ જ છે. હવે એ માટે કોઈને સંદેહ રહેશે ન બેઠએ.

વળી રા. રા. મુનશી કહે છે કે “ચૈતન્ય પહેલાં ગુજરાતમાં શુદ્ધ ભક્તિ પ્રકારી, એ ગર્વપ્રદ બનાવતું માન આપણને ખિન્ન હૃદયે છોડી દેતું પડશે” પણ હવે તેમ કરવાની જરૂર નથી, અને આ બીના ઐતિહાસિક ઉત્કાન્તિને પણ વિરોધ કરનારી નથી. કારણ કે નરસિંહની ભક્તિનો પ્રકાર બધા આચાર્યોની ભક્તિના કરતા અનેખો જ છે, અને એ વિષય અત્રે સમજાવવાનું પ્રયોજન નથી.

આજથી ૫૦-૭૫ વર્ષની વાત ઉપર હારમાળા કોની રચેલી માનવી ? પ્રેમાનંદની કે નરસિંહ મેહેતાની ? એ વિષય ઉપર મોટા વાદ ગુજરાતી વિદ્વાનોમાં ચાલતો હતો. પણ તે આજે પ્રેમાનંદના જન્મકાળ પેઢલાંની એટલે સં. ૧૬૭૫ના વર્ષની અને એટલી સંખ્યાના પદોની હારમાળાની ઘણી હસ્ત-લિખિત પ્રતો મળતી હોવાથી, પ્રસ્તુત વાદ શમ્યો છે, અને હારમાળા નરસિંહ મેહેતાની જ રચેલી છે, પણ પ્રેમાનંદની કે વિશ્વનાથ જાનીની રચેલી નથી, એ વિષયમાં કોઈ પણ સાહિત્યકારને શંકા રહેલી નથી. પણ આ દરમ્યાન પરપ્રાંતિય આચાર્યોની ભક્તિનો પ્રભાવ નરસિંહ મેહેતા ઉપર પડેલો જોવાની ખોટી લાલસા વિદ્વાનોમાં પેદા થવાથી નરસિંહ મેહેતાને સમયચ્યુત કરવાને કેટલાક તાર્કિક પુરાવાને આધારે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની પહેલી બેઠક પછી એટલા થવા લાગી, અને તેની પુરવણી તરીકે હારમાળાના પ્રસંગ

બન્યાનો સમય એટલે ૧૫૧૨નું વર્ષ ફેરવી ૧૫૭૨નું ઠરાવવાનો ન્યોતિપત્ની રીતે પ્રયત્ન થયો. પણ આ બન્ને પ્રયત્નોમાં ઐતિહાસિક હકિકત વિસારવામાં આવતી હતી; અને કેટલાક પ્રાથમિક મતાગ્રહને પુષ્ટ કરવાને અનુમાનો કરવામાં આવ્યા હતાં. આ સર્વ કહેવાતા પ્રમાણો અને ચંકાઓનું સમાધાન અન્ય વિદ્વાનોદ્વારા થતું રહ્યું છે અને તેમાં મારા તરફથી યત્નિયત ફાળો આ લેખ દ્વારા થાય છે. મને આશા છે કે આ નવીન વાદરૂપી આવરણને ભંગ થયો છે, અને સાહિત્યના સ્વચ્છ આકાશમાં નરસિંહરૂપી ઇન્દુ સોળ કળા પરિપૂર્ણ પ્રકાશ આપી, ચાતક રસિક જનોને પદરૂપી ચાન્દ્રિકાથી આહ્લાદકારી થાય, એ જ અવ્યર્થના છે.

નટવરલાલ ઈન્છારામ દેશાઈ

પરિશિષ્ટ ૩ જી

ત્રિકમદાસનો પત્ર

શ્રીરણછોડજી સદા સહાય

શ્રી. બાપ દેવાશંકર શ્રીગંગોત્રી શુ. ત્રિકમદાસનો આશિર્વાદ. પ્રથમ વણારશીને મોકલે [તે સાથે સમાચાર લખ(વા)ને તમને લખું છે, જે ઉછવ કરી સારૂ મુરત જોધ આંહી આવજો. તેને માસ ૨ થ(યા) ઉત્તર નથી. શું જાણીયે વણારશી પોતો કે ન પોતો. શ્રી ઈલા. શરીરને માહા રોગે ઘેરૂં તેની વિગત આશાસન કહેશે. લાચાર કંઠણ અવસર દેખી શ્રી કાશીનાથની છત્ર છાહા તમે આવી પડયો છું, પછે જે ઈલા. તમે આશાસન પહોંતે ને મુરત સારૂ આવે તો તાજપોરને મારગે સંપૂર્ણ મહા-વજતે વણવાની કોરીશ નકરતાં આવી પહોંચજો જે પ્રભુ મહેર કરે. એમ કરતા મુરત નાવે તો દશેશ પછી આશાસનને તરત વિદાય કરજો. હરિ ઇલા તે ખરૂં. તમારા બાપજીને આંહીના દેણાલેણાથી વાફક કર્યા છે. એજ. કાશીરજની સેવાની ભલામણ કરતા આવજો. મુસજી વહરાજની હુડીને અવેજ હજી પોતો નથી, શાકુકાર દીન કરે છે તેને યંદુપસ્ત તરત કરજો, જે આખરનું કામ છે. બાદરવા શુદ્ધ ૨. જીજ્ઞા સમાચાર ચિરં-જીવેને પત્રથી જણાશે.

(સંવત ૧૮૫૫)

[નોંધ:—આ હસ્તલિખિત પત્રનો ફોટો બ્લોક ગ્રંથના આરંભમાં છાપ્યો છે તે જુઓ. એમાં સંવત્ લખેલો નથી, પણ આ પત્ર તેમના જગવદ-શરણ ચયા પૂર્વેના છેલ્લો પત્ર છે. તેઓ ૧૮૫૫ ના વ્યાસો માસમાં રાસ-પૂર્ણિમાનાં રણજોડરાયના દર્શન કરી રણજોડ શરણ ચયા. (પાને ૧૦૧ ઉપર સં. ૧૮૫૬ છાપ્યો છે ત્યાં ૧૮૫૫ સંવત વાંચવો)]

$$\frac{P}{73}$$
[illegible]

श्रीपारायण ॐ प्रभु मेघोदरं प्रेमभक्तानां
 मुरागा नावेगोदरे वापसी चासागं मन्तर
 तृवीदाह उरगिरुदाहितातेन तमारुह्य
 प्रेमनि-आरीनादेगादे उरगु वाकुं उरगु
 गहमेण मीरेधानी प्रजां मरुताडा प
 मुगलं वधराण मीमुं नो अवेगु पो दो न
 उरागु उरगु मीमुं नो अवेगु पो दो न
 ॐ अवेगु मीमुं नो अवेगु पो दो न
 मारुताडा प

(आ पत्रं सभासु मन्तर परिशिष्ट श्रीनभं आपेकुं ते नृयो पानं २६४)

પરિશિષ્ટ ૪ થું

રા. રા. નરસિંહરાવની શંકાનું સમાધાન

(અ) પર્વત મહેતાનું જન્મ વર્ષ. સં. ૧૪૩૩

પર્વત મહેતાના જન્મ વર્ષ સંબંધમાં ખુલાસો કરવાની જરૂર જણાય છે. આ પુસ્તક છપાતું હતું ત્યારે વચ્ચે એક વખતે (૧૯૩૦માં) રા. રા. મુ. નરસિંહરાવભાઈ તરફથી મુંબઈની યુનિવર્સિટિમાં શુજરાતી ભાષા, સાહિત્ય અને કવિઓ સમ્બન્ધમાં વ્યાખ્યાનો અપાતાં હતાં. તે વખતે મેં આ પુસ્તકનાં જોટલાં પાનાંઓ છપાયાં હતાં તે રા. રા. નરસિંહરાવભાઈને વાંચવા આપ્યાં હતાં. તે વાંચીને તેઓએ નીચે પ્રમાણે અભિપ્રાય વ્યાખ્યાન વેળાએ આપ્યો હતો:—

“શુજરાતી” પ્રેસના માસિક રા. નરવરલાલ ઇન્જારામ દેસાઈના સૌજન્યથી મને “પર્વતાખ્યાન”, જે એમના પ્રેસમાં છપાય છે તેની એક નકલ મળી શકી છે. એના બીજા અધ્યાયમાં એક વંશવૃક્ષ આપ્યું છે. એ નરસિંહ મહેતાના દાદા પુરપોત્તમદાસથી શરૂ થઈ છેવટે “પર્વત પચીશી”ના કર્તા ત્રિકમદાસ સુધી આવે છે. એ ત્રિકમદાસનો જન્મ વિ. સં. ૧૭૯૦ અને મરણવર્ષ વિ. સં. ૧૮૫૫ નક્કી છે. નરસિંહ મહેતાના કાકા પર્વતદાસનું જન્મવર્ષ આ વંશાવલિ પ્રમાણે થયું કરીને વિ. સં. ૧૪૩૩ છે, અને નરસિંહ મહેતા વિ. સં. ૧૪૬૯ માં જન્મ્યા હતા એમ બતાવ્યું છે. ત્રિકમદાસથી પર્વતદાસ તરફ જતાં દસ પેઢીઓ થાય છે. હવે સાધારણ રીતે ગણાય છે તેમ પેઢી દીઠ ત્રીસ વર્ષ ગણીએ તો, ત્રિકમદાસના જન્મવર્ષ વિ. સં. ૧૭૯૦ થી પૂર્વે જતાં વિ. સં. ૧૪૯૦ પર્વતદાસનું જન્મવર્ષ કરે. એટલે વંશવૃક્ષમાં આશરે જે જન્મવર્ષ ભર્યું છે તે કરતાં સત્તાવન વર્ષ મોટું, ૧૪૩૩ ને બદલે ૧૪૯૦. આ ગણતરી સ્વીકારીએ તો નરસિંહ

મહેતાનું 'જન્મવર્ષ' ઉપલી વંશાવલિને આધારે માન્યું છે, તે કરતાં પચીસ વર્ષ મોટું માનવું પડે. પરંતુ પેઢી દીક ૩૦ વર્ષ ગણવાનો રિવાજ છે તે માત્ર સમ્ભવથી ધડાપો છે અને જેમ પેઢીઓ વધારે તેમ અકસ્માત્ અને અનિશ્ચિતતાના અંશનો સમ્ભવ વધારે."

[આ વંશવૃક્ષ સાચું નથી એમ હું કહેતો નથી. પણ એક જોવા જેવું છે કે એમાં પુરુષોત્તમદાસની અટક "પંજા" કહી છે. પણ "પંજા" અટક નાગરી ન્યાતના "પ્રાદાણુ" (વૈદિક) વર્ગમાં હોય છે, ગૃહસ્થવર્ગમાં જાણી નથી. પરંતુ એ ખરું કે હાલ એ જ્ઞાતિના પેઢીઓમાં જોવા બેઠ પંજા છે, તેવા નરસિંહ મહેતાના સમયમાં નહિ હોય".]

(જૂઓ "વસન્ત" માસિક પત્રનું વર્ષ ૨૯ મું, અંક ૩ જો. ચૈત્ર સંવત ૧૯૮૬. પ્રસિદ્ધ શાકપદ ૧૯૮૬, પાનું ૧૦૦.)

આ દીકા સમ્બન્ધમાં ખુલાસો એ છે કે, આ વંશવૃક્ષમાં મેં જે સંવત વર્ષો આપેલાં છે તે, ઐતિહાસિક ને સાધનો મળ્યાં તે ઉપરથી ગણતરી કરીને આપેલાં છે. એમાં પર્વતદાસ મહેતાનો જન્મ આશરે સં. ૧૪૩૩ મેં મૂકેલો છે. તેનો આધાર ત્રિકમદાસની રચેલી "પર્વત પચ્ચીશી" છે. જૂઓ એ કાવ્યનું પદ ૩ જુનું, કહી ૬ કહી. પાનું ૨૩ મું.

અહમ્મદ વરસ ગયાં એણી રીતે, જર્જર થયું જરાએ અંગ;
ધન્નિ નિર્બળ દુર્બળ દેહિ, ચિત્તનો અટકો અદતે રંગ.

પર્વતદાસમહેતાને ઘેર માંગરોળમાં શ્રીરણજીજીપધાર્યા તેનું વર્ષ સં. ૧૫૦૧ નું ચોક્કસ મનાય છે (જૂઓ પર્વત પચ્ચીશી પદ ૧૯ મું). પર્વત પચ્ચીશીનું કાવ્ય વાચતાં અને સંદર્ભ જોતાં ૧૫૦૧ માંથી ૬૮ બાદ કરીએ તો સં. ૧૪૩૩ નું વર્ષ આવી રહે છે. તે ઉપરથી મેં પર્વતદાસના જન્મનું વર્ષ સં. ૧૪૩૩ આશરે મૂક્યું છે; તે ૧૪૩૨ પણ કદાચ હોય કે ૧૪૩૪ પણ કદાચ હોય. તેથી 'આશરે' શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે. મને આ પેઢીના ખરેખરે હિતારી મોકલનારા ગૃહસ્થો પાસેથી, પેઢીમાં દંસાવેલા પુરોના જીવન-

કાળનાં વર્ષો એ મંગાવેલાં, પણ કોઈ તે બધા મૂળ પુરોના પૂરાં પાડી શક્યું નહોતું, એટલે જે સાધનો પ્રાપ્ત થયાં તે ઉપરથી એ વર્ષો માંડ્યાં છે. ત્રિકમદાસના જન્મ અને ભગવતચરણનાં વર્ષો તેમના વંશજો પાસેથી ચોક્કસ મળે છે, અને તેમનું આપું જીવનચરિત્ર પણ મળ્યું છે; એટલે એ વર્ષો સંબંધમાં શંકાને જગાએ સ્થાન નથી. હવે પર્વતદાસ અને ત્રિકમદાસ વચ્ચે ૧૦ પેઢી અને ૩૫૭ વર્ષનું અંતર પડે છે. એટલે રા. રા. નરસિંહરાવબાઈ પેઢી દીઠ ૩૦ વરસ ગણે છે, તેને બદલે જો પેઢી દીઠ ૩૫ કે ૩૬ વરસ ગણીશો તો જે ૫૭ વર્ષનો ગાળો, જે તેમને જણાય છે તે નીકળી જશે. સામાન્ય રીવાજ એવો છે કે એક શતકમાં ત્રણ પેઢીઓ સમાય; અથવા તો એક પેઢી દીઠ ઓછામાં ઓછાં ૩૦ વરસ અને વધુમાં વધુ ૪૦ વરસ મૂકાય છે. કારણ કે એક માણસને ૪૦ વરસની ઉંમર સુધીમાં (જો તે પરવશે હોય અને વાંઝીયો ન હોય તો) તેને એકઠા બે પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ ગયેલી હોય છે. એટલે પેઢી દીઠ જો ૩૦ ને બદલે સરેરાશ ૩૫ કે ૩૬ વર્ષનું પરિમાણ સ્વીકારવામાં આવશે તો પર્વતદાસના જન્મવર્ષની શંકા ટળી જશે. આમ પેઢી દીઠ ગણતરી કરવી એ સ્થૂળમાનની રીત છે, એટલે એના ઉપર બહુ મદાર તો બાંધી ન શકાય, અને તે જ વાત રા. રા. નરસિંહરાવે ઉપલા ફકરાના અંતમાં જણાવી છે તે ચોખ્ખું છે. પણ બે સંભવિત વર્ષ મળી રહ્યાં હોય તો પેઢી દીઠ વર્ષ ગણવાની સ્થૂળ રીત સિદ્ધાંતને ટેકો તો આપી શકે. આપણા દાખલામાં પર્વત મેહેતા ૧૪૩૩ માં જન્મ્યા અને ત્રિકમદાસ ૧૭૯૦ માં જન્મ્યા એટલું તો પહેલેથી નક્કી થાય છે, એટલે પેઢી દીઠ ૩૦ વરસ ગણવા કરતા ૩૫ કે ૩૬ વરસ ગણવામાં કંઈ હરકત આવતી નથી.

‘પડનગરા નાગરોમાંના વૈષ્ણવ કુટુંબના ઇતિહાસ’*માં, રા. રા. કલ્યાણ-રાય જેઠાબાઈ બક્ષીની સહાયથી અમૃતલાલ જટાસંકર જુએ પણ ઉપર

* “પડનગરા નાગર “વૈષ્ણવ”નું વચ્ચર.” એકું કરી છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર અમૃતલાલ જટાસંકર જુએ. રાજકોટ. ઈ. સ. ૧૯૦૩

પ્રમાણે ગણતરી કરી પર્વત મેહેતાનું જન્મવર્ષ સં. ૧૪૪૭ નું અને નરસિંહ મેહેતાનું જન્મવર્ષ ૧૪૬૯ કે ૭૦ માન્યું છે. અને કૃષ્ણદાસનું જન્મવર્ષ તેને ત્રણ પુત્રો હોવાથી અને નરસિંહ મેહેતા કનિષ્ઠ હોવાથી મે. ૧૪૨૮ થી ૪૦ મુક્ય છે. (કારણ કે મને મળેલી વંશાવલિમાં કૃષ્ણદાસ જ્યેષ્ઠ પુત્ર ગણેલો છે.) અને આ પ્રમાણે જ વર્ષો મૂકવામાં આવે તો જ પર્વતદાસ અને નરસિંહ મેહેતાનો પરસ્પર સગપણનો વહેવાર સમજી શકાય.

(બ) નાગરોના શુદ્ધસ્થ અને બ્રાહ્મણ એવા હોઈ

હવે રા. નરસિંહરાવે પંચા અટક વિશે જે ઇસારા કર્યો છે તે વડનગરા નાગરોમાં પૂછતાં તેઓ પણ એવો જ ખુલાસો કરે છે કે, નરસિંહ

વળી સંદેશપુરાણાર્થ પ્રકાશમાં લેખક જણાવે છે પુરુષોત્તમદાસના પૂર્વજોમાં સંવત્ ૧૦૪૭ થી ૧૦૯૫ માં એટલે વિક્રમના ૧૧મા સંક્રામાં વડનગર મહિધર અને શ્રીધર નામના બે નાગરો વંચતી અને જુનાગઢના રાજા તેણુના કારભારીઓ હતા.* તે ઉપરથી તેઓની અટક મેહેતા પડી હોવી જોઈએ એમ માફ સમજવું છે; અને પર્વતદાસ પણ મેહેતા કહેવાતા, તેમ નરસિંહ પણ મેહેનો કહેવાતો. આ પંજા અટક શીરણજીરાયજી પર્વત મેહેતાને । પધાર્પા ત્યારથી બદલાઈ અને ‘વૈષ્ણવ’ અટક મેહેતા કુટુંબમાં પ્રવૃત્ત થયે તે આગમ્યુધી ચાલુ છે. આ સંબંધમાં કવિ ત્રિમદાસ પર્વતપચ્ચીશી અને બીજા મદોમાં પણ નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરે છે.

“પરજાત આજ ચક્રી એ આપ્તું, વૈષ્ણવ પદ તુમને માક્ષાનું”

(પચ્ચીશી, પદ ૫મુ, કડી ૩૭, પાનું ૨૫૨)

“પંજાપણાના દંડ નિવાર્યા, ખંડિ જમરાગનની આણુ

(પચ્ચીશી, પદ ૨૪મુ, કડી ૪થી, પાનું ૪૨૨)

“પંજા કેરા દંડને ખંજા, વૈષ્ણવ થાપ્તું નામ.”

(પદ ૨૦મુ, કડી ૧લી, પાનું ૧૧૩)

પર્વત મેહેતાના કુટુંબમાં વૈષ્ણવપદ પ્રાપ્ત થયા પછી તેઓએ ભુતસદાગિર સ્તીકારેલી; તેથી તેઓ પાછળથી નાગર બ્રાહ્મણોના ગૃહસ્થવર્ગમાં ગણાવે હોવા જોઈએ. આ ઉપરથી જણાશે કે રા. રા. નરસિંહરાવ કહે છે કે “હા” એ યાત્રિના પેટાઓમાં જોવા બેઠે પણ છે તેવા નરસિંહ મેહેતાના સમયમાં નહિ હોય” એ ખરૂ છે.

(ક) રા. રા. નરસિંહરાવનો સત્ય સ્તીકાર

આજ વ્યાખ્યાનમાં રા. રા. નરસિંહરાવે એક સ્થળે એક ઉપવેગી એવે સિદ્ધાંત દર્શાવ્યો છે. એ આ અન્યના પરિશિષ્ટોમાં પણ એજ વિષય ચર્ચા

* જો આ વડનગર નાગર વૈષ્ણવનું મરણકાનું પુસ્તક.

પ્રમાણે ગણતરી કરી પર્વત મેહેતાનું જન્મવર્ષ સં. ૧૪૪૦ નું અને નરસિંહ મેહેતાનું જન્મવર્ષ ૧૪૬૯ કે ૭૦ માન્યું છે. અને કૃષ્ણદાસનું જન્મવર્ષ, તેને ત્રણ પુત્રો હોવાથી અને નરસિંહ મેહેતા દનિષ્ટ હોવાથી મં. સં. ૧૪૨૮ થી ૩૦ મુક્યું છે. (કારણ કે મને મળેલી વંશાવલિમાં કૃષ્ણદાસને જ્યેષ્ઠ પુત્ર ગણેલો છે.) અને આ પ્રમાણે જ વર્ષો મૂકવામાં આવે તો જ પર્વતદાસ અને નરસિંહ મેહેતાનો પરસ્પર સગપણનો વહેવાર સમજી શકાય.

(ખ) નાગરોના ગૃહસ્થ અને બ્રાહ્મણ એવા ભેદ

હવે રા. નરસિંહરાવે પંચા અટક વિશે જે ઇસારો કર્યો છે તે વિશે વડનગરા નાગરોમાં પૂછતાં તેઓ પણ એવો જ ખુલાસો કરે છે કે, નરસિંહ મેહેતાના સમયમાં ગૃહસ્થ નાગર બ્રાહ્મણ અને બિશુક નાગર બ્રાહ્મણ વચ્ચે જેવો આજે, કેટલીક બાબતોમાં અભેદ, અશક્ય ભેદ છે તેવો નહોતો. કારણ કે સં. ૧૪૨૫ માં વડનગર ભાંગ્યું અને નાગર બ્રાહ્મણો ઉચાળા બરી કેટલાક શુન્દરાતમાં દક્ષિણે ઉતર્યા અને કેટલાક સારક-કાકિયા-વડમાં ઉતર્યા. તે વખતે આપત્તિ સર્વે ઉપર સરખી હતી. એટલે નાગર બ્રાહ્મણોના ગૃહસ્થ તથા બિશુક એવા (હાલના જેવા નિરનિગૂળા અને સાંધી ન શકાય એવા,) ભેદ પડેલા ન હોવા ભ્રમરે. એટલે પુરુષોત્તમ-દાસ મેહેતાની અટક “પંચા” હોય એમાં નવાઈ નથી. તે પછી પર્વત-દાસના વંશજો રાજદરબારમાં કામ કરવા લાગ્યા અને રજમાનટ્ટિતિ છોડી હશે, તે ઉપરથી તેઓ એકલી મેહતા અટકથી ઓળખવા લાગ્યા અને ગૃહસ્થવર્ગના નાગર બ્રાહ્મણ તથા અને જેઓએ રજમાનટ્ટિતિ અને બિશુક-ટ્ટિતિ આદુ રાખી, તેઓ વૈદિક નાગર બ્રાહ્મણ કહેવાયા. આ ભેદ ક્યારથી પડ્યો અને પ્રચારમાં આવ્યો તે હજી સુધી નક્કી કરી શકાયું નથી.

વળી શંદપુરાણાર્થ પ્રકાશમાં લેખક જણાવે છે પુરુષોત્તમદાસના પૂર્વજોમાંથી સંવત્ ૧૦૪૭ થી ૧૦૯૫ માં એટલે વિક્રમના ૧૧મા સૈકામાં વડનગરનાં મહિધર અને શ્રીધર નામના બે નાગરો વંચતી અને જુનાગઢના રાગત નોધ-ણના કારભારીઓ હતા.* તે ઉપરથી તેઓની અટક મેહેતા પડી હોવી જોઈએ, એમ મારું સમજવું છે; અને પર્વતદાસ પંજા પણ મેહેતા કહેવાતા, તેમ નરસિંહ પણ મેહેનો કહેવાનો. આ પંજા અટક શ્રીરણોદરાયજી પર્વત મેહેતાને ત્યાં પધાર્યા ત્યારથી બદલાઈ અને ‘વૈષ્ણવ’ અટક મેહેતા કુટુંબમાં પ્રવૃત્ત થઈ, તે આજસુધી ચાલુ છે. આ સંબંધમાં કવિ ત્રિકમદાસ પર્વતપચ્વીશીમાં અને બીર્ગ પદોમાં પણ નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરે છે.

“પરબત આજ થકી મેં આપ્યું, વૈષ્ણવ પદ તુજને સાક્ષાત્”
(પચ્વીશી. પદ ૫મુ, કડી ૩૩, પાનું ૨૫મુ)

“પેઞાપણના દંડ નિવાર્યા, ખંડિ જમરાગની આણુ
(પચ્વીશી. પદ ૨૪મું, કડી ૪થી, પાનું ૪૨મુ)

“પેઞા દેરા દંડને ખંજા, વૈષ્ણવ આપ્યું નામ.”
(પદ ૨૦મુ. કડી ૧લી, પાનું ૧૧૩)

પર્વત મેહેતાના કુટુંબમાં વૈષ્ણવપદ પ્રાપ્ત થયા પછી તેઓએ સુતસદીગિરી સ્વીકારેલી; તેથી તેઓ પાઠજયી નાગર બ્રાહ્મણોના શૃદ્ધચવર્ગમાં ગણાયા હોવા જોઈએ. આ ઉપરથી જણાશે કે રા. રા. નરસિંહરાવ કહે છે કે “હાલ એ માતિના પેઠાઓમાં જેવા બેઠ પંજા છે તેરા નરસિંહ મેહેતાના સમયમાં નહિ હોય” એ ખરૂં છે.

(ક) રા. રા. નરસિંહરાવનો સત્ય સ્વીકાર

આજ વ્યાખ્યાનમાં રા. રા. નરસિંહરાવે એક સ્થળે એક ઉપયોગી એવો સિદ્ધાંત દર્શાવ્યો છે. એ આ મન્યના પરિશિષ્ટોમાં પણ એજ વિષય ચર્ચો

* જાણી વડનગર નાગર વૈષ્ણવનું નેરાશનું પુસ્તક.

છે, તેને અનાયાસ તેમનો સિદ્ધાંત ટેકો આપે તેવો છે. આ સિદ્ધાંત પ્રો. આનન્દરાંકરની શાન્ત અને સંગીન દલીલો ઉપર સ્વાયત્તી સચ્ચતાને કાગલે છે, તેમ રા. કનૈયાલાલ મુનશીની દલીલોને અસત્ય કરાવે છે. મજબૂર ફકરો આ પ્રમાણે છે:—

“ તે સમયની ધાર્મિક સ્થિતિ અને કૃષ્ણભક્તિ વિશે એક ખીચ વાત નોંધવી જોઈએ. વલ્લભાચાર્યનો વૈષ્ણવ સમ્પ્રદાય, જેમાં પાછળથી અનીતિ દાખલ થઈ, તે નરસિંહ મહેતાના સમયમાં નહોતો. કારણ કે વલ્લભાચાર્ય ઈ. સ. ૧૪૭૬ (સં. ૧૫૩૫) માં જન્મ્યા હતા, અને તે વખતે નરસિંહ મહેતાનું જીવન તો પૂરું થયું હતું.* નરસિંહ મહેતાની કૃષ્ણભક્તિ વલ્લભાચાર્ય પહેલાંના વૈષ્ણવ સમ્પ્રદાયમાંથી આવેલી માનવી જોઈએ. એ સમ્પ્રદાય “ભાગવત સમ્પ્રદાય”, “પાંચરાત્ર સમ્પ્રદાય” ઇત્યાદિ નામે જાણીતો હતો. નરસિંહ મહેતાનાં પદોમાં જે શુંગરી ભાગ છે તે જ્યોત્સનાં કાવ્યમાંથી અને ભાગવત પુરાણના દસમ સ્કન્ધમાંથી આવેલો માનવો જોઈએ.”

(વસંત, ચૈત્ર ૧૯૮૬; પાનું ૧૦૨)

રા. રા. નરસિંહરાવનું આ મંતવ્ય ખાસ વિચારને ટેકો આપે તેવું છે. જો નરસિંહરાવભાઈ નરસિંહ મહેતાને શ્રીવલ્લભાચાર્યના જન્મ પૂર્વે ભગવતશરણુ થયેલા માને છે, તો તેનો જીવનકાળ ૧૫૦૧ અને ૧૫૧૨ ની આસપાસ રાગ મંડલિકના સમયમાં જ આવી શકે; અને જેમ વલ્લભાચાર્યના વૈષ્ણવ સમ્પ્રદાયની અસર નરસિંહ મહેતામાં તેઓ જોતા નથી, તો ચેતન્ય જે વલ્લ-

* આ ફકરામાં વધુ કાળા અને નકા અક્ષરો એ કરાવેલા છે,—નરસિંહ-રાવના નથી.

† આ વ્યાખ્યાનમાં રા. રા. નરસિંહરાવ રા' મંડલિકને રા' માંડલિક કહે છે તે સરવ ચૂકથી હશે, એમ માનું છું.

ભાગ્યાર્થના જન્મ પછી સં.૧૫૪૨ માં બંગાલમાં જન્મ્યા હતા, તેની ભક્તિની અસર તો નરસિંહ ઉપર શી રીતે થઈ શકે ? જો આમ ખુદ ચૈતન્યની ભક્તિની અસર નરસિંહ ઉપર ન થઈ શકે તો તેના શિષ્યરૂપ ગોસ્વામીના રમેલા ગ્રન્થો ઉજ્જવલનીલમણિ કે નિદ્યંબ માધવ, દાનકેલી કૈમુદી કે પદ્માવલીની અસર તો ક્યાંથી થયેલી ગણાય ? આ બાબતમાં રા. રા. નરસિંહરાવ પ્રો. આનંદશંકરથી તેમ જ રા. રા. સુનશીથી જૂદા પડી જાય છે, તે યોગ્યજ છે. રા. રા. નરસિંહરાવ નરસિંહ મેહેતા ઉપર ભાગવત સંપ્રદાયની, પાંચરાત્ર સમ્પ્રદાયની, જયદેવની અને શ્રીભાગવતના દશમ સ્કન્ધની અસર માને છે, તેમાં માત્ર ગર્ગસંહિતા, કૃષ્ણજન્મખરડ, બવિધ્યપુરાણ (તેમ જ નિમ્પાર્ક વિકસાવેલી રાધાતત્ત્વની ભક્તિ) અને નરસિંહનું પોતાનું સ્વાનુભવયુક્ત કથન—એટલું વિશેષ માને તો રાધાની સખીઓનાં નામો શોધવા માટે નિર્રર્થક કષ્પનાઓ કરવી નહિ પડે, અને ચૈતન્યની અસર જેવા માટે નરસિંહ મેહેતાને સમયગ્રાહ પણ કરવો નહિ પડે.

(૩) નરસિંહ મેહેતા ઉપર ગ્રામીન ગ્રંથોની અસર

ખુદ નરસિંહ મેહેતાનાં કાવ્યો ઉપરથી જણાય છે કે તેના ઉપર શ્રી કૃષ્ણોપનિષદ, ભાગવત, નારદપંચરાત્ર અને ગર્ગસંહિતાની અસર તો હતી. શ્રીકૃષ્ણોપનિષદ અને નરસિંહ મેહેતાના ‘ધન્ય રે ધન્ય મહાપુણ્ય જશોદા-તણુ, પુત્રભાવે પરિણ્વલ રજો’ એ પદ (જૂઓ નરસિંહ મેહેતાકૃત કાવ્ય-સંગ્રહ પાનું ૪૮૩ મું, પદ ૩૫ મું) તરફે કેટલું સામ્ય છે તે ‘‘ગુજરાતી’’ પ્રેમે હાપેલા શ્રીમદ્ભાગવતમાં શ્રીકૃષ્ણોપનિષદના ભાષાંતરમાં દર્શાવેલું છે. શ્રીમદ્ભાગવત ઉપરાંત બીજા ગ્રંથોમાંથી શ્રીકૃષ્ણની પ્રેમલીલાનું વર્ણન નરસિંહ મેહેતાને બીજા ગ્રંથોમાંથી મળ્યું હોય એમ નીચેના પદો ઉપરથી સમજાય છે.

પ્રેમની વાત પરીક્ષિત પ્રોછયો નહિ, શુકલજીએ સમજી રસ સંતાળો;
જ્ઞાન વૈરાગ્ય કરી, અંચ પૂરો કર્યો, મુક્તિનો માર્ગ સુધો દેખાઓ.
મારીને મુક્તિ આપી ધણા દૈત્યને જ્ઞાનિ વિજ્ઞાની સહુ મુનિરે જોગી,
પ્રેમને જોગ તો મનતણી ગોપિકા, અવર વિરલા કોઈ બક્ત જોગી.

(કાવ્યસંગ્રહ. પાનું ૪૭૮ મું, ૫૬ ૨૪ મું.)

તમામ વૈષ્ણવોમાં એવી દૃઢ માન્યતા પરાપૂર્વથી ચાલી આવે છે કે
શ્રોમદ્ભાગવતના દશમ સ્કન્ધમાં રાસપંચાધ્યાયીમાં શુકદેવજીએ, આસનમરણ
પરીક્ષિત રાજની પાસે શ્રીકૃષ્ણની પ્રેમલીલાનું આનેશપૂર્વક ભરપૂર શૃંગાર-
રસનું વર્ણન કરવા માંડતાં પરીક્ષિત રાજાએ વચ્ચેમાં રસવિરહ પ્રાપ્તો પૂછયાં;
તેથી શ્રીશુકદેવજીએ એ વર્ણન અપૂર્ણ રાખ્યું અને ઉવટે એકાદશ
સ્કન્ધમાં જ્ઞાન-વૈરાગ્યની વાતો જણાવી પરીક્ષિતને, દૈત્યોને મારીને જેવી
મુક્તિ મળે છે તેવી મુક્તિ અપાવી. આ જ માન્યતાનો ઉપલી કડીમાં
નરસિંહ મેહેતા પડથી પાડ્યો છે, અને જે પ્રેમની વાતો ભાગવતમાં નથી
તે વાત તેણે ખીજા પ્રંથોમાંથી સ્વીકારી, એવું ચોખ્ખું સમજાય છે.

વળી નરસિંહ મેહેતા પૂર્વે પણ ભાગવતમાં આવતી રાસાદિ લીલા ગોપી
કેમ અને કૃષ્ણજન્મ ખંડ, ગર્ગસંહિતામાં આવતી લીલાઓ શૃંગારી વિશેષ
કેમ, એવા પ્રશ્નો પૂછાતા, તેનો ઉત્તર પણ ઉપલી કડી નરસિંહ આપે છે.
નરસિંહ મેહેતા પહેલાં ભાગવત અને જયદેવની અષ્ટપદીઓ ઉપરાંત પણ
ખીજું વૈષ્ણવ માર્ગનું તરતું લોકસાહિત્ય ધણું હતું, એવું લાગ્યા વગર રહેતું
નથી. આ સાહિત્ય તે કયું તે આપણે આજે ચોક્કસ જાણવાને આપણી
પાસે સાધનો નથી. પણ નરસિંહ કાવ્યસંગ્રહના પાના ૪૭૬ ઉપર જે ૫૬
૧૯ મું આપેલું છે, તે પદમાં એક કડી આ પ્રમાણે છે, અને તે વિચારવા
જેવી છે.

“ગર્ગ જોશી જશ ગાય જેનો મધ, નારદ નામ મુખથી ન મૂકે;
 તે બ્રહ્મા દ્વાર આવીને ઉભા રહ્યા, ગોપિકા મુખ જોવાને દૂકે.
 આનો સીધો સરળ અર્થ તો પ્રસિદ્ધ છે; પણ જો તેમાં રહેલો ગર્ભિત
 અંગાર્થ વિચારિએ તો ગર્ગ જોશી શબ્દ ગર્ગસંહિતા માટે, નારદ શબ્દ
 નારદ પાંચરાત્ર માટે અને બ્રહ્મા શબ્દ બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ માટે નરસિંહ
 મેહેતાએ યોજ્યો છે, એમ મને લાગે છે. અને એમ સ્વીકારીએ તો ભાગવતમાં
 જે પ્રેમની વાતો પરીક્ષિત પ્રીછ્યો નહિ, તે ઉપદ્ધા ત્રણ ક્રંદોમાં છે એવું,
 આ બે ત્રણ પદો (કલ્પસંગ્રહનું ૧૯ મુ, ૨૪ મુ, અને ૩૫ મુ પદ)
 એકઠાં સાથે રાખીને સમજવાથી નરસિંહ મેહેતા આપણને કહેતો હોય,
 એવો શક્યાર્થ એમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

રા. રા. નરસિંહરાવે ઉપલેા એક ફકરો લખીને, પ્રો. આનંદશંકર
 મુવની દલીલોતું, તેમ જ રા. મુનશીની શંકાઓડથીતું મર્દન કર્યું છે અને
 નરસિંહ મેહેતા કંઈ નહિ તો સં. ૧૫૩૫ પહેલો ચર્ચ ગયો છે, એટલું તો
 તેઓ સ્વીકારે છે. એટલે મહેતાને સમયબ્રષ્ટ કરવાની અન્ય વિદ્વાનોની એષ્ટા
 તેમને સંમત હોય એમ લાગતું નથી. એટલા માટે પહેલા અને બીજા
 પરિશિષ્ટોમાં જ્યાંજ્યાં પ્રોફેસર મુવ અને મુનશીનાં નામો સાથે રા. રા.
 નરસિંહરાવનું નામ છે, તે ત્યાં છાપ્યું જ નહિ હોય, એમ સમજીને સુસ
 વાચકને વાંચવા વિનંતિ છે.

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈ

પરિશિષ્ટ ૫ મું

ધ્રુવચારામ ભટ્ટજી સમ્બન્ધી હુકીકત

રા. રા. નયનમુખારામ પાસેના સં. ૧૮૩૮ ના વર્ષના એક દસ્તાવેજ ઉપરથી એમ પણ સમજાય છે કે મૂળ પેટલાદના પણ ડાકોરમાં આવી વસેલા, અણુભાષ્યના 'પ્રદીપ'કાર અને કવિ દયારામના ગુરુ ઇચ્છારામ ભટ્ટજીને કવિશ્રી ત્રિકમદાસજીએ રહેવાને માટે ડાકોરમાં એક ઘર વેચાતું લઈ આપેલું. આ દસ્તાવેજ ઉપરથી જણાય છે કે ઇચ્છારામ ભટ્ટજીના પિતાનું નામ વિદ્યુલજી હતું. આ વિષે ચોક્કસી કરવા માટે રા. નયનમુખારામે ડાકોરવાસી શ્રી હરિદાસ કેવળરામભાઈને લખેલું. તેઓ આ સંબંધમાં એક પત્રમાં લખે છે કે:—

“ એને માટે મેં ભટ્ટજીના અગ્રક્ષેત્રમાં અને ખીમ લાગતા વળગતા-ઓને પૂછતાં કાઢીને ભટ્ટજીના પિતાશ્રીનું નામ ચોક્કસ જાણવામાં નથી. પેટલાદ કે જ્યાં તેઓશ્રીનું મૂળ વન હતું ત્યાં પણ તપાસ કરાવી, પણ સત્તાવાર ખબર કાઢી જાણતું નથી. છતાં અત્રે ભટ્ટજીના ક્ષેત્ર આગળ શ્રીગામતી તટપર એક શિવાલય છે, તે નાગરોનું એમ કહેવાય છે. તે પે ને અંગે થોડીક જમીન હતી. તેમાંનો થોડોક ભાગ તે શિવાલયને તામે પેવામાં આવ્યો છે. ઉપરાંત સં. ૧૮૩૮ ની સાક્ષની લખીકત શ્રીના મંદિ-માં મળે છે. તે અત્રેના સંસ્થાનને લગતી છે. વિશેષમાં વિનંતિ કે આપની ઠાસે જે સં. ૧૮૩૮ નો દસ્તાવેજ છે, તેમાં જે નામો સાક્ષી છ. છે તે મેટા આધારરૂપ છે, અને તેમાં કંઈ શંકા કરવા જેવું નથી. જે ધરને

એક ધર લઘ દીધુ હોયુ જોઇએ ત્રિકમદાસને દાહ કર્યો ત્યાં ડેરી કરીને તે જગ્યા અમારા ગોરને કૃષ્ણાર્પણ કરેલી તે સમાધિના નિંગને મહાદેવ માની હાન તાજેતરમા કોઇએ શિવાલય બનાયુ છે, જે મેં ગરે વર્ષે નવુ જોયુ છે XXXXXત્યારે હવે જે બાવાએ જીર્ણોદ્ધાર કર્યો તેણે મહાદેવનું નામ પાડી પાળીયુ માર્યું છે

આ શિવાલય તે ત્રિકમદાસને બા અગ્નિસસ્કાર કરી તેના ઉપર ચણા-વેલી ડેરી-તે છે, અને તે નામરોયુ શિવાનય એટલે તે મજુમદાર કુટુબના નામરોયુ છે (જૂઓ ચંદ્રવળાનો ૩૦ મો છન્દ પાવ ૫૬ મુ)'

રા રા નયનસુખરાય વિશેષમા લખે છે ■ 'ધર લઈને ઇચ્છારામજીને આપ્યુ તથા તેની અને ગોમતીજીની વચ્ચેની પડતર જમીન લઘ ત્યાં ધર્મશાળા કરેલી અને ડોકારજીના દર્શન કરતા, મંદિરમાની ધજા દેખાય એમ તે જગ્યા, જે ગોમતીતટે છે તે અગ્નિસસ્કાર કરી તેના ઉપર ડેરી ચણેલી આ ડેરી અને ધર્મશાળા અમારા ગોરને દીધેલ અને તેની પડવાડે જ હાથ જે ઇચ્છારામજીની બેઠક છે, તે ધર ઇચ્છારામજીને માટે લીધુ હોયુ જેમએ કારણ કે આ ડેરી પાછળ ઇચ્છારામજીની બેઠક છે'

પેટલાદધી વૃજનાનભાઈ, રા રા નયનસુખરાયના એક રનેહી, તેમના ઉપર લખેના એક પત્રમા ઇચ્છારામ બંદીજ સખધમા નીચે પ્રમાણે વિગેર લકીકત લખી મોકલે છે —

'ઇચ્છારામજીના પિતાનુ નામ તપાસ કરતા મેં રીતે પત્તો લાગતો નથી. તેના હોકરાનુ નામ કૃષ્ણો અને તેના જીનુ નામ ઇચ્છાબાઈ હતુ તેમનો દેહ ગોકુળ થાસે રાવળમા પડ્યો હતો તેમના હામરજી મારી પાસે હતા, પરંતુ તે શ્રી હવે સુરતનાળા મહારાજશ્રીને ત્યાં પરાય્યા છે'

આ ઇચ્છારામ બંદીજ તે દયારામના ગુરૂ થાય અને ત્રિકમદાસના દેહાવસાન પછી તેનો ઇચ્છારામ બંદીજની સાથે સમાગમ થયો હોવો જોઇએ

નરવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈ

પરિશિષ્ટ ૫ મું

ધૃતારામ ભટ્ટ સમ્બન્ધી હકીકત

૨૯ રા. નયનસુખરાય પાસેના સં. ૧૮૩૮ ના વર્ષના એક દસ્તાવેજ ઉપરથી એમ પણ સમગ્રાય છે કે મૂળ પેટલાદના પણ ગકોરમાં આવી વસેલા, અણુભાષના 'પ્રદીપ'કાર અને કવિ દયારામના ગુરુ ધૃતારામ ભટ્ટને કવિશ્રી ત્રિકમદાસજીએ રહેવાને માટે ગકોરમાં એક ઘર વેચાતું લઈ આપેલું. આ દસ્તાવેજ ઉપરથી જણાય છે કે ધૃતારામ ભટ્ટના પિતાનું નામ વિઠ્ઠલજી હતું. આ વિશે ચોકસી કરવા માટે રા. નયનસુખરાયે ગકોરવાસી શ્રી હરિદાસ કેવળરામભાઈને લખેલું. તેઓ આ સંબંધમાં એક પત્રમાં લખે છે કે—

“એને માટે મેં ભટ્ટના અનક્ષેત્રમાં અને ખીજા લાગના વળગતા-મોને પૂછતાં કાઢીને ભટ્ટના પિતાશ્રીનું નામ ચોકસાઈ જાણવામાં નથી. પેટલાદ કે જ્યાં તેઓશ્રીનું મૂળ વતન હતું ત્યાં પણ તપાસ કરાવી, પણ તપાસ પછર કોઈ જાણતું નથી. છતાં અત્રે ભટ્ટના ક્ષેત્ર આગળ શ્રીગોમતી તટપર એક શિવાલય છે, તે નાગરોનું એમ કહેવાય છે. તે જોઈએ થોડીક જમીન હતી. તેમની થોડાક ભાગ તે શિવાલયને તાબે વામાં આવ્યો છે. ઉપરાંત સં. ૧૮૩૮ ની સાક્ષી હકીકત શ્રીના મંદિ-માં મળે છે. તે અત્રેના સંસ્થાનને લખતી છે. વિશેષમાં વિનંતિ કે આપની સિ જે સં. ૧૮૩૮ નો દસ્તાવેજ છે, તેમાં જે નામો સાક્ષી છ. છે તે યા આધારરૂપ છે, અને તેમાં કંઈ સંકેત કરવા જેવું નથી. જે ધરનો દસ્તાવેજ છે તે ઘર ક્યાં અને ક્યું તેનો અત્યારે પતો લાગવો અશક્ય. પણ એ આધાર સો ટકા ખરો જ હોવો જોઈએ, માટે મને લાગે છે કે વિગત તમે જાપરો તો કશી હરકત નથી.”

આ વિષય ઉપર લખતાં રા. રા. નયનસુખરાય આ પ્રમાણે જણાવે :—“હું એમ માનું છું કે સં. ૧૮૩૮ માં ધૃતારામજીને ત્રિકમદાસજીએ

એક ધર લઈ દીધું હોયું નોંધજો. ત્રિકમદાસને દહ કયો ત્યાં ડેરી કરીને તે જગ્યા અમારા ગોરને કૃષ્ણાર્પણ કરેલી. તે સમાધિના કિંગને મહાદેવ માની હાલ તાજેતરમાં કોઈએ શિવાલય બનાવ્યું છે, જે મેં ગયે વર્ષે નવું બોધ્યું છે. XXXX અત્યારે હવે જે બાવાએ જીર્ણોદ્ધાર કર્યો તેણે મહાદેવનું નામ પાડી પાટીયું માર્યું છે.

આ શિવાલય તે ત્રિકમદાસને જ્યાં અગ્નિસંસ્કાર કરી તેના ઉપર અણા-વેલી ડેરી-તે છે, અને તે નાગરાનું શિવાલય એટલે તે મજુમદાર કુટુંબના નાગરાનું છે. (જૂઓ અંદવળાનો ૩૦ મો છંદ. પાનું ૫૬ મુ.)”

રા. રા. નયનસુખરાય વિશેષમાં લખે છે કે “ધર લઈને ઇચ્છારામજીને આપ્યું તથા તેની અને ગોમતીજીની વચ્ચેની પડતર જમીન લઈ ત્યાં ધર્મશાળા કરેલી અને ડાકોરજીના દર્શન કરતાં, મંદિરમાંની ધન દેખાય એમ તે જગ્યા, જે ગોમતીતટે છે તે અગ્નિસંસ્કાર કરી તેના ઉપર ડેરી ચણેલી. આ ડેરી અને ધર્મશાળા અમારા ગોરને દીધેલ અને તેની પછવાડે જ હાલ જે ઇચ્છારામજીની બેઠક છે, તે ધર ઇચ્છારામજીને માટે લીધું હોયું નોંધજો. કારણ કે આ ડેરી પાછળ ઇચ્છારામજીની બેઠક છે.”

પેટલાદથી વૃજલાલભાઈ, રા. રા. નયનસુખરાયના એક સ્નેહી, તેમના ઉપર લખેલા એક પત્રમાં ઇચ્છારામ બહુજ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષ હકીકત લખી મોકલે છે:—

“ઇચ્છારામજીના પિતાનું નામ તપાસ કરતાં કોઈ રીતે પત્તો લાગતો નથી. તેના છોકરાનું નામ કૃષ્ણ અને તેના જીનું નામ ઇચ્છાબાઈ હતું. તેમનો દેહ ગોકુળ ખાસે રાવળમાં પડ્યો હતો. તેમના ડાકોરજી મારી પાસે હતા, પરંતુ તે શ્રી હવે સુરતવાળા મહારાજશ્રીને ત્યાં પધરાવ્યા છે.”

આ ઇચ્છારામ બહુજ તે દયારામના ગુરુ થાય અને ત્રિકમદાસના દેહાવસાન પછી તેનો ઇચ્છારામ બહુજની સાથે સમાગમ થયો હોવો નોંધજો

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેસાઈ

from 1783 A. D. to 1792 A. D.

Samvat

1839 5th Magh shudh

by...Trikamdas total Rs. 75000,

1840 13th Posh vad

by...Trikamdas Rs. 52000 Gaikwar

1841 2nd Chaitra vad 3rd

by...Trikamdas 58000 Rs. Gaikwar

1844 11th Chaitra vad

by...Trikamdas 48000 Rs. Gaikwar

1845 12th Chaitra vad

by...Trikamdas 40000 Rs. Gaikwar

1846 12th Vaishakh shudh

by...Trikamdas 38000 Rs. Gaikwar

1848 13th Jaishta vad

by...Trikamdas

in consequence of famine in the year 1847 Rs. 13581

and on account of 1848.....Rs. 38000

51581

Gaikwar

× × × × × × × ×

(signed) A. Walker
Resident.

(३) त्रिकमदासजने गायकवाड सरकार तश्कधी मजेधुं मान
श्री म्हाळसाकांत.

श्री राजा द्याहु नरपति चरणी तत्पर
गोविंदराव गायकवाड सेना
खासखेल शमशेर बहादुर.

आज्ञापन सरकार राजश्री गोविंदराव गायकवाड सेना खासखेल शमशेर बहादुर ता त्रिकमदास भवानीदास मेहेता. मा. खमसतसेन मयाबबलफ सरकार चाकरीचे उपयोगी एकनिष्ठ जाणून कृपावंत होळन पालखी दिली असे तरी याचे अनुभव घेऊन सरकार चाकरी एकनिष्ठपणें करीत जाणें जाणीजे छ. ११ माहे जमादील आषाढ मोरतव मुद.

(१०७७ अ. १३, १४) (A. D. 1795 Samvat 1851)

(४)

राजेथ्री गोविंद चिंतामण व माणको नरहरराव नारो भीपत गोसावी यात अखटित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य राजेथ्री फतेसिंगराव गायकवाड सेनाखास खेल शमशेर बहादुर बडबत मुरसेन तीसेन मयाबबलफ मेहेता त्रिकमदास याची सालाबाद येणें प्रमाणें तपसील. × × × × ×

मज सेर १५०० पतन काठीयावाडचे मुलकगीरीवर
१०० इनामी गाम मोजे गोलापर
१॥ २ मोदीखान्यातून सीधा.

× × × × × × × सदर प्रमाणें
इनामी गाम सालाबाद प्रमाणें पावून चेतनाचा ऐवज बे दिक्कत देऊन मोदी-
खान्यातून सीधा देवीन जाणें जाणीजे छ. चन्द्र २० माहे सफर.

(A. D. 1790 Samvat 1846)

(૫) રાજપ્રીમા વિરાજિત રાજમાન્ય રાજપ્રી ત્રિકમદાસમાઈ સ્વામીચે સેવેશી પો. ઘાવાજી આપાજી સા. દંબવત. વિવન્તી ડપરી ચેથીલ કુશલ જાણૂન સ્વકીય કુશલ લિહીત જાવે. વિશેષ X X X X અગત્ય ધરૂન સદરહુ પ્રા. એવજ પાર પાદૂન વેઠૂન નરસી પોરેસ યાચે નાંવે પાવતી પાઠવાવી. હેં કામ તુમ્હોં ફલકલોને જલ્લ કરાવે. X લશ્કરાંત પ્રાકુલ માણૂસ લિહાવયાસ તુમ્હોં આહાં ત્યા અર્પી હરેક વિપર્યી ઘાંકહે પહૂં ન ઘાવે તરી યાચા ડલગદા કરૂન ઘાવયાચે તુમ્હાંકહે આહે. સુજ્ઞાપ્રતિ વિશેષ કાય લિહિજે. હે વિવન્તી.

કાર્તિક સુદ ૫ સંવત ૧૮૫૪ સુ. અકાલાનગીક જુનાગઢ

(૬) કવિપુત્ર ગવરીદાસે ભદ્ર (અમદાવાદ) સર કર્યું તે આપ્ત

સ્વસ્તિપ્રી અમદાવાદ સંસ્થાને સરવે ઉપમા જોગ રાજપ્રી ભાઈ ગવરી. દાસ ત્રીકમદાસ વડોદરેથી લ. પરી. મંગળદાસ સખીદાસના જોગોપાળ વાંચજો. અત્ર કુશળ છે. તમારું પત્ર સુદી ૫ નું લખ્યું આવ્યું, તે વાંચી સમાચાર અક્ષરશઃ માણૂમ થયો. સરવે શહેર હસ્તગત થઈ ઢાઢી ફરી ભદ્ર ઉપર તોપો ચાલુ એવું શ્રીમંત બાબાસાહેબે લખ્યું તેથી ઘણી ખુશી થઈ છે. ભાઈ લોકોએ ચાકરીની શર્ત કરી કસર કોષ્ટએ રાખી નથી, સર્વ દોષતનાં વિભાગી લોક છે. સર્વનો મનોરથ શ્રીમંત પૂર્ણ કરશે. તમે પણ સરકાર ચાકરીમાં કસર રાખી નથી. સંવત ૧૮૫૬ આષાઢ સુદી ૧૧ ગુરવાર (ઇ. સ. ૧૮૦૦)

(૭) પર્વતનાથ શ્રીરણુછોડરાય માંગરોળ લૂણતા જુનાગઢ પધાર્યા ત્યારે તેને વર્ષાસન મળતું હતું તે સમ્યન્ધી સનહની નક્ક ૨૮૦ આ પાના પર આપી છે. સંવત ૧૮૦૧ માં દત્તોજ ગાયકવાડ (અગર પેશવા) સરકાર તરફથી આપ્તવું ગામ નિમાવ માટે બક્ષીસ મળ્યું હતું. તથા સં. ૧૮૦૪ અને પછી સં. ૧૮૦૬ ના અરસામાં પહેલા નવાએ એ ઇનામ માન્ય રાખ્યું તથા દીવાન અમરજીએ પણ જારી રાખ્યું હતું. (જૂઓ પાનું ૭૭ સુ, અધ્યાય ૪ થો)

श्रीचरद

राजश्री कमावीसदार वर्तमान भावीला प्रांत सोरठ अरंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य श्री। फतेहसिंहराव गायकवाड दंडवत् सुरसनः समान सीतेन व अलफ वेदमूर्ति मांढणजी भट यीन मदनजी भट धीरणडोढजीचा सेवक धारस्तव प्रमाणे मांगरोळकर याजला वैकुण्ठवासी पीलाजीराव गायकवाड याणी वर्षासन रु २०० दोनशें संपत् १७८४ चौध्यांयशीच्या साली सनदपत्र करून दिली होती व तीर्थरूप सेना खासखेल समशेर बहादुर यांनीही ताकीदपत्र दिले होते त्यास प्राचीन सनदपत्र व ताकीदपत्र अशी मांगरोळांत कसबाती यांनी द्या करून देसाई मारले व गांव लुटले त्यामध्ये भट मजकुरचे घर लुटले गेले त्यापरोपर कागदपत्र होते ते सर्व गेले म्हणोन भटजी लश्करांत नजीक चीतळ प्रा. मजकुरचे मुठामी येऊन वर्तमान विदित केले त्याजवरून तुम्हांस पत्र सादर असे की नीमे अमल सरकारचा त्याचे रु. १०० शंभर तुम्हीं देणें व नीमे अमल धीमंत प्रधान याचे असे त्याचे कमावीसदार आदित त्याजला सांगोन याकी रु. १०० शंभर ते देणे तुम्हांवरून हिला हरकत न होतां वर्षा-सनचा पेवज भटमजकुरास पावीत जाणें. धर्मकार्यास अन्तर न करणें पुनः प्रति वर्षास नूतन पत्राचा आक्षेप न करितां सुरक्षीत पेवज (मशहूर नीलेस) गा. १ नीलेस पावतीत जाणें या पत्राची नकळ तुम्हीं लिहून घेणें आणि हे पत्र भटजी मजकुरास भोगवटी यांसी असो देणें जाणीजे तारीख १३ माहे सफर मोहत्तम.

नयनभुषणाय विनोदनाय भवभुटार.

* (सुरसन ११९८ छ, तेभां ६०० उमेस्ता छ. स. १७९८ ने तेभां ५६ उमेस्ता संपत् १८२४ आवे छ.)

પહેની અનુક્રમણિકા

પર્વત પચીશીનાં પદો (સચિત્ર)

અંક	વિષય	પૃષ્ઠ	અંક	વિષય	પૃષ્ઠ
	નમો નમો શ્રી ને શ્રીરણુછાડ	૨૧	૨૨	આનંદ રસની રેલરે	૪૦
૧	નય રણુછાડ જહુકળ ભાણુ	૨૧	૨૩	મેહેતા પરબત તણેરે	૪૧
૨	ભૂતળ બકિત પદારથ મોટો	૨૨	૨૪	વારણે ભઈ અટલવચનને	૪૨
૩	પરબતે પ્રતિજ્ઞા લીધી	૨૩	૨૫	પરબત પચીશી પરિપૂરણુ	૪૨
૪	સેજ યજ્ઞી શામળીયો ઉઠયા	૨૫			
૫	શ્રીપતિ રત્નપાવરમાં બાલ્યા	૨૫			
૬	શક્રમણિ મન ચિન્તા કરે	૨૬			
૭	લળીયા પરબત આબ્યા ફળીયે	૨૬			
૮	હાટીએ બિઠા ગપ હાકે	૨૭			
૯	ઉત્તમ કથા હરિજનન ઠેરી	૨૭			
૧૦	પરબત વૈષ્ણવ કથા વસે ?	૩૦			
૧૧	નાગર નમી નમી આપણા	૩૧			
૧૨	આવોરે આવોરે મારે મંદિરીએ	૩૨			
૧૩	આરવ લંજનરે	૩૨			
૧૪	હરિકમળા હાસ વિલાસ કરે	૩૩			
૧૫	વહાતોજી વિમાસેરે	૩૩			
૧૬	હું તો સંભળની	૩૪			
૧૭	માતસમે પાણિયારિયા	૩૪			
૧૮	સહુ ઉલ ઇબિલાતણું	૩૫			
૧૯	ધન્ય ધન્ય સવત પદર એક	૩૫			
૨૦	શ્રીરણુછાડ રવાડી ચઢયા	૩૮			
૨૧	બલે પધાર્યા શીનાચજી	૩૮			

પરબત નાથ શ્રીરણુછાડ- રાયણનાં પદો

૧	મારે મંદિરે મગળ નીત નવા	૪૩
૨	પાવન કરવાને પધાર્યા	૪૩
૩	મગળ ગુઠા મેહરે	૪૪
૪	આજીનો રળીઆમણો હાહડો	૪૪
૫	આઠ પહોર આમણીએ મારે	૪૪
૬	સવત પદર એક અપાર	૪૫

આત્મકથનનાં પદો

૧	માહરે રૂડાવાના રણુછાડના	૧૦૫
૩	ને જન રણુછાડ બને	૧૦૫
૬	ભાઈ માહરે લેહણું શ્રોતક્રમી- વરતુ	૧૦૬
૧૦	કર્મે ભોગે ભહાં ભહા	
	ફરુ ભઈવા	૧૦૮

અંક	વિષય	પૃષ્ઠ	અંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૨૦	માઝદય પરબવ કેરે ધામ	૧૧૩	૧૨	નાથજી નદિ મેઢુંજી રે (જા.)	૧૧૦
૨૧	નીરખીને હરખીરે*	૧૧૩	૧૩	પાલવ સાથો મેનાય (જા.)	૧૧૦
૩૪	મંગળ આવેરે માનુની (મગમાખમાં)	૧૧૭	૧૪	રાખ્ય જહુનાય મુગનાય (જા.)	૧૧૦
૩	વળ નાંચો નિરધાર	૧૪૨	૧૫	નાથ મેઢુંજી નદિ પાલવ (જા.)	૧૧૦
૩૬	શ્રીરણછાડ ચરણ ભજ મનવા	૧૫૩	૧૬	હું મારું મુરવરે ચામ- લીયા (જા.)	૧૧૧
૪૭	જગ તે શ્રીહરિભયે સદાયે	૧૫૩	૧૭	નામ ધર્મ રણછાડ જે વારે (જા.)	૧૧૨
૪૧	આયે ચળકે શ્રીઅપુને નિવાસ	૧૫૩	૧૮	અધમ ઉધારન વિરહ ધર્મ (જા.)	૧૧૨
<hr/>					
ગુજરાતી પદ સંગ્રહ					
૨	હું તો વર શ્રીરણછાડ વરી (મૃગારમજિત)	૧૦૫	૧૯	અવગુણ આણીયા મા છરે (જા.)	૧૧૨
૪	રહીયે ચરણકમળની છાયા, (જ્ઞાનભક્તિ)	૧૦૬	૨૧	લગ્ન વિના ભૂતળમાં (ભક્તિ ઉપદેશ)	૧૧૩
૫	જગમાં ન હોયરે ખીલો કોઈ (જા.)	૧૦૬	૨૩	રામકૃષ્ણનું નામ સમરતા(બ)	૧૧૪
૭	હું તો મોહી છું રે મહારાજ (મૃ.)	૧૦૭	૨૪	નેહ લોભાણો નાં- હોલીયો (મૃ.)	૧૧૪
૮	વરીયો વરીયો શીવેકુંઠ- નાય ધણી (મૃ.)	૧૦૭	૨૫	સાં સુઝવ કીધાં નંદરાણી (ખાલસીલા)	૧૧૫
૯	રસીયા રજની રમી રજ માણીજી (મૃ.)	૧૦૭	૨૬	તે ક્યમ મુખીયે રે, (ભક્તિ)	૧૧૫
૧૧	તિર્મળ જળ હરિગુણ ગગમાં (જા.)	૧૦૮	૨૭	તે ક્યમ વિસરે રે (ભક્તિ)	૧૧૫
			૨૮	ઝઈ તે પાછળ ન આવે (ભક્તિ)	૧૧૬

(*આ પદમાં ત્રિકમદાસજીને જ્યારે કરવામાં આવ્યા ત્યારે ભગવાને જે સ્વરૂપે દર્શન આપ્યાં તે વખતનું વર્ણન છે.)

અંક	વિષય	પૃષ્ઠ	અંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૨૯	શી તારી ટેવ (માનલીલા) ૧૧૬		૪૯	પોશીએ પ્રાણ (જ્ઞા) ૧૨૩	
૩૦	તારા ભાગ્ય વિચાર (ભક્તિ) ૧૧૬		૫૦	ચોખ્ખીનું સાલ મહારે (શૃં) ૧૨૩	
૩૧	ધોળી ભલે ગોવિંદા (શૃં) ૧૧૭		૫૧	સહી સમાણી ફરે સખરાણી (શૃં) ૧૨૩	
૩૨	નવલવસંત હસંતી (વસંત. હોલી) ૧૧૭		૫૨	બહા તે ક્યમ મળેરે (જ્ઞા) ૧૨૪	
૩૩	ભ ભ ભેવન રાતા માતા (હોલી) ૧૧૭		ઝળખાપાનાં પદા		
૩૪	જસોદાના ધરની ચોખા (નંદમહોત્સવ) ૧૧૮		દ્વારકનાથનો મહિમા		
૩૬	મારે મોહોયે આવજો (હોલી) ૧૧૮		૧	ભજ મન દ્વારાવતીપતિ ૧૪૦	
૩૭	હરિગુણુ ખાની ઘેહેલો (જ્ઞા) ૧૧૮		૨	જયતી શીગમતી ૧૪૧	
૩૮	ભવા દેને જાહાલ માં છેડો (પનપટલીલા) ૧૧૯		૪	પ્રાણુ નિનેદ કિયે ૧૪૨	
૩૯	બાઈ મારે પ્રીત બધાણી (કાનલીલા) ૧૧૯		૫	ભૂતજ અરથલ સાત ૧૪૩	
૪૦	મારે હરિ સાથે હેલો (શૃં) ૧૧૯		૬	(ગામતી મહિમા) સખ તીરથકી સીરતાજ ૧૪૨	
૪૧	રઘુવર રામજી સીતા (જ્ઞા) ૧૨૦		૭	બંદો બીરજીછાડ મુધરણું ૧૪૩	
૪૨	ઠોણે સમુરતે સાંચરી (ગીરસલીલા) ૧૨૦		૮	જયતિ પદમાવતિપતિ ૧૪૩	
૪૩	નેણામાં શ્રીનાથજી (જ્ઞા) ૧૨૦		૯	કનકથળા રતન જરી (મંજળા) ૧૪૪	
૪૪	ઠાંઈ ઠાંઈ કામણુ ગારી રે (રાસલીલા) ૧૨૧		૧૦	ભગીયે મહારાજ (મંજળા) ૧૪૪	
૪૫	હંપણું ન ભયે વારું (જ્ઞા) ૧૨૨		૧૧	મંજળ આરતી (આરતી) ૧૪૫	
૪૬	સુરતની સાધના રે (જ્ઞા) ૧૨૨		૧૨	ઘોરેલી બીરજીછાડ (મંજળા) ૧૪૫	
૪૭	છાની નવ રહે સજની (શૃં) ૧૨૨		૧૩	મહારાજકે નેન સુરત રમ (મંજળા) ૧૪૫	
૪૮	મહાપાઠી માહારા જીવન (વત્સલભક્તિ) ૧૨૩		૧૪	મહારાજ રંછેર નિરખી (શૃંગારવખતે) ૧૪૫	
			૧૫	મૈયતિ પાથે શ્રીદ્વારકેથ ૧૪૬	
			૧૬	સાધન સત્ય કપાસના ૧૪૬	
			૧૭	તનક હરિ ચિતવત ઝેરી આર ૧૪૬	

અંક	વિષય	પૃષ્ઠ	અંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૮	છબી દેખી છબીલે લાલનકી	૧૪૭	૪૨	રામધિરાજ મહારાજ	૧૫૪
૧૯	શ્રીમુખચન્દ્ર ચંદોર	૧૪૭	૪૩	મુજરો માનીયે મહારાજ	૧૫૪
૨૦	ને મોયે માનસ જન્મ હીયો	૧૪૭	૪૪	બછ પ્રહ્લાદ બયો	૧૫૫
૨૧	બકતકો બેખ બનાય ફીરો	૧૪૮	૪૫	નવ સાવન સાવન	
૨૨	જળમજ્જરાજ નિચાર	૧૪૮		(હોડારાનું પદ)	૧૫૫
૨૩	રણુછાંડ બિના		૪૬	શ્રીમુરલીધર ચાણુ ચરનચીતૃ	૧૫૭
	એસી કોન કરે	૧૪૮	૪૭	જયતિ શ્રીરાધિકે રસિક	૧૫૭
૨૪	હમલની નાય તુમ તારોગે	૧૪૮	૪૮	રસિક રસના બળયો રામ	૧૫૮
૨૫	રનછાર તુમે રન છારોગે	૧૪૯	૪૯	છાંડ દેરી ગુપાલ મધનિધા	૧૫૮
૨૬	ભજ મન ચરન ચિંતાહરન	૧૪૯	૫૦	આશીરી મેરે રેન લગે	૧૫૯
૨૭	રસિક દોર રાજીવ ફૂલતરે	૧૪૯	૫૧	મંત્રણ આરતી શ્રીમુરલી-	
				ધરતી(વિક્રમદાસના સેવ્ય)	૧૫૯
	પોદ્યા શયનનાં પદો		૫૨	(જમનાછળી સ્તુતિ)	
૨૮	દોર મીલી કરત			જયજય જમુને,	૧૫૯
	મનોરમ બાયે	૧૪૯	૫૩	(જંનાછળી સ્તુતિ)	
૨૯	પોટે લાલ બોટી રનઈ	૧૫૦		ને ને અંગે	૧૫૯
૩૦	પોટે પરબત ગુહે રણુછાર	૧૫૦	૫૪	સરન આયેકી લાજ	૧૬૦
૩૧	તુમ બીન કોણુ કરે સુધી મેરી	૧૫૦	૫૫	કમલ ॥ ફેરે આયે	૧૬૦
૩૨	જનક દો બૂલ મા જબો	૧૫૧	૫૬	તુમસોં આર દયાળ	૧૬૦
૩૩	હરિ જ્યું દો અપરાધ લયો	૧૫૧	૫૭	લોક કલત લે હરિકો હાસા	૧૬૦
૩૪	સરણુ આયો હો રયામ		૫૮	દેખવ મુદીત દેવકી માને	૧૬૧
	તુમારે	૧૫૨	૫૯	બાદયો તંદકે આનન્દ	૧૬૧
૩૫	કમલમુખી કમલામુખ		૬૦	ચાકી બીરાળ ચકયો	૧૬૨
	હપરી	૧૫૨	૬૧	નિધતે એસી કયો ન કરી	૧૬૨
૩૬	કોટીકામ ધનરયામ				

અંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૬૫	નગો લાલ લાડલી મેરે	૧૬૩
૬૬	નગો કૃષ્ણ મયો અબ ભોર	૧૬૪
૬૭	ભોર મયે ટેરત ગોપીજન	૧૬૪
૬૮	રસીક ખીન કો રસપાન કરે	૧૬૪
૬૯	નન્દનનન્દનોને નેહ નિભેયે	૧૬૪
૭૦	નીરખેં ભોર જીવલ કીરોર	૧૬૫
૭૧	આજ હરિ રેનઉ નીકે ડોલે	૧૬૫
૭૨	લટપટ લાલન નેન સલેને	૧૬૫
૭૩	અહો મિરધારી, અહો	

બનવારી ૧૬૫

૭૪	જો ગોવિન્દ અરન અનુરાગી	૧૬૬
૭૫	નવનીરદ નન્દલાલ લાડીલો	૧૬૬
૭૬	તરૂ તમાલકી છાંહેરી	૧૬૬
૭૭	ધારેકી બન્સી બાજત	૧૬૬
૭૮	યા છખી નેનનતે નઠરે	૧૬૭

પલનાનાં પદ

૭૯	માઈરી અબળ અનોખી	૧૬૭
૮૦	હલો લો લો હાલો હાલો	
	હાલર	૧૬૭
૮૧	પલનાં જીલત પ્રાણુ આધાર	૧૬૮
૮૨	લાલ લડે તો જીલત પલનાં	૧૬૮
૮૩	બન્સી બાજત સુનીયત	૧૬૮
૮૪	હો હો હોરીનદ ઢોળા	૧૬૯
૮૫	નિર્દોષોં હૈયાં કહા કહીયે	૧૬૯

ગોપાળ શુભાની મેરે ખ્યાલ

પડયો ૧૬૯

અંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૮૭	નિપટ અચમરો બાળક	૧૭૦
૮૮	હોરી ખેલનકો ચાહ	૧૭૦
૮૯	બરખત રંગ જુદરીયાં	૧૭૧
૯૦	ખેલે હોરીયાં નવ નીરદ	
	નન્દલાલ	૧૭૧
૯૧	ખેલી ખેલી હોરી,	૧૭૧
૯૨	મારજ ચલન ન ફેલ	૧૭૧
૯૩	ખેમ ચલો જુલમાન લક્ષીરી	૧૭૨
૯૪	નવ મહુશાજ આજ મન	
	ખિનતા	૧૭૨

૯૫ સરોસો મીવણલ જુકો

સખો વણમાચાર્યનું પદ ૧૭૨

૯૬	મેરી કપોં તરે ચહ નાખો	૧૭૩
૯૭	પોઠે લાડલી અરૂ લાલ	૧૭૩
૯૮	ખેલી લાડલી લે માન	૧૭૩
૯૯	તો ખીના જો ન સરતો કાજ	૧૭૪

૧૦૦ આવત બાખીની કે લોન ૧૭૪

૧૦૧ દેખીરી દેખ હરિજી છખી ૧૭૪

૧૦૨ પુરી કચુરી સીરા મૈયા ૧૭૪

૧૦૩ કહીયો માનપતિસોં ખેન ૧૭૫

૧૦૪ લાડલી પાન લીયે કર ઠાડી ૧૭૫

૧૦૫ બલી બલી બાનીક ચોરલી

ધરન ૧૭૫

ઢાડીયાનાં પદ

૧૦૬ હોં ઢાડીયા ધરકો નન્દજુકો ૧૭૬

અંક	વિષય	પૃષ્ઠ	અંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૦૭	તેરો પુત્ર જસોદા ચિરજીવો	૧૭૬	૧૨૨	બિરાજિત બીચદો મેઘ	
	વધાઇતું પદ			ધટા	૧૮૨
૧૦૮	સુતકો જન્મ સુતલદી કુલે	૧૭૬	૧૨૩	યદ ઋતુ મીઠ બિરહનકી માર્છી	૧૮૨
	વામન દ્વાદશીનું પદ		૧૨૪	માઈ વરસે મોરો છવરા	૧૮૩
૧૦૯	સુની કુંની રાજ બાહિર		૧૨૫	આજ બન પાવન ટપકવ	
	જાણે	૧૭૭		પાની	૧૮૩
૧૧૦	બળ કુંજ જસદીકી પાયો	૧૭૭	૧૨૬	તેરે બદન બિરાજિત	
	વિઠ્ઠલનાથનાં જન્મનાં પદો			અમકન	૧૮૩
૧૧૧	નો નિધનાયક રે નોમી		૧૨૭	ચાર ચરન મીઠૂચ્ચ ચન્દ્રેશ	
	પોસકી	૧૭૮		(અગિા)	૧૮૩
૧૧૨	મીવણ પદ વણ બહે	૧૭૮	૧૨૮	સખી આયે ગોપાળ હુમત	૧૮૪
૧૧૩	જે જે મીવણ વસ મરીસ	૧૭૯	૧૨૯	કમળનેન કમળબદન કમળ	૧૮૪
			૧૩૦	સાવરો અમળકી નીધી	
				માઈ (પરવતનાથનુ પદ)	૧૮૪
૧૧૪	ચક્ષી ચક્ષી સુખ રહે ચતુર		૧૩૧	કોણ કરે તોમુ આય	
	ચવાઈ	૧૭૯		બારી	૧૮૫
૧૧૫	મજન અજન કરી	૧૮૦	૧૩૨	હરિકે બદન નીહારી રહી	૧૮૫
૧૧૬	મન મોહે લીધો ઈન		૧૩૩	ગોપી ચિરધરસુ હુમાની	૧૮૫
	સાવરીયે	૧૮૦	૧૩૪	હરિકે નેન કમળ અતિ નીકે	૧૮૬
૧૧૭	નેક હરિ સુનહો બીનતી		૧૩૫	મુંદર રયામ મુબતવા	
	ગોર	૧૮૦		સીવા	૧૮૬
૧૧૮	નઈ ઋતુ કોઈ નવલ		૧૩૬	લલિત વિભવ લલીલ	
	કીશોર	૧૮૧		મુજ મુરલી	૧૮૬
૧૧૯	બાલ નબિરહે જગાઓ	૧૮૧	૧૩૭	ગોકુવકે ચિરિધારી	૧૮૬
૧૨૦	એરીમાઈ આઈ રીત પાવસ	૧૮૧	૧૩૮	હરિ બીના કોઈ સગો	
૧૨૧	મજપતિ કયો મજકી મુધ			ન સાથી	૧૮૭
	બુલે	૧૮૧			

અંક	વિષય	પૃષ્ઠ	અંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૩૯	ખાંસુરી તેરી ચતુરતા ન્યારી	૧૮૭	૧૫૧	હુંદત હુંદત દ્રિમ ઠીક પર્યો	૧૯૧
૧૪૦	પ્યારે દુઃખ નજર કરો,	૧૮૮	૧૫૨	તેરી સુરલી મેરા હરશીયો	
૧૪૧	પેહી નચાવત આપહો			માના	૧૯૧
	નાચત	૧૮૮	૧૫૩	બીગોડુલચંદ ચિરંછયો	૧૯૨
૧૪૨	ઉધો અબ હમ ધેનન		૧૫૪	તુમકો વછ મેં ચોર ન ભઈ	૧૯૨
	હોહોવે	૧૮૮	૧૫૫	મંગળ મદન મોહન મુખ	
૧૪૩	ઉધો હમ ઉજરે સંન્યાસી	૧૮૯		મંગળ	૧૯૨
૧૪૪	કહીયો કુબલસો પેહી બાવ	૧૮૯	૧૫૬	બલી ચલ ચલ ચતુર	
૧૪૫	લેબન તો બિનહોં બનવારી	૧૮૯		ચિતહરેની	૧૯૩
૧૪૬	જબલમ અપ્યો ન લાલકોં	૧૯૦	૧૫૭	અબ શીર નરી ઠગોરી	૧૯૩
૧૪૭	ગ્વાલન સંગ ક્યામ ધન		૧૫૮	ગેલ સને ખીમઈ ગોરન	૧૯૩
	સુંદર	૧૯૦	૧૫૯	બાલો લાલ આલ કહે ગેયાં	૧૯૩
<hr/>			૧૬૦	ગોધન ધુલીમેં ખૂલ ગઇ	૧૯૪
રાસના પેદો			૧૬૧	ગોધન સંબ લલીલ ત્રિભજ	૧૯૪
૧૪૮	બલઈરે મોહન ખાંસુરીયાં	૧૯૦	૧૬૨	ચલી વન નવસત સાજકે	૧૯૪
૧૪૯	કહું દેખ્યોરી ઈન બન		૧૬૩	જસોમતિ અપુને લાલકો	૧૯૫
	બિલરીયાં	૧૯૦	૧૬૪	દેખો વૃદ્ધ પ્રીતકી રીત	૧૯૫
૧૫૦	હરિ ખીરહે બિનીવા		૧૬૫	ચિરંછયો ભેરી મનાવન	૧૯૬
	બાવરીયાં	૧૯૧	૧૬૬	કુનરસ પુંજમેં રસિક દોષ	૧૯૬

શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ.

—પાત્ર ૧ હુ શ્લોકમાં અને નોટમાં મંગળપુર અને માગરોળ નામ છે, તે ઠંકાણે છર્પુદર્ગ અને ન્હાનાગઢ વાચવું હાલમાં પર્વતપતિ રણુછાડરાય ન્હાનાગઢ બિરાજે છે

—પાને ૨૦ મે છેલ્લેથી ૬ ફી લીટીમાં એક લખાણ છે કે રણુછાડછત્રું કાવ્ય ત્રિકમદાસનું રચેતુ સ ૧૯૮૪ના પચાસમાં છાપેતુ છે ત્યા આગળ પ્રસ્તુત કાવ્ય ત્રિકમદાસનું રચેતુ છે એમ નહિ વાચતુ પણ તેના પુત્ર રેવારીકરનું રચેતુ છે એમ વાચતુ આ આખું કાવ્ય પૃથક્ કાવ્ય દોહનના ૨ ના ભાગમાં છપાયેલું છે

—પાને ૨૧ મે વચમાં ત્રિકમદાસની રચેતી શ્રીડાકોરલીલા હજી પ્રસિદ્ધિમાં આવી નથી, એમ છાપેલું છે. આ ભાગ છપાયે ત્યારે અમારી પાસે ત્રિકમદાસના પદો કાવ્યો વગેરેની નકલ નહોતી, તેથી ઉપર પ્રમાણે છપાયું હતું. તે પછી ૧૧ ૧૧ ભાઈ નયનસુખરાય સાથે પરિચય થતા તેમણે ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર, રેવારીકર કવિનું ચન્દ્રાવળા હજીમાં રચેલું પોતાના પિતાનું ચરિત્ર, ગુજરાતી પદો, મળ ભાષાના પદો, શ્રીડાકોરલીલાનું મળભાષાનું કાવ્ય, અને કારસીમાં જ્ઞાનમાં રચેલું શ્રીરૂઢીની—ખ્યાદનું કાવ્ય લખી મોકલ્યા, એટલે તે સર્વ વસ્તુનો આ પુસ્તકમાં પાછળથી ઉમેરો થયો, અને અપ્રસિદ્ધ જણેલા કાવ્યાદિ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા છે. એટલે ફેરફાર ધ્યાનમાં રાખીને પાના ૧૬, ૨૦, ૨૧ વાળો ભાગ વાચવા વિનવિ છે

—પાત્ર ૪૨ મું, ૫૬ ૨૪ મું, ૬૩ ૪થી, એમાં “જમરાણા” શબ્દ છે ત્યા “જમરાળ” શબ્દ વાચવો

—પાના ૪૬ પરનું આખ્યાન પુરૂ થતા પરિશિષ્ટ પાના ૨૩૫ ઉપર આપેલાં ૪ પદો ૩ ના અધ્યાયના વિષય સાથે વાચવાથી તેનું રહસ્ય સમજાયે, અને કાઠા પર્વતદાસ અને બત્રીન નરસિંહ મેહેવાને સર્ગધ સમજાયે. પર્વત મેહેવાને ધર દ્વારકાથી રણુછાડછત્રું નાનું સ્વરૂપ પધાર્યું તે પ્રસંગના નરસિંહ મેહેવાના રચેલા બીજા પદો હોવા જોઈએ, પણ તે હજી મળ્યા નથી

—પાત્ર ૫૨ મું, ૬૩ ૩ મી, લીટી ૨૭, નિગમ લખએ તે ઠંકાણે ‘નિગ્રા મલ જએ’ શબ્દ મૂકી વાચવું

પાત્રું	કડી	લીલી	અસુદ	સુદ
૫૪	૨૧	૧	લાલ લાહરી	લાલલા હરિ
૫૫	૨૫	૧	લાલ આવી	લાલળી
૬૩	ઉલ્લેખી			
	૩ છ લીલી.		૧૭૮૯	૧૭૭૯
૬૮	૧૫		“વડવા” સખનો અર્થ ‘માનો બાપ’ નહિ પણ “પૂર્વજો” એવા અર્થે કરવા. સખપણ આ રીતે સમજાવું.	

લલ્લુમાઈના બાપ સામળદાસ, તેના બાપ પરમાનંદદાસ, તેના બાપ રણ-
 દાસ. આ રણદાસ તે બાણુસાઈના જમાઈ એટલે પરમાનંદદાસના
 પડવા બાણુસાઈ યાચ.

૭૧	ઉલ્લેખી			
	૩ છ લીલી.	સર્વને	સાહેબને	
૭૭	૧૭	નાથજી	માંડણુજી	
૭૭	૨૩	નાથજી	માંડણુજી	
૭૯	૧	જીનામદની રાજ્ય	ગાયકવાડ અથવા	
			પેરાવા સરકાર.	
૭૯	૨	નાથજી	માંડણુજી	
૮૦	૮	જીનામદ રાજ્ય.	ગાયકવાડ અથવા	
			પેરાવાએ	
૯૭	૧૩	ધણા રહેતા	ધણા સુધડ રહેતા	
૧૦૧	૩	૧૮૫૬	૧૮૫૫	
૧૦૩	૭	પેદ	પેદી	

પાત્રું	પદ	લીલી	અસુદ	સુદ
૧૦૬	૬	૧	બાઈ	બાઈ
૧૧૦	૧૪	૮	વર્ચસ	વર્મ
૧૧૨	૮	૧	માછરે	મા છરે
૧૮				

૧૧૩-૨૦ કહી ૪ થી નોંધ—આ કહી ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે પર્વત મેહેવાને માથે જે સ્વરૂપ માંગરોળમાં બિરાજતું તે ત્રિકમદાસના જીવન કાળમાં મુસલમાનોના બખ્ષેલાને લીધે જીનામદ પધાર્યું હતું. અને તે વખતે જે આનંદોત્સવ થયો અને કીર્તન ત્રિકમદાસે ગાયું તે પદ આજ છે. આ ઉપરથી માંગરોળવાળું સ્વરૂપ હાલમાં જીનામદ બિરાજે છે, એમ પુરવાર થાય છે.

૧૧૩ પદ ૨૧ ઉપર નોંધ—ત્રિકમદાસના જીવનપ્રસંગને લગતું આ પદ છે. તેઓ જ્યારે કેદમાં હતા ત્યારે હીરો શુરવી આપવાત કરવાનો વિચાર કરતા હતા. તે વખતે શ્રીરજુદેવરાયજીએ તેમને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી તેમ કરતા અટકાવ્યા.

ખાતું	કહી	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૨૫ કહી ૧	૫	મધુરા મુકટ	મધુરા મુકટ	
૧૨૬ ૪	૨	બંગ	બુંગ	
૧૨૬ ૮	૧	“ચહ બાલક અત્ર દેવસે વાગમી” છે તેને સ્થાને મુધારતું કે “ચહ બાલક અતિ દેવ સેવા મધી”		
૧૨૬	૧૧	૨	સરોજસ	સરોજ
૧૨૬	૧૩	૧	બયોસો	બયાસો
૧૨૭	૧૫	૨	અરનસો	અર્ધસો
૧૨૭	૧૬	૨	તો ઉન	તોઉ ન
૧૨૭	૧૭	૨	સોધ	સોય
૧૨૮	૨૬	૨	નાથા	ધામા
૧૨૮	૨૯	૨	પરોસને	પરોને
”	”	”	ગાહી	ગાડી
”	૩૩	૧	નીંદ	નીંદ ન
૧૩૧	૩૭	૪	સુખી	સાખ

પાત્રું	ઠડી	છાટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૧	૪૦	૨	બની	મની
"	"	૩	બાગા	બાધા
"	૪૧	૨	ગદ્ ગહે	ગદ્ ગહે
૧૩૨	૪૧	૧	પોહોળ	પુપ્પ
"	૪૪	૧	હોમ્હ, નાય	હો, યદુનાથ
"	"	૨	સીબરી	શબરી
૧૩૩	૪૯	૨	પુન	પુની
૧૩૩	૪૭	૧	રંગ	મહે
૧૩૪	૫૪	૨	મુવધ	મુવજી
"	"	૪	હરીસો જમુ બાઉ	હરિ સોજ મુભાઉ
૧૩૪	૫૫	૧	બમકે	બિમકે
૧૩૪	૫૫	૩	પુસનિસ	મુખનિસ
૧૩૪	૫૬	૧	કપિ	કાંડે
૧૩૪	"	૨	ત્રાતા	ત્રામા
૧૩૫	૬૦	૨	રચત	રચન
૧૩૫	૬૧	૧	અખિલકે સો	અખિલકે સો
૧૩૫	૬૩	૧	મહી	મહી
"	૬૬	૧	ઓરકો ઉવરે	ઓરકો ઉચે
૧૩૫	૬૭	૩	મધુરા	મધુરા
૧૩૬	૬૯	૧	લોન	લોજન
"	૭૦	૧	ત્રીકથ પૂળ નાધી	ત્રિકમથ પૂળ વિધિ
૧૩૬	૭૨	૧	બસરો	બસોરો
"	"	૨	ઉનકોઉ હી	ઉનકો ઉહી
"	"	૪	હન	હોએ ન

પાત્ર	પદ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૮	"	૧	છવન હો	છવનહો
"	૭૩	૧	મમસો અવર	મમ સેવા અર
"	૭૪	૪	બસિવા ત્રીજી	બસહે ત્રીજી
"	"	"		
૧૩૯	૭૫	૧	પૂલે	પૂલે
"	"	"	મોહો	મોહો
"	"	૪	માહ મિત માનીકે	મોહો મિત- માનીકે
૧૩૯	૭૫	૬	હાસકી નીલચે	હાસકી નીલચે
૧૩૯	૭૬	૨	હે	હો
"	"	"	જ	જઈ
૧૩૯	૭૬	૩	“બ્યાધી કહા કીનો મતસંધ મત્રકી નાહાતા તીરથકી ખાસી.”	

આ આખી લીટી નીચે પ્રમાણે સુધારીને વાંચવી

“બ્યાધ કહા કીનો મત સંધમ, બકી કાંદાં તીરથકી ખાસી.”

૧૪૦	૧	૨	અહુ	બૂહ
"	૨	૧	માધવછ	માધવ
૧૪૧	૪	૧	મહે	હાટે
"	૫	૧	આરા	ખાગ
"	૫	૬	અડસક તીરથ	અટ તીરથ
૧૪૨	૨	૩	હાર	હારની
"	૫	૫	પુમ	પુરન
૧૪૩	૧	૨	વેકુક	વેકુક
"	૩	૨	પુનિ	કુનિ

પાત્રું	પાઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૪૩	૭	૩	તાપ હરણુ	તાપ તમહરણુ
૧૪૬	૧૪	૧	નવની રજ	નવનીરજ
"	"	૯	જઘા	જઘા
"	૧૫	૪	પ્રવેશ	આવેશ
૧૪૭	૧૯	૧	પીવતન	પીવત ન
"	"	૩	પરી રીઠ ગારી	પરીરી ઠગારી
૧૪૮	૨૧	૪	ભાંસ ન	ભાંસન
૧૪૯	૨૭	૩	બુદ ન	બુદન
૧૫૦	૨૯	૪	સંગમન	સંગમ
૧૫૦	૩૦	૨	કર	કરત
૧૫૦	૩૧	૪	બુડલ	બુડલ
૧૫૧	૩૨	૧	જન કહો	જનક હોં
"	"	૫	અપરાધ	અપરાધી
૧૫૩	૩૮	૧	પાય ન	પાયન
"	"	૧	રાધીકે	રાધા
"	૩૯	૩	ભગ	ભેગ
"	"	૬	અરજ	સરજ
"	"	૭	દયા	દયાળ
"	૪૦	૩	ધ્યાન નહીં	ધ્યાનહીં
"	"		આવલ	નાવન
"	"	૬	હરિપુરન	પરિપુરન
૧૫૪	૪૧	૫	પ્રત્યે	પ્રીતે
"	૪૨	૪	કરાયો	કહાયો
"	"	૧૦	કોષ	દ્રોષ
૧૫૫	૪૫	૯	બદન	બંદની

પાત્ર	પદ	લીટી	અસુદ્ધ	સુદ્ધ
૧૫૬	૪૫	૧૪	અગલી કોલી અનગ લાજે	અગ કોલી અનંગલી લાજે
૧૫૬	ઉલ્લેચી ૬૬ી		વળણુ	વલણુ
૧૫૭	આરંભમાં જ ઉમેરવાની કહી.			
	(સાખી) પ્રેમ મગ્ન પુર બાસીયાં, બલક બલૈયાં લેત, સુખસાગર રસ બસ બઢયો ઉમંગી અસીસે દેત.			
૧૫૭	૪૬	૩	દ્રઠ	દૃઢ
૧૫૮	૪૮	૧	રસ ના	રસના
"	"	૮	ભયતાપ	ત્રયતાપ
"	૪૯	૪	મેા	નયો
૨૫૯	૫૦	૩	સોવિન	સોવત
"	૫૨	૪	અડી	હુઅડી
૧૬૦	૫૫	૨	સકુચ્ય	સકુચ
૧૬૧	૫૮	૫	પટલ	પટ
"	૫૯	૨	કમોદ	કુમુદ
૧૬૨	૬૦	૧	મનન	મન ન
૧૬૨	૬૨	૩	માનવ નયોં	માન વનયોં
૧૬૩	૬૩	૮	મિથુ	મિવ
૧૬૩	૬૪	૩	કરણકુલ	કરણકુલ
૧૬૪	૬૭	૩	નન્દકો	નનન્દકો
૧૬૫	૭૨	૨	નગ નેઠ	નગ નિસ નેઠ
૧૬૭	૭૯	૩	કુન્દનાં	કુન્દનાં
૧૬૮	૮૦	૧	"	"
૧૭૦	૮૮	૩	ખીસેસી	વિસેસી
૧૭૨	૯૩	૨	મિલ મિલ	મિલ
૧૭૨	૯૩	૪	ભાંમની ભાંમની	ભાંમની

પાત્ર	પદ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૭૩	૮૭	૪	સુરતકે સલે લ	સુરત કેલ
૧૭૫	૧૦૩	૯	સફરી લોહી ન	સફરીલો હીન
„	„	૧૦	ન હીઈ ન	નહો ઈન
૧૭૬	૧૦૬	૧	ઠાડીયા	ઠાડીયા
૧૭૬	૧૦૬	૫	બસો	બકસો
૧૭૬	૧૦૭	૨	બવી	બલી બલી
૧૭૬	૧૦૭	૬	ઠોઠા નર	ઠાઠાનડ

સુધારો. ૧. પરિશિષ્ટોમા નવા 'રાહ મહલિક' સખ્દ મૂલમા વપરાયો હોય અને સુધારવો રહી ગયો હોય ત્યાં ત્યાં 'રાહ મહલિક' સખ્દ વાપરવો રાહ બેઠલે શવ અથવા રાત્ર, અને 'મહલિક' એ રાત્રતુ વિરોધ નામ છે

સુધારો. ૨. પરિશિષ્ટ બીજામા SECTION A ઐતિહાસિક પુરાવા નં ૧ (૧) સોરઠી તવારીખ, (૨) બૉમ્બે ગેઝેટિઅર (કાઠિયાવાડનો વિભાગ) વૉલ્યુમ ૮ થું (૩) જુનાગઢ રાજ્યનો ઇતિહાસ, તથા (૪) સૌરાષ્ટ્ર દેશનો ઇતિહાસ એમા નરસિંહ મેહેતાનો, રાહ મહલિકનો અને મહમદ બેગડાનો ઉલ્લેખ છે, અને તેઓ સમકાલીન હતા એ જાણાવવાને પ્રમાણમૂલ અન્ય તરીકે નોંધ્યા છે

બાકી રાસમાળામા, લેન પુલની ચોપડીમા, એલ્ફીન્સ્ટનના ઇતિહાસમાં, વડોદરાના રાજકર્તાઓ એ નામના પુસ્તકમા, ચોકર સાહેબના રિપોર્ટમાં નરસિંહ મેહેતાનું નામ કે કયા (મહલિકના નામના એક કારણ તરીકે જેવી રીતે સોરઠી તવારિખમા છે તેમ) નથી. આ પુસ્તકોનો આધાર રાત્ર મહલિક પાથમાં અને મહમદ બેગડો સમકાલીન હતા તે માટે તેનો કાળ નક્કી કરવાના વિરોધ પ્રમાણ તરીકે લીધો છે

અસહ્ય અને અપ્રાપ્ય

શ્રી નરસિંહ મેહેતાકૃત કાવ્ય-સંગ્રહ.

(સ્વ. ઈશ્વારામ સૂર્યરામ દેશાઈ સંપાદિત)

આ ગ્રંથમાં આદિ ગુજરાતી કવિ ભક્ત શ્રીનરસિંહ મેહેતા માત્રામ પદોનો અપૂર્વ સંગ્રહ કરેલો છે. આના જોવો સંગ્રહ હજી સુધી થયો નથી. એમાં નરસિંહ મેહેતાના (૧) હારમાળાનો પદો, અને તેની ચર્ચા, તથા વધારાના મળેલાં પદો; (૨) કાવ્યોમાં ગોવિંદગમન, (૩) સામળચાદનો વિવાહ; (૪) સુરત સંગામ; (૫) ચાતુરી છત્રીશી અને (૬) પોડસી; (૭) દાણુલીલા (૮) સુદામા ચરિત્ર; (૯) શ્રીકૃષ્ણ જન્મ અને (૧૦) વધાઈના પદો; તથા (૧૧) અન્ય પદોમાં રાસ સહસ્રપદી; (૧૨) શૃંગારમાળા; (૧૩) વસંત; (૧૪) હાડિણો; (૧૫) બાલ લીલા; (૧૬) ભક્તિમાનના પદો; (૧૭) આરતી, નામ દમણ, વામન જન્મ; નરસિંહ જન્મ; રૂકમણિ વિવાહ; શિવજીના પદો; મોહિની સ્વરૂપ; દ્રોપદીની સ્તુતિ; બાર માસ; આવાં અનેક કાર્તીનોત્સવોને આ અપૂર્વ સંગ્રહ છે. માત્ર થોડી નક્કો રહી છે. ખપી ગયા પછી દોઢ પાણુ કીમતે આ સંગ્રહ મળશે નહિ.

કીમત રૂ. ૩) ટપાલ ખર્ચ જુદો. લખો—

મેનેજર “ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.

સાસુન બિલ્ડીંગ્સ, એટલીન્ટન સર્કલ.

કોટ—સુંબઘ નં. ૧.

અલ્પલ્પ અને અપ્રાપ્ય

શ્રી નરસિંહ મેહેતાકૃત કાવ્ય-સંગ્રહ.

(૨૫. ઈશ્વારામ સૂર્યરામ દેશાઈ સંપાદિત)

આ મન્યમાં આદિ ગુજરાતી કવિ ભક્ત શ્રીનરસિંહ મેહેતા વાવટ્યામ પદોનો અપૂર્વ સંગ્રહ કરેલો છે. આના જેવો સંગ્રહ હજી સુધી થયો નથી. એમાં નરસિંહ મેહેતાના (૧) હારમાળાનો પદો, અને તેની ચર્ચા, તથા વધારાના મળેલાં પદો; (૨) કાવ્યોમાં ગોવિંદગમન, (૩) શામળશાહનો વિવાહ; (૪) સુરત સંગામ; (૫) આતુરી છત્રીશી અને (૬) ધોડસી; (૭) દાણુથીલા (૮) સુદામા ચરિત્ર; (૯) શ્રીકૃષ્ણ જન્મ અને (૧૦) વધાઈના પદો; તથા (૧૧) અન્ય પદોમાં રાસ સહઅપદી; (૧૨) શૃંગારમાળા; (૧૩) વસંત; (૧૪) હોડિંગો; (૧૫) બાલ લીલા; (૧૬) લક્ષ્મીના પદો; (૭) આરતી, નામ દમણ, વામન જન્મ; નરસિંહ જન્મ; રૂકમણિ વિવાહ; શિવજીના પદો; મોહિની સ્વરૂપ; શ્રોપદીની સ્તુતિ; બાર માસ; અગ્રામાં અનેક કીર્તનોત્સવોને આ અપૂર્વ સંગ્રહ છે. માત્ર થોડી નકલો રહી છે. અપી ગયા પછી દોઢ પાણુ કીર્તને આ સંગ્રહ મળશે નહિ.

કીર્મત રૂ. ૩) ટપાલ ખર્ચ જુદો. લખો—

મેનેજર “ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.

સાસુન બિલ્ડીંગ્સ, એડીન્સ્ટન સર્કલ.

કોટ—મુંબઈ નં. ૧.